

Evangélikus Hittudományi Egyetem Doktori Iskola

Gyakorlati Teológiai Tanszék

**TANÍTÁS ÉS TANULÁS
FELNŐTTKORBAN:
SZEMLEÉLETVÁLTÁS
A FELNŐTTKATEKÉZISBEN**

Doktori értekezés

Pángyánszky Ágnes

Témavezető:

Dr. Szabó Lajos

tanszékvezető egyetemi tanár

Budapest, 2015

Tartalomjegyzék

1.	Bevezető gondolatok – miért felnőttkatekézis?	5
1.1.	<i>A felnőttkor meghatározása.....</i>	8
1.2.	<i>A hit mint ajándék.....</i>	10
1.3.	<i>A felnőttkatekézis kifejezés vizsgálata</i>	13
1.4.	<i>A katekézis, katechetika fogalmak kialakulása, fejlődése.....</i>	15
1.5.	<i>A disszertáció kutatási területei és módszertana</i>	18
2.	A felnőttkatekézis fejlődésének súlypontjai.....	21
2.1.	<i>A Biblia és az ősegyház katekézise</i>	21
2.1.1.	<i>A Törvény mint a tanulás tárgya</i>	23
2.1.2.	<i>Jézus, az ács írástudó fia.....</i>	26
2.1.3.	<i>Tanítás az első gyülekezetekben.....</i>	29
2.2.	<i>A katekézis virágkora és a katekumenátus rendszere.....</i>	31
2.2.1.	<i>A tanítás súlypontjának áthelyeződése</i>	36
2.3.	<i>Katekézis az újkor hajnalán – a lutheri reformáció öröksége.....</i>	38
2.4.	<i>A katechetika megszületése és fejlődése</i>	42
3.	A felnőttkatekézis „környezetvizsgálata”	49
3.1.	<i>A változások társadalmi szintű megtapasztalása</i>	50
3.2.	<i>Az „én” pszichológiai előtérbe kerülése és a keresztény antropológia válasza</i>	56
3.3.	<i>Vallásosságtól a spiritualitásig</i>	60
3.4.	<i>Egyház és posztmodern.....</i>	66
4.	A felnőttkatekézis aktuális egyházi környezete	74
4.1.	<i>A 2010-es magyarországi evangélikus szociológiai felmérés tanulságai</i>	74
4.2.	<i>Az Istenről alkotott képek hatása a felnőtt ember hitére</i>	77
4.2.1.	<i>Az Isten-hit problematikája</i>	78
4.2.2.	<i>„Feltétel nélkül elfogadsz bennünket...”</i>	79
4.3.	<i>Úton a felnőttkori hit felé – a konfirmáció értelmezése és értékelése</i>	84
4.3.1.	<i>A konfirmáció kialakulása és alapvető gyakorlata</i>	84

4.3.2.	Életforduló a felnőtté válás küszöbén.....	85
4.3.3.	A konfirmációval kapcsolatos elvárások és kudarcok.....	87
4.3.4.	A konfirmáció gyakorlatának megújulása és aktuális kérdései.....	90
4.4.	<i>Az igehirdetés szerepe a felnőttképzésben</i>	96
4.4.1.	Miért fontos az igehirdetés kérdése a felnőttek oktatása szempontjából? ...	96
4.4.2.	Megújuló homiletika	98
4.4.3.	Az igehirdetés és tanítás kapcsolata	101
4.4.4.	Az igehirdetés teológiai „hajléktalansága”	105
4.5.	<i>A gyülekezeti élet segítő közeledése a felnőttkor fordulópontjain</i>	107
4.5.1.	A perifériára szorult lelkigondozás	107
4.5.2.	Lelkigondozás és gyülekezet	110
4.5.3.	Találkozás az istentiszteleten	113
4.5.4.	Találkozás a kazuálékban - a rítusok szerepe a felnőttek hitében	116
4.5.5.	Lelki (spirituális) gyakorlatok	118
5.	A hitfejlődés-elmélet mint út a felnőttképzés felé	123
5.1.	<i>A hitfejlődés a változások tükrében</i>	124
5.2.	<i>A vallás és a hit fogalmának definíciója</i>	125
5.3.	<i>Az emberi élet értelme</i>	128
5.4.	<i>A közös nevező: a hit és a bizalom kialakulásának kezdete</i>	131
5.5.	<i>A felnőtt ember hitének fejlődése - megközelítési lehetőségek</i>	132
5.5.1.	James Fowler hitfejlődés-elméletének felnőttekre vonatkozó szakaszai ..	132
5.5.2.	A vallási ítéletalkotás folyamata Oser-Gmünder elméletében	135
5.5.3.	A hitélet kritikus útja Hagberg és Guelich elmélete alapján	136
5.5.4.	Jálics Ferenc hitfejlődés elmélete	139
5.6.	<i>A hitfejlődés-elméletek kritikai vizsgálata</i>	140
5.7.	<i>Érthető-e a megtérés a hitfejlődés szempontjából?</i>	143
5.8.	<i>A hitfejlődés-elmélet és a keresztény felnőttoktatás kapcsolódási pontjai</i>	145
6.	A felnőttképzés megvalósulásának módszertani alapjai.....	152
6.1.	<i>Az andragógiától a felnőttképzésig</i>	152
6.1.1.	Az andragógia perspektívája	152
6.1.2.	A magyarországi felnőttképzés rövid bemutatása	155
6.2.	<i>Miért van ma szükség felnőttképzésre?</i>	159
6.3.	<i>A felnőttképzés az ekkleziológia tükrében</i>	164
6.4.	<i>Módszertani alapvetés</i>	171
6.4.1.	A motiváció kérdése	172

6.4.2.	A tanuló közösségek tanítói.....	176
6.4.3.	Vallásdidaktikai szempontok a curriculum tervezésében.....	177
6.5.	<i>A felnőttképzés tanuláselméleti alapja</i>	<i>180</i>
6.6.	<i>A tervezés és megvalósítás folyamata.....</i>	<i>185</i>
7.	Összefoglaló gondolatok a felnőttképzés lehetőségeiről	189
SUMMARY		195
ZUSAMMENFASSUNG.....		198
BIBLIOGRÁFIA		202

1. Bevezető gondolatok – miért felnőttkatekézis?

*"A katechetika egyik legnagyobb kihívása, hogy túl a hitvallások és az egyház tanításának ismeretén, fel tudja-e tárni az egyház kincsét a ma embere számára is."*¹

*„Az egyházak által megtapasztalt krízisek közül jónéhány kihívás érinti az oktatás kérdését.”*²

Evangélikus egyházi és gyülekezeti mindennapjaink egyik legégetőbb kérdése a felnőttek irányában megvalósuló katechetikai stratégia megerősítése. Gyakran halljuk a lelkészekről vagy éppen a gyülekezeti tagoktól érkező panaszokat: a felnőttek korosztálya valamiért hiányzik az istentiszteleteinkről, a bibliaórákról, a gyülekezeti alkalmakról. Amikor pedig egy lelkész örömmel számol be gyülekezetében felnőttek részvételéről, magunkban azon gondolkodunk: vajon milyen titkos arzenállal rendelkeznek, hogy közéjük a felnőttek is szívesen jönnek?

A Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészeként a téma iránti érdeklődésem alapvetően evangélikus indíttatású: megmutatkozik ez majd többek között a Biblia oktatással-neveléssel kapcsolatos kérdéseinek vizsgálatában, a reformáció katechetikai virágkorának áttekintésében, az igehirdetés ereje és tanítói üzenete iránti lelkesedésemben, és persze a hitoktatás és egyházunk jelenlegi helyzetének és lehetőségeinek komolyan vételében. Nem gondolom, hogy a felnőttek katekézisének kérdése csupán felekezeti kérdés lenne: azok a társadalmi kérdések, amelyek átjárják mai világunkat és az emberek gondolkodását, nem felekezetspecifikusak. Összeköt bennünket, felekezeteket és vallásokat egyaránt, hogy a transzcendenssel való kommunikáció keresése és a vallások kérdése korunk egyik meghatározó témájának számít.

Mivel a gyakorlati teológia kérdései tudományos és mindennapi szinten egyaránt foglalkoztatnak, a felnőttek elérésének kérdésében szükségesnek látom, hogy igyekezzünk megtalálni azokat a válaszokat, amelyek közelebb visznek bennünket a mai felnőttek világához, hitük megélésének kérdéseire és az egyház általi elérésükhöz. Jelenlegi

¹ A magyarul még nem elérhető idegen nyelvű idézeteket saját fordításban adom meg.

„One of the great challenges in catechesis is to go beyond simply knowing the creed and the doctrine of the Church to knowing how to open up the Church's treasures so that they speak to modern people.” GALLAGHER 1998, 14. o.

² „Many of the challenges currently experienced as „crises” by churches around the world are related to education.” OSMER-SCHWEITZER 2003, XI. o.

szolgálati területemen, az egyházi szolgálatra készülő lelkészek, hitoktatók, kántorok és a teológia tudománya iránt érdeklődők között különösen is fontosnak látom a jelenlegi teológiai képzésben a felnőttek korosztálya felé egy még tudatosabb nyitás megalapozását. A gyakorlati teológiai tanulmányok során ez a katechetikai nyitottság és a téma iránti érzékenység felébresztése prioritás lehet egyházunkban, akár a hatodéves gyakorlati képzésnek is fontos és kidolgozandó elemeként. Az egyház életének aktuális kihívása a tudatos felnőttek felé fordulás és ennek valláspedagógiai megszervezése, amely olyan alapokon és kezdeményezéseken nyugodhat, mint az előző évtizedekben szervezett tanfolyamok, képzések, gyülekezeti alkalmak, és az egyházi élet legfontosabb tanításait és kérdéseit (imádság, keresztség) széles körben ismertető kiadványok.³

A felnőttek irányába történő katechetikai nyitás olyan kihívás az egyház számára, amely túlmutat a hittani, teológiai felnőtt-továbbképzésen, ahogyan arra már 1988-ban a római katolikus Teológia című folyóiratban megjelent tanulmányok is rámutattak.⁴ Ennek a katechetikai nyitásnak az az alapja, hogy a hitben való növekedés egy egész életre szóló folyamat, ahogyan azt Gallagher is megfogalmazza:

„A hitben való növekedés egy élethosszig tartó folyamat. Arra hív bennünket, hogy ráhangolódjunk életünkben Isten jelenlétére, és hogy ezt a jelenlétet ki tudjuk fejezni a hagyományaink, az egyház hite által és válaszolni tudjunk az Isten országa építésére kapott elhívásunkra egy igazságosabb társadalom létrejöttével. A katekézis segít az embereknek felismerni és megismerni Isten kinyilatkoztatását a zsidó-keresztény hagyományon keresztül. Mindez egy állandó folyamat, egy fokozatos kibontakozás.”⁵

Ebbe a folyamatba léphet be az egyház a katechetika segítségével, hogy megismerve a felnőtt emberek élethelyzetét, hitbéli fejlődését és speciális felnőttoktatási igényeit, új hangon és új hívással szólíthassa meg őket. Ebben a folyamatban szeretném én is az általam alapkérdéseknek és kihívásoknak tekintett témákat bemutatni, jelen tapasztalatunkkal és

³ Pl. Szabó Lajos (szerk.): A keresztség ünnepe, Luther Kiadó 2015. Szabó Lajos (szerk.): Az imádkozás ábécéje. Luther Kiadó, Budapest, 2012.

⁴ A Teológia c. folyóirat egy egész számot szentelt a felnőttképzés témájának. A tematikus szám bevezetőjében Szennay András leszögezi, hogy a felnőttnevelés a felnövekvő fiatalok és felnőttek hitbéli ismereteinek elmélyítését és továbbképzését szolgálja. A teológiai, hittani, katechetikai továbbképzés és felsőfokú képzés ennek a folyamatnak egy további fokozata, de céljában nem azonosítható a felnőttképzéssel. SZENNAY, Teológia 1988/3. 135. o.

⁵ „Growing in faith is a lifelong process. It calls for us to be attuned to God's presence in our lives, to be able to name that presence in terms of our tradition, the faith of the Church, and to respond to God's call to build the Kingdom here on earth so that a more just society will exist. Catechesis is about helping people recognize and understand God's revelation in the Judeo-Christian tradition. This is an on-going process, a gradual unfolding." GALLAGHER 1998, 9. o."

lehetőségeinkkel ütköztetni. „Teológiai utazásra” vállalkoztam a disszertációval. Célom, hogy jobban magunk előtt lássuk azokat a kihívásokat és feladatokat, amelyek a felnőtteket is újra be tudják vonni a hit világába és az egyház életébe. Ennek az utazásnak a környezete a bennünket körülvevő társadalmi valóság és az egyház XXI. századi helyzete és kihívásai.

A gyakorlati teológiában, különösen a katechetikában megjelent nemzetközi és hazai szakirodalmat áttekintve láthatjuk, hogy ma már egyre több szakkönyv foglalkozik a felnőttoktatással, és egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az egyházak a felnőtthit formálódásának kérdésére. A szakkönyvek széles merítésű téma-megközelítését igyekezem disszertációmban is felhasználni a különböző hitfejlődési elméletek, valláspszichológiai megközelítések bemutatásával, és a felnőttkatekézis ill. a felnőtthit formálódásának sokszínű tematikájával. Mint ahogyan a külföldi egyházak is egyre nagyobb figyelmet szentelnek ennek, úgy a hazai evangélikus berkekben is egyre fontosabb és sürgetőbb a felnőttoktatás. Nem csupán a lelkészek részéről történik meg ez a felismerés, hanem „a gyülekezeti tagok egy jelentős része belátja, hogy szükség van minden életkorban új ismeretek megszerzésére az élhető élet érdekében.”⁶ A gyülekezeti munkatárs- és presbiterképzés reneszánsza is ezt támasztja alá.⁷ Ezért mintha évszázadok más irányú érdeklődési területei vagy meghatározottsága után hirtelen nagy erővel törne ránk a kérdés: mi az egyház jövője a felnőttek hite és részvétele nélkül?

Disszertációm hipotézise mindezek alapján a következő:

Jézus Krisztus minden generáció tanítására érvényes misszió parancsolata alapján az egyháznak a felnőttek felé való katechetikai odafordulása prioritás annak érdekében, hogy a közös tanulás és tanítás szolgálatában az egyház a XXI. század felnőtt emberének is útítársává tudjon válni az értelemkeresés és a spirituális nyitottság folyamatában.

Hipotézisem kifejtését az alábbi kérdések vezették:

- *Milyen szerepet töltött be a felnőttek felé irányuló tanítás a bibliai időkben és az egyház történetében?*
- *A XX. és a XXI. század szekuláris világában milyen társadalmi változások határozzák meg a felnőtt világot? Milyen vallási tartalmak kapnak helyet a posztmodern társadalomban?*

⁶ SZABÓ 2011, 21. o.

⁷ FABINY 2009, 71-76. o.

- *Milyen helyzetben és milyen kihívások közepette él ma az egyház, és milyen aktuális kérdéseket vizsgál a felnőttek korosztálya szempontjából? A gyülekezetek hogyan válhatnak az identitás kialakításának iskoláivá a vallási és világnézeti sokféleség ellenére?*
- *Segítenek-e a fejlődépszichológián alapuló hitfejlődési elméletek a felnőttkatekézist érintő szemléletváltásban?*
- *Valláspedagógiai szempontból milyen módszertani megközelítések alkalmazhatóak a felnőttkatekézisben?*

Kérdéseim vizsgálata során szeretnék eljutni azokra a következtetésekre, amelyek bizonyítani tudják, hogy a felnőttkatekézis prioritás az egyház életében, és a katekézistörténeti, a társadalmi, az egyházi, a pszichológiai és a pedagógiai területek erre vonatkozó vizsgálatai megmutatják, hogy az egyház tanítói szolgálatának meg kell erősödnie a felnőttkatekézis szempontjainak praxissá tételében. A dolgozat fejezetei végén röviden összegzem a feltett kérdésekre a következtetéseket. A következőkben azokról a legfontosabb kifejezésekről írok, amelyek a disszertáció kontextusát megalapozzák.

1.1. A felnőttkor meghatározása

Első kérdésként vizsgálom, hogy pontosan kik is azok a felnőttek, akikről ez a disszertáció szól. Kikre gondoljunk akkor, amikor célul tűzzük ki, hogy az egyház egyik alapvető küldetésébe, a tanítás szolgálatának kontextusába helyezzük őket?

A házasságra készülő ifjú pár esetében a menyasszonyról kiderül: még nincs megkeresztelve. Lelkesen ragadja meg a lehetőséget, hogy az esküvőt a keresztelezésre való felkészítés és felnőttkeresztelés után tartsuk meg. Egyház- és gyülekezetszeretete később sem lankad, tudatosnak érzi a hitét.

A konfirmációra készülő gyerekek szüleinek a lelkész megbeszélést tart és hívogatja őket hittan-ismereteik felfrissítésére. Kiderül, a szülők nagy többsége szinte semmire nem emlékszik a gyermekkori hittanból, viszont örülnek a lehetőségnek és szívesen jönnek a megbeszélésekre, ahol élénk beszélgetések során segíti őket a lelkész a mindennapok és a hit kérdéseinek összekapcsolásában.

A középkorú, hirtelen megözvegyült asszony igényli a gyász feldolgozásában a lelkigondozást, amire a lelkész nagy gondot fordít. Hívogatja őt bibliaórára, ahová

az özvegy egyre szívesebben jár, és azt tapasztalja, hogy friss fájdalmára olyan gyógyírt talál, amire nem is gondolt volna.

Kik azok a felnőttek, akikről a disszertáció szól? Mi magunk vagyunk - időben közelebb vagy még távolabb a kamaszokból felnőtté válóktól, vagy az élet beteltével a földi élettől búcsúzóktól -, de mindenképpen olyan élethelyzetekben, amikor még a folyamatos tanulás iránti igény, a munka világának meg- és kiismerése, felelősség, feladatok, kihívások, győzelmek, bukások, örömök és bánat, nyereség és veszteség tarkítja életünket. Felnőttek vagyunk, de még nem léptünk be az időskor kapuján és „erőnk teljében” igyekszünk megállni a helyünket a világban. De lehet-e egész felnőtt korunkat szakaszokra bontani? Tudunk-e pontos behatárolást adni a felnőttkorra, ami ha nem is hosszú távra, de legalább most igaz? Hasonlóképpen van-e olyan definíció, ami el tudja kerülni a statikusság veszélyét és dinamikus megközelítésben tud választ adni kérdéseinkre? Sok más definiálási aspektus között a fejlődéslélektan is küzd a felnőttiség fogalmának kérdésével. Még az életkorok vizsgálata előtt érdemes felidézni Michael és Sheila R. Cole megalapozó gondolatát: „már maga a felnőttkor külön életszakasznak való tekintése is kulturális jelenség, és annak határait társadalmi és történelmi körülmények határozzák meg.”⁸

A disszertációmban előkerülő hitfejlődés-elméletek valamelyest feltételezik, hogy az életkorok szakaszolását elvégezzük.⁹ Ezért ehhez a feladathoz meglátásom szerint Erik Erikson elmélete a legnagyobb segítség, bár látnunk kell, hogy a klasszikus megközelítéstől kezdve egészen szokatlan felosztásokig terjed a felnőttkor szakaszolhatóságának kérdése. Erikson beosztása klasszikus: szerinte a fiatal felnőttkort a 20-35 éves életkor közé, a középső felnőttkort a 35-65 éves életkor közé, az időskort pedig a 65 éven túli időszakra helyezhetjük.¹⁰ A felnőttkor szakaszolásának kérdései mellett azt is fontos látni, hogy más szempontok szerinti megközelítések is léteznek. Az ún. életpálya-megközelítések, vagy az életút-megközelítések például azokat a kölcsönhatásokat vizsgálják, amelyek az egyén biológiai, viselkedési és szociális változásai nyomán születnek.¹¹ Magában a „felnőtt” kifejezésben egy idealizált és statikus, már nyelvi megjelenésében is egy bizonyos befejezett és elért állapot szintje jelenik meg, ami nem fejezi ki teljesen, hogy a fejlődés egy felnőtt

⁸ COLE 1997, 692. o.

⁹ A felnőttkor definíciója négy szempont szerint közelíthető meg Knowles szerint: biológiailag, jogilag, társadalmilag és pszichológiailag. A felnőttoktatás ill felnőttképzés szempontjából ez a legfontosabb szempont: a pszichológiai felnőttiség együtt jár az életünkért való felelősség-vállalással és az önálló döntések meghozatalával. KNOWLES 2005, 64. o.

¹⁰ COLE 1997, 674-676 o.

¹¹ I. m, 675. o.

ember életében is állandóan zajló folyamat.¹² Ahogyan az majd később is megfogalmazódik, olyan mértékű változások tanúi vagyunk ma a világban, amelyek relatívvá teszik a felnőttkor behatárolását. Ezt fejezi ki a következő definíció, amely a felnőttkor fogalmát a dinamikus változásban, a kontextualitásban és az élettörténetek általi meghatározottságban értelmezi: „Nem a készenlét, hanem a saját élettörténetnek a tanulás folyamata által való folyamatos felépítése lesz ebben az értelemben az általános tulajdonsága a mostantól fogva dinamikusan értelmezett felnőtt fogalmának.”¹³

A felnőttkornak ez a dinamikus értelmezése egészen újkeletű. Még az 1980-as évek végén úgy fejeztük be az egyetemet, a velem egykorúak még úgy vizsgáztak le a szakmunkásképzőkben és szakközépiskolákban vagy a gimnáziumokban, hogy utána el kellett menni dolgozni, minél előbb családot alapítani, házat építeni vagy lakást venni, majd gyorsan gyereket szülni. Aki az adott iskola elvégzése után kezdett el dolgozni, az már felnőtt embernek számított, volt, aki 17-18 évesen, de legalábbis a főiskola vagy az egyetem elvégzése után.

Ma az előbb említett élettörténetek egészen másfajta dinamikával változtatják át a fiatalokat felnőttekké. A társadalmi változások hatására a 18 év a hivatalos, „államilag” is elismert felnőttkor, de csak egy jelzője a fiatal fejlődésének. Életpályájának alakulásától függ, hogy mikortól vállalja fel a felnőttkorral összefüggő felelősségi helyzeteket. A nyilvánvaló korkitolódás magával hozza az érett felnőttkor és az időskor beköszöntének relativitását is, ami igényli, hogy rövid és tömör definícióval engedjük nyugvópontra jutni a kérdést: „A felnőttkor a serdülőkor és az időskor közötti időszak. Az egyének felnőtt korukban érik el a teljes érettséget és a törvény előtti felelősséget.”¹⁴

1.2. *A hit mint ajándék*

A felnőttkatekézis arra törekszik, hogy a felnőttkorban lévő ember transzcendencia iránti igényét abba az irányba segítse, amelyben a hit lehetősége a közösség tapasztalatán keresztül az Istennel fennálló személyes kapcsolattá válhat. Mühling rendszeres teológiai gondolatmenete alapján a hit kialakulásának feltételei szükséges, hogy egybeessenek a

¹² MÖNKS-KNOERS 2004, 217. o.

¹³ „Nicht fertig zu sein, sondern sich auf die eigene Biografie als eine durch Bildung immer erst noch herzustellende zu beziehen, das wird in diesem Sinne zum allgemeinen Merkmal eines nunmehr dynamisierten Erwachsenenbegriffs.” BERGOLD-BOSCHKI 2014, 19. o.

¹⁴ COLE 1997, 696. o.

kommunikált hittartalommal.¹⁵ A felnőttkatekézis a keresztény hit továbbadásának a lehetősége és a keresztény gyülekezetek örömhírt kommunikáló tevékenysége által valósulhat meg. Az örömhír, a kommunikált hittartalom a cselekvő Istenről, az Isten országát meghirdető Jézus Krisztusról, az ő hitet és gyülekezetet teremtő kereszthaláláról és feltámadásáról szól. Ez a hittartalom és a kommunikáció megvalósulása, mint szocializációs folyamat, lehetővé teszi annak megtapasztalását, hogy (1) az ember a hitre mint Isten ajándékára tekintsen; (2) az emberi élet értelmét az Isten által ajándékozott értelemnek élje meg; és (3) ez az értelem bizalmat szüljön az emberi élet beteljesedésének az irányában. A hittal kapcsolatos alapvető kérdésekre válaszokat kínáló Evangelischer Erwachsenen Katechismus a hitre mint ajándékra a következő meghatározást adja: „A hit – a szeretettel és a hűséggel, a bátorsággal és a reménységgel, a barátsággal együtt az emberiség legnagyobb ajándékai közé tartozik, és mégis, nem birtoklás és nem képesség kérdése.”¹⁶ Hogyan ismerhető meg a hit mint olyan ajándék, amely nem birtoklás és nem képesség kérdése? Hogyan értelmezze az ember az életében jelentkező nyitottságot a transzcendencia irányában? Mit jelent az, ha ez az érdeklődés, illetve a nyitás a felnőttkorban történik meg, egy egészen más közegben, mint amilyen a gyermekkor közege volt?

Korunk vallási sokszínűségében és a keresztény egyházon belül is tapasztalható felekezeti sokszínűség valóságában a *fides qua creditur* és a *fides quæ creditur* augustinusi meghatározása a tanítás mai feladatainak kutatásában is időszerű. A szubjektív (*fides qua*) és az objektív (*fides quæ*) hit megkülönböztetésének értelmezése a felnőtt ember életében rámutat arra, hogy a bennünk lévő transzcendens felé nyitottság, a személyes hit keresi azt az „otthont,” ahol valósággá, kifejezett és megélt hitté válhat. Az objektív hit az emberben is megteremti a verbalizálódást, életre és cselekvésre hív, hitvallásos helyzetet tud teremteni. A szubjektív és az objektív hitről is elmondhatjuk, hogy mivel alapvető viszonyulása az embert Istenhez kapcsolja, forrása is maga a transzcendens, a számunkra magát Jézus Krisztusban kinyilatkoztató Isten.¹⁷

A klasszikus anselmusi tétel - *fides quærens intellectum* a felnőttek hitének vizsgálatakor különösen is időszerű. A teológia feladatának értelmezésében, ahogyan Migliore is látja, a hit állandó kérdésfeltevése, a válaszok kutatása, a megértés, a megismerés

¹⁵ MÜHLING 2012, 245-246. o.

¹⁶ „Der Glaube gehört – wie Liebe und Treue, wie Mut und Hoffnung und die Freundschaft – zu den größten Gaben des Menschen und ist gleichwohl kein Besitz und kein Können.” A vallás és a hit fogalmi definíciójának további vizsgálata a hitfejlődésről szóló fejezetben kerül újra elő. Evangelischer Erwachsenen Katechismus 2000, 11. o.

¹⁷ ESPIN-NICKOLOFF 2007, 457. o.

igénye nem szűnő folyamat, hanem a hit elválaszthatatlan tartozéka. Nem „vakhitról” beszélünk, hanem Isten és ember, hit és megismerni vágyás közötti állandó kommunikációról, az embert szüntelenül kereső Istennek az emberi élet számára értelmet adó kegyelméről.¹⁸

Megfigyelhető, hogy a felnőttek hitbéli formálódásának, illetve a felnőttképzésnek a vizsgálata közben szinte a leggyakrabban előkerülő kifejezés az „értelme, értelmesség” (meaning) fogalma. Elgondolkodtató, hogy miért. Talán azért, mert szeretnénk megérteni a „dolgok jelentését és értelmét,” és közben ilyen és ehhez hasonló kérdéseket teszünk fel: Ami történik velem, miért történik? Mi az értelme az életemnek? Hol a helyem a világban? Hogyan éljem meg boldogan az élet adta feladataimat? Miért dolgozzam? Hogyan éljem túl, ha nem dolgozhatom? Miért ilyen nehéz a lelkiismeretem? Hogyan birkózzam meg a magánnyal, a betegséggel, a veszteség fájdalmával? Van-e értelme reménykedni bármiben az életben?

Migliore a holland teológust, Schillebeeckxet idézi a kérdésfeltevések alapvető miértjének megválaszolására: „A keresztény hit gondolkodásra készítet.”¹⁹ Ha csak a vallás iránti nyitottság és nem a keresztény hit alapjairól indulunk, még úgy is elmondhatjuk, hogy az életünk kérdései miatt szükségünk van a transzcendencia közelében kérdésfeltevésre és a válaszok utáni reménységre. És amikor azt látja az ember, hogy közelítenek egymáshoz a kérdések, az élet értelmének megtalálása utáni vágy, a hit segítségével kirajzolódó válasz és értelemalkotás lehetősége, akkor egy lehetséges találkozási pontként miért ne fogadhatnánk be a felnőttek meghívásának a lehetőségét és egyben a küldetését az egyház közösségébe, ahol mindez meg is történhet?²⁰ Itt kínálkozik annak a lehetősége, hogy újra felfedezzük: ez a kérdésfeltevés tulajdonképpen egy ősi hagyomány része. A Biblia pontosan ennek a kérdésfeltevési igénynek a kifejeződésével kezdődik. Az emberi élet értelmére a választ maga Isten adja és az Ő közeledése felénk értelemalkotási igényünk hatalmas ajándéka és lehetősége. Látnunk kell, hogy keresztény közösségekből a felnőttek sokszor azért hiányoznak, mert bibliai és hittani ismereteik és hittapasztalatuk hiányában az élet értelmét máshol és másban találják meg.

Az emberi kérdésfeltevés, a megértés utáni vágy, a transzcendens irányában megvalósuló kommunikációs éhség feltételezi, hogy mindez nem légtérben történik,

¹⁸ MIGLIORE 1991, 2. o.

¹⁹ „Christian faith causes us to think.” MIGLIORE 1991, 4. o.

²⁰ Erre mutat rá Martos Tamás tanulmánya bevezetőjében is, amikor azt mondja, hogy a kérdésekre adott válaszok között „fontos helyet foglalnak el a vallásos, spirituális megközelítések.” MARTOS 2007, 9. o

hanem az élet sodrásában élő emberek között. A hitfejlődés lehetőségének vizsgálata ezt a fejlődést követi nyomon, hogy értsük, mikor és miért kerülnek elénk bizonyos kérdések. A különböző hitfejlődési modellek bemutatása ehhez ad segítséget. „A hitközösségeknek beszélniük kell az élet értelméről és az igaz kapcsolatokról. Egyik útja ennek a hitformálódás tudatos folyamatán keresztül vezet.”²¹ Ezt a véleményt erősíti Osmer és Schweitzer is, amikor a mai egyházi élet válságainak hátterében megnevezik a kudarcokat az oktatás terén.²² Ha azt látjuk, hogy egyházunkban a gyermekek és az idősebbek alkotják az élő gyülekezet jelentős részét, akkor feltétlenül érdemes ezt a kérdést úgy kezelni, mint egy lehetőséget a párbeszédre a felnőtt korosztállyal. Ha vannak kérdések, van miről beszélgetni, sőt, van mit tanulni! Így fontos feladata a keresztény egyháznak, hogy keressék a közös válaszadás és a közös tanulás lehetőségét, mint akik megajándékozottak vagyunk az emberi élet legnagyobb ajándékával, a Jézus Krisztus által felkínált megváltott és a feltámadás reményiségébe helyezett élettel.

Hadd legyen ez a disszertáció egyben bátorítás és buzdítás is: sokkal bátrabban és tudatosabban vegyük ki részünket a teológia ilyen irányú küldetéséből: a felnőttekkel a hitről szóló beszélgetésből és a tanulás lehetőségéből!

1.3. A felnőttkatekézis kifejezés vizsgálata

„A gyülekezetnek érett hitű tagokra van szüksége, ezért a hitoktatás befejeződésével is fennmarad az egyház pedagógiai felelőssége a felnőtt keresztények felé.”²³

Bár első ránézésre egyértelmű, hogy egy katechetikai indíttatású munka a gyakorlati teológián belül a katechetika tudományterületéhez tartozik, mégis fontosnak érzem egyfelől a felnőttkatekézis kifejezés használatának vizsgálatát, másfelől azokra a gyakorlati teológiai területekre való kitekintést, amelyek disszertációm az interdiszciplinaritás felé nyitottá tesz, és amelyek elkerülhetetlenül hozzátartoznak témám feldolgozásához. Ezt támasztja alá az is, hogy a gyakorlati teológián belül napjainkban a holisztikus szemlélet vált

²¹ „Faith communities are called to address the need for meaning and authentic relationship. One way to do that is through an intentional process of faith formation.” MATTHAEI 2004, 57. o.

²² „... the very future of the church is at stake in its education and (...) the „crises” of the contemporary church are deeply intertwined with its educational failures.” OSMER-SCHWEITZER 2003, XI. o.

²³ NÉMETH, Lelkipásztor, 2002/82. o.

meghatározóvá. Egy szakterület csak az egész diszciplína rendszerén keresztül vizsgálható tudományosan.

Angol nyelvterületen a felnőttek katekézisére legalább két kifejezést használ a szakirodalom, ezeknek előfordulását disszertációm bibliográfiája is mutatja. Az egyik ilyen kifejezés az *Adult Faith Formation* (a felnőttek hitformálódása), a másik pedig az *Adult Catechesis* (felnőttkatekézis). Mi a különbség a kettő között? Azzal a folyamattal lehetne ezt a különbséget érzékeltetni, amit a katechetika – valláspedagógia – gyülekezetpedagógia tudományágak egymásra épülő fejlődése is magában hordoz. A katechetikának, mint a katekézis mögött álló tudománynak a fejlődése és a pedagógiával való kölcsönös együttműködésével egyre specifikusabbá váltak a katechetika tudományágán belül is területek, sőt akár elnevezésspecifikáció is történhetett. Így a valláspedagógia ma már konkrétan jelöli a katechetikának azt a területét, ami a hitoktatás kontextuális feladataihoz kapcsolódik. A gyülekezetpedagógia pedig magában foglalja azokat a katechetikai feladatokat, amelyek a gyülekezetekben történő tanítási feladatokat jelentik. A hitformálódás magában foglalja mindazokat a (leginkább hitfejlődési és valláspszichológiai) kutatásokat és eredményeket, amelyek ma már szélesebb perspektívából közelítenek a felnőttek hite alakulásának kérdése felé. A felnőttkatekézis erősebben tanulásszempontrú (pedagógiai) megközelítés, számomra összefoglalja mindazon feladatokat, amelyek a felnőttekkel kapcsolatos tanítási, missziói, lelkigondozói és más területek által meghatározott feladatok. Természetesen a két megközelítés akkor jó, ha több ponton találkoznak és erősítik egymást.

A felnőttek korosztályára való koncentráció és a közöttük történő tanítói szolgálat megnevezése több szempontból is vizsgálat tárgya. Az első és legmeghatározóbb szempont annak az időszaknak a vizsgálata, amikor ez valóban az egyház által is szervezett formában megtörtént. Ez volt az őskeresztény egyház időszaka, a katekumenátus működésének ideje. Azóta ilyen szervezett formában és nagy elterjedtségben nem működött a felnőtteknek szóló speciális egyházi tanítói szolgálat. Ahogyan a katechetikatörténeti kitekintés majd mutatja, voltak mozgalmak, megjelenési formák, erőfeszítések, de legtöbbször valamilyen más cél, más megnevezés alatt: vándorprédikátorok szolgálata, misszió, evangelizáció, népfőiskola, presbiterképzés, vezetőképzés stb. A XX. század második felében a felnőttek gyülekezeti hiányát felismerő egyházak leginkább az érett, elmélyült hit hiányát mutatták ki a felnőttek hitéletének vizsgálata nyomán (Search Institute kutatások, magyar evangélikus szociológiai

felmérés).²⁴ Ez vezetett arra, hogy a hitfejlődés-elmélet kutatási eredményeinek segítségével hívásával a felnőttkatekézis ún. hitformálódási irányt vegyen, és a tanítványi elhívásra, valamint a Krisztusban való új élet lehetőségére helyezze a hangsúlyt.

A következőkben áttekintem a katekézis szó eredeti jelentését és történeti fejlődését. (A későbbiekben még szó lesz a tanítás és tanító szavak bibliai előfordulásairól.)

1.4. A katekézis, katechetika fogalmak kialakulása, fejlődése

A korai egyház tanítói szolgálatában a katekézis még alapvetően a felnőttek felé irányult. Magának a katekézisnek a fogalma is a korai egyházban alakult ki.²⁵ A szó jelentése eredetileg visszhangozni, felülről lefelé hangozni, mint ahogyan egy emelvényről egy beszéd vagy egy dráma elhangzik. A tanítás hatásmechanizmusát írja le a *katecheo* ige azzal, hogy az elhangzó tanítás nem légüres térbe érkezik, hanem az értelemben, de legfőképpen a szívben és lélekben otthonra talál, és vissza is tükröződik. Szűcs Ferenc ezt így írja le: „A katekézis (...) maga is »elhangzó« és visszhangot váró szó is, mint azt a szó nyelvtani jelentése jelzi is.”²⁶

A katekézis az óegyház gyakorlatában a keresztségre készülő felnőttek oktatását és a keresztelés szentségébe való bevezetés folyamatát jelentette. A felnőttek katekézise akkor kezdte elveszíteni kezdeti jelentőségét, amikor a már megkeresztelt felnőttek gyermekei is keresztények lettek, az államvallássá válás hatására tömegesen keresztkedtek meg az emberek, és a VI. század környékén áttevődött a felnőttkeresztségről a hangsúly a gyermekkeresztségre. A reformáció idején Luther Márton számára is példa volt a katechumenátus gyakorlata. Így ír erről 'A német mise és az istentisztelet rendjéhez' című írása előszavában: „Káté alatt pedig tanítás értendő, amelynek segítségével tanítsuk és kioktassuk a keresztényné lenni szándékozó pogányokat arra, mit kell hinniök, tenniök, elhagyniök és tudniök a kereszténységben, minél fogva hajdan katechumenusoknak nevezték azon növendékeket, akik ily tanításra felvétettek és hitben oktatást nyertek, mielőtt megkereszteltettek volna.”²⁷

²⁴ Ezekről a kutatásokról, ill. felmérésekről a további fejezetekben szó lesz.

²⁵ ELIAS 2002, xii. o.

²⁶ SZÜCS Ferenc: A katekézis teológiai problémái és mai gyakorlata. In: BODÓ Sára – ifj. FEKETE Károly (szerk.) Katechetikai és valláspedagógia Szöveggyűjtemény. 10. o.

²⁷ LUTHER Márton előszava A német mise és az istentisztelet rendjéhez. Ford. Paulik János. Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT) Sajtó alá rendezte: Masznyik Endre. Budapest – Pozsony 1904-1917. 4. kötet, 444. old. <http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-435>

A XX. században a katekézis megnevezését más megközelítésű definíciók váltották fel, attól függően, hogy milyen szempontok szerint és milyen megvalósulási helyszín alapján próbálták definiálni az egyház tanítói szolgálatát. Általában a keresztény oktatás elnevezés a legelterjedtebb (Christian Education, Christenlehre, Religionsunterricht), de a valláspedagógia elnevezés is használatos, ahogyan azt Tamminen is megállapítja vallásdidaktikai könyvében. Tamminen a valláspedagógia és katechetika elnevezései közül az előbbit, a valláspedagógiát választja.²⁸ Döntése jelzi a XX. század második felében a hitoktatás közeledését a pedagógia irányába és a két tudományág találkozásának lehetőségét és együttműködését. Németh Dávid 2002-ben írott tanulmányában a vallásoktatást az iskolai hitoktatásra, a katekézist pedig gyülekezeti tanítási tevékenységre vonatkozóan definiálja. A katekézistről azt is elmondja, hogy leginkább római katolikus körökben maradt meg a kifejezés, a protestáns gyakorlati teológia ma már a gyülekezetpedagógia kifejezéssel írja le a konkrétan a gyülekezetben folyó oktatási munkát, benne a felnőttoktatás tevékenységét is.²⁹ Németh Dávid megközelítése, Tamminen pedagógia melletti elkötelezettségéhez hasonlóan a vallásoktatás – valláspedagógia – gyülekezetpedagógia interdiszciplinaritás felé mozdulását hangsúlyozza, és a katechetika fogalmát a hit életformáló ereje, a missziói küldetés és a tanítványi élet kibontakoztatásának feladatához kapcsolja.

Osmer és Schweitzer is a vallásoktatás elnevezés mellett teszik le voksukat (Religious Education), de a katekézis megnevezést is használják.³⁰ A definíció használatát Hull még pontosabbá teszi azáltal, hogy úgy látja az egyház történetében, „a katekézist leginkább manapság a római katolikus hagyományon belül használják, míg a növekedés (*nurture*) szó használata inkább a protestáns egyházakra jellemző. A katekézis egy bizonyos típusú vallási oktatást jelent, míg a nevelés a növekedés metaforája. Meg kell különböztetnünk a szülők által való nevelést attól a specifikusan vallási értelemről, amiről itt (a hit oktatása szempontjából) szó van.”³¹ Hull definíciójához hasonlóan Osmer és Schweitzer is a római katolikus egyház terminológiájának tartja a katekézis szót, azzal a kitételrel, hogy az

²⁸ Tamminen vallásdidaktika-könyvének bevezetőjében tárgyalja a definíciók tisztázását. Magát a vallásdidaktikát a valláspedagógia nagy átfogó tudománya részének tekinti, amelynek tantervi és módszertani feladatai vannak. A valláspedagógia az egész tanítói és nevelési feladatot összefogja és a vallásos nevelés egészére vonatkozik. TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 33-34. O.

²⁹ NÉMETH In: Lelkipásztor 2002/82. o.

³⁰ OSMER-SCHWEITZER 2003,7. o.

³¹ „Catechesis tends to be used today within the Catholic tradition, while nurture is more typical of the Protestant churches. Catechesis suggests a kind of religious instruction, whereas nurture is a metaphor based on growth. We must distinguish the general sense in which parents nurture their children from the more specific religious sense we have in mind here.” HULL In: British Journal of Religious Education Vol. 26/2004, 7-19. o.

egyházon belüli oktatást írják le ezzel a kifejezéssel. Csupán néhány protestáns körben használják a katekézis kifejezést, főleg a manapság újjáéledő felnőtt katekézissel kapcsolatban.³² Tamminen, Németh Dávid, Hull, Osmer és Schweitzer az előbbieken bemutatott definícióhasználatát tükrözi a XX. század végének nyitási szándékát a pedagógia tudománya, az iskolai oktatás egyre széleskörűbb megvalósulása, és az egyház társadalmi szerepvállalásának megerősítése felé. Ilyen célok érdekében érthető a katechetika fogalmának és definíciójának XX. századi változása.

A felnőttkatekézisnek és tanítványi létre való elhívásnak ebben a kontextusban kell újrafogalmazódnia. Meg kell vizsgálnunk, hogy milyen cél megvalósítása érdekében beszélünk felnőttkatekézistről, mindez hogyan, milyen kontextuális misszióval valósítható meg a ma posztmodern társadalmában, és milyen gyülekezetépítési és ekkleziológiai alapokon fejleszthető tovább. Hoffmann a következő definícióval írja le a katekézisnek a folyamatát: „A katekumenátus: mit is jelent? Alapvetően az egymással és az Istennel való dialogikus, kapcsolati közösség útja, ami a résztvevő valós élet-tapasztalatára és a Szentírással való találkozására épít.”³³ Ezt a kapcsolati közösséget definiálja Lovász Irén nyomán Korpics Márta és P. Szilczl Dóra „szakrális közösségként.”³⁴ A transzcendens megjelenésének, ill. rendszeres mutatkozásának felismeréséhez a tanulás folyamatát rendeli, „hogy meglegyen az a felkészültség, amivel (a transzcendens) felismerhető.” Mivel maga a szakrális „felkészültség karakterű,” ezért a kommunikációban való részvételünk által megismerhetőek, leírhatóak lesznek a transzcendensről való tapasztalatok.³⁵ Brown katekézis definíciója a mai kontextusban a következőkben definiálja a felnőttek hitben való formálódását, aminek a célja a növekedés és az Istennel folyamatosan felépülő kapcsolat: „Mi a felnőtt katekézis? (...) ami lehetővé teszi a felnőttek számára azt, hogy személyes kapcsolatban lehessenek Istennel. E cél alapjai a felnőtt élet alapvető céljában gyökereznek: abban, hogy ismerjük, szeressük és szolgáljuk Istent és felebarátainkat is, mint magunkat.” Brown értelmezésében a felnőtt-katekézis az a folyamat, amely képessé teszi az embereket

³² OSMER-SCHWEITZER 2003, 7. o.

³³ „The catechumenate: what does this mean? Foundationally, it means a way of being with one another and with our God that is dialogical, relational, and drawn from the deep wells of the participants’ real-life experiences and interactions with the Holy Scriptures.” HOFFMANN 2012, 33. o.

³⁴ KORPICS-P. SZILCZL (2007), 13. o.

³⁵ I. m. 19-20. o.

arra, hogy Istennel szeretet-kapcsolatba lépjenek és ezt a kapcsolatot maguk is fejlesszék. Ezt a kapcsolatot a másoknak és önmagunknak való szolgálatban élhetjük meg.”³⁶

Építve mindazon álláspontokra és definíciókra, amelyek az egyház tanítói szolgálata és a társtudományok alapján megfogalmazódtak, disszertációmban a katechetika elnevezést használom, melynek definícióját az egyház Jézus Krisztus missziói parancsán tájékozódó általános nevelési és hitoktatási munkájával fogalmazhatunk meg. A katechetikai szolgálaton belül a felnőttek felé megvalósuló tanítói szolgálat a felnőttkatekézis. A disszertáció címében a szemléletváltás pedig jelzi annak a változásnak a szükségességét, amely a katekézis felnőttek felé való tervezett és tudatos kiterjesztéséről szól.

A katekézis szó használatával szeretném az ógyház gyakorlata és a mai gyakorlat között azt a hidat is építeni, amit abban az időben a katekézis jelentett. A felnőttek keresztény oktatásának szükségessége sok mindenben mutat hasonlóságot az ősegyházi eredeti katechetikai folyamattal, és ezt csak erősíti a reformáció idejének katechetikai megújulása. Ezt az ide vonatkozó fejezetekben részletesen is kifejtem. Mindeközben arra törekszem, hogy a felnőttkatekézis történetén, a felnőttek hitfejlődésének és a mai egyházi környezet vizsgálatán keresztül olyan kontextuális és módszertani kérdéseket vizsgálhassak, amelyek a mai egyházi szolgálatban állók számára elméleti támpontokat és megerősítést adnak a szemléletváltás elfogadásához és a felnőttek katekézisének konkrét megvalósításához.

1.5. A disszertáció kutatási területei és módszertana

Vizsgálódásom és érdeklődésem alapvetően olyan területek felé irányul, amelyek megalapozhatják a felnőttekhez való egyházi odafordulás relevanciáját és új perspektívába helyezik ezt a fontos területet.

A felnőttkatekézis újraértelmezéséhez a Biblia és az egyháztörténet katechetikai vonatkozásaiból a teljesség igénye nélkül azokat az időszakokat vizsgálom, amelyek iránymutatóak a mai felnőttkatekézis számára. Már a Biblia is arról tanúskodik, hogy az Istennel való kapcsolatnak szerves része a tanulás, hiszen a hit mindig valami újnak a megismerését jelenti. A tanítványi élet, az első gyülekezetekhez való csatlakozás is magában hordozta, hogy Isten megismerése úgy válik életformáló lehetőséggé, ha a felnőtt ember ismeri Istenét és „tanulja” ezt a kapcsolatot. Az egyháztörténelem későbbi fázisai is erről

³⁶ „What is adult catechesis? ... (it) enables adults to grow in their personal relationship with God. Such a purpose finds its roots in the primary purpose of adult life: to know, love, and serve God and your neighbors as yourself.” BROWN 2003, 29. o.

tanúskodnak: az aktív katechetikai élet mindig megújuláshoz, gyarapodáshoz vezetett, a tanítás hiánya pedig mindig krízishelyzet meglétét jelentette. A katechetika felnőttekre vonatkozó története így mutat a mai megújulás szükségessége és időszerűsége felé.

A felnőttkatekézis újraértelmezésének célja a katechetikai szemléletváltás az egyház életében. Olyan mértékű társadalmi, pszichológiai és vallási változások tanúi vagyunk, amelyek alapvetően átalakították a társadalom struktúráját, az emberről alkotott képet és a transzcendens utáni igény megfogalmazását. A posztmodern kor vizsgálata pedig nem csupán azért izgalmas, mert e kor gyermekei vagyunk, hanem azért is, mert az egyház missziói stratégiájához a posztmodern kor leginkább a felnőttek világát érintő kérdésfelvetéssel járul hozzá.

Mivel a katekézis minden más egyházi szolgálathoz hasonlóan a gyülekezet, az egyház közösségébe vezeti az abban résztvevőt, ezért az egyház életjelenségeinek vizsgálata is lényeges szempont. Ennek alapja a 2010-es evangélikus szociológiai felmérés felnőttekre vonatkozó eredményeinek ismertetése. A felmérés eredményei után a felnőtt emberekben kialakult istenképeket vizsgálom. Ebben a témában segítségül hívom azokat az őszinte és bátor leírásokat, amelyek a ma is sokakban jelen lévő negatív istenképek kialakulásáról szólnak.

Az egyházak életében a történelem folyamán a konfirmáció, ill. a bértálcázás alkalmá a gyermekkor és a felnőttkor küszöbén az elmúlt évszázadokban egy bizonyos nyugvópontot jelentett. A felnőttkorba azt vittük tovább, amit akkor még szinte gyermekként kaptunk, de sokszor elmaradt az egyház részéről a kísérés, a kérdezés, a dialógus és a kölcsönös megerősítés. Az egyházak életjelenségeivel való felnőttkori találkozási lehetőségek (igehirdetések és lelkigondozás által, istentiszteleti és lelki életben) segítséget nyújthatnak abban, hogy életerőssé válhasson a konfirmációt követő ifjúsági munka és a felnőttek integrációja a gyülekezetekbe.

A hitfejlődési elméletek kutatásainak eredményei feltárják, hogy az ember felnőtt korában folyamatosan küzd életértelmezési kérdésekkel, a hitre jutás és a hitben megmaradás kihívásával, vallásosságának megélésével, és olyan életeseményekkel szembesül, ahol az alapvető életkérdésekre keresi a feleletet. A hitfejlődés kutatása olyan korban vált ismertté és élénk vita tárgyává, amelyben az egyház komolyan szembe kellett nézzen a fiatal felnőttek és a felnőttek egyháztól való eltávolodásával. E helyzet miatt igyekezett és igyekszik szinte minden felekezet utat találni a felnőttek korosztálya felé.

A felnőttképzés kérdéskörében fontos előre leszögezni, hogy jelen disszertáció ennek a hatalmas területnek, az andragógia és a felnőttkatekézis találkozásának csupán egyetlen szeletéről kíván értekezni. Az egyház felnőttoktatási tevékenységei ma már nagyon szerteágazóak, és a sokféle lehetőség közül most az egyház missziós céllal történő tanítói szolgálatának megújulásáról, a tanítási kontextus vizsgálatáról és az elmélet-módszertan kölcsönhatásáról szeretnék írni. Az egyház és az andragógia kapcsolatának három területéből a katekézisre irányuló kérdéseket kutatom az egyház tanításával közvetlenül összefüggő képzések közül.³⁷ Így az utolsó fejezet a felnőttek hitoktatásának módszertani kérdéseit vizsgálja, először is az andragógia tudományának segítségül hívásával, majd ezzel kapcsolatban a magyar felnőttképzés rövid ismertetésével. A terjedelem nem teszi lehetővé a részletes leírást és kutatást, csupán segítség szeretne lenni annak a felismerésében, hogy olyan vákuumhelyzetben vagyunk, amely szükségessé teszi a katechetikai szemléletváltás megvalósulásának vizsgálatát. A fejezet mai magyar kutatók elemzései mellett nagy részben támaszkodik Jane Regan: *Toward an Adult Church – 'A felnőtt egyház felé'* című könyvére. Regan úttörő módon rajzol meg egy olyan jövőképet, amelyben a felnőttkatekézis a missziói parancshoz híven, teljes spektrumában válhat újból szerves részévé az egyház katechetikai gyakorlatának. Regan összegzi azokat a tanuláselméleteket, amelyek átültethetők és hitelesek a felnőttkatekézis területén is. Ezen a ponton Regan megállapításaira támaszkodom és innen továbbindulva tárgyalom azokat a módszertani kérdéseket, amelyek már a gyakorlati megvalósulás felé mutatnak.

A felnőttkatekézis megalapozásának szükségessége miatt olyan elméleti kutatást tartottam fontosnak, ami több oldalról is körüljárja a témát. Már ismert és talán kevésbé ismert megközelítések is helyet kaptak a fejezetekben, mindegyik olyan támpontot adva, amin az elindulás, a gyakorlati megvalósulás is megtörténhet. Munkám során sok olyan területtel találkoztam, amelyeket továbbkutatásra izgalmasnak és fontosnak találtam, amelyekkel szívesen foglalkoztam volna többet, viszont aránytalanná tették volna a disszertáció általam célként kitűzött formáját és témáit. Bízom benne, hogy ez a széles spektrumú vizsgálat mégis bizonyítani tudja, hogy miért prioritás a mai egyházi kontextusban a felnőttekre vonatkozó katechetikai szemléletváltás.

³⁷ A három terület a következő: 1. az egyház tanításával közvetlenül összefüggő képzések (ide tartozik a katekézis, de a lelkész- és hittanárképzés is); 2. az emberek életével kapcsolatos, a sajátos egyházi állásponttal kapcsolatos témák (pl. jegyesoktatás, vezetőképző, presbiterképzés stb.); 3. az emberek általános érdeklődésének megfelelő programok (bármilyen területen). ERDEI 2010, 179. o.

2. A felnőttkatekézis fejlődésének súlypontjai

„... ma az egyházak számára a legfontosabb feladat, hogy az egyházi élet minden szintjén újra megalapozzanak egy életerős tanítói szolgálatot.”³⁸

Az alábbi katekézistörténeti kitekintésben a felnőttek között történő egyházi tanítói szolgálat fejlődésének súlypontjait vizsgálom. A kitekintés célja, hogy az egyháztörténet főbb korszakaiban láthatóvá váljanak azok a szempontok, amelyek lehetővé tették, vagy éppen magukban hordozták az istenhitben történő, felnőttkori tanulás lehetőségét.

Az Ószövetség korszakában a tanulás alapvetően van jelen a zsidó nép életében. A gyermekek tanításának fontossága mellett a felnőttek is aktív szerepet visznek a tanulás tradicionális átadásában. Az Újszövetségben Jézust, a pedagógust látjuk, akinek módszertana minden generáció számára lehetőséget nyújt az Isten országáról szóló üzenet megértésére és hitbéli befogadására. A katekézis egyik aranykorának az óegyházi kereszténység idejét tekinthetjük, amikor a katekumenátus gyakorlatán keresztül szervezett oktatás keretében ismerhették meg a felnőttek a keresztény hitet. A középkorban kiteljesedő keresztény tanítási és tudományos civilizáció a széles néprétegek esetében a gyónásra való felkészítésben és a keresztény hit alapelemeinek tanításában gyakorolta a felnőttkatekézis szolgálatát. Az újkori reformáció felnőttkatekézise a személyes hit elmélyítése céljából a katekézis hitformáló erejét is elengedhetetlennek tartotta. A felvilágosodás korszakától kezdve a katekézist a modern értelemben vett tudományosság szerint fejlesztik ki, és katechetikaként, majd valláspedagógiaként legfőképpen a gyermekek hitoktatásában és az iskolai hitoktatásban találkozhatunk vele.

A történeti kitekintés nem teljeskörű, de olyan korszakokat és olyan fordulópontokat vizsgál, amelyek a felnőttkatekézis aktuális kérdéseire jó alapot nyújthatnak.

2.1. A Biblia és az ősegyház katekézise

A hit elmélyítésének sokszínűségét Kodácsy-Simon Eszter a tanítás szó bibliai előfordulásainak ismertetésével mutatja be a hitoktatás aktuális kérdéseiről írott

³⁸ „... the single most important task before... churches today is the reestablishment of a vital teaching ministry at every level of church life.” Osmert idézi ELIAS 2002, 176. o.

tanulmányában.³⁹ A *didaszko*, *katecheo*, *paradidomi* és *paideuo* igék az ószövetségi és újszövetségi tanítás megvalósulásának egy-egy hangsúlyos oldalát képviselik. Ez is alátámasztja azt, hogy milyen összetett funkciót képviselt a tanítás már a Biblia tanúsága szerint is, és milyen széles spektruma lehet a vallási és ismeretszerzési tanulási módoknak.

Kodácsy-Simon Eszter tanulmánya nagyon lényeges szempontokat tartalmaz a felnőttkatekézis szemléletváltásának elősegítéséhez. A tanítással kapcsolatos igék közül az első három előfordulása a felnőttkatekézis számára konkrét kapcsolópontokat teremt, a negyedik ige minden oktatási folyamat alapja. A tanulmány ahhoz is iránymutatást adott, hogy a *katecheo* igéből származó katekézis kifejezés miért válhat összefoglaló kifejezésévé a felnőttek hitre való tanítása folyamatának. A négy ige, a tanulás ill. tanítás különböző módozatait jelöli, és az Újszövetségben, ill. a Septuagintában ezeket találjuk a folyamat megjelölésére. A *didaszko* ige alapjaiban a tanítást ill. a tanulást jelenti, mégis magában hordoz egy jelentéstöbbletet is, ami az Istentől jövő tanítás átadását hordozza magában.⁴⁰ Annak ellenére, hogy a Septuagintában kevesebbszer szerepel, mint az Újszövetségben, mégis jelzi, hogy a hitről szóló tanulás, ill. a hit tanításának folyamata Istentől, mint legfőbb tekintélytől származik és az Ő megbízása, ill. küldése nyomán történik. A tanítók (*didaskaloi*) a gyülekezetekben végeztek szolgálatot, a zsidó diaszpórában pedig a törvény tanítóinak megjelölésére használták a kifejezést. Mindkét környezetben a tanító feladata volt a tanítás tisztaságának őrzése, a szóbeli áthagyományozás feletti örökös felelőssége és új tananyag fejlesztése, kimunkálása.⁴¹

A *paradidomi* ige a hagyomány továbbadását jelenti, így különösen is az Ószövetség egyik központi üzenetének hordozója. A harmadik a *katecheo* ige a katechetikai történeti alap vizsgálata után számomra végigkíséri a katechetika felnőttekre vonatkozó történetét, és a hitoktatással kapcsolatos definíciókeresés minden tanulságát figyelembe véve mégis ez az egyszerű kifejezés válik iránymutatóvá. A negyedik ige, a *paideuo* általánosan jelzi a tanulást, az oktatást, az életre és erkölcsre nevelést, ezért a felnőttkatekézis szempontjából ezt a megközelítést inherensnek látom a többi három kifejezésben.

³⁹ KODÁCSY-SIMON, Credo 2013/3. 49-55. o.

⁴⁰ I. m. 49. o.

⁴¹ STRECKER 2000, 190. o.

2.1.1. A Törvény mint a tanulás tárgya

*Uram, Isten, hol találsz még egy népet, amelynek kocsisai filozófusokat olvasnak?*⁴²

A Szentírás tanúságtételében a zsidó nép életéről, szokásairól és hagyományairól egy olyan kép rajzolódik ki, amelyben központi szerepet kap a tanításnak, az oktatásnak a jelenléte, sőt szervezett gyakorlása. Az Istentől a Sínai-hegyen kapott Törvény megismerése és annak külső-belső szabállyá tétele folyamatos oktatási feladatot jelentett a zsidó nép történetében. Mindez a fennmaradáshoz, a közösségszervezés szigorú kereteinek megtartásához, a fejlődéshez és a krízishelyzetekben való megmaradáshoz kellett.

A bibliai hagyományból az derül ki számunkra, hogy az egyiptomi rabszolgaságban szenvedő maroknyi népre hatalmas változások vártak, majd a pusztai vándorlás alatt új identitást, új nevet kaptak az Istennel való találkozás során. A rabszolgaságban lévő népcsoport a szabadulás és a vándorlás folyamatában megismeri Istenét és rákérdez identitására.⁴³ Így fogalmazza meg ezt a meghatározó momentumot Knight: „... az Ószövetség szerzői számára az Exodus-Sínai esemény volt az első, alapvető és feljegyzésre méltó esemény. (...) a szentírók gondolkodásában Isten döntő cselekedete az volt, amikor megteremtette és megváltotta népét, Izráelt.”⁴⁴ Ez az identitás a Tóra, Mózes öt könyve által szabott keretek identitása volt. Lényege a hagyományok szisztematikus átadása, a vallásgyakorlás szervezett formája és a szabadító Istenről szóló tanítás és megemlékezés gyakorlása lett. (2Móz 12,24-27, 13,8-10, 13,14) Varga Gyöngyi az „oktatás curriculum alapelemének” nevezi a Tórát, amely hitvallássá teszi a zsidó nép számára az Istenről, mint a történelem Uráról szóló tanúságtételt és Izráelt „*tanuló közösséggé*” teszi.⁴⁵

A tanítás célja az Isten iránti szeretet felébresztése, folyamata pedig magába foglalja Isten szavának megőrzését, parancsolatainak megtartását, folyamatos ismétlését és a róla

⁴² Az alfejezet mottója az alábbi történetből származik: „A világhírű orientalista, Goldziher Ignác, melleleg a budapesti Rabbiképző professzora, minden délután sétálni szokott a pesti utcákon. Olykor bement valamelyik kis zsinagógába, hogy ott részt vegyen az esti istentiszteleten. Így jutott el a nemrég megszűnt Jókai utcai templomba, amely annak idején a zsidó fuvarosok zsinagógája volt. Még az istentisztelet előtt érkezett, s azt látta, hogy a hívek Maimonides (az általunk már idézett legnagyobb középkori zsidó filozófus) törvénytárgyát olvassák. Feltekintett az égre, és így szólt: Uram, Isten, hol találsz még egy népet, amelynek kocsisai filozófusokat olvasnak?” <http://www.zsido.hu/vallas/eszmek.htm>

⁴³ Ezt az identitást Boschki „szociális Identitát”-nek, társadalmi identitásnak nevezi, amit minden generációnak feladata és célja megőrizni és továbbhagyományozni. BOSCHKI 2008, 18. o.

⁴⁴ KNIGHT 2006, 139. o.

⁴⁵ VARGA 2015, 14-15. o.

szóló folyamatos beszédet a megtartás elősegítése érdekében (5Móz 6,24-25). Az Istennel való szövetségnek jele van az emberek életében, és Isten mindenhatósága felnőttek és gyermekek számára is megismerhető, követhető és megtartható. Mózes ötödik könyvében Isten Izráelhez intézett szavaiban ezt parancsolja: „*Gyűjtsd össze a népet, a férfiakat, a nőket és a gyermekeket, meg a lakóhelyeiden élő jövevényeket, hogy hallják meg, és tanulják meg, és féljék Isteneteket, az URat, megtartván és teljesítvén ennek a törvénynek minden igéjét. Fiaik is, akik még nem ismerik, hallgassák meg, és tanulják meg, hogy féljék Istenüket, az URat mindenkor, amíg csak éltek azon a földön, ahová most átkeltek a Jordánon, hogy azt birtokba vegyétek.*” (5Móz 31,12-13) Mindezen célok eléréséhez a fiak tanításának kérdése a zsidó vallás egyik legfontosabb feladata lett. A családi otthonokban a vallási tanítás informális közegben volt jelen, az ünnepek alkalmából pedig a Tóra tanításával szemben kirajzolódó teljes tisztelet formálisan is megvalósult a tanításban. A tanítás legtöbbször történeteken keresztül történt, vagy pedig a törvény tanításán keresztül. Az ünnepekkel és étkezési szokásokkal találkozó gyermekek természetes módon kérdezhették szüleiket, így szinte a családi élet minden területét átszötte a tanítás eseménye. A tanítás fontos szerepet játszott a családban az életvitel és az életforma begyakorlásában és megélésében. A hitben növekvő és megerősödő felnőttek számára hitük és életük velejáróra volt a legfiatalabb generációk direkt és indirekt tanítása. Ennek a tanításnak Brueggemann szerint meghatározó jellemzője az a nevelési (*nurture*) cél, amely során a felnövekvő generációk tisztában vannak önazonosságukkal, a nekik adott parancsolatok értelmével és értékével akkor is, ha az őket körülvevő társadalmak más alternatívákat kínálnak.⁴⁶

A szombati napokon felolvasandó Atyák Tanítása (Pirké Ávot) tanítói irat tanúsága szerint a tanulás már 5 éves korban elkezdődött a gyermekek életében.⁴⁷ Az egész oktatási folyamat során szájhagyomány útján történt a tanítás és célja a múlt tanításainak megőrzése volt.⁴⁸ A szájhagyomány és az emlékezés gyakorlata az egész zsidó társadalmat átjáró és meghatározó oktatási forma maradt, az írásbeliség elterjedésének mértéke vitatott kérdés, az olvasni tudás és a Tóra megtanulása azonban széleskörű gyakorlat volt a zsidóság vallásos

⁴⁶ BRUEGGEMANN 1985, 173. o.

⁴⁷ "Ötéves korában (a gyermek) a Thóra olvasására, a tízéves a Misnáhra, a tizenhárom éves a vallásgyakorlatra, a tizenöt éves a Talmudra, tizennyolcz éves házasságra, húsz éves keresetre, a harmincz éves erő kifejtésre, a negyven éves a tiszta belátásra; az ötvenéves a tanácsadásra alkalmas. A hatvan éves már öregszik, a hetvenéves aggkorba lép, a nyolczvan éves az életkor magas célját érte el, a kilenczven éves már görnyedt, a száz éves olyan, mint a halott, ki már elhunyt és kimúlt a világból." Pirké Ávot 5.25. <http://www.or-zse.hu/dvar/pirke/perek5-2005.htm>

⁴⁸ CRENSHAW 1998, 10. o.

kultúrájában.⁴⁹ Az Ószövetség lapjairól egy patriarchális társadalom képe bontakozik ki, amelyben a családfő, akinek háza népe nem csupán a legszűkebb családot, hanem gyermekeket, házastársaikat és unokákat is jelentett, felelős volt a tanításért, a hagyomány, a szokások, a szent szövegek ismeretének továbbadásáért.⁵⁰ Crenshaw felveti a kérdést, hogy vajon csak az otthonokban, vagy már szervezett keretek között is történt oktatás az Ószövetség korában?⁵¹ Akárhogyan is valósult meg, Izráel oktatási struktúrájából világosan látható, hogy Isten velük kötött szövetségének megismerése vált céljává a tanításnak, hogy Isten cselekvését és törvényét minél alaposabban és jobban megismerhessék.⁵² Izráel hitvallásáról, a Sömá imádságáról elmondható, hogy a zsidó hit továbbadásának, vagy ahogyan ma neveznénk, oktatásának célját és folyamatát is megfogalmazza 5Móz 6,4-9-ben: *Halld meg, Izráel: Az ÚR a mi Istenünk, egyedül az ÚR! Szeresd azért az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked. Ismételd meg azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házában vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelysz! Kösd azokat jelként a kezedre, és legyenek fejdíszként a homlokodon. Írd azokat házába ajtófélfáira és kapuidra!*⁵³

Az Ószövetség tanítási intelmeiből egy hittanítási séma rajzolódik ki, amely majd a fogság idején különös jelentőségűvé válik, hiszen a vallási és nemzeti identitás meghatározó motívuma lesz az Egyiptomból való szabadulás történetének újratanításán keresztül a Szabadító Istenben való hit és reménység. Az Írások tanítása, az ünnepek (rítusok) közös gyakorlása központi szerepet kaptak a vallási életben, amely a társadalmi életet is magába foglalta. Hit és közélet nem vált el egymástól, hanem a mindennapok és az ünnepek ritmusát és közös lélegzetvételét jelentette. A vallási élet színterei a családi otthonok mellett az iskolák és a zsinagógák voltak, ahol „képzett” írástudók tanították az ifjakat és a felnőtteket is, szinte „népnevelés” jelleggel.⁵⁴ Míg a gyermekek számára a Tóra ismerete volt meghatározó, addig a fiatalok és a felnőttek részére már nyitott volt a Tóra kibővített és átfogóbb tanulása is.⁵⁵

Az Ószövetségből egy olyan tanulási folyamatot ismerhetünk meg, melynek részletes és alapos rendszere alakult ki a zsidó nép életének minden területén, hiszen az Istenbe vetett

⁴⁹ EVANS (ed.) 2008, 295. o. Language and Education.

⁵⁰ BOSCHKI 2011, 17. o.

⁵¹ CRENSHAW 1998. 86-87. o.

⁵² BODÓ 1998, 19. o. In: Katechetikai és Valláspedagógiai Szöveggyűjtemény.

⁵³ ANTHONY 2001, Kindle Locations 457-459.

⁵⁴ BODÓ 1998, 23. o., WOLFF 2001, 252. o.

⁵⁵ MOLNÁRNÉ László Andrea: A Tóra szerepe az első századi nevelésben.

<http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=460>

hit és bizalom nem választható el a közösség és az egyén életétől és a múlt emlékezetétől. Ahogyan Jutta Hausmann is egy tanulmányában kifejti, a pozitív és negatív visszaemlékezések során is jelen van a történelem, és meghatározóvá válik az emberek vagy csoportok egymáshoz való viszonyában.⁵⁶ Mivel az egész társadalmat meghatározza a tanulás és az áthagyományozás felelőssége, nem beszélhetünk kiragadottan generációkról, akik részesülnek a tanításban, hanem (legalábbis a férfiak tekintetében) mindenki tanuló, majd tanító, de végeredményben Isten törvényének ismeretében és gyakorlásában folyamatosan és rendszeresen elmélyedő emberré válik. Az Ószövetség és az Újszövetség tanítói szolgálatát egy nagy, közös mozzanat járja át: a zsidó nép számára a Törvényen, Mózesen és a prófétákon keresztül is maga Isten az, aki tanítja és vezeti őket. Ahogyan Boschki is látja, az Újszövetség tovább viszi ezt a hagyományt: *Christus Paidagogos*, Krisztus maga is tanító lesz.⁵⁷

2.1.2. Jézus, az ács írástudó fia

A hallás útján való tanulás és az olvasás képessége a külső szemlélő számára szokatlannak tűnhet, még egy első századi palesztinai falu férfi lakosságának esetében is. Az Ószövetségből kirajzolódó tanulási séma azonban konkrét formát ölt Lukács evangéliumának tanúsága szerint a názáreti Jézus esetében, aki 12 éves korában már komoly tudásról ad számot (Lk 2,41-52), felnőttkorba lépve pedig a helyi zsinagógában a Tóra olvasásának feladatát végzi (Lk 4,14-30). Az ács fia olvassa és ismeri az Írásokat, ahogyan az később az evangéliumok tanúsága szerint többször is világossá és láthatóvá válik tanításában és a farizeusokkal való kommunikációjában. József és Mária családjából két tanult és olvasott embert biztosan megismerünk: Jézust és testvérét, Jakabot.⁵⁸ Jézus ismeri és használja az Írásokat, érvelni tud, és a pusztai ismereten túl alkalmazza is a törvényeket.⁵⁹

Az evangéliumok tudósításaiból, de még a zsidó vallás keretein belül maradván, Jézust leginkább mint tanítót ismerhetjük meg.⁶⁰ A *didaskalos*/tanító megnevezés evangéliumokon belüli 48 előfordulásából 41-szer konkrétan Jézust nevezik meg mint tanítót. Tanítói

⁵⁶ HAUSMANN, Lelkipásztor, 2015/3. 82-84. o.

⁵⁷ BOSCHKI 2011, 20. o.

⁵⁸ CSERHÁTI 2012, 231. o.

⁵⁹ CASEY 2010, 160-161. o.

⁶⁰ Jézus tanítói működésének vizsgálata szempontjából iránymutató Cserhádi Sándor megállapítása: „... nem Jézus tanítására vagy rendkívüli személyiségének varázsára épül a kereszténység,” majd így folytatja: „... a történeti Jézus és a kériógma Krisztusa nem kizárják, hanem feltételezik egymást.” CSERHÁTI 2012, 227-228. o.

módszerei között felfedezhetjük a rabbik magyarázó módszereit: kérdésre kérdéssel válaszol, provokatív válaszokat ad, argumentációs módszereket használ. Mégis, minden hasonlóság ellenére, Keller rámutat arra, hogy Jézus nem hivatkozik más tanítókra, autoritását ő maga adja meg, és legtöbbször ő maga kezdeményezi a tanítás eseményét.⁶¹ Állandóan úton van, esélyt adva a találkozásra, a váratlan fordulatokra. Nem információt közöl, hanem célja a transzformáció, a tanítványi élet, a gyógyulásokból való teljes élet, a bűnbocsánatból származó Istenre találás. Ez az ún. módszertan jelenik meg a 12 éves Jézus történetében, amikor a jeruzsálemi templomban, tanítók és papok között ülve, beszélgető és kérdező szituációban láthatjuk őt (Lk 2,41-52). A történetből Jézusnak a messiási küldetése mellett az is kiderül, hogy a gyermekeket is magukkal vitték a szülők az ünnepekre és ott a gyermekek is tanításban részesülhettek. Gyermekkori fejlődésüknek, világlátásuknak, hitfejlődésüknek minden szála a Szabadító Istenhez kötődött, akinek történetét olvasták, tanulták és emlékezetükbe vésték. Jézusról is így hallunk, amint szüleivel felmegy Jeruzsálembe a páskaünnepre. A történet súlypontja a tanítói helyzet: Jézust, a didaszkaloszt, a tanítót láthatjuk a templomban, olyan bölcsek között, akik a fiatal gyermekkel dialógushelyzetben találták magukat.⁶²

A zsidó vallás hagyományai az evangéliumok leírásában is megjelennek, de ezek mellett az ószövetségi párhuzamok mellett még jelentősebbé válik az újszövetségi katekézis újszerűsége:

„... az Újszövetségben a hitre nevelés egy egészen különleges értelemben is megjelenik. Amennyiben új az Újszövetség az óhoz képest, annyiban lesz új a hit útja is. Ezt az újat Jézus Krisztus hozza önmagában. (...) Míg az Ószövetségben a kijelentés továbbadásához próféták, kiválasztott emberek szolgálatát használta fel, most önmaga jelent meg emberként, s ezzel a tanítás minősége is megváltozott. Jézus maga a tanító, a »katechéta.«”⁶³

A „tanító” Jézus pedagógiai módszereinek tárháza és tanításának „hatékonysága” lenyűgöző: az utána özönlő sokaság, a hatalmát érzékelő tömeg jelzi, hogy mondanivalója elérte és meglepte az őt hallgatókat.⁶⁴ E tanulmány szempontjából pedig kifejezetten fontosnak tartom aláhúzni, amit Bodó Sára is megemlít tanulmányában:⁶⁵ Jézus elsősorban

⁶¹ KELLER In: *Currents In Theology And Mission* 25.6 (1998): 450-460. o. Mt 7,28-29-et hozza Cserháti példának arra, hogy Jézus tanításának és cselekvésének hatalmát az őt hallgatók is érezték. CSERHÁTI 2012, 246 o.

⁶² NEW INTERPRETERS' BIBLE, Volume IX. 77. o.

⁶³ BODÓ 1998, 25. o.

⁶⁴ CSERHÁTI 2012, 233. o.

⁶⁵ BODÓ 1998, 29. o.

a felnőtteket tanította, az ő nyelvükön, az ő élethelyzeteikben szólalt meg az Isten országának megjelenéséről szóló örömmüzenet-hirdetés.⁶⁶

Jézus tanításának célja, hogy segítse az emberek hitben való növekedését az Isten országa örömhírének hirdetésével (Mk 1,14-15). Ezt a célt közösségépítéssel, az evangélium üzenetének átadásával, az imádságra való vezetéssel és a szolgálatra való buzdítással érhetjük el.⁶⁷ Mindennek a megvalósulására Máté evangéliuma az ősgyülekezet prófétai küldetésértelmezését Jézus missziói parancsában foglalja össze:⁶⁸ „*Tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atya, Fiú, Szentlélek nevében és tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek!*” (Mt 28,19-20) A krisztuskövető tanítványi életre való elhívás, a keresztség mint identitás, a tanítás mint a hagyományok továbbadása és a jézusi szeretetparancsot követő élet megtartása a katekézis négy irányát alapozza meg.

Jézus "holisztikus" tanító volt: nem választotta el a tartalmat a folyamattól vagy a módszertől. Példabeszédek, párbeszédek és vitahelyzetek felhasználásával rávezette az embereket arra, hogy a kérdéseikre megtalálják a válaszokat. Jézus tanításának három típusát írja le Perkins, néhány példát is mutatva ezekre: (1) példabeszédek és példázatok (Mt 9,16-17; Mk 4,21; Mk 4,26-29; Lk 10,30-37); (2) a törvénnyel kapcsolatos mondások (Mt 5,21-48); (3) prófétai beszédek és apokaliptikus képek (Mk 1,15; Mk 13,28-31; Lk 17,20-21).⁶⁹

Maga a közösség és a közösség jóléte fontos volt Jézus számára. A hitre úgy tekintett, mint ami a közösségben gyökerezik. Az élet eseményei lettek a tanítás helyszínei. Ezért vett részt Jézus esküvőkön, tanította az emberek köréje seregülő csoportjait, látogatott betegeket a betegágyánál és étkezett együtt a társadalom minden szintjéről származó emberekkel. Jézus mint tanító, imádsággal élő ember is volt. A zsinagógai közösségben és egyedül is imádkozott. Az evangéliumokból láthatjuk, hogy rengeteg embernek volt igénye arra, hogy találkozzon vele, gyógyulást és bűnbocsánatot nyerni általa. Jézus mégis talált rá időt, hogy imádságban elcsendesedve a "beszélgetést" Istennel soha ne adja fel. A szolgálat is integráns része Jézus emberszeretetének. Szükségben szenvedők, betegek és rászorultak mellett látjuk

⁶⁶ Knowles hasonlóképpen látja a történelem nagy tanítóit, Konfuciusztól, Jézuson át a római filozófusokig: mindannyian felnőtteket tanítottak, méghozzá az értelmi érdeklődésre, nem pedig átadott tartalmak passzív befogadására alapozva. KNOWLES 2005, 35. o.

⁶⁷ GALLAGHER 1998, 25. o.

⁶⁸ New Interpreters' Bible, 503. o. Volume VIII.

⁶⁹ PERKINS 1990, 42-61. o.

őt, és az evangéliumok beszámolói alapján mi magunk is tanúi lehetünk cselekvő szeretetének.⁷⁰

Jézus tanítói szolgálatáról az emmausi tanítványok története (Lk 24,13-35) olyan részleteket tár fel, melyekből megismerhetjük komplex lelkigondozói attitűdjét. Jézusnak a tanítványokhoz való csatlakozása, velük beszédbe elegyedése, empatikus magatartása és Isten cselekedetéről szóló bizonyágtétele is arról tanúskodik, hogy mindennél lényegesebb volt számára a közvetlen beszélgetésen keresztül, hogy az emberek életét, lelkét, szemét és fülét megnyissa Isten megismerésére és az Istenbe vetett hitre.⁷¹ Baumgartner az emmausi tanítványok történetében „a sérülésekből és életkrízisekből kivezető lehetséges mai utat” látja és az „egyidejűség” útjának lehetőségét szeretné a ma embere számára is felmutatni. Azt az egyidejűséget, amely életünk aktuális kérdéseiben és kríziseiben összekapcsol bennünket a Krisztus-történettel.⁷² A Krisztus-történet által megszülető hit életeseményekben történő változásokat eredményezett és Isten Lelkének munkája által közösségek jöttek létre. Ezeket a közösségeket, az ösgyülekezetben történő tanítást vizsgáljuk a következőkben.

2.1.3. Tanítás az első gyülekezetekben

Az Újszövetség tanítással kapcsolatos, fontos személyei még maguk Jézus tanítványai, Pál apostol és az első gyülekezetek tanítói, vezetői voltak. Az első pünkösöd hozza el a nagy változást, amikor már a krisztushívóvé vált felnőttek közösségében új tanítási és tanulási fordulópontra jön létre. Az ösgyülekezet katechézise Jézus történetének elbeszélését, az emlékezést, a feltámadás örömhírének hirdetését és a liturgiai emlékezést, a hálaadást jelentette a házaknál összegyülekező felnőttek, fiatalok és gyermekek részére.⁷³ Az apostolok igehirdetése nyomán megtérők közösségi életében a tanítás fontos szerepet kap: a *katecheo* ige kialakuló keresztény értelmezését figyelhetjük meg ebben a folyamatban.

Boschki felhívja a figyelmet, hogy a *katecheo* ige etimológiája nem egyértelmű, jelenthet szóbeli tanítást, valamint fentről lefelé hangzást is.⁷⁴ Újszövetségi előfordulási helyei között (Lk 1,4; ApCsel 18,25; ApCsel 21,21; Rm 2,18; 1Kor 14,19) érdemes kiemelni

⁷⁰ CSERHÁTI 2012, 247. o.

⁷¹ BROWN 2003, 6. o.

⁷² BAUMGARTNER 2003, 103. o.

⁷³ BOSCHKI 2011, 21. o.

⁷⁴ Az ige újszövetségi ritka előfordulására hívja fel a figyelmet Kodácsy-Simon Eszter tanulmánya is. BOSCHKI 2011, 23. o.

Gal 6,6-ot: „*Akit pedig az igére tanítanak, az minden javából részesítse tanítóját.*” Mindamellett, hogy Pál apostol szavaiból érezhetjük a gyülekezetek felelősségét tanítóik iránt, szembeűnő az is, hogy a többi előforduláshoz hasonlóan a *katecheo* ige a Jézus küldetéséről, kereszthaláláról és feltámadásáról, az evangéliumról való hiteles közvetítést jelenti. A keresztény tanulás több mint megtanult tételek alkalmazása: bevezetés a megváltás nagy misztériumába, az Istennel való kapcsolatba. Mindezek alapján már az evangélium továbbadása is egy katechetikai folyamat eredményének tekinthető, hiszen az első gyülekezet kialakult liturgiája, az ige hirdetések mind tanítói alkalmak is voltak. A tanítás a Krisztusban kapott új élet következetes hirdetését és a keresztény erkölcsiségre törekvést is jelentette.⁷⁵ McDonald szerint az ige hirdetés és a tanítás egymást kiegészítik, és ez figyelhető meg Jézus és az apostolok tanításában is. Ez utóbbi a hit és az erkölcs területén nyújtott iránymutatást, előkészítet a keresztségre, és ha szükséges volt, az egyházi tévtanításokat is korrigálta.⁷⁶ Dodd szerint az újszövetségi levelekből egy ún. ősi katekézis-hagyomány létezésére következtethetünk. Példaként hozza fel Pál apostolnak a thesszalonikaiakhoz írott első levelét, amelyben 2,13-ban és 4,1-8-ban Pál olyan tanításra utal, amelyet a frissen megtért keresztények kaptak.⁷⁷ Dodd ennek a tanítási hagyománynak meghatározza a minimum tartalmát is (Rm 6,17): (1) a keresztény elhívás szentsége; (2) a pogány szokások megtagadása; (3) a szeretet törvényének megtartása; (4) eszkatológiai alapú motiváció; (5) az egyház rendje és fegyelme, a gyülekezet tagjainak egymás iránti kötelezettsége.⁷⁸

Az Újszövetség leveleiből kitűnik, hogy már írásban is terjed a tanítás, amely végigkíséri a gyülekezet alakulását és fejlődését. Elias a tanítás és tanulás kéz a kézben történő megvalósulását látja az ősegyház egyik fontos jellemzőjének.⁷⁹ A kialakulóban lévő egyházi szolgálatok a zsidó tanítói módszerekből fejlődtek ki (ige hirdetés, tanítás, buzdítás, próféta beszéd): az evangélium hirdetése (kérűgma), a közösségépítés (koinónia), a Jézusról szóló tanúságtétel (martűria), a közösség rászorulóinak megsegítése (diakónia), az istentiszteleti szolgálat (liturgia) és a kialakuló speciálisan keresztény tanítás (didakhé).⁸⁰ A hit továbbadása már a Biblia tanúsága szerint is sokszínű és módszerekben gazdag

⁷⁵ Az erkölcsi tanítás fontosságáról és az újszövetségi házi táblákról Bácskai Károly tanulmánya kiemeli, hogy a családra vonatkozó útmutatások tágabban a hívők közösségére is vonatkoznak és az adott társadalomban a keresztény hit megélésének módját tanítják a keresztény gyülekezet tagjai számára. BÁCISKAI 2015, 44-45. o.

⁷⁶ I. m. 90. o.

⁷⁷ DODD 1959, 107. o.

⁷⁸ I. m. 108. o.

⁷⁹ ELIAS 2002, 16. o.

⁸⁰ I. m. 16. o. Lsd. ApCsel 5,42

katechetikai folyamat, nem korlátozódik gyermekekre és ifjakra, hanem a felnőttek „szokása” és gyakorlata is egyben. A tanításhoz hozzátartozik a tartalom áthagyományozása, a dialogikus forma, a tradícióba való belenevelés, a tradícióval való együttélés megtanítása.⁸¹ De az élet eseményeinek magyarázata, az események (történelem, egyéni élet) értékelése is mind a tanulás része, hiszen mélyítik és állandóvá teszik az Isten és az ember közötti élő kapcsolatot.

Az újszövetségi iratok után az első, tanítással kapcsolatos, katechetikai tartalmú irat a *Didakhé*.⁸² Ebből tudjuk, hogy az első tanítók gyülekezetről gyülekezetre vándoroltak és legfőképpen az első keresztények erkölcsi életével kapcsolatos tanításokat adták át. A kétféle út – élet és halál – leírása konkrét életvezetési tanácsokat ír elő a keresztények számára.⁸³ Ezeket a zsidó erkölcsi tanításokra is visszavezethető tanácsokat Jézus mondásainak interpretált változatai egészítik ki.⁸⁴ Az írás VII. szakasza a keresztségről szól, gyakorlati útmutatóval. A katekumenátus továbbfejlődő rendszere a keresztségre jelentkező felnőtteknél szintén az erkölcsi tisztaság fontosságát hangsúlyozza.

2.2. *A katekézis virágkora és a katekumenátus rendszere*

„Az emberek keresztényekké lesznek és nem mint ilyen születnek.”⁸⁵

A keresztény ókor első korszakában azok, akik keresztényekké lettek, nehéz és veszélyekkel teli körülmények között éltek, egészen a 313-ban bekövetkező konstantinuszi fordulatig. Az üldöztetések közepette és a pogány világ hatásait elszenvedve, a keresztény hitet választó felnőtt emberek nagy többsége minden életveszély ellenére ragaszkodott hitéhez. A tanítás tartalma ezekben az időkben nem bonyolult megfogalmazásokra, hanem a legrövidebben megtanulható tételekre szorítkozott.⁸⁶ Ebben az időszakban „kristályosodott

⁸¹ Szántó Konrád valószínűsíti, hogy a tanítók között iskolázott zsidó rabbik is lehettek, akik „az ószövetségi szentírás mélyebb értelmének feltárása által” tanították a keresztényeket. SZÁNTÓ 1983, 65. o.

⁸² DODD 1959, 109. o. VANYÓ 1980, 91-101. o. A *Didakhé* eredeti címe: Az Úr Tanítása a pogányoknak, 70 és 100 között született Szíriában különböző írásokból. SZÁNTÓ 1983, 69. o.

⁸³ McDonald 96.

⁸⁴ FERGUSON 2009, 202. o.

⁸⁵ „Fiunt, non nascantur Christiani.” Tertullianus, *Apologeticum* 18,4. VANYÓ 1986, 95.

⁸⁶ „Hogy az egyház minden tagja ismerje és tudja a keresztény tanítás alapigazságait, a hitvallást a keresztségre készülőknek kívülről kellett megtanulniuk, és a készületi időszak végén és a keresztség felvételekor a hitvallás elmondása által tanúságot kellett tenniük arról, hogy hitüket jól ismerik, és azt bátran megvallják.” SZÁNTÓ 1983, 90. o.

ki a leginkább a katekumenátus folyamata.”⁸⁷ Kialakult a tanításnak, a katekézisnek a feladata és katekumennek nevezzük azokat, akik részesei voltak a tanításnak. A tanítási feladatok és a hitvallások teológiai dokumentummá válása arról tanúskodik, hogy „az egyház kezdettől fogva szilárd hittel bíró, pontosan megállapított vallási igazságokkal rendelkező közösség volt” és ezek a hitvallások képezték a keresztséget megelőző hitoktatás alapját.⁸⁸ Ez az időszak a felnőttek tanításának időszaka, ami hasonlóan a bibliai tanúságtételhez, a felnőttek hite erősítésén keresztül jutott el a gyermekek korosztályához. A II. századra alakult ki az egyházban az a gyakorlat, hogy hosszabb előkészület (2-3 év) előzte meg a keresztség kiszolgáltatását, addig a keresztségre a hitvallás megvallása után rögtön sor került.⁸⁹ Brakmannra hivatkozva Boschki a II. század végéről már azt írja, hogy a keresztségre való előkészítés addigra szervezett katekézissé alakult, amely során a bűnbánat, a böjtölés és különböző rituálék mellett a tanítás vitt vezető szerepet.⁹⁰

A katekézis és a keresztség vezérelveinek akkori rendszeréről Hippolütosz: Az Apostoli Tradíció című művéből ismerhetünk meg fontos részleteket.⁹¹ A keresztségre jelentkezők, a katekumenek befogadása nagyon szigorú elvek szerint történt.⁹² Egy mentor kellett, hogy valaki bekerülhessen a katekumenek közé, de a felvételnél az életvitellel kapcsolatban nagyon részletes leírást kellett adni a jelentkezőkről.⁹³ Nem is vettek mindenkit fel, voltak olyan foglalkozásokat űzők, akiket eleve kizártak a jelentkezők köréből. Akiket felvettek, azoktól elvárták, hogy addigi életvitelüket azonnal változtassák meg az egyház szabályai szerint. Akiket befogadtak, 3 évig hallgatták az igét, részesültek a tanításban és részt vettek az istentiszteleteken, de nem lehettek ott az istentisztelet egészén. A szentség felvételét megelőző böjti időszakban a katekumennek újból vizsgát kellett tenni, ami nem a tudás, hanem az életvitel tisztaságát firtatta. A keresztség megtörténteig ebben az időszakban mindennap ördögűzésen kellett részt venni. Böjt utolsó éjszakáján imádkozás előzte meg a húsvéthajnalban történő keresztelést.

⁸⁷ FOGASSY 2005, 21. o.

⁸⁸ SZÁNTÓ 1993, 91 o..

⁸⁹ I.m. 114. o.

⁹⁰ BOSCHKI 2011, 26. o.

⁹¹ HARMLESS 1995, 41-72. o. Hippolytus: Apostoli Tradíció. Vanyó: Ókeresztény Írók V. kötet 83-107. A mű 215 körül íródhatott Rómában. VANYÓ 1983, 38. o.

⁹² „Akik újonnan jelentkeznek az ige hallgatására, azokat vezessék a tanítók elé, mielőtt az egész nép megérkeznék, és kérdezzék meg tőlük, mi okból térnek a hitre. Azok pedig, akik odavezették őket, tanúsítsák, hogy képesek-e hallgatni az igét.” VANYÓ 1983, 90. o. V. kötet, XV. cikk

⁹³ Az egyházatyák korában történő tanítás a Krisztus követőiehez méltó életet tanította. Szántó Konrád írja: „(Az egyház)... arra mutatott rá, hogy a Krisztus tanítványaihoz méltó élethez, az igazi megváltáshoz és a boldogító tudáshoz az út csak az egyház hitén és törvényeinek megtartásán keresztül vezet.” SZÁNTÓ 1993, 109. o.

A felnőttek megkeresztelkedéséről Hippolütosz művéből azt is megtudhatjuk, hogy családok együtt keresztelkedtek meg, mert a keresztség kiszolgáltatásának leírásában Hippolütosz a gyermekeket is említi.⁹⁴ A katekumenátus rendszere arról tanúskodik, hogy a hit áthagyományozódása még családi körben történt és a felnőttek részvétele a keresztség felvételének folyamatában egyben a család részvételét is jelentette. A keresztség felvétele után előadások, prédikációk segítettek abban, hogy már a keresztség előtt, de majd a keresztség után is tovább tanítsák az új egyháztagokat a szentségek misztériumának megértésére, amit misztagogikus tanításnak neveznek a római katolikus egyház katekézisében. Szántó a katekumenátus jelentőségét abban látja, hogy „egyszerre oktatót és nevelt, bevezetett a keresztény életbe és közösségbe.”⁹⁵

Az óegyházi korszak idején működött Órigenész vezetésével az alexandriai, ún. katekétaiskola.⁹⁶ Itt a tanulókat először alapszinten, majd haladó szinten tanították a filozófia alapjaira (dialektika, fizika, etika tárgyakkal), hogy mindezek segítsék a tanulókat a Szentírás jobb megértésében. Órigenész az allegorikus szentírástértelezés módszerével tanított és ezzel megalapozta a rendszerező teológiai fejtegetések bibliai alapozó módszertanát is. Az alexandriai iskola különös jellegét az adta, hogy az ott tanulók tudatosan készültek hitükért a mártíromság elszenvetésére. Órigenész oktatási célja és az alexandriai iskola tanulmányainak a csúcspontja a teológia tanítása volt. A katechetikai iskolának induló intézmény (Didascaleion) az ő hatására egyre inkább a teológia tudománya felé fejlődő iskola lett, ahová a Földközi-tenger környékéről igen sokan érkeztek és ahonnan vagy a mártíromságba, vagy a pápai trónusig is eljutottak néhányan.⁹⁷

Az egyház katechetikai szolgálatának kimunkálása a IV. században Augustinusszal kezdődik, akinek köszönhetjük a keresztény oktatás elméletének első teljes kidolgozását. A korai egyház tanítói közül az ő írásaiból tudhatunk legtöbbet a katekumenátus folyamatáról, melynek négy fázisát ő írta le legtisztábban. Ezek a következők: evangelizáció, katekumenátus, keresztség előtti tisztulás és a szentségek felvétele utáni katekézis.⁹⁸

⁹⁴ „Amikor a kakas megszólal, imádkozzanak először a víz fölött. Legyen olyan víz, amely forrásból folyik, vagy felülről esik. Legyen így, hacsak valamilyen szükség nem áll fenn. Ha pedig a szükség tartós és sürgető, használjanak olyan vizet, amelyet találnak. (A keresztelendő) vetkőzzenek le, s kereszteljék meg először a gyermekeket. Mindazok pedig, akik tudnak a maguk nevében beszélni, beszéljenek. Azok helyett, akik nem tudnak a maguk nevében szólni, beszéljenek a szülők, vagy valaki a családból. Azután kereszteljék meg a férfiakat, s végül a nőket.” VANYÓ, 1983, 92. o.V. kötet, XXI. cikk.

⁹⁵ SZÁNTÓ 1993, 114. o.

⁹⁶ VANYÓ 1980, 370. o.

⁹⁷ An Introduction to the School of Alexandria. <http://copticchurch.net/topics/patrology/schoolofalex/I-Intro/chapter1.html>

⁹⁸ FOGASSY 2005, 23. o.

Augustinus teológiatörténeti hatása a gyakorlati teológiában a katechetika szakterületén belül is kiemelkedő. *De Catechizandis Rudibus* (A képzetlenek hitre neveléséről) című, 400 körül, hippoi püspökségének ideje alatt írott műve még az újkor kezdetén is a katechetika alapkönyvének számított.⁹⁹ A könyv több középkori gyűjteménybe is bekerült, de még a nagy felfedezések idejében, és a XVI. században is fontos missziói és katechetikai szakkönyvként tartották számon. Luther Mártonra is nagy hatással volt.

Augustinus a könyvet egy öt megkereső karthágói keresztény diakónus barátjának, Deogratiasnak írja, aki megfáradt a megtérni szándékozó pogányok tanításában és segítséget kér feladata megújulásához. Augustinus szakmai elismeréssel illeti Deogratiaszt, de küldetésének tartja, hogy a felkért feladatot elvégezze. Az írás címe – A kezdők tanításáról – arra utal, hogy a keresztségre jelentkezőkkel történik egy előzetes beszélgetés. Azok az ún. megtérni szándékozó pogányok, akik fel szerették volna venni a keresztséget, először elbeszélgettek egy erre felhatalmazott egyházi személlyel, egy tanítóval. Augustinus ehhez a beszélgetéshez ad segítséget, így bepillantást nyerhetünk egy igen izgalmas folyamatba: mit jelent egy első beszélgetés azzal, aki felnőtt emberként keresztségre készül, és a hittel ismerkedik, ill. abban elmélyülni szeretne. A könyv első részében Augustinus különféle módszertani kérdésekben igyekszik megerősíteni szolgatársát. Ezekből a módszertani tanácsokból két szempontrendszer bontakozik ki: egyfelől a praktikus tanácsok területén, másfelől a jelölt értelmi, érzelmi és lelki-hitbéli erősítése területén. A következőkben néhány fontos szempontot szeretnék kiemelni Augustinus írásából, néhány idézettel is alátámasztva, hogy a keresztségre való jelentkezés utolsó nagy szervezett korszakában milyen tanuláspszichológiai és módszertani szempontok vezették az egyház tanítói hivatalát.

- Mivel a könyv a katechumenátusra jelentkezőkkel való első beszélgetésről szól, Augustinus számol azzal a lehetőséggel, hogy unalmas a tanítóknak mindig ugyanarról oktatást tartani. A katechéta szolgálata csak akkor lesz eredményes, ha lelkesedéssel, szeretettel végzi munkáját.”¹⁰⁰ Az unalom és a megfáradás ellen a következőt írja: „Az igazán nehéz feladat abban áll, hogy a katechéta örömmel végezze tevékenységét (hiszen annál élvezetesebb lesz a beszéde, minél inkább sikerül ez neki).”¹⁰¹
- Még akkor is, ha a kereszttelésre jelentkezőkkel ugyanazt a témát kell megbeszélni, a tanítónak figyelnie kell arra, hogy ki milyen háttérrel, ki milyen tudással, ki milyen

⁹⁹ Odrobina László előszava. SZENT ÁGOSTON: *De Catechizandi Rudibus* 2001, 33. o.

¹⁰⁰ PUKÁNSZKY, <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/02.04.html>

¹⁰¹ SZENT ÁGOSTON: *De Catechizandi Rudibus* 2001, 49. o.

meggyőződéssel érkeznek. Kifejti, a keresztény vallásra áttérő felnőttek oktatásában ügyelni kell arra, hogy a tanítás alkalmazkodjék a jelöltek értelmi és érzelmi fejlettségéhez, egyéniségéhez. Az előzetes tudással már rendelkező jelöltek esetében javasolja: „... ne rágjuk a szájukba számukra unalmasan, amit már úgyis tudnak, hanem mértéktartóan foglaljuk össze, mégpedig olyan módon, hogy elmondjuk: ezt és ezt hisszük, amint azt már tudják.”¹⁰²

- Augustinus egészen modern módon gondol a tanulók fizikai körülményeire is, és hosszabb beszélgetésekre kifejezetten javasolja, hogy tanító és tanuló is üljenek le, helyezték fizikai kényelembe magukat. Bár a mai olvasó számára az írás végén található hosszabb és rövidebb beszéd is hosszúnak hat, Augustinus mégis kitér rá, hogy a tanítónak figyelemmel kell lennie a beszélgetés időtartamára: így javasolja azt, hogy a tanítás igazodjon a jelöltek „... képességeihez, erejéhez, illetve a rendelkezésére álló időhöz...”
- A fizikai kényelemről írt gondolatai között felfedezhetjük a lelkipásztori figyelmességet is. Rendkívül empatikusan a következőket írja arról a helyzetről, amikor valaki nem jól érzi magát, valami nyomaszthatja: „... vegyük észre, ha hallgató rosszul érzi magát, és kínáljuk helytel, sőt biztassuk is erre; beszéljünk valami olyanról, amitől felélénkül, s ami által elszáll lelkéből az a gond is, amely talán rátört, s elvonta figyelmét.”¹⁰³
- A katekumenátusra jelentkezőkkel való beszélgetés teológiai alapjává a szeretet gyakorlását teszi. Fontos számára, hogy a rendszeres oktatást előzze meg az érzelmek, mindenekelőtt az Isten iránti szeretet felkeltése. Ebben is a tanítónak kell példát mutatnia. „Az együttérző léleknek ugyanis hatalmas ereje van: azzal, hogy mi beszélünk hozzájuk, s hatással vagyunk rájuk, azzal, hogy ők tanulnak, s hatással vannak ránk, egymás életében részesülünk.”¹⁰⁴
- Még azok felé is, akik a kereszténység államvallássá tétele után érdekből érkehetnek keresztség-felkészítésre, türelmet és tapintatot tanúsít: „Ha azonban mást mond, mint aminek meg kellene lenni annak a lelkében, aki a hitbe való bevezetés előtt áll, finoman és tapintatosan meg kell feddni tudatlanságáért és járatlanságáért, majd röviden és tömören be kell mutatni neki s elé kell tárnai a keresztény hit igazi célját.

¹⁰² I. m. 69. o.

¹⁰³ I. m. 95. o.

¹⁰⁴ I. m. 87. o.

... Azt kell elérned vele, hogy immár azt akarja, amit eddig akár tévedésből, akár színlelésből nem akart.”¹⁰⁵

A konstantinuszi fordulat a negyedik századra megváltoztatta a katekumenátus addigra kialakult gyakorlatát. Azzal, hogy a kereszténység államvallássá lett, megváltozott az istenhithez való viszonyulás. A személyes hitből fakadó elkötelezettséget sok esetben felváltotta a hivatali tisztségekhez, az elvárásokhoz, a politikai lojalitáshoz való igazodás. Az addig üldözöttek privilegizált helyzetbe kerültek. A keresztségre jelentkezés már nem az üldöztetés ideje alatt történt, hanem egy olyan helyzetben, ahol a császárhoz hű keresztények sokkal közelebb voltak hatalmi döntéshelyzetekhez.¹⁰⁶ A IV. századtól kezdődően a teológiai viták és a zsinatok kora jött el, jelezve, hogy az egyház tanításának kikristályosodása jellemző volt erre az időszakra. Az államvallássá vált egyház gyakorlatában fokozatosan csökkent a katekumenátus jelentősége, majd a VI. századtól széleskörben terjedt el a gyermekkeresztség gyakorlata, így Jungmann szerint a középkorra el is tűnt a felnőtteket a keresztségre felkészítő katechetikai gyakorlat.¹⁰⁷ A tudatos hitnek és az engedelmességnek a keresztségben való jelenlétét a keresztszülők által felvállalt felelősség és a gyülekezet közösségi hitvallása váltották fel.¹⁰⁸

2.2.1. A tanítás súlypontjának áthelyeződése

A konstantinuszi időktől kezdődő tömeges keresztelesek a VI-IX. században is folytatódtak. A népvándorlást követő újrendeződés után az egyházi tanítás hittartalmának tisztázása folytatódott és a megnövekedett missziói feladatok is szükségessé tették a hit ismeretének továbbadását. Nagy Károly császár egy angol bencés szerzetest, Alkuint bízta meg oktatási reformjainak megvalósításával és a kolostorokban iskolák szervezésével.¹⁰⁹ Az Alkuin által összeállított Gregorián szertartáskönyv és a három részből álló, a hit igazságairól tanító könyv széles körben terjedt el, de leginkább a teológiai és papi oktatásban részesülők között.¹¹⁰ Jungmann szerint a felnőttek korosztályát célozta meg elsősorban az

¹⁰⁵ I. m. 63. o.

¹⁰⁶ CHADWICK 1999, 115. o.

¹⁰⁷ JUNGMAN 1959, 28. o.

¹⁰⁸ FERGUSON 2009, 857. o.

¹⁰⁹ ELIAS 2002, 50. o.

¹¹⁰ Alkuin Nagy Károly tanácsadója és minisztere volt és együtt törekedtek arra, hogy ne csak az egyháziak műveltségét emeljék, hanem az alsóbb néprétegek tudását is. A falvakban a papokat elemi iskolák fenntartására kötelezte. SZÁNTÓ 1983, 324-329. o.

egyház azzal, hogy a hit alapjait (a Miatyánk imádságot, a hitvallásokat, a Tízparancsolatot) mindenki megtanulja és a misék alkalmával időről időre fel is mondja.¹¹¹

A szerzetesi és székesegyházi iskolákban főleg olyanok tanultak, akik később papi pályára mentek, de néhányan a kereskedői osztályok gyermekei közül is tanulhattak itt. A középkor híres iskolája volt a Monte Cassino hegyén található iskola, ahol Nursiai Benedek tanult.¹¹² A papság nagy része ilyen iskolákba járt. A XIII. századtól az egyetemeken teológiát is tanítottak, és ezt a korszakot a keresztény oktatás aranykora elnevezéssel illették.¹¹³ A középkori egyetemen egyaránt tanítottak klasszikus tárgyakat (trivium és quadrivium) és teológiát. Az egyetemeken tanuló fiatalok közül többen a keresztény teológiai világ kereszténységét meghatározó alakjai lettek (Petrus Abelardus, Anselmus, Aquinoi Tamás). Boschki katechetikatörténeti összefoglalójában hangsúlyozza, hogy az apácázárdák iskoláiban több nő részesült képzésben, mint férfi.¹¹⁴ A késői középkor időszakában terjedtek el a gyónásra előkészítő katekéziszfüzetek, amelyek előfutárai lettek a reformáció katechetikai megújulásának.¹¹⁵ A középkori keresztény civilizációs kultúra kialakulásának folyamatában a széles néprétegek nem szervezett keretek között tanultak hittant, az ún. házikatekizmus¹¹⁶ (családfők, nagyszülők tanították a gyermekeket a hit alapjaira és a szentségekre való előkészületre), a miserend, a népnyelven elhangzó prédikációk, misztériumjátékok, a templomépítészet és a képzőművészet indirekt, de hatásos módon szolgálták a tanítás feladatát és tették lehetővé, hogy a keresztény tanítás az élet minden területét átjárja.¹¹⁷

A humanizmus időszakában, a XIV. századtól a reformációig egyre több olyan iskola alapítására került sor, melyekben főként 8-16 év közötti fiúkat tanítottak. Ezek az iskolák ötvözték a klasszikus, a középkori, a világi és a vallásos oktatást.¹¹⁸ A humanizmus oktatási rendszerének hatása egészen a XX. századig meghatározó volt a pedagógiában.¹¹⁹

¹¹¹ JUNGSMANN 1959, 13. o.

¹¹² ELIAS 2002, 45. o..

¹¹³ I. m. 57. o.

¹¹⁴ BOSCHKI 2011, 29.

¹¹⁵ JUNGSMANN 1959, 14-15. Mary Jane Haemig kátétörténeti összefoglalója a késő középkor legjelentősebb kátéjának Dietrich Kolde kátéját tartja, ami 1470-ben nyomtatásban is megjelent. Tartalmazza az Apostoli Hitvallást, a Tízparancsolatot, a bűnök listáját, az áhítatos imádságra való buzdítást, a Miatyánk imádságot, imát a Szűzanyához, étkezési és elalvás előtti imádságot, a halálra való felkészülés tudnivalóit, és egy öt jeltől álló listát a jó keresztény ember tulajdonságairól. HAEMIG, Catechisms. <http://ieg-ego.eu/en/threads/european-media/media-of-religious-transfer/mary-jane-haemig-catechisms>

¹¹⁶ SZÁNTÓ 1983, 345. o.

¹¹⁷ BOSCHKI 2011, 29-30. o.

¹¹⁸ „... bár a főként szerzetesi iskolákkal rendelkező egyházi oktatás elvileg nyitva állt az emberek előtt, az oktatás általánossá tételeének szándéka nem járult hozzá ehhez.” BÉRES 2015, 146.

¹¹⁹ ELIAS 2002, 67. o.

2.3. *Katekézis az újkor hajnalán – a lutheri reformáció öröksége*

A reformáció a reneszánsz és a humanizmus talaján valósított meg egy új katechetikai fordulópontot. Luther Márton Kis- és Nagykátéjának megszületése új tanításbeli reformot és ismeretátadási célkitűzést jelentett, amely az evangelizáció és a személyes hit előtérbe kerülését kívánta elősegíteni.¹²⁰ Ahogyan a reformáció hatására közel került az emberekhez a hit, és a prédikációkon vagy a Biblia anyanyelven történő olvasásán keresztül érzékelhetően személyesebbé vált az Istennel való kapcsolat, úgy vált egyre sürgetőbbé, hogy az ifjú generációk és az egyháztagok a hit ismereteit elsajátítsák. Boschki „képzési-offenzívának” (Bildungs-offensive) nevezi a reformáció katechetikai megújulását. Ezt a folyamatot segítette elő, hogy gyülekezetlátogatásai során maga Luther Márton is megdöbben azon, mennyire hiányosak a hitről való ismeretei az embereknek.¹²¹ A tanítást a legszükségesebb curriculummal kellett megalapozni, hiszen ahogyan Arand is írja, túl tág lehet a tanítás szükségességének fogalma ahhoz, hogy valóban tudni lehessen, mi az az alap, amit minden kereszténynek tudnia kell.¹²² A középkori egyház ezt a legszükségesebb alapot az Apostoli Hitvallásban, a Miatyánk imádságban, majd a Tízparancsolatban állapította meg. A legalapvetőbb tudás elsajátítására leginkább a gyónásra való felkészítés miatt volt szükség. Krodel véleménye szerint Luther számára a Kiskaté megírásakor nem a *mit* volt a nagy kérdés, hanem a *hogyan*.¹²³ Luthert a módszer kérdése foglalkoztatta, amelynek segítségével a laikusok körében az általa feltárt hiányzó tudás pótolható. A Biblia olvasása és megismerése a laikusok számára lehetővé tette, hogy az egyetemes papság elve szerint részt vegyenek az egyházi és a gyülekezeti szolgálatokban.¹²⁴

A gyülekezetekből érkező kérések és saját tapasztalatai alapján született meg a Kiskaté, ill. a Nagykaté (mindkettő 1529-ben), és még számos katechetikai könyvecske és írás is. A Nagykaté, ill. a Kiskaté megírása előtt Luther kátéprédikációkat is tartott (1528),

¹²⁰ Luther 1529-ben írta meg a Nagykaté néven ismert Deutscher Katechismus-t és a Kiskátét.

¹²¹ Így ír Luther a Kiskaté előszavában: „Ennek a káténak vagy keresztény tanításnak a megírására az a siralmas helyzet kényszerített és ösztönzött, amelyet nemrég mint egyházlátogató tapasztaltam. Istenem! Mennyi nyomorúságot láttam: az egyszerű ember, különösen faluhelyen, semmit sem tud a keresztény tanításból, és sajnos, sok lelkész is nagyon készületlen és alkalmatlan a tanításra. (...) Ó, ti püspökök! Hogyan feleltetek majd Krisztusnak azért, hogy a népet ilyen gyalázatosan elhanyagoltátok, és egy pillanatig sem teljesítettétek hivatásotokat? ... Istenre kérek azért mindnyájatokat, kedves uraim és testvéreim, akik gyülekezeti lelkészek és igehirdetők vagytok, töltsétek be hivatásotokat teljes szívvel, könyörüljétek a gondotokra bízott népen, és segítsetek nekünk a népet, különösen a fiatalságot, megtanítani a kátéra.” Kis Káté, Előszó. KK 2:52. o.

¹²² ARAND 2000, Kindle location 382.

¹²³ KRODEL 1999, 364-366. o.

¹²⁴ HAEMIG 2014, 458. o.

melyek szinten segítségére voltak a káték megírásában.¹²⁵ Luther szándéka szerint elsősorban a családfőknek kellett a tanítói feladatot ellátniuk és tovább adniuk a kátékban található tananyagot a gyermekeknek, fiataloknak, asszonyoknak és a házuk népéhez tartozóknak. A Kiskátében ez a középkori gyakorlatban is meglévő, felnőttekre vonatkozó katechetikai szándék jelenik meg: „A családfő ilyen egyszerűen tanítsa reá házanépét!”¹²⁶ Luther imádságos könyvei, a Gebetbüchlein vagy az Ein Betbüchlein (Kis Imádságos Könyvecske) is tanítói célzattal íródtak: az imádság gyakorlásán keresztül céljuk az volt, hogy a laikus réteg a hit megismerésében még alaposabban elmélyedhessen. Az egyház tanítói szolgálatának kiemelkedő eredménye, hogy Luther Márton két kátéja a XVI. század végére megért legalább 125 kiadást. Luther maga is élete egyik legfontosabb könyvének tartotta a Kis- és a Nagykátét. Ezek a tanító könyvek a reformáció evangelizációs célját szolgálták.¹²⁷ A tanítás szolgálata így válhatott a megújuló egyházi élet egyik előmozdítójává, melynek célja az Istentől eltávolodott emberek hitre tanítása és a hitben való megerősödésük elősegítése volt.¹²⁸ Nordling gondolatmenetét követve a lutheri kátétanítás három fontos szempontjának vizsgálata alapvető és hasznos a mai katechetikai szemléletváltás feltérképezéséhez is.

1. Az alapok elsajátítása, ill. megtanulása elengedhetetlen eszköze a tanítás folyamatának egy orális alapokra épülő kultúrában, ahol olvasni leginkább csak papok, tanítók, a nemesség és a városi vezető réteg, és a humanizmus képviselői közül is csak néhányan tudtak. A papi réteg felelőssége volt, hogy az olvasni nem tudó rétegek számára (felnőttek és fiatalok számára egyaránt) megtanítsák a hit alapjait. Ez valóban csak hallás útján valósulhatott meg, a memorizálás eszközével.¹²⁹ Maga a memorizálás módszere még régebbi időkre nyúlik vissza, Augustinus által is ajánlott módszer volt, amelyről Luther is olvashatott.¹³⁰ A memorizálás, kívülről való megtanulás módszerével kapcsolatban Nordling felvetése kritikus: nem biztos, hogy a 'bemagolás' jó hatással van a tanuló belső kreativitására. Luther memorizációs módszere azonban a körülmények

¹²⁵ I. m. 459. o.

¹²⁶ Kis Káté, Előszó. KK 2:56. o.

¹²⁷ NORDLING 2007, 7. o. HAEMIG 2014, 456. o.

¹²⁸ A reformáció korában született katekizmusok mind a mai napig használatban vannak egyházunkban, és a lutheri alapokon ma is születnek katekizmusok, pl. a finn egyház által készített káté, ami magyarul is olvasható, eljutott minden evangélikus gyülekezethez és mai nyelven magyarázza a Kiskáté részeit.

¹²⁹ VOST (2007): Memorize the Faith c. könyvében a hitbéli ismeretek vákuumának nevezi korunkat és egy memorizálási rendszert dolgoz ki Aquinoi Szt. Tamás módszerei alapján, amelyben a hit alapvető tanításait gyermekkortól kezdve a memorizálás módszerén keresztül kívánja elmélyíteni. A könyv előszavában IKor 15,2-re utal, melyben maga Pál apostol is felhívja a gyülekezet figyelmét mindannak a megtartására, amit hirdetett nekik.

¹³⁰ NORDLING 2007, 8. o.

figyelembe vételével, és a megtanultak internalizálása, sőt megélése céljából helyénvaló eszköznek tűnik, még ha a mai körülmények között árnyaltabban is használjuk a pedagógiában.

2. A második szempont szerint a memorizált szöveg alapként szolgál, amire a hit tovább építhető. A kátékérdésekre adott válaszok már a katekumen válaszai, aki szinte hitvallásként mondhatja el a rövid formában megfogalmazott kérdésre a válaszát. Az ismétlődésekre és rövid formában való tanításra alapuló módszer a könnyebb megjegyzést segíti, ahogy többször ismétlődő konkrét kifejezések és képek állnak az absztrakt fogalmak helyett.¹³¹ A Tízparancsolat magyarázatában Luther minden magyarázatot az „Istent félnünk és szeretnünk kell...” bevezetéssel kezd, amely a memorizálás módszerével segít a parancsolatok legfőbb értelmét megjegyezni és internalizálni a tanulók számára.
3. A memorizálás, a megjegyzés könnyítése, a hitvallásszerű válaszok és az internalizálás mind azt a harmadik szempontként megfogalmazott célt szolgálják, hogy ezekre az alapokra a keresztyén ember egész életében építhet.¹³² Luther a két kátét útítársként szánta a naponkénti elcsendesedéshez és elmélyüléshez, és nagyon vehemensen gyakorolt kritikát azok felett, akik ezt az egyszerű tanulási módszert, ami egy naponkénti lelkigyakorlathoz vezetett, lenézték és lekicsinyelték.¹³³

A reformáció katechetikai megújulásához új oktatásszervezési reform is kapcsolódott. A kolostori iskolák megszűnése után új iskolatervet kellett készíteni, amit Luther Melanchthonra bízott, de azonosulni tudott a melanchthoni humanista pedagógiai elvek alapján kialakított oktatási tervvel. Ami Luther számára mindennél fontosabb, az Korányi

¹³¹ Luther így ír módszeréről: „A fiatalságot és az egyszerű népet ugyanis egyetlen rögzített szöveg és forma szerint kell tanítani, mert könnyen megzavarodik, ha ma így, egy év múlva meg amúgy tanítjuk, mintha valamit helyre akarnánk igazítani, és ezzel kárbavész minden munkánk és fáradozásunk.” ¹³¹ Kis Káté, Előszó. KK 2:52. o.

¹³² „Ha már megtanítottad őket erre a rövid kátéra, akkor vedd elő a Nagykátét és adj nekik bővebb és teljesebb magyarázatot. Fejtsd ki egyenként a parancsolatokat, kéréseket, kátérészeket a bennük foglalt cselekedetekkel, haszonnal és előnyökkel, veszélyekkel és károkkal együtt, ahogyan azt bőségesen megtalálod az erről írt nagyszámú könyvecskében.” i. m. 53.

¹³³ Luther: Előszó a Nagykátéhoz. „Én is doktor és igehirdető vagyok, sőt vagyok olyan tanult és tapasztalt, mint azok valamennyien, akik ennyire elvakultak és elbizakodottak. Mégis azt teszem, amit a gyermek, akit kátéra tanítanak: reggel, és amikor időm van rá, elolvasom és el is mondom szóról szóra a Miatyánkot, a Tízparancsolatot, a Hiszekegyet, zsoltárokat stb., sőt mindennap mást is kell olvasnom és tanulmányoznom. Még sem tudok úgy helytállni, ahogyan szeretném. Ezért a káté gyermekének és tanulójának kell maradnom, s az is maradok szívesen. Ezek a kényes, finnyás legények meg azt képzelik, hogy egyszeri átolvasásra nyomban minden doktor doktoraivá lettek, mindent tudnak, és nincsen már szükségük semmire. Ez aztán biztos jele annak, hogy lenéznek nemcsak hivatásukat és a nép lelkét, hanem még Istent és igéjét is. Ezek már el sem eshetnek, mert máris borzalmasan elestek. Bizony rájuk férne, hogy gyermekké legyenek és kezdjék az ábécét tanulni, bár azt hiszik, hogy kinőttek belőle, mint a gyermekcipőből.” Nagy Káté, Előszó. KK 2:82. o.

András megfogalmazásában „a család, az iskola és a gyülekezet köre” mint a tanítás közösségi megvalósulásának helyszínei.¹³⁴ Ehhez kapcsolódik Luthernek a pedagógiában is alkalmazott teológiai meggyőződése: számára a Szentírás egyértelmű jelenléte mindennek az alapja volt, az oktatás curriculumában is. Már gyermekkortól kezdve fontosnak tartotta a Biblia ismeretét: először az evangéliumok ismeretét, majd az Ószövetség, illetve az Újszövetség történeteinek megismerését javasolja.¹³⁵

A kátéirodalom másik kiemelkedő tanítói könyve a református egyház alapvető hittételeit tartalmazó Heidelbergi Káté, melynek szerzői Zacharias Ursinus és Caspar Olevianus. A Heidelbergi Káté „népkönyv” és azokat a tanításokat tartalmazza, amelyekből a református felekezetűek megismerhetik a református keresztény hit alapvető tanításait.¹³⁶ A Heidelbergi Káté kérdés-felelet módszere abban különbözik a lutheri kátékönyvektől, hogy maguk a kérdések is értelmező kérdések és segítenek a káté tanulóinak a hit kérdéseinek a megfogalmazásában és megértésében.¹³⁷ A káté Fekete Károly által ismertetett jellemzői közül a mai felnőttképzés számára is érdemes kiemelni a kátén végigvonuló személyes hangot (hitvalló én – bekennendes Ich), a praktikusságot, a lelkipozíciós és egzisztenciális jelleget, és legfontosabbként a Szentírás jelentőségét és a teológia kontextuális üzenetét.¹³⁸ III. Frigyes idején vezettek be Heidelbergben egy új istentiszteleti rendtartást, melynek a Heidelbergi Káté is része volt. A rendtartás azt igyekezett elősegíteni, hogy a káté az istentiszteleti életben és az igehirdetések által a felnőttek között legyen a tanítás vezérfonala.¹³⁹ A káté tanításának módszeréről Fekete Károly a következőt mondja: „A kátéból megtanult ismereteknek ez folyamatosan, újra és újra ismételt, az ismétlés műfaját, jellegét is változtatatosan kínál elmélyítés eredményezte azt, hogy a Heidelbergi Káté alapvetően beépült a református gondolkodásba, mentalitásba, a teológiai és egyházi nyelvezetbe.”¹⁴⁰

A Heidelbergi Káté a reformáció katechetikai megújulásának fontos öröksége. Fekete Károly kátémagyarázata ezt az örökséget friss magyarázatokkal, mai kontextusba helyezte 2013-ban kiadott magyarázatos könyvében. A reformáció ma is tapasztalható vívmányaiként

¹³⁴ KORÁNYI 2015, 134. o.

¹³⁵ OTTLYK 1942, 38. o.

¹³⁶ Heidelbergi Káté <http://reformatus.hu/mutat/6216/>

¹³⁷ A Heidelbergi Káté 22. kérdése a következő: Mít higgyen a keresztény ember? A válasz pedig a következő: Mindazt, amit Isten az evangéliumban nekünk megígért, s amit az Apostoli Hitvallás keresztény hitünk egyetemes és szilárd tételeiként összefoglalt. Jn 20,31; Mt 28,20 <http://reformatus.hu/mutat/6216/>

¹³⁸ FEKETE 2013, 23-29.

¹³⁹ I. m. 20. o.

¹⁴⁰ I. m. 21. o.

tekinthetünk a kátéirodalmon belül is a Heidelbergi Kátéra, amely a mai felnőttképzés megújulásának is fontos eszköze a Magyarországi Református Egyházban. Fekete Károly ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Elodázhatatlan feladatunk a gyülekezeti felnőttképzés szisztematikus megszervezése, hogy a keresztény hit alapelemei sokak tudatába és életfolytatásába tudatosabban beépüljenek. (...) Nagyobb hangsúlyt kell tennünk a hitvallás-magyarázat identifikációs elmélyítésére.”¹⁴¹

A XVII. századi oktatás kiemelkedő alakja Johannes Amos Comenius, akit a modern pedagógia atyjának tekintünk.¹⁴² Comenius dolgozta ki azokat a didaktikai elméleteket, amelyek tekintettel voltak a különböző életkorú csoportok tanítására, egészen gyermekkortól az egyetemista korig és azon is túl. A gyermekek nevelésének szükségessége Comenius szerint egy erkölcsileg és hitben is erős felnőtt emberi ideál elérése miatt szükséges. Felismerte a változatos módszerek szükségességét, a nyelvtanulás fontosságát, de a tanulás-nevelés megvalósulásának klasszikus idejét a gyermekkorra és az ifjúkorra tette. Víziója szerint az ebben a korban megszerzett tudás a felnőttkorban már olyan alap, amire építeni lehet. Comenius nagy érdeme egy modern pedagógia megteremtése egy olyan korban, amikor a gyermekek oktatása iránti érdeklődés egyre nagyobb hangsúlyt kapott a pedagógiában.¹⁴³

2.4. A katechetika megszületése és fejlődése

A reformáció, a protestáns ortodoxia, a pietizmus és az utána következő időszak teremtette meg a vallásoktatás gyakorlatát iskolai körülmények között. A pietizmus idején felerősödött a személyes, 'megélt' hit szerepe, a bibliaolvasás gyakorlata, a tanítás és a tanulás szervezése és a keresztény közösségi háttér megteremtése. 1697-ben Philipp Jakob Spener a „pietizmust összefüggő történeti mozgalomként írja le, mely a lutheri reformáció folytatásaként, kiegészítéseként és betetőzőjeként a keresztény tanítás után a keresztény életet megújította.”¹⁴⁴ A konfirmáció mai gyakorlata is ebben az időszakban alakult ki.¹⁴⁵ Iskolák indultak, amelyek a kevésbé tehetős és árva gyermekek számára is biztosították a tudománnyal és a hittel való megismerkedést és a tudományos előrelépést. A pietizmus mozgalmán belül August Hermann Francke elindította a németországi Halleban ezeket az

¹⁴¹ I. m. 16. o.

¹⁴² ANTHONY 2001, Kindle Locations 610-615.

¹⁴³ PUKÁNSZKY, <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/06.01.html>

¹⁴⁴ CSEPREGI 2000, 10. o.

¹⁴⁵ I. m. 39.

iskolákat és ezzel megteremtette az általános iskolai oktatás alapjait.¹⁴⁶ Spener a felnőtt laikus réteg számára 1677-ben átdolgozta Luther Kiskátéját.¹⁴⁷ A káték hatása még sokáig érezhető volt a keresztény hitgyakorlásban – a pietizmus idején is -, de a pietizmus nagy eredménye a kátékereszténységről a „bibliakereszténységre” való áttérés volt, amelyre a pietista bibliaterjesztés adott lehetőséget.¹⁴⁸ A pietizmus magyarországi hatását Csepregi Zoltán kutatta. A pietizmus hatására megújult vallásosság a gyülekezeti megújulás sikerét hozta: „a vasárnapi második istentisztelet, a napi bibliaórák, háziáhítatok bevezetése, gyermekek és felnőttek hitoktatása” mind jelei az aktív gyülekezeti életnek.¹⁴⁹

A pietizmus időszakával párhuzamosan a felvilágosodás idején az oktatás empirikus és racionális megközelítése egyre inkább gyengítette és kritika tárgyává tette a vallásoktatást az iskolákban és az egyetemeken. Mindemellett a valláspedagógia mint tudomány ettől az időtől kezdve alakult ki, még ha egyetemi szintű tanítására csak később kerülhetett is sor.¹⁵⁰ A katechetika elnevezés ettől az időszaktól jelenti a hitoktatás elméletét, de a katekézis megvalósulását gyülekezeti keretek között, a valláspedagógiát pedig az iskolai hitoktatásra értették.¹⁵¹ Az újkorban csupán a vallási megújulás időszakaiban tudunk a felnőttek hitben és hitre való oktatásának időszakairól.¹⁵²

A vallásoktatás, különösen a felnőttek hitre oktatása és hitben való formálódásuknak kérdése a XX. században került újra elő. A barthi teológia hatására kialakult kérügmatis hitoktatás fogalma a tanítás igehirdetésre felkészítő jellegét hangsúlyozta és a Szentírás központi szerepét tette a katekézisben is egyedüli kiindulóponttá.¹⁵³ A római katolikus egyházban új katechetikai mozgalom született, melynek 1912-ben Bécsben tartották első konferenciáját. A konferencia résztvevői célul tűzték ki a memorizálás megtanításán túl a megértés módszereinek fejlesztését. A katekétáknak azt tanácsolták, hogy ne a katekizmus szövegével, hanem egy példával kezdjék az oktatást, és ebből vezessék le a katekizmus aktuális szövegét. A módszert München-módszernek nevezték, és ez a szövegkifejtő

¹⁴⁶ ELIAS 2002, 112. o.

¹⁴⁷ Spener kátéjának címe: Einfältige Erklärung der christlichen Lehre nach der Ordnung des kleinen Catechismi des theuren Manns Gottes Lutheri. (A keresztény hit egyszermű magyarázata a tiszteletre méltó Luther Márton Kiskátéja szerint) HAEMIG, 23. <http://ieg-ego.eu/en/threads/european-media/media-of-religious-transfer/mary-jane-haemig-catechisms>

¹⁴⁸ CSEPREGI 2000, 51. o.

¹⁴⁹ I. m. 71.

¹⁵⁰ BOSCHKI 2011, 35.

¹⁵¹ I. m. 38.

¹⁵² Ilyen mozgalom volt 1730 és 1760 között Jonathan Edwards ébredési mozgalma, amelynek hatására a felnőtteket is újra tanították a hit kérdéseiben. ELIAS 2002, 161. o.

¹⁵³ SZABÓ 2004b, 32. o.

módszer váltotta fel az addig a szöveget magyarázó módszert.¹⁵⁴ A XX. században éledt újra a katekézis gondolata, visszatekintve a korai egyház tanítói gyakorlatára. Egy német jezsuita teológus, Joseph Jungmann könyve: *Handing on the Faith* – 'A hit továbbadása' - jelezte egy új szakasz kezdetét, 1959-ben.¹⁵⁵ Jungmann katechetikatörténete és valláspedagógiai meglátása a népegyházi keretek között is fontosnak tartotta a személyes hitre jutást. A katekézis célja Jungmann szerint a laikus egyháztagok tudatos, motivált és hatékony hitre segítése.¹⁵⁶ Mégis, ezt a folyamatot a fiatalkori hitoktatáson belül tudja elképzelni, és mindezt még ő sem gondolta tovább a felnőttoktatás módszertanára vonatkozólag. Mindemellett nagyon jól látta, hogy a szekularizáció, a családi hagyományok elvesztése egyre nehezebbé teszi a hitoktatás helyzetét a római katolikus egyházban is.

Az 1960-70-es években újra fellendült a katekézis kibővített értelmezésének gondolata, és főképp is a római katolikus egyházban tűzték ki először célul a katekézisen belül a felnőttek tanításának szükségességét. 1975-ben Gerard Rummery könyve mutatott rá a katekézis és a vallásoktatás közötti különbségekre, mint a cím is jelzi: *Catechesis and Religious Education in a Pluralist Society* – 'Katekézis és vallásoktatás egy pluralista társadalomban.' Ettől a fordulóponttól kezdve további vitákat szült a katekézis és a vallásoktatás kapcsolatának kérdése. Rossiter szerint a vita három kérdéskört érintett.¹⁵⁷

1. A vallásoktatást annyiban látták különbözőnek a katekézistől, hogy ez utóbbit önkéntes felnőttprogramként, míg a vallásoktatást az iskolai oktatáshoz kapcsolódónak tekintették.
2. Egy másik tábor a katekézis fogalmát szerette volna a római katolikus iskolai hitoktatásra alkalmazni.
3. A harmadik pedig felismerte a vallásoktatás és a katekézis közötti fontos különbségeket, de a hitoktatásra úgy tekintettek, mint a katolikus iskolákban történő vallásoktatás módosult katechetikai formájára.

A felnőttek katekézisének fontosságára C. Ellis Nelson hívta fel a figyelmet, *Where Faith Begins*, 'Ahol a hit elkezdődik' című könyvében. Véleménye szerint az iskolai oktatás

¹⁵⁴ JUNGSMANN 1959, 33. o.

¹⁵⁵ Josef Jungmann, *Handing on the Faith: A Manual of Catechetics* (New York: Herder & Herder, 1959) [Katechetik. Aufgabe und Methode der religiösen Unterweisung, 1953] Internetes kiadás: <https://archive.org/details/HandingOnTheFaith>

¹⁵⁶ http://www.talbot.edu/ce20/educators/catholic/josef_jungmann/#contributions

¹⁵⁷ ROSSITER: History of the term Catechesis.

http://203.10.46.30/mre/cdrom/history_of_the_term_catechesis.htm

szerepe mellett egyre nagyobb szerepet kell kapjon a család, a gyülekezet és a közösség mint kulturális környezet is.¹⁵⁸ A mai európai helyzetre elmondható, hogy kétféle megközelítése van az iskolai hitoktatásban megvalósuló vallásoktatásnak:¹⁵⁹

1. Az egyik módszer a vallási tanulmányok módszere (Religious Studies Approach), amely célul tűzi ki, hogy egy pluralista társadalomban átfogó ismereteket adjon a vallásokról és a vallási életről. Ez a feladat az állam feladata elsősorban, főleg olyan országokban (pl. Franciaország), ahol állam és egyház élesen különvált és a társadalom erősen pluralista, vallási értelemben is.
2. A másik módszer a felekezeti vagy hitvallásos megközelítés (Denominational – Confessional Approach). Ez leginkább a közép- és kelet-európai egyházakra, ill. országokra jellemző (de pl. Finnországra is), ahol a hitoktatásért és a hitoktatás tartalmáért az egyházak felelnek, külön-külön felekezeti szervezésben.

Schreiner a két módszer közötti különbségben látja, hogy a felekezeti hitoktatás jobban fókuszál a személyiség formálásra, míg a vallásokról általánosságban kapott információ sokkal inkább a tudás átadására épül.¹⁶⁰ Ennek az utóbbi megközelítésnek a megvalósulását írja le Szabó Lajos is a magyarországi hitoktatási helyzetre vonatkozóan. Bár ez a helyzet az iskolai, ill. a gyülekezeti hitoktatásról szól, a felnőttképzés szempontjából szükséges ezt magunk előtt látnunk, hogy tudjuk, mi az aktuális helyzet, amelyre a felnőttek katekézise építeni tud. Szabó Lajos is úgy látja, hogy kétféle irány van a mai hitoktatás előtt, hasonlóan Schreiner előzőekben felvázolt különbségtételéhez: az egyik az evangelizációs lehetőség, a másik pedig az ismeretközlés, bármiféle elkötelezettség felvállalása nélkül.¹⁶¹ Véleményem szerint, amíg az iskolai oktatásban nem az iskola, hanem a családok dönthetik el, hogy tanuljon-e a gyermek hittant, és milyen felekezetű hittanoktatásban vegyen részt, addig az elkötelezettség felvállalása a tanulók felől is megjelenik. A felekezeti, az evangelizációs szándék így megmaradhat, sőt a legtöbb esetben igény is van rá.

Az újkori vallásoktatásról általánosságban elmondható, hogy nem tekintette a hit előzetes meglétét feltétlenül szükségesnek. A „*fides quaerens intellectum*” anselmusi tételét „az értelem keresi a hitet” gondolata váltotta fel, azzal egyidejűleg, hogy egyetemi fakultásokon vallástanulmányok folytatására nyílt lehetőség.¹⁶² Az ilyen típusú tanulás célja

¹⁵⁸ ELIAS 2002, 176-177.

¹⁵⁹ SCHREINER-POLLARD-SAGBERGS 2006, 11. o.

¹⁶⁰ I. m. 12. o.

¹⁶¹ SZABÓ Lajos előszava In: TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 18. o.

¹⁶² WRIGHT 2004, 184. o.

az objektív tudás megszerzése lett. Az eredményt Wright így írja le: „A vallást (...) hatékonyan csökkentették le a vallásos kultúra összefoglalására, ahogyan megfogalmazták, szerkesztették és kategorizálták a felvilágosodás utáni kor gondolatrendszerében.”¹⁶³ A vallásról való tanulás (*learning about religion*) módszerét egyre inkább szükséges volt felváltani a vallástól való tanulás módszerével (*learning from religion*). Valószínűleg ez a paradigmaváltás segítette nagymértékben a felnőttek vallásról való tanításának szükségességét is. Az objektív tanulás módszere a klasszikus osztálytípusú tanulásnak és az ismeretek objektív átadásának kedvezett, bár hamar kiderült az objektív vallástanulásról is, hogy a vallásnak, a hitnek és a meggyőződésnek az alapvető jelentését kockáztatja, és eljuttatja a tanulót egy kváziobjektív tanulási helyzetbe. Az objektív vallástanulás zsákutcájának felismerése után jutottak el a kutatók az experimentális-expresszív vallásoktatási modell felvázolásáig.¹⁶⁴

A XX. század második felének a vallásoktatásra vonatkozó következő lépése a liberalizmus elveinek való megfelelés volt.¹⁶⁵ A világvallások tanítása új történelmi szükségszerűség volt. Nyugat-Európában a tolerancia és a békés egymás mellett élés érdekében bővíteni kellett a curriculumot a vallásokról való objektív információátadás érdekében. Az újkori hitoktatás útkeresésének és a felmerülő igényeknek a célkitűzéseit Szabó Lajos a következő 4 pontban adja meg: (1) A gyakorló keresztény élet lehetőségének biztosítása. (2) Alapos ismeretek átadása a vallások területéről. (3) Tájékozódási képesség fejlesztése személyes hitbéli kérdésekkel kapcsolatban. (4) Az emberi életút egészen történő eligazodás segítése.¹⁶⁶ Mindezen szempontok is tükrözik, hogy az újkori útkeresés még alapvetően az iskolai/gyülekezeti hitoktatás kontextuális kihívásainak igyekszik megfelelni.¹⁶⁷ Láthatjuk, hogy a célkitűzésekben szerepel az emberi életútra való keresztény felkészítés, az egyház katechetikai és missziós törekvéseit azonban még szervezett és tudatos formában a felnőttoktatás hasonló analízisének is követnie kell.

¹⁶³ „Religion (...) is effectively reduced to the sum of religious culture as it is described, organised and categorised within the framework of post-Enlightenment modes of thought.” I. m. 186.

¹⁶⁴ Wright utal Holley és Wilson elméletére, melynek alapján a vallásos dogmák szerepe a spirituális tapasztalatra való rámutatás a végső dolgok realitásának tűnő leírása helyett. I. m. 187. o.

¹⁶⁵ I. m. 191. o.

¹⁶⁶ SZABÓ Lajos előszava in TAMMINEN–VESA–PYYSIAINEN 2001, 19. o.

¹⁶⁷ Az újkori katechetika történetében a gyermekek és fiatalok hitoktatására való fókuszálás és a felnőttek hitoktatása az intergenerációs megközelítést is kimunkálta. E témát Szabóné Mátrai Marianna dolgozta fel azzal a céllal, hogy az istentiszteletek generációs különbségét, ill. szétszakitottságát újra egyensúlyba hozza. Az intergenerációs megközelítés célja, hogy maga az istentisztelet olyan alkalom lehessen, ahol nem rétegenerációk találhatnak csak otthonra, hanem együtt, Isten népeként örülhet tanítványi létének és megszólítottságának a gyülekezet minden rétege és korosztálya. SZABÓNÉ Mátrai Marianna: Generációk az istentiszteleten, In: Ablaknyitás. 246-263. o.

A TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS KÖVETKEZTETÉSEI

Milyen szerepet töltött be a felnőttek felé irányuló tanítás a bibliai időkben és az egyház történetében? Mi a tanulság a keresztény hagyomány forrásaiból a mai felnőttképzés számára?

A bibliai időktől kezdve tudunk arról, hogy természetes volt családokon és közösségeken belül a hagyományok átadása a társadalom fiatalabb generációi számára. Az áthagyományozás feltétlen szükségességének elfogadása a vallás szerepének gyengülésekor következett be, a XX. század második felére pedig nagyrészt megszűnt közösségi gyakorlat lenni. A felnőttképzés aktuális kérdése, hogy a tradícióátadási folyamat megszűnésekor hogyan tud az egyház hagyományra épülő tartalmakat kommunikálni egy hagyományoktól eltávolodott világban.

A felnőttképzés megvalósulása az egyház gyakorlatában legtöbbször nem egységes stratégia alapján és nem szervezett formában történt. Az egyház mindig a missziói és egyházépítő szükségletek szerint reflektált a képzés aktuális kérdéseire. Az egyház mai kihívása olyan katechetikai program megalkotása, amely bibliai megalapozottságú és valóságközelű kérdésekkel fordul a felnőttek korosztályához. Erre ad példát többek között a felnőttkeresztségre készülők koraegyházi katekumenátusi gyakorlata, az alexandriai katekétaiskola szentírásértelmezése, a középkori kereszténység társadalmi és kulturális beágyazottsága, a reformáció törekvései a személyes hit elmélyítésére és a hit kérdéseiről való gondolkodásának szabadságára, de még a szekularizmus idején helytálló egyházak tanúságtétele is. Ezek az egyházi korszakok és események is jelzik a teljesség igénye nélkül, hogy a felnőttek tanítása és a tanulás lehetősége erőt és megújulást képes vinni az egyház életébe.

Ezek a lehetőségek a következők:

- a hittartalom áthagyományozásának igénye,
- a jézusi megszólítottság és megváltás életformáló erejének felismerése,
- az egyházi életre való felkészítés és a hitben való kísérés igénye,
- a bibliaolvasás és a bibliaértelmezés széleskörű igénye,

- a teológia magas szintű művelése és elérhetősége,
- a személyes hit és a hitről szóló dialógus lehetősége,
- a keresztény lelkiiség megélésének lehetőségére való törekvés, bármilyen társadalmi és kulturális közegben,
- a hit oktatásának holisztikus szemlélete,
- a vallásközi párbeszéd kultúrájának elsajátítása,
- társadalmi és kulturális nyitottság, a valóságközei kérdések kommunikációja.

3. A felnőttképzés „környezetvizsgálata”

„... az egyház hagyományos közvetítő csatornái használhatatlanná váltak. A mediális nyilvánosság diszkreditálta az egyházakat dogmatizmusuk és morális merevségük miatt. A szülők életfolytatásukkal a vallási önrendelkezés példáját mutatták gyermekeiknek. Az egyház szocializációs módszerei ebben a kontextusban elvesztették hatóerejüket.”¹⁶⁸

A felnőtt ember hitformálódásának és hitéletének vizsgálatához elengedhetetlen látni, hogy a XXI. századra bekövetkezett társadalmi változások hogyan rajzolják át az értelemkeresés modernkori módját és a valláshoz, illetve a spirituális kérdésekhez való viszonyulást. A XX. század végére felgyorsuló változások az ember szociológiai vizsgálatában, a pszichológiai elemzésekben és a társadalmi folyamatok vizsgálatában is új szemléletet hoztak.

Részletes analízis nem célja a következő elemzésnek, de a változások szempontjából néhány olyan szempontot érdemes megvizsgálni, amelyek közelebb juttathatják a katechetikai szemléletváltás tanulmányozását a felnőtt hit aktuális kérdésfeltevéséhez. Kutatásomat olyan társadalmi kérdések vizsgálatával kezdem, amelyek alapvetően „változásokat” jeleznek: a generációváltás, az életkori változások, az ezzel járó kiüresedett életforma jelzik, hogy mennyire mások lettek a társadalmi felületek. Ezeket a változásokat ma figyelembe kell vennie az egyháznak is, amikor új szerepvállalásra készül a mai felnőtt korosztály társadalmának elérésében.

A XX. századi pszichológia az ember személyiségét új szempontok szerint vizsgálta. Miközben az önmegismerés forradalma mind a mai napig élénken foglalkoztatja az embert, napvilágra kerülnek az emberlét alapvető kérdései és problémái. A keresztény antropológia az emberlét biblikus perspektívájában igyekszik segíteni a ma emberét abban, hogy fragmentált léttapasztalásában, transzcendencia utáni vágyakozásában rátalálhasson az igaz emberségre, az emberlét élhető és értelmezhető formájára. Amikor ma rákérdezzünk a vallásosságra, az individualizáció kérdésével találkozunk. A vallásos individualizáció a modern és posztmodern kor emberének legfőbb hitéleti aspektusa, amely következményként jelzi, hogy egy alapvetően szekularizált társadalomban élünk. A Magyarországi Evangélikus Egyházban 2010-ben végzett szociológiai felmérés is ezt támasztja alá, és tükrözi azokat az

¹⁶⁸ ZULEHNER 2004, 12. o.

egyéni vallásosság felé mutató eredményeket, amelyeket hasonló jellegű kutatások és elméletek is leírnak.¹⁶⁹

Nagyon lényegesnek tartom azt is, hogy objektíven hasonlítsuk össze a vallásosság, ill. a spiritualitás fogalmakat, hogy ne mosódjék össze a hitvallásosságra alapuló vallásosság és a „magam módján vallásos vagyok” életérzés. A kettő összemosása olyan veszélyeket hordoz magában, amelyek elhalványítják, és nehezen értelmezhetővé teszik a keresztény egyház két évezred alatt összegyűjtött tanításbeli kincsét és az evangélium alapvető üzenetét. Új útkeresésre hív bennünket a posztmodern kor, új kérdések feltevésére és közös, új válaszok megtalálására. A posztmodern kor bennünket körülvéő hatása közben el kell gondolkodnunk azon, hogy egy új ember- és jövőképet fel tud-e az egyház mutatni a ma embere számára? Összekapcsolható-e újra hit és élet egy mai felnőtt életében és megtapasztalja-e az egyház segítségével a hit életformáló erejét? Mivel fontosnak tartjuk a hit átadását a mai felnőtt generációk számára, lényegesnek kell tartanunk a társadalmi kontextus megismerése iránti folyamatos igényt is. Ebben az útkeresésben igazít el bennünket Wuthnow, amikor a hit szerepének vizsgálatát elválaszthatatlannak látja egy adott kor jelenségeinek vizsgálatától: „... a vallás és gyakorlata az adott körülményekkel együtt változik. Ahhoz, hogy a teológia megtestesült lehessen, ismeretekkel kell rendelkeznie azokról a társadalmi körülményekről, amelyeket megszólít.”¹⁷⁰

3.1. *A változások társadalmi szintű megtapasztalása*

Már Fowler is azzal az alapvetéssel kezdi hitfejlődést elemző munkásságát, hogy a felnőttkort egy új szempontrendszer szerint kell látnunk és értékelnünk. Egy egészen statikus, a felnőtt embert egységnek és változatatlannak gondoló felfogást változtatott meg a XX. század második fele.¹⁷¹ Az állandóság helyébe a változás került. Az előrelátható, kiszámítható, társadalmilag egységesen elfogadott értékekre épülő élet helyébe egy kötelezettség-elhárító, hosszútávra berendezkedni nem tudó generáció lépett. Siba Balázs és Siba-Rohn Hilda, akik az életutak mai interpretációját és feltérképezhetőségét vizsgálják, szintén alaptézisként említik könyvükben a „talajvesztés élményét.”¹⁷² A bizonytalanság, a

¹⁶⁹ Dolgozatom egészében több ilyen kutatásról is beszámolok.

¹⁷⁰ „... religious beliefs and practices articulate with these circumstances. For theology to be incarnate, it must be knowledgeable of the social circumstances to which it is addressed.” WUTHNOW 2007, Kindle Location 94-95.

¹⁷¹ FOWLER 2000, 6. o.

¹⁷² SIBA - SIBA-ROHN 2013, 17. o.

kiszámíthatatlanság közepette az ember nem, vagy igen nehezen talál magyarázatot élete értelmére, és a széttöredezettség miatt sem tudja nagyobb egységben, egy nagyobb narratívában elhelyezni az életét. Fowler az ideális ember képét nagyon leegyszerűsítve, azt mondja, hogy a jó emberről eddig elfogadottnak gondolt kép „erjedésben” van.¹⁷³ Az ide vezető okok között elsőként említi a várható hosszabb életkort, amely a jóléti államokban az orvostudomány, a táplálkozástudomány fejlődésének is köszönhető, és ami azt eredményezte, hogy a „jól-élt” emberi élethez már leginkább csak evilági kritériumokat tartanak fontosnak az emberek. Ennek eredményeképpen a hit már nem kap akkora szerepet az élet értelmének és az ember élete céljának a meghatározásai között. Tomka Miklós így tekint vissza a vallás jövő nélküliségét hangsúlyozó időszakra: *„A társadalomtudományokat még nem is olyan régen az a meggyőződés uralta, hogy a vallás ellentétes a modernizációval, régmúlt és túlhaladott kultúrformákból él, és valójában olyan, a társadalmi fejlődésből kimaradó rétegekre támaszkodó jelenség, amelynek létjogosultságát a történelem lassan felszámolja.”*¹⁷⁴ A hit ilyen mértékű tévesztésével halványulni látszik az örök életbe, a feltámadásba vetett reménység is, hiszen az emberek az evilági életben szeretnék megélni a teljességet, a kibontakozást, a nekik adott idő lehetőségét.

A közép-kelet európai speciális helyzettel kapcsolatban, még ha késleltetve is, de hasonló változásokat látunk magunk előtt. A Szilágyi-Flóra szerzőpáros az erdélyi Korunk folyóiratban megjelent írása a rendszerváltozás vallásosságra vonatkozó hatásait vizsgálja:

„A politikai és természetesnek vélt szekularizációs folyamatok összetett hatása igen erőteljesen mutatkozott a kelet-európai régióban. A kommunista diktatúra alatt álló társadalmakban az állam vallás- és egyházellenes politikája, az erőltetett iparosítási és urbanizációs törekvésekkel szoros összefüggésben álló elgyökértelenedés, identitásvesztés egy mesterségesen meggyorsított, a Nyugat-Európára jellemző „természetes» szekularizációtól sok vonatkozásban eltérő vallásvesztést idézett elő. (...) a politikum és modernizáció sajátos kapcsolata a volt kommunista országokban nemcsak a vallásosság mértékére volt hatással, hanem a vallásos és nem vallásos lakosság között erősebb társadalmi polarizációt és generációs választóvonalakat is jelentett.”¹⁷⁵

Korányi András az előbbieken említett „vallásvesztés” időszakának elemzésében az oktatás-nevelés kérdéseinek szempontjából a mögöttünk lévő időszakról úgy véli, hogy a

¹⁷³ FOWLER 2000, 2-6. o.

¹⁷⁴ TOMKA Miklós: A vallásszociológia új útjai. <http://www.c3.hu/scripta/replika/2122/tomka.htm>

¹⁷⁵ SZILÁGYI-FLÓRA In: Korunk 2003. <http://korunk.org/?q=node/7268>

monopolista politika és diktatorikus törekvések miatt szükséges a „hátramaradt torzulások és tudatos rombolások feltárása, javítása, gyógyító korrekciója.”¹⁷⁶ Ennek a gyógyító korrekciónak a pozitívumait a rendszerváltozás utáni időkben át is élhettük a keresztény egyházakban. Olyan területek nyílhattak meg az egyházak előtt – oktatási, diakóniai stb. –, amelyek a társadalom számára is véleményformáló erejűek voltak. Ezért történhetett meg, hogy a vallástól való elhatárolódás ellenére a közép-kelet európai társadalmakban, de még az Európai Unió országaiban is jellemző, amit a társadalmi változások kapcsán Orosz Gábor Viktor is hangsúlyoz: „... a zsidó-keresztény értékszemlélet továbbra is a »fontosság karakterével« bír a közösségi értékszemlélet formálása során.”¹⁷⁷

Az északi-amerikai kutatások során Wuthnow a változás tényét egy jól körülhatárolható, kulturálisan és szociológiailag is definiálható generációváltás fogalommal írja le.¹⁷⁸ Az észak-amerikai baby-boomers generációt felváltotta az ezredfordulókor felnőtté váló Generation X új generációja, akik fiatal felnőttként, fiatal családosoikként vagy szinglikként döntenek arról, hogy megmaradjanak-e az egyházban, csatlakozzanak-e hozzá, vagy más irányú érdeklődésükre hivatkozva elutasítsák az egyház hívogató szavát. Wuthnow mindezek alapján új perspektívát lát a felnőttkor megítélésében.¹⁷⁹ Az ún. Generation X a korábbi generációkhoz képest később lesz felnőtt, és fiatal felnőtt évei is tovább tartanak. Ezért fontos, hogy ezzel az új generációval behatóan foglalkozzunk, hiszen ha többet tudunk róluk, a megszerzett információval közelebb juthatunk ahhoz a gondolkodásmódhoz és ahhoz a kulturális és társadalmi meghatározottsághoz, amelyben élnek, és amely alapján Isten és az egyház felől döntenek.¹⁸⁰ Ebben a döntéshozási helyzetben válik lényeges kérdéssé az, hogy az egyház hiteles jelenléttel és nyitottsággal közeledik-e azok felé, akik ebben a generációban ill. ebben az élethelyzetben vannak. A generációk definiálása az észak-amerikai társadalomban annak is a jele, hogy létezik egy tervezett és tudatos készülés a speciális generációs helyzet elemzésére és támogatására. Ez a társadalmi folyamat példaértékű lehet az egyházak számára is. Wuthnow hét olyan területet jelöl meg, amelyek a mai fiatal felnőttek életében meghatározói lehetnek nem csupán az életük alakulásának, de a hittel, az egyházzal, a keresztény közösséggel való kapcsolattartásnak, illetve az attól való

¹⁷⁶ KORÁNYI 2015, 137. o.

¹⁷⁷ OROSZ 2012, 178-179. o.

¹⁷⁸ Magának a generációnak a mai definíciójára jó példa a magyar szerző, Ferencz Magdolna megfogalmazása: „Ma generáción egy adott társadalom adott korosztályi csoportját értjük, voltaképpen olyan (életkori) csoportot, melynek tagjai születési év, az őket ért azonos történeti- és hasonló életesemények folytán reflektált vagy reflektálatlan közösséget alkotnak.” FERENCZ 2014, 642. o.

¹⁷⁹ WUTHNOW 2007, Kindle Location 291.

¹⁸⁰ WUTHNOW 2007, Kindle Locations 177-181.

elmaradásnak is. Wuthnow szempontjait érdemes figyelemmel kísérnünk a felnőttek hite formálódásának szempontjából, hogy még jobban megértsük, miért „hiányoznak” a fiatal felnőttek és maguk az „érett” felnőttek is gyülekezeteinkből, és nekünk miért érdemes türelmesebbnek, empatikusabbnak és megértőbbeknek lennünk a mai felnőttekkel szemben. A hét terület tehát:¹⁸¹

1. kitolódik a házasságkötés ideje;
2. kevesebb gyermeket, és az eddigi életkoroknál később vállalnak a mai fiatal felnőttek;
3. a munka és a pénz világának bizonytalanságát tapasztalják és élik meg;
4. a felsőoktatásban való továbbtanulás (ha nem is mindenkinél) szélesebb körű elterjedése;
5. lazábbá válnak az eddigi szoros emberi kapcsolatok;
6. a globalizáció hatása fokozottan érvényesül;
7. a kultúra informális „robbanása történik meg.”

Ma már a tapasztalat azt mutatja, hogy a 18 éves felnőtt „korhatár” sokszor 5-6 évvel is kitolódhat, ezért akár a 40-es életek közepéig is eltarthat az ifjú felnőtt időszak.¹⁸² Ezt a talán szokatlannak tűnő megállapítást alátámasztja, hogy figyelembe kell vennünk, az élethossz is sokkal tovább tart, de a kitolódó tanulási évek, a munkábaállás és életút megtalálása is hosszabb folyamattá válik, és hasonlóképpen tolódott ki a gyermekvállalás kora és a házasságok megkötésének kora is. A 40 éves kor idejére tett életközépi válság (*mid-life crisis*) szintén kitolódott az ötvenes évekre, vagy még későbbre. Ez az az időszak, amikor az ember értékeli addigi életútját, megpróbál szembenézni a közelgő lehetséges nehézségekkel és az elmúlással. Az elhúzódó, későbbre tolódó folyamatok mellett vannak azonban olyan folyamatok is, amelyek azonban más ütemezésben (leginkább korábban) történnek meg a régebben megszokottnál. A fiatalok szexuális élete korábban kezdődik, az elvált szülő által nevelt gyermekek pszichológiai érése gyorsabb, és a szülőkkel élő fiatalok hosszabb ideig függenek az otthontól.¹⁸³ Az élethossz meghosszabbodása magával hozta, hogy Észak-Amerikában a most 21 évesek számára az életközép ideje a 49 éves kor. 1950-ben ez 44 éves korra volt tehető. Mindezekből következik, hogy az ifjú felnőttkor 21 éves kortól 49 éves korig, az idősebb felnőttkor 49

¹⁸¹ I. m. Kindle Location 448.

¹⁸² A felnőttkor ideje szakaszolási kérdéseinek nehézségére a bevezetőben írtak alapján utalok.

¹⁸³ WUTHNOW 2007, Kindle Location 319.

évtől 77 éves korig tart. Wuthnow a MacArthur Foundation kutatásaira alapozva mutatja be azt a statisztikát, mely szerint - ha összehasonlítjuk az élet nagy fordulópontjainak időszakát (az otthon elhagyása, iskola befejezése, önállóvá válás, házasság, gyermekvállalás) 2000-ben és 1960-ban -, azt az eredményt kapjuk, hogy 2000-ben ezt a nők 46 százaléka, a férfiak 31 százaléka érte el 30 éves korára, míg 1960-ban a nők 77 százaléka és a férfiak 65 százaléka.¹⁸⁴ Wuthnow arra az érdekes tényre is felhívja a figyelmet, hogy míg a társadalom az egészen kiskorú gyermekektől a fiatalokig mindent megtesz azért, hogy oktatási intézményekben nevelje őket, addig a fiatal felnőttek magukra maradva küzdenek meg a családalapítással, a munkahely, az anyagi megélhetés biztosításával és mindezek lelki terhével. Ezért azt javasolja, hogy az egyházak és a gyülekezetek vállalják fel a fiatal felnőttek kísérését és „oktatását” a társadalomban.¹⁸⁵

A változások között nagy szerepet játszik a mobilitás, az elektronikai és telekommunikációs fejlődés előretörése, amit ma leginkább a virtuális valóságban való részvételünkben ragadhatunk meg. Ebben a térben olyan „találkozási” lehetőségek nyílnak meg az emberek számára, amelyek eddig elképzelhetetlenek és ismeretlenek voltak. Sokáig tűnt veszélynek a digitális világ térhódításában, hogy majd olyan dolgokat vetíthetünk ki személyiségünkre, gondolkodásunkra, „hétköznapióságunkra,” amelyek nem fedik a valóságot és új megvilágításba helyezik az egyén által kialakított önképet. Érdekes fejleményre hívja fel Hess a figyelmet a mára már széles körben elterjedt digitális, ill. közösségi oldalakon látva, hogy „szükséges minél több közösség felé közvetíteni a személyes egyéniséget, különben elvesz a szavahihetőség.”¹⁸⁶ A digitális fejlődés és az információ robbanásszerű növekedése mellett kritikusan kell tekintenünk az internet közösségi célú fejlődésére. Míg valóban sok pozitívumot találhatunk a közösségi oldalak használatában, mégis új típusú magányossághoz vezet a közösségnek a digitális eszközökön keresztül való megélése. A legnagyobb veszélye ennek a természetes közösségi szerepvállalás gyakorlásának hiánya és a sokszor valótlan visszajelzések gyakorisága. A digitális valóság, ill. a digitális közösség most sem tudja pótolni azt a természetes közeget, ami az emberek között megvalósuló természetes közösség. Válaszként fogalmazódik meg minderre Kavanaugh summás diagnózisa a mai társadalomban tapasztalható kiüresedett társadalmi és egyéni életformáról:

¹⁸⁴ WUTHNOW 2007, Kindle Locations 297-304.

¹⁸⁵ I. m. Location 345.

¹⁸⁶ HESS In: Lelkipásztor 2015/2. 42-50. o.

„A belső élet elvesztése, amely, paradox módon, a bensőséges kapcsolatok elvesztése is. Magunkra maradva passzív egyedüllétünkben, amely nem igazi magány, kapcsolatteremtő képességünk elsorvad. Nem tudjuk, hogyan adhatnánk oda magunkat másoknak, hiszen, amit énnek nevezünk, nem más, mint egy lakatlan erődítmény. Azt sem tudjuk, hogyan fogadjuk mások szeretetét, hiszen amit nem ismerünk, nem lehet szeretni sem. A kapcsolatok és a bensőségesség széthullása alattomosan felemészt az elköteleződésre való képességünk alapjait. Látható ez a családok szétesésében, a növekvő válási arányban, az utcákon és a televízió előtt magukra hagyott gyermekeken, megjelenik a polgári és szomszédsági közösségek hanyatlásában... és az időéhínségnek nevezett új nyavalyában.”¹⁸⁷

Mai magyarországi társadalmunkról Ferencz Magdolna három szempont szerint írja le, hogyan változott meg a generációk, és bennük a mai fiatal generáció helyzete. Az ún. normalizált életrajz helyett (amit addig egy kiszámítható és tervezhető életutat jelentett) ma már egy újfajta, választásos életrajz szerint alakul egy fiatal élete. Ennek a változásnak a társadalmi tényezői a következők:¹⁸⁸

1. Átalakultak a kulturális és gazdasági mechanizmusok, amelyek az életrajzot, a pályaválasztást tervezhető és kivitelezhetővé tették. Sokan a normalizált életrajz hiányát kérik számon egy olyan új nemzedéktől, akik már nem abban a közegben élik meg fiatalkorukat.
2. Az ifjúkori életutak individuális indíttatásúak, és a fiatalkorú boldogulását egyéni választások függvényeként értelmezi a társadalom. Ennek ellent mond, hogy mindeközben a társadalom alig tud olyan lehetőségeket biztosítani, amelyek valódi választások lennének. Az individuális indíttatást sajnos elkíséri az esélytelenség megtapasztalása is, amint azt az ifjúsági munkanélküliség helyzete is jelzi.
3. A fiatal korosztály felnőtté válási folyamatai egyre jobban elválnak egymástól. A biológiai, a pszichológiai és a társadalmi érettség olyan szórásban jelentkezik az előbbieken ismertetett tényezők miatt, hogy a fiatalok generációjában legalább három korosztályi csoport elkülönüléséről számolnak be az ifjúságkutatói felmérések.¹⁸⁹

¹⁸⁷ KAVANAUGH 2003, 30-31. o.

¹⁸⁸ FERENCZ In: Vigilia 2014/7. 647-648. o.

¹⁸⁹ Ferencz Magdolna a Magyar Ifjúság tanulmánykötetben publikált eredményeket elemzi, melyek 2012-es felméréseken alapulnak. I. m. 648. o.

3.2. Az „én” pszichológiai előtérbe kerülése és a keresztény antropológia válasza

A XX. századi változások feltérképezése közepette Fowler hangsúlyozza azt az átalakult pszichológiai fejlődést, amely új kontextusba helyezte az egyén önmagával való tudatos foglalkozását (*intentional work with the self*).¹⁹⁰ A humanista pszichológia egyénre fókuszáló hatásának következtében az egyes ember egyre többet tudhat meg önmagáról, egyre többet foglalkozhat pszichológiai fejlődésével és egyre nagyobb teret kaphat a „*self-help*,” a „segíts önmagadon” hozzáállás. Bár ennek hatásai - főleg Észak-Amerikában - már a hatvanas és hetvenes években elterjedtek, Közép-Kelet Európában és Magyarországon a társadalmi változások után, leginkább csak a 90-es évektől figyelhetjük meg az új pszichológiai irányzat térhódítását. Ezen pszichológiai változások hatására az egyén önértékelésében új területeket fedezhetünk fel. Az emberi lélek mélyrehatóbb megismerése speciális tréningeken, önismereti tanfolyamokon és technikákon keresztül egészen forradalmi változást vett. A tradicionális (áldozatot hozni tudó, önmegtagadó, közösség iránt elkötelezett) emberképet felváltotta az önmegvalósító, egyéni érdekeket előtérbe helyező, szexualitással és életstílussal szabadon foglalkozó megközelítés. Az önmegismerés „forradalmát” fedezhetjük fel ebben, ami kiemelten hatott az egyház lelkigondozói szolgálatára is. Új lelkigondozói területek nyíltak meg a kórházakban, a szeretetotthonokban, a családmiszióban, az alkoholmentő és a szenvedélybeteg szolgálatban. Az egyházaknak is fel kellett ismerniük az új helyzetből fakadó igényt, és a pasztorációra való elhívásnak a közösség szolgálata mellett az egyéni problémák és egyéni kontextusok felé is bővülnie kellett. Ezt az új lelkigondozói attitűdöt meghatározza a humanista, partnerközpontú pszichológia, amely mind a mai napig jellemzi a keresztény lelkigondozás pszichológiai hátterét.

A pasztorálpszichológiai változások területét érdemes kibővíteni az antropológia, különösen is a keresztény antropológia kontextusával, mert izgalmas és fontos párhuzamok fedezhetőek fel általa. A keresztény antropológia teológiai tudományként való megjelenése az új, az egyénre fókuszáló perspektíva keletkezési időszakára tehető. Cortez ezt jellemzően a huszadik század egyik fontos jelenségének tartja, hiszen megnőtt a tudományos érdeklődés az „én” kérdésével kapcsolatban, és egyre több tudományág kezdett foglalkozni az ember megértésével. Az antropológiai kutatások szükségessé tették, hogy a teológia egyik ága, a keresztény antropológia is foglalkozzon ezekkel a kérdésekkel. A keresztény antropológia tudományának területét a következő definíció alapján ismerhetjük meg: „... a teológiai

¹⁹⁰ FOWLER 2000, 4. o.

antropológia a keresztény reflexiónak az a területe, amely teológiai – és krisztológiai - reflektálás útján keresi az emberlét misztériumának megértését az emberben, állandó és kritikai dialógusban a többi antropológiai diszciplínával.”¹⁹¹ Az antropológiai kiindulási pont azonban nem könnyű helyzetet tár elénk. Az emberi élet a beteljesületlenség, a befejezetlenség, a bizonytalanság talaján áll, ezért ott van benne a törekvés, hogy a világot és önmagát jobban megismerje és élete kiteljesedhessen „a szeretet kölcsönösségében.”¹⁹² Az önmagunk, világunk és minden viszonyulásunk megértése utáni reménység miatt lép be az ember életébe a vallás, az erkölcs és az értékrend, hiszen az ember minden törekvésével és reménységével együtt titok, „misztérium.”¹⁹³ A keresztény antropológia ezt a misztériumot, az embert teszi vizsgálódásának tárgyává, hiszen Isten vont be az embert a teremtés történetébe, ezért teológiai feladat, hogy ebből a szemszögből vizsgálhassa a keresztény antropológia magát az embert. A hit, ill. a vallásosság vizsgálatakor Németh Dávid úgy mutat rá a kereszténység különleges voltára, hogy abban az isteni beavatkozásnak köszönhetően találhat rá az ember a végső transzcendenciával való találkozásra. Németh Dávid szerint „ennek az antropológiai vetülete a teológiai értelemben vett, vagyis a bibliai szóhasználat szerinti hit.”¹⁹⁴

Korunk társadalomvizsgálata az előbbi részben felvázoltak alapján is mutatja, hogy nagyon komplex a ma kontextusában az ember társadalmi és lelki vizsgálata. A személyiségelmélettel foglalkozó pszichológusok is egyetértenek abban, hogy nagyon eltérő személyiségjegyekkel rendelkeznek az emberek, így minden emberre mint különleges, egyedi és megismételhetetlen identitásra kell tekintenünk.¹⁹⁵ Cortez szerint a modern társadalom egyre bizonytalanabbá teszi ennek az identitásnak a megismerését, és egy körülhatárolható személyiségkép helyett egy fragmentált, tapasztalásában és kapcsolataiban folyton változó emberképpel kell foglalkoznunk.¹⁹⁶ Az embert „elismerő” és tökéletesíteni kívánó erőfeszítések közepette azonban nem szabad elfeledkeznünk arról a lutheri tanításon alapuló szemléletről, amely konfliktust jelent az alapvető antropológiával szemben.¹⁹⁷ A megigazulás tanítása alapján valljuk, hogy emberségünk attól lesz teljes, hogy Isten hibákkal

¹⁹¹ „... theological anthropology is that area of Christian reflection that seeks to understand the mystery of humanity by reflecting theologically - and, thus Christologically - on the human person in constant and critical dialogue with the other anthropological disciplines.”CORTEZ 2010, 7. o.

¹⁹² KAVANAUGH 2003, 95. o.

¹⁹³ I. m. 96. o.

¹⁹⁴ NÉMETH 2012, 69. o.

¹⁹⁵ MÖNKS-KNOERS 2004, 16. o.

¹⁹⁶ CORTEZ 2010, 2. o.

¹⁹⁷ REGAN 2002, 99. o.

és vétkekkel terhes életünket elfogadja és Jézus Krisztus megváltói áldozatáért Ő maga beteljesíti. Közösségi embereknek teremtett bennünket, akik tökéletlenségünkben hordozzuk azt a majdani reménységet, hogy Isten egy napon mindent és mindenkit újjáteremt és teljességünket, létünk teljes kibontakozását akkor érzük majd el. A megigazulás tanítása alapján azt is el kell mondanunk, hogy az ideális nem az, ha az ember önmaga erőfeszítései által válik racionális individuummá. Szentmártoni hívja fel a figyelmet arra, hogy az ember életében „a többé-kevésbé fejlett ráció mellett az irracionális mozzanat is szerepet játszik.”¹⁹⁸ Azonban szomorúan tapasztaljuk azt, amit Szentmártoni így fogalmaz meg: „Ma egy megcsonkított emberideál jegyében sokan kizárják életükből a transzcendencia vágyát.”¹⁹⁹ Talán a túlzott racionalitást merészebben kezelő posztmodern gondolkodás hatására a hit szerepét is merészebben ítéldhetjük elengedhetetlennek és fontosnak az ember életében, és a keresztény antropológia alapján a hittel és reménységgel felruházott embert is új szemmel láthatjuk.

A felnőttek elérésében és megszólításában fontos figyelembe venni a humán és a keresztény antropológia közötti különbséget, természetesen nem a humán antropológia eredményeinek kisebbsítésével, hanem empatikus megértésével, és a keresztény antropológia „többletének” bemutatásával.²⁰⁰ Ennek a többletnek a bemutatására vállalkozik Hézser Gábor is, aki a humán antropológia alapvető tételeit teológiai szempontok szerint vizsgálja.²⁰¹

1. Az öntudatos, racionális ember egyszerre transzcendens és immanens kapcsolatra teremtett lény, akinek létét az Isten által való teremtettsége határozza meg.
2. Az ember szabadsága keresztény szempontból a megváltottság szabadsága, mert az ember nem képes önmaga megváltására.
3. Az ember, mint öntudatos személyiség, a keresztény világképben csak fragmentáltan megvalósítható öntudatosság.
4. A keresztény ember tud és számol életében Isten Lelkének a jelenlétével, és általa fedezi fel élete értelmét és létének küldetését. A humán antropológia úgy ír az

¹⁹⁸ SZENTMÁRTONI 1999, Lelkipásztori Pszichológia. 26. o.

¹⁹⁹ I. m. 28 o.

²⁰⁰ Zulehner több pontban mutat rá arra, hogy milyen irányba kellene az egyház spiritualitásának elmozdulnia. 5. pontjában hangsúlyozza, hogy a teológiai antropológia kérdésével behatóbban kell foglalkozni, hogy az útkeresésben lévő emberek az egyén és Isten viszonyának a kérdésében tapasztaltabbak és tájékozottabbak legyenek. ZULEHNER In: Az egyház a 21. században, 22. o.

²⁰¹ HÉZSER 2002, 53. o.

emberről, mint aki természeti és társadalmi törvényeket alkotva ismeri meg és befolyásolja a világot.

Hézszer vizsgálatát érdemes párhuzamba állítani Jones „diagnosztikai kategóriáival,” melyek üdvtörténeti sorrendben írják le az emberről felállítható teológiai megállapításokat. Jones az embert először is teremtett lénynek írja le, aki egyben bűnös ember is (Sinful Being), de Jézus Krisztusban és Lélekben megbékélt és megváltott ember.²⁰² Jones kategóriái Hézszer leírásánál konkrétabban fogalmazzák meg a bűn jelenvalóságát, ami egyszerre jelent feladatot és lehetőséget a keresztény antropológia és a felnőttkatekézis számára is. A felnőtt emberi élethelyzet szükségessé teszi, hogy a megértés, elfogadás, a bűnbocsánat és a megszentelődés lehetőségei az értelemalkotás folyamatában jelen lehessenek és lehetőséget nyújtsanak a jelentésalkotási folyamatok során. A keresztény antropológiának a hívő ember szempontjából tekintett ún. „többlet-látásmódja” szükségessé teszi, hogy végső célként ne az „öntökéletesítés” célját tűzzük ki magunk elé a felnőttkatekézis során, hanem Isten kegyelmére hagyatkozva a hitben való gazdagodás általi boldogságot és igazságot. Emberi erőfeszítéseink mellett mindig ott kell látnunk Isten kegyelmét, ami elkíséri erőfeszítéseinket, sikereinket és kudarcainkat is, hiszen emberi életünk is egyszerre jellemezhető emberi teljesítményeink feletti örömünkkel, de nagy mélységeket megjáró boldogtalanságunkkal is.²⁰³ Ezért a keresztény felnőttoktatás, a katekézis a közösség megtartó erejét biztosíthatja mindazoknak, akik az életük értelmének megtalálásában rátaláltak a hit szerepére. Az ember Istenhez való közelsége és Istentől való távolsága egész vallásos életünkre hatással van. Pannenberg ezt a polaritást az Isten képére való teremtettségünk és a bűn fogalmaival, mint a keresztény élet legfőbb jellemzőivel írja le. A kereszténység tanításán alapuló antropológia ilyen közelségben és távolságban, szent és profán polaritásban látja az embert, mint Isten teremtményét.²⁰⁴ A keresztény antropológia elméletéből kiindulva mindezek a szempontok bátorítást adhatnak az embernek az életértelem keresésének folyamatában és felszabadíthatnak a tökéletessé válás kényszerétől.

²⁰² Jones 4 kategóriája: 1. Az ember mint teremtett lény. 2. Az ember mint bűnös ember. 3. Az ember mint megbékélt ember Jézus Krisztusban. 4. Az ember mint megváltott ember a Szent Lélek által. (1. Human Being as Created Being. 2. Human Being as Sinful Being. 3. Human Being as Reconciled Being in Jesus Christ. 4. Human Being as Redeemed Being in the Holy Spirit.) JONES 2002, 295. o.

²⁰³ A felvilágosodás kora után az addig közösségben megélt hit erőteljesen az egyéni szférába húzódott vissza. A hit már nem mint öröktörvényű igazság, hanem az egyéni tapasztalat, a szubjektivitás projekciója volt. Pannenberg a keresztény antropológia mai feladatának azt tekinti, hogy Isten istensége, és ne az emberi vallásos tapasztalat legyen első helyen a teológiában. Így ír: „Modern anthropology reflects this independence of modern men and women from the confessionally divergent doctrinal systems of Christian theology and thus from any explicit religious thematic. PANNENBERG 1999, 18. o.

²⁰⁴ PANNENBERG 1999, 21. o.

Mindezt egy olyan keresztény közösségben élheti meg az ember, ahol az élettörténet, a tapasztalatcsere és a tanulás iránti igény megbékélt különbözősége teremthet őszinte dialógushelyzetet.

3.3. *Vallásosságtól a spiritualitásig*

Henderson az egyházi szolgálatban állók által is sokszor keseregve megtapasztalt véleményt sűríti abban a gondolatában, hogy olyan világban élünk, amelyben Isten feleslegessé, irrelevánssá vált.²⁰⁵ Nem csupán a közép- és kelet-európai országok egyházai élnek ilyen szekuláris közegben, hanem a világon mindenhol megfigyelhető a szekularizmus elterjedése.²⁰⁶ Ma már kevés olyan európai országot tartanak nyilván, ahol az egyháziasság fogalma ne jelentene valamilyen idejétmúlt gondolatot. Ezt a „korrodálódást” jelzik az egyházból való kilépések, a templomlátogatás és az egyházi hivatásban állók számának csökkenése.²⁰⁷

Sokat elmond a vallási változások mibenlétéről és generációs megoszlásáról az a felmérés, amelynek eredményeit Gyorgyovich Miklós és Pillók Péter publikálták a Vigiliában. Az ifjúságkutatás eredményeit Hámori Ádám és Rosta Gergely kutatására alapozzák, és a következőkben foglalják össze:²⁰⁸

1. A fiatalok kevésbé vallásosak, mint az idősebbek.
2. Körükben kis csoportot alkotnak a magukat az egyházuk tanításait követőknek tartók.
3. Csökken körükben az egyházakhoz kötődően vallásosak aránya.
4. Azok a fiatalok, akik magukat vallásosnak tartják, nagyobb arányban tartoznak a magasabb státuszú társadalmi csoportokba.
5. A fiatalok körében népszerűbbek a nem keresztény gyökerekkel bíró vallási elemek.

²⁰⁵ HENDERSON 1998, 123. o..

²⁰⁶ <http://www.csomor.lutheran.hu/n%C3%A9psz%C3%A1ml%C3%A1s-interj%C3%BA-f%C3%A1bri-gy%C3%B6rgy>

„Úgy látszik, hogy az istenkeresés, az Istenben való hit vagy a vallásosság megélése egyre több embernél elszakadt a konkrét egyházhoz tartozástól. Ez nem új jelenség, és nem is csupán magyar jelenség, csak mi ezzel eddig őszintén nem vetettünk számot. Sokszor kibújunk a szekularizáció magyarázatával, miközben ezzel valójában az egyház – és ezáltal mi is – áthárítjuk a felelősséget. A mostani népszámlálási adatok azt mutatják, hogy az egyházé, a miénk a felelősség abban, hogy sokaknak, akik keresik az Istent, az egyház mégsem elég jó.”

²⁰⁷ ZULEHNER In: A jövő egyháza. 2004, 9-10. o.

²⁰⁸ GYORGYOVICH-PILLÓK 2014, 650-651. o.

6. A fiatalok és az idősebb korosztály közötti vallási különbségek csökkenésére utalnak a vallásosság egyes dimenzióiban bekövetkezett változások.

A lelkeség, a spiritualitás mint az ember „vallásosságának” jelzői szinte követhetetlenül sokféle formát vettek fel.²⁰⁹ Ebben a „túlzott piaci kínálatban” nehezen igazodnak ki az emberek. A korszellem hatására vonakodva fordulnak a klasszikus, történelmi vallásosság, a keresztény egyházak felé.²¹⁰ Az észak-amerikai Gallup-felmérések szerint (2008) a felnőttek kétharmada gondolja úgy, hogy a vallásnak egyre kevesebb a hatása a mindennapi életre.²¹¹ Wolfgang Huber német püspök a németországi, de egyben európai helyzetről a következőt írja:

„A vallásosság igen nagymértékben az egyház keretein kívülre került, és saját, önálló vándoréletbe kezdett. Eközben gyakran ölt ezoterikus, vagy misztikus, karizmatikus vagy szektáriánus köntöszt. A legkülönbébb vallások vetették meg a lábukat, az egyház monopolhelyzete e tekintetben megszűnt. Abba a vákuumba, amely az egyházak befolyásának csökkenése nyomán keletkezett, részben a vallás problematikus megjelenési formái áramlottak be.”²¹²

Mi minden vezetett oda, hogy a XXI. század elején ugyan erős hittel, őszinte meggyőződéssel és lelkesedéssel, de mégis aggódva kell azt vizsgálnunk, hogy a régebben az emberi élet minden területét átjáró és átfogó istenhitt ilyen mostoha megítélésben részesül? A posztmodern kulturális hatásokat vizsgáló Henderson szerint az Istenről alkotott kép „összement”, mint egy sokáig a szárítóban felejtett ruha. Azt a helyet, amit eddig Isten töltött be az emberek életében, most más dolgok vették át, akár anyagi dolgok vagy maga az ember mint mindenható ura ennek a világnak. Ezzel a folyamattal összhangban a Biblia tekintélye is csorbult. A hitüket komolyan vevő keresztény emberek pedig belekerültek a „hobbyi” kategóriába – nekik privát hobbijuk a hitük, az egyházhoz, a gyülekezethez tartozásuk.²¹³

²⁰⁹ Zinnbauer és Pargament szerint az 1980-as évek óta a spiritualitás szó jelentése elvált a vallásosság fogalmától és ez a folyamat egybefügg a tradicionális vallási intézmények befolyásának a csökkenésével, az egyéni hitélet újszerű kifejeződésével, a vallásos pluralizmussal. A könyvespolcokon található (főleg ezoterikus és ún. self-help könyvek tömege jól érzékelteti ezt a változást. A spiritualitás térhódításával egyidőben alakult ki a vallásosság és a spiritualitás két fogalma között egy érzékelhető feszültség. Míg a vallásosság fogalmához főleg statikus, objektív, intézményes, hit-alapú képzetek társultak, addig a spiritualitáshoz funkcionális, dinamikus, személyes, szubjektív, tapasztalatra alapuló, „jó” spiritualitás. ZINNBAUER-PARGAMENT In: Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality. 2005, 24. o.

²¹⁰ TOMKA Miklós: A vallásszociológia új útjai. <http://www.c3.hu/scripta/replika/2122/tomka.htm>

²¹¹ <http://www.gallup.com/poll/113533/Americans-Believe-Religion-Losing-Clout.aspx>

²¹² HUBER 2002, 202. o.

²¹³ HENDERSON 1998, 133-134.

Henderson ezt a folyamatot a következőképpen jellemzi: „... szekuláris világunkban ezzel a kihívással kell szembesülnünk: a bibliai igazságot kell elvinnünk egy olyan világba, ahol a férfiak és nők óriások, Isten eltörpült, a Biblia elcsépeltté vált és a hívők gyanúsak. Nem kis feladat.”²¹⁴

Kamarás István 1998-ban publikált cikke a vallásosság formáinak mai megvalósulásáról már nagyon komolyan számol az egyre inkább elterjedtté vált „maga módján vallásos” jelenséggel.²¹⁵ Azok az emberek, akik a maguk módján vallásosoknak tartják magukat, nagyon nehezen definiálható vallásossággal rendelkeznek. Kamarás szerint néhányukra ugyan jellemző az egyházhoz tartozás, mégis sokan maguk alakítják ki hitüket a Biblia, az egyházban tanultak, de sokszor idegen elemek beemelésével is. Ez az ún. „barkácsolt” vallásosság egyre inkább elterjedőben van, és közelít a spiritualitás mai definíciójához, amelyben a transzcendensben való hit többféle forrásból merítve áll össze, és kifejeződik benne a ma emberének személyesebb, konkrétabb kapcsolati és érzelmi igénye a vallás iránt.²¹⁶ Kamaráshoz hasonlóan vélekedik Zulehner is, aki kortársainkat „vallási komponistáknak” tekinti, akik a maguk spiritualitását posztmodern adottságok között élik meg. Ez is alátámasztja, hogy a modern vallásosság nem azonos a hitvalló, felekezeti kötődésű vallásossággal.²¹⁷

Christian Möller szókimondó tanulmánya a 2000-es évek elejéről figyelmeztető jelzés kívánt lenni a pluralizmus helyzetében küzdő, népegyházi meghatározottságú evangélikus egyház számára. A posztmodern kihívások rosszul értelmezésének veszélyére, a világi marketing-szolgáltatások riasztó valóságára hívta fel a figyelmet. Möller kritikájának célja, hogy az egyház ne aprózza el magát, hanem váljon az örömhírt sugárzó, a Szentlélek erejére támaszkodó és dialóguskész egyházzá.²¹⁸ A XX. század második felétől érzékelhető a változás, ami megjelenik az egyéni felelősség és az egyházi autoritás kölcsönhatásában. Míg az egyház tekintélye a II. világháború végéig szinte megkérdőjelezhetetlen volt, azóta

²¹⁴ „So here is our challenge in a secular age, to bring biblical truth to a world in which men and women are giants, God is dwarfed, the Bible is trivialized, and believers are suspect. No small task.” I. m. 134. o.

²¹⁵ KAMARÁS In: Távlatok 1998/1. 99-104. A ’maga módján vallásos jelenség’ eredetére Rosta Gergely utal, mely szerint Tomka Miklós már a 70-es években feltette a kérdést a vallásosság különböző formáival kapcsolatban. ROSTA 2011, 741. o. A közösségben megélt vallásosság mellett létezik a nem mindig feltétlenül negatívan értelmezendő ’maga-módján vallásosság,’ ahogyan erre maga Tomka Miklós hívja fel a figyelmet ’A magyar vallási helyzet öt dimenziója’ c. előadásában.

http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm

²¹⁶ Kamarás István szerint a „maga módján vallásosság” pontosabb megértéséhez szükséges tisztázni, hogy a közömbösségnek, a vallási ismeretek hiányos voltának, az intézményellenességnek és a külsőségekkel szembeni bensőségesség-igénynek mekkora szerepe van. KAMARÁS 1998, 103.

²¹⁷ ZULEHNER 2004, In: Az egyház a 21. században. 11. o.

²¹⁸ MÖLLER 2000, 4-7. o.

azonban az egyén saját belátása szerint dönti el, hogy az egyházi hagyományokból mit tart meg, és hogyan integrálja vallása tanításait az életébe. A tekintély ma már az egyéni belátáson és tapasztalaton alapul, és ezt a mindennapokban, a mai egyházi életben is kézzelfoghatóan érzékeljük.²¹⁹ A népegyházi keretek egyre érezhetőbb felbomlása, az új egyházi útkeresés, a felnőttképzés kihívása is ebbe az irányba mutatnak.

A különböző társadalmi, szociológiai és pszichológiai változások – mondhatjuk – együttes hatására a vallásosságot felváltani látszik a spiritualitás. Ezt a folyamatot Fowler írja le: „A spiritualitás szó mai felbukkanása mint ami jelzője az egyén személyes vallási vagy hitbéli orientációjának, nagymértékben tükrözi a posztkonvencionális autoritás iránti igényhez való ideális elkötelezettséget az egyén saját vallásos és etikai orientációja vagy gyakorlata felé.”²²⁰ Wuthnow a spiritualitás posztmodern változatában azt a folyamatot látja, amely a választás szabadságára építi fel az egyén életében megvalósuló lelki folyamatokat. Ő is úgy definiálja a spiritualitást mint ami leíró fogalmává vált az ember és az Isten kapcsolatának.²²¹ Az egyén spiritualitását választások, döntések, a „piaci kínálat” határozzák meg. Ahogyan szabadsága van mindenkinek arra, hogy a fogyasztói társadalomban saját maga válassza ki, amit meg szeretne venni, úgy a spiritualitás is egy mozaik, amit az ember innen-onnan rak össze darabonként. Wuthnow ezt „kereső vagy választó magatartásnak” nevezi.²²² A spiritualitás a fogyasztói társadalom által felkínált önmegvalósítás, ill. befelé fordulás kifejeződése is és Sheldrake ezt elkülönülni látja a kifejezés keresztény gyökereitől és a vallásos hagyományoktól.²²³

A vallásökonómiai piacmodell hatására ma Magyarországon is azt tapasztaljuk, hogy még gyülekezeti tagjaink körében sem ritka olyan ezoterikus irodalmak használata, amelyek klasszikusan nem a megváltásra szoruló embernek az isteni kegyelemre való hagyatkozásán, hanem különböző önmegváltó technikákon alapulnak. A „hit” fogalma így valóban egy mozaikká válik, ami a keresztény egyházakban, az evangélium tanítására alapozó tanításokban mindezidáig idegen volt, hiszen valaki vagy hitt a megváltásban, vagy nem hitt

²¹⁹ Mönks-Knoers Pruyserre hivatkozva felhívja a figyelmet arra, hogy könnyen öncéllá válhat a vallás és a biztonság utáni vágyakozás, ha az ember a vallásban inkább gyermeki vágyai megvalósítását keresi és a vallási megújulás helyett inkább vigasztalásra, nyugalomra, biztonságra vágyik. MÖNKS-KNOERS 2004, 237.o.

²²⁰ „The recent emergence of the term spiritual as an adjective to describe one's personal religious or faith orientation in large measure reflects a commitment to the ideal of a postconventional claiming of authority for one's own religious and ethical orientation and practices.” FOWLER 2000, 6. o.

²²¹ "Spirituality is the shorthand term we use in our society to talk about a person's relationship with God." WUTHNOW 2007, Kindle Location 1655.

²²² WUTHNOW 2007, Kindle Location 1668.

²²³ Sheldrake leírja a spiritualitás szó eredetét, és rámutat arra is, hogy a XX. század végére a spirituális szó visszatalált a teológiai nyelvezetbe is. SHELDRAKE 2008, 13-14.

benne. A XXI. századra az egyéni hit felépülésének mechanizmusa visszatükrözi a fogyasztói társadalom, a nagy modern metanarratíva mechanizmusát a szabad választásról és a tanításbéli, hitvallási határok összerosásának lehetőségéről. Hámori Ádám kutatásai a magyarországi és európai vallásosság kérdésében alátámasztják ezt a tendenciát: „A vallásossághoz és az intézményesült vallási gyakorlathoz, vagyis az egyházakhoz való kötődés azonban nem feltétlenül függ össze a vallási tartalmak elfogadásával, a hittel.”²²⁴ A spiritualitás új útjainak felvázolása közben láthatunk egy eltolódást a klasszikus értelemben vett vallásosságtól a spiritualitás irányába, amit meghatároz az egyén választása, a lehetőségek széles tárháza, az egyéni opciók lehetősége. Mindez felveti a felnőttképzés számára sem indifferens kérdést: olyan időszakot élünk meg, amikor az egyéni spiritualitás felváltja a szervezett vallás kereteit?²²⁵ Egyház és gyülekezetek helyett mindenki maga, otthon, a „saját maga módján” fogja megélni vallásosságát?

Nem alaptalanul tölthet el bennünket aggodalommal ez a folyamat, ezért is fontos átgondolni a jelenség háttérében lévő mozgatórugókat, igényeket, folyamatokat. Segítségünkre lehet ebben Wuthnow felmérése, amely megmutatja, hogy a fiatalabb nemzedékek számára micsoda különbség van a személyes istentapasztalat és az egyházi tanítások között. A fiatalabb életkorokban kiugróan magas a személyes élmény iránti igény, és csak idősebb korban láthatjuk azt, hogy fele-fele arányban van a személyesség, ill. az egyházi tanítás iránti igény.²²⁶ A spiritualitás iránt, a vallásosság háttérbe szorításával is megmutatkozó igényt a felnőttek hitben való kísérésében, a felnőttek hitoktatásában is komoly szempontként kell értékelni. A hit és a spiritualitás fogalmainak tisztázásához Richo a hit következő definícióját adja:

„A hitünk válasz arra a különleges gazdagságra, amelyet a vallás évszázadok alatt összegyűjtött. A vallás fő kincsei lelkünk legmélyebb archetípusai: a képek, amelyek legteljesebb lehetőségeinket tükrözik; a rituális formák, amelyek a misztikus érzékenységünk tükröi; a személyes áhítat, amely az élet útján a kísérés jelenlétének tudatát adja nekünk; és az események és tapasztalatok jelentése, amelyek a teljes emberlét transzcendens dicsőségét fedik fel.”²²⁷

²²⁴ HÁMORI 2011, In: Confessio. 13. o.

²²⁵ A kérdésfeltevést erősíti Parks megállapítása is arról, hogy a spiritualitás egyre nagyobb teret nyer a közgondolkodásban, de még mindig inkább utal személyes érzékenységre, mint általános értelemben vett vallásosságra. PARKS 2000, 16. o.

²²⁶ WUTHNOW 2007, Kindle location 1990.

²²⁷ „... our faith is a response to the unique riches that religion has gathered over the centuries. The main riches of religion are the archetypes of our deepest psyche, the images that reflect our fullest potential, the ritual styles that reflect mystical awareness, the personal devotion that grants us a sense of an accompanying presence on

Richo a hit és a spiritualitás összefüggését nagyon jól érzékelteti minden mai „vallási komponista” számára. A manapság oly népszerűvé váló spiritualitás nemet mond a hit, a vallás valóságára, elszakad mindazoktól az évezredek gyökerektől, amelyek táplálják a lelkeség bármilyen korban való megélését. A hit és a spiritualitás kapcsolatáról írja: „A hit az, ahogyan kapcsolatba lépünk a transzcendens valósággal. A spiritualitás pedig az, ahogyan ezt kifejezzük.”²²⁸ Németh Dávid megerősíti ezeket a definíciókat, mert a XXI. századi helyzetet – a magyarországi helyzetet is beleértve – úgy értelmezi, hogy a végső valóság érdekes és izgalmas minden ember számára, még akkor is, ha legtöbben nem a keresztény kultúrkörben élik meg vallásos igényüket. Az egyéni vallásosság Németh Dávid számára is kontextuális jelenség. A mai spirituális folyamatokra a következő leírást kapjuk tőle:

„... belülről fakadó igényről van szó, amit a vallásosság társas megélési módjainak háttérbe szorulása miatt mindenki egyénileg igyekszik kielégíteni. Elsősorban olyan élmények keresésével, amelyekben a hétköznapi tudat megnyílik a közvetlenül tapasztalható személyi és tárgyi valóságon túli, transzcendens valóságrégió számára, és ezáltal lehetővé válik a megérintettség, sőt megragadottság átélése a teljesebb léttel, vagy talán a végső létalappal történő találkozás közben. Ha ilyen jellegű egyszeri élmények értelmezés útján betagozódnak az átélő világszemléletébe, akkor spirituális tapasztalatokról beszélhetünk. Ha pedig továbbmenve általános beállítottság is származik belőlük, akkor azt spiritualitásnak nevezzük. A spirituális élmény akkor vallásos, ha valamely vallás élet- és világértelmezési rendszere és életgyakorlata keretében keletkezik, és/vagy beilleszthető és be is illeszkedik ebbe a keretbe.”²²⁹

A spiritualitás ilyen formán újkeletű definíciója, amely igyekszik körülírni és meghatározni a spiritualitás jelenségét, a mai emberben mégis diffúz formában jelenik meg. Utal erre Németh Dávid is, aki látja, hogy az emberek nem különösebben érdeklődnek a hitük tartalma és meghatározottsága iránt.²³⁰ A spiritualitás a hittartalmak összekeverését, az egyéni választást és az egyéni orientációt lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartja.

Meg kell vallanunk, hogy nehezen magyarázható jelenség ez még keresztény körökben is. Divatosná vált a vallásosságnak ez a formája, és sokak számára elfogadhatóbb, mint a felekezeti vallásosság és egyértelmű hittartalmak követése. A felnőttképzés számára

life's journey, and the sense of meaning in events and experiences that reveal a transcendent glory in being fully human.” RICHÓ 2013, 4. o.

²²⁸ „Faith is how we make contact with that transcendent reality. Spirituality is how we express it.” I. m. 4. o.

²²⁹ NÉMETH 2012, 106-107. o.

²³⁰ I. m. 108. o.

komoly kihívás ez, hiszen magunkat felekezeti meghatározottságúnak tartjuk, és nem tudunk lemondani arról az igényről, hogy a hit tartalmát nem mi magunk határozzuk meg, hanem pontosan a hit transzcendens valósága miatt számunkra kinyilatkoztatott és körülhatárolható valóságról és igazságról van szó, arról az ajándékról, amit hitként magától Istentől kapunk Jézus Krisztus élete, kereszthalála és feltámadása által.

A következő részben a posztmodern és az egyház kapcsolatát vizsgálom, mint a töredezett és transzcendens után egyre jobban vágyódó XXI. századi embert körülvevő filozófiát és annak az egyházra gyakorolt hatását és kihívásait.

3.4. Egyház és posztmodern

A sokféleség világában csak szilárd identitástudattal dialógusképes az egyház.”²³¹

Annak ellenére, hogy egy-egy kor történelmi elnevezése általában retrospektív, mi már a modernitás utáni korba, a posztmodernbe definiáljuk magunkat. Az egyház múltbeli szerepével kapcsolatban tudomásul vesszük, hogy az Isten ígését befogadó világ évszázadokon keresztül szinte egységesen állt meg az Ige tekintélye előtt. A felvilágosodás kora óta azonban olyan gyorsütemű változások történtek a történelemben, hogy ezt a tekintélyi állapotot felváltotta a tudomány és a technika, majd a média és velük együtt az ember, mint az élete minden területén önálló döntéseket hozó individuum. Akármennyire tűnik mindez a civilizáció szükséges fejlődésének, a hit felől értelmezve veszteséget és kiüresedést hozott magával a racionalitás és a modernizmus világképe. A XX. század első felének háborús katasztrófái után a magát modernnek nevező ember és társadalom nyitottá, elérhetővé, kommunikatívva és reménykedővé vált. Néhány évtized látszólagos „hidegháborús” biztonsága után mégis újabb tragikus világesemények rendítették meg a feltartóztathatatlan fejlődésbe vetett hitet. A békés Európa újkori háborúi, a javak igazságtalan elosztása miatt éhező afrikaiak, a szegények és a gazdagok közötti egyre inkább mélyülő gazdasági és esélyegyenlőségi szakadék, a globalizmus, majd a XXI. század elejének újabb világgazdasági válsága újra bizonytalanságot és félelmet ébresztett az emberekben. A modernitásnak a fejlődésbe vetett töretlen hitét és biztonságát az ún. posztmodern bizonytalanság váltotta fel. Ebben a bizonytalan korban teszi fel magának újra

²³¹ NÉMETH In: Embertárs 2004/2. 123. o.

az egyház a kérdést, hogy hogyan végezze el Isten országa meghirdetésére szóló küldetését a mai társadalomban?²³² Hogyan szólítsa meg a hitét már régóta elvesztett, az egyházi élet új formái után kutató embert, különös tekintettel a felnőttek korosztályát?²³³ Hogyan válhat újra látható egyházzá az egyház, azok után, hogy „társadalmilag láthatatlanná” vált a szekularizált világban?²³⁴ Hogyan emelje fel tekintélyét vesztett szavát a gazdaság és pénzügyek igazságtalansága ellen, és az embereket modern rabszolgaságba taszító rendszerek ellen? Az anyagi kérdések kritikus teológiai vizsgálatára vállalkozott Szabó B. András disszertációja, amely korunk monetáris meghatározottságát vizsgálja. Kutatásának a felnőttképzés szempontjából is aktuális következtetése, hogy „a pénz teológiai elhelyezése következtében egy tanulási folyamat tárgya. Az élni tanulás folyamatába, a megélni, túlélni, élni koncentrikus köreibe kell egyéni és közösségi szinten beilleszteni.”²³⁵ A globalizáció és annak folyamataira adott keresztény válaszként született meg az ún. AGAPE folyamat is, melyet Gömböcz Elvira fordított az Egyházak Világtanácsa megbízásából magyar nyelvre, *Alternatív globalizáció a népekért és a földért* címmel.²³⁶ Ez a bátor és új hangvételű dokumentum a keresztény egyházak felelősségét és cselekvési területét vizsgálja a globalizáció által érintett emberjogi, politikai és gazdasági kérdésekben. Hasonlóképpen úttörő munkára vállalkozott a Magyarországi Evangélikus Egyház egy olyan stratégia kidolgozásában, amely jövőképet és feladatmeghatározást ad az egyház jövőbeni feladataihoz. A *'Láthatóan Evangélikus'* elnevezésű stratégia a mai gazdasági helyzetet és az egyház küldetését is elemzi.²³⁷

„Ma gyakran öncélúnak, tisztességtelennek és érdemtelennek látjuk a gyarapodást, tapasztaljuk a felelőtlen fogyasztást, megszenvedjük a kiüresedő érdekviszonyok világát. Azonban mindezek közepette sem feledhetjük, hogy azok a törekvések, amelyek gyengíteni, felszámolni akarják a tőke, a munka

²³² Már az 1971-ben megjelent Általános Katechetikai Direktórium így látja a problémát: „A civilizációnak az a formája, amelyet tudományosnak, technikainak, iparinak vagy városinak neveznek, gyakran elvonja az emberek figyelmét az isteni dolgoktól, és nehezebbé teszi, hogy szívükben törődjenek a vallás ügyével. Sokan úgy gondolják, hogy Isten nincs jelen, nincs is szükség rá, nem alkalmas sem a személyes, sem a társadalmi élet kérdéseinek megoldására: mindebből könnyen születik vallási krízis.” GYULAY In: Teológia, 1988/3. 141. o.

²³³ Szennay András tanulmányában a választási lehetőségek „kényszeréről” ír. Korunk embere a válogatás és választékok széles körének kényszeréhez kell, hogy alkalmazkodjon és ez a folyamat a vallás területén is megfigyelhető. Megállapítja, hogy „ilyen választási lehetőségek, hogy ne mondjam, válogatási „kényszer” mellett nem könnyű sem a keresztény tanítás, sem a keresztény életforma bemutatása.” SZENNAY In: Teológia 1988/3. 135. o.

²³⁴ ZULEHNER 2004, In: Az egyház a 21. században. 12. o.

²³⁵ SZABÓ B. 2015, 173. o.

²³⁶ GÖMBÖCZ Elvira: Alternatív globalizáció a népekért és a földért. Luther Kiadó, Budapest, 2009.

²³⁷ Láthatóan Evangélikus. A Magyarországi Evangélikus Egyház stratégiai prioritásai. 2012-2017. http://strategia.lutheran.hu/letoelt/Lathatoan_evangelikus.pdf/view

és a pénz fundamentumait, szabadságát, végső soron nyomort és kiszolgáltatottságot hoznak. Ezért a fogyasztás és a pénztechnikák kizárólagosságával szemben álló keresztényi alternatíva annak gyakorlása, hogy közösségünk, embertársaink, egyházunk számíthatnak időnkre, figyelmünkre, munkánkra, áldozatvállalásunkra – ellenszolgáltatás nélkül is.”

Az evangélikus stratégia irányvonalát erősítik azok a kutatási eredmények is, amelyek elemzésén keresztül Orosz Gábor Viktor arra a következtetésre jut, hogy a mai elvárás az egyházak felé több mint az érdekképviselő vagy pl. Európa sorsának közvetlen alakítása. Az elvárás sokkal inkább vallási, erkölcsi értékek védelmezéséről, képviseléséről vagy közvetítéséről szól.²³⁸ Ebben az érdekes helyzetben azt látjuk, hogy mégis létezik még a társadalom részéről az egyházak felé klasszikus elvárás, ami egyben az értékek jelzését is magában foglalja, de a hit gyakorlásával már nem függ össze. Ezt a folyamatot jelzi, hogy már elválasztották az új társadalmi körülmények a modern ember életformájától a hit felvállalását. A hit is kritikai vizsgálat alá került, az újkor kritikai szellemiségének egy vizsgált elemévé, ahogyan Newbigin is fogalmaz:

„A pluralizmust a szekuláris társadalom lényegi jellemzőjének szoktuk tartani, egy olyan társadalom jellemzőjének, amelyben sem a gondolatnak, sem a viselkedésnek nincs hivatalosan jóváhagyott zsinórmértéke. Ezért szokás ezt a társadalmat szabad társadalomnak is nevezni, olyannak, amelyet nem az elfogadott dogma irányít, hanem kritikai szellemiség jellemzi: minden dogmát kész a kritikus (sőt szkeptikus) vizsgálódásnak alávetni.”²³⁹

Newbigin szerint ebből a kritikai szellemiségből fakad, hogy vallási kérdésekben többé már nem mondhatja az ember, hogy „ez igaz”, hanem csak személyes véleményeként aposztrofálhatja az igazságot.²⁴⁰ Newbigin gondolatmenete a szekuláris társadalomban vizsgálja a hit létét, ill. nemlétét. A modernizáció korában úgy vélték, a szabad vallásgyakorlás a pluralista társadalomban majd szép lassan elhal és eltűnik, *„létjogosultságát a történelem lassan felszámolja,”* írja a társadalomtudományok vallásról alkotott modernkori vélekedéséről Tomka Miklós.²⁴¹ Newbigin felhívja a figyelmet ezek ellenkezőjére: új jelenség, hogy a protestáns egyházakban a konzervatív és evangéliumi elemek újultak meg látványosan, míg a többi egyház, amelyek a modernizációt követve próbáltak fennmaradni, lassan hanyatlóban vannak. Rodney Starkot, a Washingtoni Egyetem

²³⁸ OROSZ In: Theologiai Szemle 2012, 178-179. o.

²³⁹ NEWBIGIN 2006, 15. o.

²⁴⁰ I. m. 34. o.

²⁴¹ TOMKA: A vallásszociológia új útjai. <http://www.c3.hu/scripta/replika/2122/tomka.htm>

szociológia-professzorát idézi Newbigin: „(...) a szekularizálódás egyáltalán nem vezet egy vallások nélküli világ beköszöntéhez. Sokkal inkább a megújulást ösztönzi, és minduntalan lendületes vallási szerveződések keletkezését serkenti.”²⁴²

Smith a posztmodern korban megfogalmazódó és újragondolt vallásosságot vizsgálva segítségül hívja a posztmodern három meghatározó gondolkodójának (Jacques Derrida, Jean-François Lyotard és Michel Foucault) téziseit, hogy az egyház küldetésének fényében is átgondolja a mai kor filozófiai kihívásait.²⁴³ Első szempontja Derrida híres tézisének vizsgálja: „Semmi nincs a szövegen kívül.”²⁴⁴ Ha valóban minden csupán „interpretáció”, magyarázat – ahogyan sokan Derrida tézisének „interpretálják”, – akkor az evangélium is a szubjektív interpretációk fiókjába kerül. Az objektivitás kérdésével küzdő korunkban a szubjektív interpretáció társadalmilag kívánatos, de mégis értéktelen minősítést kapott. Smith rámutat, hogy az evangélium üzenete is szubjektív interpretáció eredménye, és ez semmit nem von le az objektív igazságából és valóságából. A világon sokan és sokféleképpen próbálják az embert meggyőzni „igazukról”, ezért a szabad interpretáció valóban minden ember „joga.” Németh Dávid tanulmánya a sokféleséget az alternatívák egyenértékűségének elvével azonosítja. Nem csupán létjogosultságról van szó a posztmodernben, hanem a pluralizmus egyenjogúságot teremtő erejéről is.²⁴⁵ Smith szerint: „... szabadon interpretálhatjuk másként a világot.”²⁴⁶ A keresztényeknek nem kellene tartaniuk attól, hogy a világ interpretációinak „piacára” kitegyék hitükön alapuló interpretációjukat, de azt is kritikusan meg kellene vizsgálniuk, hogy valóban a Szentírás alapján látják-e a világot és élik benne az életüket.²⁴⁷ Az individualizáció világában arról sem feledkezhetünk meg, hogy az interpretáció mögött egy interpretáló közösség áll, amely közös nyelv és kultúra alapján végzi az interpretáció feladatát. Az egyház életében újra nagyon fontossá vált ez a szempont. A Szentírás értelmezése mögött ott áll az egyház, amely

²⁴² NEWBIGIN, 2006, 248-249. o.

²⁴³ SMITH, James K. A.: Who is afraid of postmodernism? 2006. Kindle edition.

²⁴⁴ „There is nothing outside the text.” Smith felhívja a figyelmet arra, hogy a posztmodern híres tézisei szinte már szlogenné váltak és eredeti kontextusukból kiragadva használják őket. Könyvében visszatér e szlogenek eredeti szöveggörnyezetéhez és azokat az egyház tanításának fényében magyarázza. SMITH 2006, Kindle Location 317.

²⁴⁵ NÉMETH 2006, 155.o.

²⁴⁶ SMITH 2006, Kindle Location 496. „... we are free to interpret the world differently.”

²⁴⁷ Németh Dávid 'A lelkigondozás feladatai a posztmodern korban' című tanulmányában hasonló merészséggel fogalmaz: „önbecsapás lenne azt hinni, hogy az általunk képviselt üzenet egyedülálló és pótolhatatlan. Ezzel szemben én azon – a teológiában manapság alig hangoztatott – állásponton vagyok, hogy jogos az egyház vonakodása ezen a téren.” NÉMETH In: Embertárs 2004/2. 121. o.

a Szentlélektől elhívott közösségként értelmezi a közösség és az egyén életét meghatározó Igét.²⁴⁸

Smith következő vizsgálata Lyotard híres, a metanarratívák iránti bizalmatlanság tézisére fókuszál. A metanarratívák iránti „hitetlenség” és kételkedés Lyotard szerint a posztmodernizmus egyik alappillére.²⁴⁹ A lyotardi metanarratíva fogalmat sokan azonosítják az eposz, narratíva fogalmakkal, pedig Smith szerint Lyotard a modernizmus metanarratíva iránti igényét teszi kritika tárgyává.²⁵⁰ Szerinte a metanarratíva és a narratíva közötti különbség a legitimációban van. A narratívák egy bizonyos értelmezési közegben keletkeznek, és ezért maga a közösség teremti meg a legitimitásukat. Így a Biblia is egy narratíva, amely egy bizonyos értelmezési közegben tartja meg legitimitását, és a modernizmussal ellentétben nem a racionalitásra, hanem a hitre alapoz.²⁵¹ A metanarratíva a modernizmusban született. Értelmezési közösség híján univerzális igazságigénnyel lépett fel, és a racionalitásra alapozta legitimációs igényét.²⁵² Így a racionalitás alapján a tudomány vált átfogó metanarratívává a modern korban. Lyotard kétségbe vonta a racionalitás és a kritikai szellemiség egyeduralkodó meghatározottságát, és újra teret adott a hitnek, amely szabadon építhet azokra a történetekre, amelyek alapjaivá váltak az ember világról alkotott képének, legyen az a hit bármilyen meghatározottságú vallás. Mindazok után, hogy a modernizmus célul tűzte ki: kiszorítja a hitet a közélet szinte minden területéről, a posztmodern korban új lehetőséget, új teret kaphat a keresztény egyház is, hogy hitéről és világlátásáról bátran bizonytságot tegyen.²⁵³ A szekularizált világ és az egyház különválási folyamatának a tulajdonképpen átmenetiségéről, ill. együttthatásáról ír Orosz Gábor Viktor is, és úgy látja, olyan kölcsönhatások vannak a keresztény értékek és a „vallás utáni” felvilágosodás között, amelyek mind a mai napig meghatározzák egymást.²⁵⁴

A posztmodernizmus kihívásai között a harmadik gondolkodó Foucault, aki korunk hatalmi szervezeteit, köztük börtönöket vizsgált és levonta működésükről következtetéseit. Foucault szlogenné vált gondolata: „a hatalom tudás,” górcső alá veszi a hatalom működését és gyanúval illet minden olyan megnyilvánulást, amely igazság-igénnyel lép fel. „*Foucault*

²⁴⁸ SMITH 2006, Kindle Location 544.

²⁴⁹ I. m. Kindle Location 615.

²⁵⁰ Németh Dávid a lyotard-i 3 fő metaelbeszélést így írja le: /1/ a felvilágosodás gondolata; /2/ az idealizmus szemléletmódja; /3/ historizmus. NÉMETH In: Református Egyház 2006/7-8. 154. o.

²⁵¹ Smith magyarázatában ezt nem pejoratívan kell értelmezni, hanem más típusú viszonyítási alapként. SMITH 2006, Kindle Location 627.

²⁵² Ezt a rációt nevezi Németh Dávid „végső döntőbírónak” a kognitív folyamatokban és minden ezekkel kapcsolatos vitás kérdésben. NÉMETH In: Református Egyház. 2006/7-8. 154. o.

²⁵³ SMITH 2006, Kindle Location 727.

²⁵⁴ OROSZ In: Theologiai Szemle 2012, 178-179. o.

genealógiája azt szándékozik megmutatni, hogy a modernitás igénye a tudományos objektivitásra vagy az erkölcsi igazságra a hatalmi összefonódások mérgezett fájának gyümölcsei."²⁵⁵ A hatalom „engedelmes” alattvalókat nevel ki magából: a modernizmus idején fogyasztói társadalommá nevelődtünk. Smith alapos elemzéssel kérdez rá, hogy vajon minden tudást szerzett hatalom ilyen-e, vagy létezik még olyan engedelmességre épülő hatalom is, amely nem a befolyásolással teremti meg tekintélyét az oda tartozók körében.²⁵⁶ A hatalom vizsgálatakor a cél kérdése dönti el, hogy befolyásolásra, vagy emberlétünk Isten előtti kiteljesítésére használják fel. Engedelmes fogyasztók leszünk-e, vagy Istennek életünkért és üdvözítő munkájáért hálát adó teremtmények? A fogyasztói társadalom és az értékek csökkenése már így is „csökkentette” emberlétünk esélyeit és lehetőségeit, ezért az egyháznak fel kell ismernie azokat a folyamatokat, amelyek az embert fogyasztóvá nevelik, és így "uralkodnak" rajta. G. Schulze német szociológus írta le az „élménytársadalom” fogalmát, amely egy jólétben élő, a pillanatnyi élményeket és utánpótlásukat kereső társadalmi meghatározottság. Alapja a kínálat, a minden elérhetősége, a megfizetni tudás képessége. Az élet értékelését is áthatja ez a szellem: az élmények megszerzése válik értéké.²⁵⁷

Foucault alapján mondhatjuk, hogy a piac nevelőcélzatú formálódása jelen van kultúránkban (*disciplinary formation*), de nem lehet nem tudomásul venni a különbséget, ami az adott kultúra emberképe és a Biblián alapuló emberi élethivatás között van.²⁵⁸ A kereszténységnek nagy kihívása, hogy posztmodern korunkban tudunk-e olyan ember- és jövőképet felmutatni, amely nem engedelmes fogyasztókat, hanem Isten akarata felé hálával elkötelezett, és a jézusi életcélokat megvalósítani vágyó embereket nevel. Foucault posztmodern hatalom-értelmezését Orosz Gábor Viktor a pasztorális hatalom fogalmának magyarázatával írja le: az evangélium felszabadító igazsága és az élet jövő felől strukturálódó értékrendje válhat alternatívájává a hatalom kényszerre és erőszakra épülő rendszereinek.²⁵⁹ Németh Dávid a foucault-i gondolat egyházi vonatkozásával kapcsolatban felhívja a figyelmet, hogy az egyház „egység-gondolata (...) nem egy fölérendelt egységesítő 'csúcsszervhez', vagy akár valamely emberi tekintélyhez kapcsolódik, hanem az önmagát megalázó, a megfeszített, az övéi közt Lelke által jelen levő Krisztushoz. Az

²⁵⁵ „Foucault's genealogy intends to show that modernity's claims to scientific objectivity or moral truth are fruits of a poisoned tree of power relations.” SMITH 2006, Kindle Location 853.

²⁵⁶ I. m. Kindle Location 1022.

²⁵⁷ SCHULZE 2000, 54. o.

²⁵⁸ SMITH 2006, Kindle Location 1088.

²⁵⁹ OROSZ 2013, 2-4. o.

egység nem kapcsolódik hatalomhoz, hanem éppen ellenkezőleg: mindenféle hatalomról, hatalmaskodásról való radikális lemondásban élhető meg.”²⁶⁰

A posztmodernizmus „szlogenjeinek” közelebbi vizsgálata meglepő eredményeket mutat korunk emberképéről. A jelen és a közeljövő felnőttképzésének nagy esélye, hogy ezeket a folyamatokat komoly kritikai vizsgálat alá veszi, és merészen vág bele egy biblikus, keresztény antropológiából tájékozódó és formálódni vágyó hitoktatásba. Természetesen a posztmodern kor nagy kérdése, hogy a hitről való tanulás milyen mértékben valósítható meg a pluralizmus világában. Akármennyire is élünk a sokszínűség és a kreativitás lehetőségeivel, mégis komoly kérdéseket vet fel a modernizmus talaján álló keresztény oktatás számára az új kihívás. Lars-van der Velde a modern és a posztmodern keresztény oktatás összehasonlításakor különös következtetésre jut.²⁶¹ Míg a modern korban mindennek meg volt a helye, a jelentése és minden élesen körülhatárolható volt, a vallásoktatás is jól körülírható tanítást tudott alkalmazni. A posztmodern lényege a pluralizmus és az egyéni vélemény szabadsága. Ez a pluralizmus egyenlőséget tesz vallások között, semlegességet és relativizmust tanít. „Ahol a posztmodern típusú teológia megpróbálja elkerülni az indoktrinációt, ott a dilemma másik veszélye leselkedik rá, a közömbösség veszélye.”²⁶²

Az indoktrináció és a közömbösség között azért a posztmodern kor vallásosságának is meg kell találnia a saját útját, ahogyan azt Smith is kifejtette a legkarakteresebb posztmodern tézisek alapján. Az útkeresés és a felnőttek katekézisének egyik fontos kérdése, hogy hit és élet újra összekapcsolható-e? Van der Velde mutat rá a fontos kérdésre, hogy a pluralista és semleges vallásoktatás vajon életformáló tud-e lenni?²⁶³ Az értékek, a jó és a rossz útvesztőjében nem kell-e mégis útmutatást adni az útját és az élete értelmét kereső embernek? A felnőttképzés posztmodern kérdésfelvetése két pólus, a semlegesség és az útmutatás között keresi a felnőttek hitről való tanulásának helyes irányát. Van Peursen elmélete alapján azt mondhatjuk, hogy a tanulás folyamatában a külső kihívásokra való reagálás lehetőséget ad annak a tudásnak a megszerzésére, amely a transzcendens és az ember között kapcsolatot fel tudja ismerni. A posztmodernben is megvalósulhat, hogy az ember előretekint és tenni próbál jövőjéért, lehetőségeiért.²⁶⁴ A keresztény felnőttoktatás

²⁶⁰ NÉMETH 2006, 156. o.

²⁶¹ LARS-VAN DER VELDE 2006, In: Schreiner: Religious Education and Christian Theologies 134-135. o.

²⁶² „Where the postmodern type of theology tries to avoid indoctrination it ends up at the other end of the dilemma, namely, neglect.” van der Velde 2000, in ibid.

²⁶³ I. mű 135. o.

²⁶⁴ I. m. 136-137. o. „transcende in the immanence” Van Peursen elmélete szerint ez a valóságon való túllépést, a külső kihívásokra való reagálást jelenti. „Taking a step beyond reality, reacting to a challenge from outside, is what van Peursen calls transcende in the immanence.” 136. o. „It generates challenges, which lead to cultural

számára nagy lehetőség ez: az igazságokban bizonytalanná vált ember számára egy merész és kreatív lépéssel jövőképet mutatni a már ismert és megtapasztalt valóságon is túl.

A társadalmi kitekintés következtetései

A XX. és a XXI. század szekuláris világában milyen társadalmi változások határozzák meg a felnőttek világát? Milyen vallási tartalmak kapnak helyet a posztmodern társadalomban?

A modernitás kora az egyháztól való eltávolodást jelentette sok ember számára. A vallásosság gyengülése nem jelentette a spirituális igények gyengülését, ezért a XX. század utolsó negyedétől egyre erősödött a spiritualitás iránti nyitottság. A társadalmi változások, a világban megtapasztalt hatalmi helyzetek és gazdasági egyenlőtlenségek előtérbe helyezték és fokozták az emberek vágyakozását az értelmes emberi élet céljainak megfogalmazására és az élet-értelem keresésére. A felnőttképzés a tanítás lehetőségével a spiritualitás iránti igényt a keresztény tartalom megismertetésével és tanításával tudja segíteni.

A posztmodern világképről alkotott megállapítások alátámasztják, hogy Isten vezetésével bátran és nyíltan állhatunk a szekularizálódó, fragmentálódó és spirituális utat kereső embertársaink elé.

and religious learning. In this learning processes reality, including the metaphysical dimension, begins to unfold.” 138. o.

4. A felnőttképzés aktuális egyházi környezete

4.1. A 2010-es magyarországi evangélikus szociológiai felmérés tanulságai

Wolfgang Huber németországi evangélikus püspök, XXI. századi teológiai programjában őszintén vall arról, hogy Németországban drámaian megváltozott az egyháztagság összetétele, és különösen a keleti területeken érzékelhető, hogy a 40 év alattiak aránya az egyházban messze az országos átlag alatt marad, a 60 év felettiek aránya pedig az egyháztagok körében sokkal magasabb, mint az összlakosság körében.²⁶⁵

Vajon megnyugtatóak vagy aggasztóak azok a tanulságok, amelyek a Magyarországi Evangélikus Egyház egyházszociológiai felmérésének eredményeiből születtek? Fábri György ezzel a nyitott értékeléssel jellemzi a 2010-ben elkészült felmérést, amely a mai hitéletet, az egyházi aktivitást, a lelkeszi munkát és az evangélikusság jellemzőit és legfontosabb kérdéseit kutatta az Élő kövek egyháza című stratégiaalkotás során.²⁶⁶ A szociológiai felmérés eredményei több szempontból is támpontot nyújthatnak a felnőttképzés aktuális kérdéseinek alaposabb megértéséhez és a megoldási irányokhoz.

A legmarkánsabban az derül ki a felmérésből, hogy a kutatásomban vizsgált felnőtt korosztály egyházunk aktív tagságából számottevő mértékben hiányzik. Fábri György beszámol róla, hogy már maguknak a felmérésben résztvevőknek az életkora eltolódott az idősebb generációk irányába, ezért az eredmények egy része is olyan háttérrel tükröz, mint a felmérésben résztvevők háttérhelyzete (idősebb generáció, már nem fizetnek 1%-ot, betegség miatt nem tudnak templomba járni).²⁶⁷ Ezek a felmérési eredmények abba az irányba mutatnak, hogy a leginkább kimaradó korosztály, a felnőttek elérése valóban prioritássá váljon az egyház számára. Az egyházszociológiai felmérés ezt maguknak a lelkészeknek a véleményével támasztja alá, akik szerint „a középkorúakat a legnehezebb elérni, ők azok, akik szinte hiányoznak a gyülekezet életéből, a templomból.”²⁶⁸

A következőkben a felmérésnek a felnőttképzésre vonatkozó eredményeit tárgyalom.

1. A hívek vallásosságának vizsgálata az egyházban és a gyülekezetben érdekes és tanulságos (bár nem teljesen meglepő) eredményeket hozott. 44 százaléka vallotta a

²⁶⁵ HUBER 2004, In: Az egyház a 21. században. 161. o.

²⁶⁶ FÁBRI 2010, In: Credo 2010, 101-114. o.

²⁶⁷ I. m. 103. o.

²⁶⁸ I. m. 110. o.

megkérdezetteknek, hogy a maga módján vallásos.²⁶⁹ Ezt az állapotot, amit még magukat evangélikusnak vallók is képviselnek, több összefüggésben fogjuk majd látni vizsgálódásunk során. Mindenesetre érdemes már most leszögezni, hogy a vallásosság kérdésében az individuális mérlegelés szerepe megnőtt azokhoz az időkhöz képest, amikor az egyház nagyobb tekintéllyel rendelkezett.

2. A vallásosság vizsgálata után a hitgyakorlás kérdése hozott elgondolkodtató eredményeket. Az imádság gyakorlata még a hívek majdnem több mint felénél létezik napi rendszerességgel, de a bibliaolvasás már ennél sokkal elszomorítóbb képet mutat: a felmérésben résztvevők hetedrésze veszi a Bibliát a kezébe, de egyébként alig több mint az egyháztagok egyharmada találkozik heti szinten a Szentírással. A felmérés alapján a megkérdezettek ötöde sohasem olvas Bibliát.²⁷⁰
3. Már ezek az adatok is mutatják, hogy feszültség keletkezett a tradicionális, hitvalló vallásosság és a „magam módján” vallásosság között, ami együtt jár azzal is, hogy a kereszténység alapvető hitgyakorlatai – mint az imádság és a bibliaolvasás – igen elszorvadni látszanak.²⁷¹ Ezekből következnek a felmérés szerint a templomba járás és az úrvacsoravétel gyakorlására vonatkozó adatok is. Templomba ma az egyháztagok körülbelül egy tizede jár vasárnaponként, ezt az egyház hivatalos statisztikája is alátámasztja.²⁷² Az úrvacsorával élők fele évente kétszer-háromszor járul az Úr asztalához. Ha az adatok mögé gondoljuk azt, hogy a válaszadók inkább az idősebbek korosztályából kerülnek ki, feltételezhető, hogy a mai felnőttek körében nem csupán rosszabb, hanem sokkal rosszabb lenne az egyébként sem szívderítő arány. Ezt a tendenciát támasztja alá Rosta Gergely felmérési eredménye a Magyar ifjúság 2012 tanulmánykötetében:

„A 2000 és 2012 közötti időszak során összességében 50-ről 28 százalékra csökkent a 15-29 éves korosztályon belül azon fiatalok aránya, akik legalább évente többször templomba járnak. Ezzel szemben áll a soha, vagy

²⁶⁹ I. m. 104. o.

²⁷⁰ I. m. 104. o.

²⁷¹ <http://www.evangelikus.hu/n%C3%A9psz%C3%A1ml%C3%A1ll%C3%A1s-f%C3%A1brgy%C3%B6rgy> „Sőt a két éve végzett szociológiai felmérésünkre is ráismerhetünk, hiszen az egyházi kötődés határozott elválása a vallásosságtól még a magukat szorosabban evangélikusnak vallók között is egyértelmű tendenciát jelez. A maguk módján vallásosok felerészben definiálódtak így a felmérésünkben – az egyházi tanítástól függetlenül vallásosak radikális megugrását sejtető „nem válaszolt stb.” kategória jelzi, hogy ez az arány valós.”

²⁷² Fábri György hivatkozik a Magyarországi Evangélikus Egyház Zsinata Statisztikai Munkacsoportjának 2010-es jelentésére, amely alátámasztja a szociológiai felmérés adatait.

http://strategia.lutheran.hu/letoelt/A_Zsinat_statistikai_munkacsoportjanak_jelentes_2010.doc/view

gyakorlatilag soha (azaz ritkábban, mint évente) templomot látogatók arányának 44-ről 62 százalékra emelkedése.”²⁷³

4. Az evangélikus szociológiai felmérés rákérdezett arra is, hogy miért nem járnak az emberek templomba és mi készítené őket sűrűbb templomba járásra. Fábri György szerint „a templomtól elszokott egyháztagek nem érzékelik, hogy mire lenne szükségük ahhoz (vagy nincs is szükség arra), hogy az istentiszteleteket látogassák.” A felmérés eredményéből következik Fábri György kérdése: „Vajon ez nem az egyház megszólító erejének a kritikája?”²⁷⁴
5. A felmérés során megkérdezett lelkészek maguk számoltak be arról, hogy új formákra lenne szükség az egyházi és még az istentiszteleti életben is. Jobban kellene figyelniük a mai ember ízlésére és igényeire, mert egyre jobban érzékelhető a hitélet elszürkülése és a hitbéli gyengeség. A következtetések számolnak egy érzékelhető spirituális hiánnyal is, amely átjárja az egyházat. Sajnos ezt a hiányt és az egyháztól való eltávolodást azok az adatok is jelzik, amelyek a lelkigondozás igénybevételére kérdeztek rá. A felmérés szerint a templomon kívül alig fordulnak a lelkészekhez a hívek lelki, magánéleti gondjaikkal.²⁷⁵ A felnőttképzés lelkigondozói aspektusát vizsgálva ez a kérdés még előkerül, de már itt kezd kirajzolódni az a szekularizált, a spiritualitást máshol kereső tendencia, ami miatt elengedhetetlen, hogy egyházunk átgondolja a felnőttek katekézisének szükségességét és lehetőségeit. A mindennapi gyülekezeti élet is számos lehetőséget kínál erre.

Fábri György azzal foglalja össze ezeket a megnyugtató helyett sokkal inkább aggasztó számadatokat, hogy ezen eredmények alapján „a lutheri örökség akár arra is indíthatna bennünket, hogy élesebb kontúrokra érzékeny szemmel nézzünk magunkba keresztény emberként és evangélikus gyülekezeti tagként.”²⁷⁶ Ezeknek az élesebb kontúroknak a

²⁷³ http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf 312. o.

²⁷⁴ FÁBRI 2010, 107. o.

²⁷⁵ I. m. 111. o. „Közel háromnegyedük ezt még sohasem tette, 12 százalék csak régebben, 8 százalék egyszer és mindössze 7 százalék tette ezt többször.” A Láthatóan evangélikus stratégia ezt a problémát a következőképpen írja le: „Krisztus üzenete a szószékről és embertársainktól egyaránt kell, hogy érkezzon – csak éppen alig vannak szavaink a másik ember számára és alig van figyelmünk a másik ember hozzánk fordulására. Társadalmunk egyik nagy gondja a lelki elmagányosodás, bezárkózásunk személyes gondjaink, keserűségeink, tanácsalanságaink közé. Sajnos evangélikus egyházunk tagjai sem élnek másként, problémáinkkal magunk küszködünk, az önmegszórást győtrődést választjuk a segítő kezek és gesztusok keresése, elfogadása helyett. Lelkészeinkhez sem fordulunk és ők sem érzik a gyülekezeti testvérekben az igényt, magukban pedig az erőt, a lehetőséget a személyes odafordulásra. A legnagyobb feladat ezért annak megerősítése egyházunkban, hogy a lelkész, mint lelkigondozó személyes közösségek tagja legyen, aki képes személyes megszólítással is segíteni.” Láthatóan evangélikus. A MEE stratégiai prioritásai 2012-2017.

http://strategia.lutheran.hu/letoltes/Lathatoan_evangelikus.pdf/view

²⁷⁶ FÁBRI 2010, 114. o.

vizsgálata a felnőttképzés szempontjából is elengedhetetlen, fejlesztése pedig a felnőttképzés feladata.

A 2010-es egyházzociológiai vizsgálat eredményei rámutattak a felnőttek hiányára, a vallásosság egyre bonyolultabb definiálódására, a hitgyakorlat fejlesztésének szükségességére, a templomba járók alacsony számára, az istentisztelet és úrvacsora iránti igény csökkenésére, a megújulás és az új formák szükségességére és a lelkipozíció megvalósulásának aktivizálására. Ezeket a kérdéseket a fejezet idevonatkozó részeiben fogom tovább vizsgálni.

4.2. *Az Istenről alkotott képek hatása a felnőtt ember hitére*

Ha rá lehetne mutatni ma az egyház életében az egyik nagyon kritikus területre, akkor az az Istennel kialakított bensőséges kapcsolat, az elmélyült hit hiánya lenne. Mi következik mindebből? Az, hogy nincs már a mai hívőkben olyan tudatos istenkép, ami egy érettebb hit irányába mutatna. Robu Magda és Martos Tamás tanulmánya szerint segítő foglalkozásúak is gyakran találkoznak olyan kliensekkel, akiknek problémája háttérében torz istenkép áll.²⁷⁷

A felnőttek hitéletének vizsgálatakor nagyon fontos látni azt, milyen istenképek segítik a felnőttek hitoktatásának munkáját és mely istenképek azok, amelyek gátat szabnak a hit elmélyülésének és meggyökerezésének. A kérdéskörnek konkrét felmérési eredményei is vannak, amelyek mai kutatásokon alapulnak és jelzik a meglévő problémát.²⁷⁸ Nem kis felelősséget hordoznak azok a felmérési megállapítások, miszerint a lelkész és a gyülekezeti normák hatása meghatározó a gyülekezeti tagok istenképére.²⁷⁹ Úgy tűnik számomra, hogy egyre inkább érezhető az a hittől elidegenedő hatás és a hit átadásának intergenerációs problémája, ami miatt már a szülők sem adnak át hitet és istenképet, így leginkább a hitoktatókon, a lelkészeken, a gyülekezeti beállítottságon múlik, hogy kiben milyen istenkép alakul ki.²⁸⁰

²⁷⁷ Az istenkép fogalmát Robu és Martos Ana-Maria Rizzuto fogalomtisztázása alapján használják. 'Az istenreprezentáció (...) az istenfogalom és az istenképek együttese.' Az istenfogalom kognitív definíció, hitoktatás során tanulható pl., az istenképben érzelmi összetevők a meghatározóak. ROBU-MARTOS 2007, In: Vallásosság és személyiség. 111. o.

²⁷⁸ XERAVITS 2007, 320-339. o.

²⁷⁹ XERAVITS 2007, 336. és 339. o.

²⁸⁰ Tamminen is lényegesnek tartja az istenképet mind a vallásos gondolkodás, mind a hitoktatás szempontjából. Könyvében egy fejezetet szentel a gyermekek istenképének alakulásáról szóló vizsgálatoknak. TAMMINEN-VESA-PYYSIAINEN 2001, 62 o..

4.2.1. Az Isten-hit problematikája

Marcus J. Borg, Jézus-kutató és újszövetséges teológus igen elgondolkodtató könyvet írt *The God We Never Knew* – 'Az Isten, akit soha nem ismertünk' címmel.²⁸¹ Borg az ún. „progresszív” teológia követője, aki bátran néz szembe az istenhit kiüresedésének veszélyével. Könyvében az olvasót szeretné elvezetni a gyermekkor távoli, autoriter istenképétől az erőt, dinamikát sugárzó felnőtt hit felé. Meggyőződésem, hogy Marcus Borggal együtt az egyháznak minden időkben feladata a hit átadhatóságának mikéntjén való gondolkodás. Mindazok a kutatások és következtetések, amelyek az istenképeinkről szólnak, figyelmeztető jelek is egyben arra, amire Borg is rámutat: a XX. század második felében emberek milliói számára nem működik az Istenről és a kereszténységről kommunikált „rég” típusú értelmezés. Az okok rövid összefoglalását Borg a következő felsorolásban adja: ilyen vagy olyan formában, de a kereszténység doktrinális, moralizáló, szó szerinti, exkluzív és a halál utáni létre koncentráló üzenetet közvetített csupán.²⁸²

Túl azon, hogy a történelmileg kialakult egyházakban is tapasztaljuk, hogy az ún. népegyházi keretek lassú megszűnésével fogy a lélekszám, az egyik legkritikusabb kérdés mégis az, hogy milyen istenképet tárunk az emberek elé, felfedezzük-e az egyénben kialakult torz istenképet/istenképeket és hogyan tudjuk azokat tanítói, lelkigondozói és igehirdetési szolgálatunk során empatikus segítséggel gyógyítani. Borg szerint az egyházak között azok a gyülekezetek, amelyek a lélekszám fogyása ellenére mégis növekedést mutatnak, ezt úgy érik el, hogy Istent komolyan veszik. „Azok a gyülekezetek, amelyek tele vannak Istennel, tele vannak emberekkel is.”²⁸³ Ez azért valósulhat meg Borg koncepciója szerint, mert Istent nem valami külső istenséggént képzelik el, olyan istenként, aki távol van az embertől és csak messziről szemlélhető.²⁸⁴ Az Istennel való élő és közeli kapcsolat szükséges ahhoz, hogy gyógyulhassanak istenképeink, és a ma hitüket felelevenítő vagy egészen újként a hittel találkozó felnőttek azzal az igaz istenképpel találkozzanak, ami az evangélium középpontjában és az egyház igaz tanítása szerinti istenkép.

A következőkben két istenkép-elméletet szeretnék vizsgálni. Az egyik az ún. Frielingsdorf-elmélet, a második Marcus Borg elmélete. Ezeknek az istenkép-elméleteknek

²⁸¹ BORG, Marcus J.: *The God We Never Knew*. Harper One 1998.

²⁸² BORG 1998, 2. o.

²⁸³ I. m. 3. o.

²⁸⁴ Isten Borg megfogalmazása szerint *panenteisztikus* módon van jelen világunkban. Nem valahol „máshol” található, hanem pontosan itt. A távoli, alig található Isten Borg szerint már nincs is olyan messze az istentagadástól. A panenteizmus magába foglalja Isten transzcendenciáját és immanenciáját is. Borg számára ez a mindenhol-jelenlét hozza el azt a megnyugvást, hogy az itt is, velünk is jelenlévő Istennel lehet az embernek élő kapcsolata, és nem kell félni a távollévség miatti elidegenüléstől és elszakadástól. I. m. 12. o.

a felnőttképzésre vonatkozó tanulságai segíthetnek abban, hogy bátran szóljunk az embert feltétel nélkül szerető Istenről, és gyógyulhassanak bennünk azok az istenképek, amelyek eltávolítottak, és nem közelebb vittek bennünket Istenhez.

4.2.2. „Feltétel nélkül elfogadsz bennünket...”

Karl Frielingsdorf hitvallásának szavai is kifejezik az embernek azt a benső vágyát, hogy gyógyuljon a sokféle démoni istenkép, amely bennünk él.²⁸⁵ Frielingsdorf a szinte már a babonaság és okkultizmus felé hajló hitpróbálkozások háttérében látja meg azokat a torz istenképeket, amelyek eltakarják a Jézus Krisztuson keresztül megismerhető „embermegmentő” Istent. Frielingsdorf negatív istenkép leírásának elméletét alátámasztják azok a kutatások is, amelyek a mai „vallási” fogyasztói szokásokról szólnak. A mai szinkretizmus talaján spirituális élményeket kereső ember előtt elhalványult a kereszténység istenképe. Ezért Frielingsdorf, kutatásai alapján alapvető jelentőségűnek írja le azokat a különböző istenképeket, amelyek a korai gyermekkorból erednek, és „életközeli, vagy életidegen, életet támogató vagy akadályozó mintaként meghatározzák az érzéseket, a gondolkodást és a cselekvést is.”²⁸⁶ Könyvében négy démonikus istenkép típust különböztet meg, amelyek az egyén életében egyeduralkodóvá és betegítővé válhatnak, de akár más, meglévő istenképek mellett is fejthetnek ki negatív hatásokat. Figyelemre méltó, hogy Frielingsdorf a démonikus istenképek leírása mellett nagy hangsúlyt fektet a gyógyító mechanizmusok leírására is, így konkrét utat mutat lelkigondozóknak, lelkészeknek, hitoktatóknak, gyülekezeti szolgálatban állóknak ahhoz, hogy a felfedezett negatív istenkép hogyan fordítható át gyógyító, életre mutató istenképpé. Ezek a gyógyító mechanizmusok sokban segíthetnek a felnőtt hit egészséges irányba való formálásában.²⁸⁷

Frielingsdorf elméletében a démonikus bíró-Isten az első istenkép, amely az irgalmas és szerető Isten képének ellenpontja. Ez a büntetőbíró kép az Ószövetségben is több helyen fellelhető törvényszéki eljárás bírójára, akinek engedelmeskedni kell, mert a parancs és a törvény betartása az ő akarata. Egyszer teológus hallgatókkal való beszélgetés során fogalmazta meg valaki, hogy „rosszul van” attól, ha egy prédikációban a „kell” szót meghallja. Valóban érdemes elgondolkoznunk azon, hogy a felnőtt kor a szabad döntések, a

²⁸⁵ FRIELINGSDORF 2007, 84-85. o.

²⁸⁶ FRIELINGSDORF 2007, 12. o.

²⁸⁷ Frielingsdorf könyvében az istenképek leírását a 40-83. oldalakig találjuk meg. A képek ismertetésében a legfontosabb jellegzetességeket írom le, összekötve őket mindazzal, ami a felnőttek istenképe alakulásában fontos momentum lehet.

meggyőződésen alapuló választások időszaka, amikor a felnőtt ember már önmaga, érett személyiségként tud dönteni valami mellett, amit arra érdemesnek és fontosnak tart. Ebből a szempontból át kell gondolnunk, hogy az Istennel való kapcsolatunkat ne a „kell” határozza meg, és ne ilyen felhangú autoritással hirdessük az evangélium örömeit. Ezért a bíró-Isten helyett az irgalmas és szerető Isten képét tárja elénk Frielingsdorf, akiben a szeretet és a megbocsátás erősebbnek bizonyul minden félelemnél, büntudatnál és rettegésnél. Gondoljunk csak Luther Márton életére: amíg nem találkozott a büntudat helyett szabadságot adó Istennel, minden percét rettegés és félelem töltötte ki, hogy ő soha jót nem tud cselekedni, és Istent mindennel csak megbántja. Csak a hit szabadságára való rátalálás menekítette ki őt ebből a helyzetből.

A második istenkép a démonikus halálisten képe. Frielingsdorfnál akikre leginkább jellemző ez az istenkép, azok valamilyen módon már az anyaméhben átérték a nem kívánt élet fájdalmát, és ezt a terhet magukkal cipelik egész életük során. A halállal való foglalkozás, a halálfélelem egész életüket átjárja, és extrém fenyegetettségként élük meg az életüket. Frielingsdorf fontosnak tartja a magzatlét és a születéssel kapcsolatos események ismeretét, hogy az egyén szembe tudjon nézni azzal, akarták-e, hogy ő erre a világra megszülessen. Mai társadalmunkban az egyik legfájdalmasabb kihívás az életük célját nem találó és ezért sokszor önpusztító életet élő emberek lelkigondozása és istenhittel való megajándékozása. Elengedhetetlen látnunk, hogy sok Istent elutasító ember alapvetően az élete kudarcait, sikertelenségét, magányát és krízisét fejezi ki ebben az istenképben. Ha meg tudjuk mutatni, hogy a halálisten ellenpólusa az élet Istene, aki maga az élet forrása, és „természete” az, hogy életet adjon, akkor gyógyítani tudjuk ezt az istenképet és rá tudunk mutatni arra, hogy tulajdonképpen nem Istent utasítjuk el, hanem a körülményeinket és a fájdalmaikat. Egy ilyen felismerést erősíthet meg a Biblia tanúságtétele: Krisztus feltámadása az élet lehetőségének megújítása, és ezt minden ember számára felajánlja Isten, akármilyen emberi szituációban legyen is.

A könyvelő-isten Frielingsdorfnál a Jó Pásztor istenképével áll szemben. A mindenhol és mindenben jelenlévő Isten képét főleg gyermekkori fenyegetettségek miatt gyakran fedezhetjük fel mint démoni erejűvé vált könyvelő-istent, aki Nagy Testvérként figyeli az ember legapróbb mozdulatait is. A biztonságos, jó pásztor istenkép helyett kialakulhat egy számonkérő, rettegett istenkép, amelyben folyton a hibák és a kudarcok kerülnek elő. A jó pásztor képe elfogadó, megbocsátó, biztonságot adó istenképet közvetít, ahogyan Frielingsdorf írja: „Új életminőség áll elő: amit a démoni könyvelő-isten eddig ránk

számlázott, az igazi Isten, a Jó Pásztor, Isten Báránya elengedi.”²⁸⁸ A könyvelő-isten képét erősíti meg a Linn testvérek istenképünk meggyógyításáról szóló könyve is, melyben markánsan, teológiai megalapozottsággal utasítják el a bosszúálló, számonkérő, a pokol lehetőségét is fenntartó istenképet. Könyvük címe: ’Jó kecskék. Istenképünk meggyógyítása’ utalás Mt 25,31-46-ra, ahol a juhok jobb oldalra, a kecskék pedig bal oldalra kerülnek. Az utolsó ítéletről szóló példázat gyógyító hatását és lehetőségeit vizsgálják, hogy a büntető, pokolba küldő, agresszív autoritást képviselő istenkép helyett egy megbékélt, elfogadó, szeretetteljes istenképre juthassunk el.²⁸⁹

Frielingsdorf negyedik képében a teljesítménydémon helyett az istenkereső ember megismerheti a termékenység istenét. A mértéktelen jötevés is tévút lehet az ember életében, ha azt gondolja, Isten csak úgy fogadja őt el, ha felmutat eredményeket. Ezek csak újabb teljesítménykényszerhez vezetnek egy „rendezett önszeretet” helyett, amelyben az ember a lehetőségeivel és határaival is számol.²⁹⁰ Fowler hitfejlődés-elméletének negyedik szakaszában, az egyénivé és gondolkodóvá váló hit szakaszában találkozunk a ’végrehajító én’ – executive ego fogalmával, amely leírja azt a veszélyt, hogy főleg fiatal felnőtt korban milyen kísértés az ember életében a teljesítménykényszer, és az élet, a család és a munka kihívásainak való megfelelés. Egy ilyen helyzetben megerősödhet a teljesítményeket váró Isten képe is, ha nem ismeri meg az ember saját képességeinek és lehetőségeinek határait. Különös jelentősége van ebben az élethelyzetben is az ingyen kegyelemből való megigazulás lutheri tanításának. Nem a teljesítményemen múlik az, Isten szeret-e engem, a krisztushit által való elfogadottságom nem mérce, hanem Isten szuverén ajándéka minden embernek. Orosz Gábor Viktor a következőképpen helyezi teológiai kontextusba ezt a vallási tapasztalatot: „Az evangélikus megigazulástan (...) szembehelyezkedik az általános igazolás vagy az önigazolás kényszerével, amely a társadalom minden szintjén fellelhető.”²⁹¹ Az elfogadottság ajándéka így gyógyíthatja a teljesítménykényszertől rettegő és állandó stresszben élő embert. Luther antropológiájának rövid összefoglalását az emberről írott disputájában is olvashatjuk: „Pál Róma 3. »Azt tartjuk, hogy hit által igazul meg az ember,

²⁸⁸ FRIELINGSDORF 2007, 69. o.

²⁸⁹ LINN, Dennis-Sheila FABRICANT-MATTHEW: Good goats. Healing our image of God. Paulist Press, New York 1994.

²⁹⁰ FRIELINGSDORF 2007, 75. o.

²⁹¹ OROSZ 2015, 175. o.

a cselekedetektől függetlenül», röviden összefoglalja az ember meghatározását: az Ember hit által igazul meg.²⁹²

Frielingsdorf elmélete átfogó leírást ad a legjellemzőbb istenképekről, de az istenképek felvázolásánál észrevehetjük, hogy vallásos szocializációjú emberek istenképéről ír.²⁹³ Mit mondhatunk azokról, akik nem így szocializálódtak, és ezért nincsenek fogalmaik istenképük megfogalmazására? Marcus Borg elmélete sok hasonlóságot mutat Frielingsdorf elméletével, és talán még közelebb visz az istenképek kialakulásának eredetéhez. Marcus J. Borg szerint Istenről való gondolkodásunkat két alapkoncepció jellemzi. Az egyik a tőlünk távol lévő Isten, a másik pedig a jelenlévő – panenteisztikus – Isten képe.²⁹⁴ Borg már az istenképek definiálása előtt leszögezi, hogy az istenképek nem csupán azt jelzik, hogy mit gondolunk Istenről, hanem azt is, hogy mi mit gondolunk a keresztény életéről. (Érdemes ezt a gondolatot úgy is tovább gondolni, hogyha nyilvánvalóan nem érdeklődnek emberek a keresztény élet iránt, akkor Istenről sem gondolnak semmit, ami jelzi, hogy az új utak keresése bizony időszerű feladata az egyháznak és a teológiának). Borg szerint az istenképhez többszörös metaforák társulnak, amelyek az emberi élet különböző területeit ölelik fel a politika, a mindennapi emberi élet és a természeti és élettelen tárgyak területeiről. Különböző kategóriákba sorolhatók ezek a metaforák. Az első kategória az antropomorf vagy nem-antropomorf istenképek kategóriája (király, úr, bíró, törvényhozó – köszikla, tű, fény, sas, oroszlan stb.). Egy második kategória a távolságnak és a közelségnek a képeit foglalja magába. A királykép például a távolságra utal, a közelség képét a pásztor, az anya, a szerelmes, a barát, a lélegzet képei adják. A harmadik kategória a férfi és a női képekről szól. Nem meglepő, hogy mennyivel több férfi képet találunk a Bibliában, de Istennek vannak női metaforái is. A bibliai és a keresztény tradíció mindezeket a metaforákat két alapvető modell alá sorolja.²⁹⁵ Ezek a modellek többféle metaforát magukba foglalva adják vissza annak a képét, hogy mi lehet Isten kapcsolata velünk és a világgal. A modellek ismerősek, mégis az újdonság erejével hatnak.

1. Az első modellt Borg monarchisztikus modellnek nevezi, ami a királynak és úrnak a metaforáját foglalja magába, és a keresztény élet „teljesítménymodelljéhez” vezet.

²⁹² Luther Márton: Disputáció az emberről. 1536. Eredeti szöveg: StA 5,129-133. Fordította Baloghné Vincze Katalin, 2006. (kézirat) Rm 3,28

²⁹³ FRIELINGSDORF 2007, 12. o. Ezt az észrevételt támasztja alá Robu és Martos tanulmánya is. Kutatásaikkal bizonyítják, hogy az istenkép összefügg a hit gyakorlásával és a vallás szerepével az egyén életében. ROBU-MARTOS 2007, 127.

²⁹⁴ BORG 1998, 32. o.

²⁹⁵ I. m. 61. o.

2. A másik modell sokkal személyesebb metaforákkal operál, amelyek a bensőséges kapcsolatról és a hovatartozásról szólnak. Ez a modell a lélekmodell, és a keresztény élet „kapcsolatimodelljéhez” vezet.

A negyedik század óta – mondja Borg – az egyház a monarchisztikus modellt követi, és bár a második modell is mindig jelen volt, mindezidáig az előbbi volt a meghatározó. Ebben a modellben a király távolságot jelent az ember számára, ő a hatalom, a törvényhozás, a férfi-figura. Vele szemben az ember csak „hibázni” tud, és ítéletet érdemel. Mégis ez a király szereti alattvalóit és kegyelmes akar lenni hozzájuk. Ezért megadja a lehetőségét, hogy kompenzálhassák bűneiket és elkerüljék a megérdemelt büntetést. Megfelelő áldozattal és bűnbánattal ezt meg is tehetik. A modellnek a kereszténységben továbbélt változatában Jézus a király fia, aki meghal értünk a kereszten, mert az Isten még azt is felvállalja, hogy ő adja az áldozatot. A modell hatása, hogy a bűnt központivá teszi, és a hívő csak mint bűnös emberként gondolhat magára. Az egyén folyamatosan a törvény hatása alatt van, „teljesítménykényszerben” él, hogy a felülről jövő büntető hangot kompenzálhassa. Borg itt jegyzi meg, hogy ez a szuperego irányítása alatti élet szekuláris formájában is létezik, olyan univerzális emberi állapot, amiből az embernek szabadulásra van szüksége.²⁹⁶

Borg másik modellje a lélekmodell, melyben a „Lélek” szó mint Istenről szóló alapfogalom szerepel.²⁹⁷ Egy olyan képről van szó, amelyik kapcsolatra épülőnek, intimnek és a hovatartozás tudatával megajándékozottnak írja le ezt az istenképet. A Lélek többet jelöl, mint amit az egyházi tanítás a Szentlélekről, mint az Isten egyik aspektusáról elmond. A Lélek Isten jelenlétére utal a teremtésben, Izráel történelmében, Jézusnak és a korai egyháznak az életében. Tulajdonképpen a szent szinonimája is lehetne. Milyen új felfogást hoz ez a modell a monarchisztikus modellhez képest? Borg három fő jellemzőt említ: (1) A Lélek-modell Isten közelségét hangsúlyozza. A közel lévő Isten együttérző, gondoskodó Isten. (2) Férfi és női metaforákat is magába foglal a lélekmodell istenkép. (3) Antropomorf és nem-antropomorf metaforákat is használ, amelyek egyszerre erősítik az Istennel való kapcsolatot, és túlmutatnak az emberi projekció lehetőségén. Isten nem csupán egy titok, egy misztérium, hanem Ő maga a jelenlét. Borg elméletének bemutatását a monarchisztikus és a lélekmodell leírása összegzi:

„A Lélekkel kapcsolatos istenképek gazdagok, és alapvetően meghatározzák azt, hogyan gondolkodunk a keresztény életéről. Ahelyett, hogy Isten távoli

²⁹⁶ BORG 1998, 67. o.

²⁹⁷ I. m. 71. o.

létező lenne, akivel lehet, hogy együtt töltjük az örökkévalóságot, a Lélek – a szent – itt van velünk. Ahelyett, hogy Isten törvényadó és bíró lenne, akinek a követelményeit teljesíteni kell, és akinek az igazságérzetét ki kell elégíteni, Isten a kedves, aki kapcsolatban szeretne velünk lenni. Ahelyett, hogy a bűn és véték válna a keresztény élet központi dinamikájává, a kapcsolat lesz az – Istennel, a világgal, és egymással. A keresztény élet az odafordulásról és az azzal való kapcsolatfelvételtől szól, aki már kapcsolatban van velünk – aki az életünket adta, aki a kezdetektől szeretett bennünket, aki akkor is szeret, akkor is velünk együtt jár az úton, ha mi nem is tudunk róla.”²⁹⁸

Bár Borg is elismeri, hogy a monarchisztikus modell hosszú évszázadokon keresztül volt meghatározó, és emberek istenhitének és istenképének adott nem mindig hibás vagy rossz alapot, mégis a lélekmodell teljesebben közvetíti azt az istenképet, ami újrafogalmazhatja Istenbe vetett hitünket. A hit tanításának egyik kiemelkedő időszaka és lehetősége a konfirmáció, amelyről a következőkben lesz szó.

4.3. *Úton a felnőttkori hit felé – a konfirmáció értelmezése és értékelése*²⁹⁹

„... a fiatal felnőttkor ablak a vallás iránti elköteleződés jövőjére.”³⁰⁰

4.3.1. *A konfirmáció kialakulása és alapvető gyakorlata*

A korai egyház katekumenátusa már tartalmazta annak az elemnek az eredőjét, ami a konfirmáció gyakorlatává vált a reformáció óta a protestáns egyházakban. Azokban az időkben a keresztségre készülő katekumenek megtanulták az egyház tanításának az alapjait, hogy hitben és tanításban felkészülten részesülhessenek a keresztség szentségében. Majd a gyermekkeresztség általánossá válása magával hozta a római katolikus egyházban a bérmálkozás mint szentség gyakorlatát, ami nem szentségként, hanem a konfirmáció gyakorlataként van jelen a protestáns egyházakban.³⁰¹

A reformáció egészen új korszakot hozott a katekézis gyakorlatának megújulásában, és a XVI. században a strasbourgi Martin Bucer vezette be a konfirmációt, a katekézist és a

²⁹⁸ BORG 1998, 79. o.

²⁹⁹ A fejezet egy része megjelent a Lelkipásztor 2012/8-9. számában, 292-296. o.

³⁰⁰ „Adolescence is a window on the future of religious commitment...” LEVENSON-ALDWIN-D’MELLO 2005, 145. o.

³⁰¹ SCHWEITZER-ILG-SIMOJOKI 2010, 16. o.

személyes áldást tartalmazó rítust. Luther szándéka a bérmlással kapcsolatban az volt, hogy a szentségből egyedül az elsőáldozás oktatási részét, a vizsgát tartsa meg.³⁰² A konfirmáció a protestáns egyházak gyakorlatában teljesen elterjedt a XVIII. századra vált, a pietizmus ébredési mozgalmának és a felvilágosodás autonómiát hangsúlyozó tanításának eredményeképpen.³⁰³ Csepregi Zoltán írja, hogy a pietizmus hatásaként „a konfirmáció lényege az önkéntes fogadalomtétel (a keresztség kiegészítésére), a felkészítés inkább ébresztő, mint katechetikai jellegű, s az első úrvacsoravétel sem hangsúlyos elem. Új szempont a nagykorú egyháztagság kezdetének kiemelése.”³⁰⁴

A konfirmációra való készüléskor az evangélikus egyház a lutheri Kiskáté alapján tanít. Az elmúlt években ez a főleg a memorizálásra építő tanítási módszer a pedagógiai megújulás hatására modern és kreatív módszerekkel, tanulóközpontú felfogással és aktív részvételre épülő metódussal egészült ki. A konfirmálás idejében is történt változás. A 12. életévben megtörténő konfirmáció a legtöbb helyen áttevődött a 13., de még inkább a 14-15. életévekre. A konfirmációs felkészülés legtöbbször egyéves, néhány gyülekezetben kétéves felkészülést jelent, melyet a konfirmációi vizsga és az ünnepi istentisztelet zár le az első úrvacsoravétellel. A konfirmáció sokak számára befejezést, népszerű szóhasználatlaltal „kikonfirmálást” jelent.

4.3.2. *Életforduló a felnőtté válás küszöbén*

*„Ki megőrzi hitét s igaz úton halad,
A jobb részt választá, nyomán áldás fakad.
Fiam, családotban szép örökség a hit:
Ez legyen pajzsod, ha majd a sors harcra int,
Kísérjen utadon igazság, szeretet
Meghallja az ég, ha ajkad imát rebeg.
Legyen jó anyádnak öröme hű szíved,
Isten áldása jár úgy egy úton veled.”³⁰⁵*

³⁰² CSEPREGI 2000, 42. o.

³⁰³ SCHWEITZER-ILG-SIMOJOKI 2010, 16. o.

³⁰⁴ CSEPREGI 2000, 43. o.

³⁰⁵ Idézet a Kezed rajtunk c. könyvből, 94. o. (Konfirmációi áldás: Gyurácz Ferenc püspök irodalmából)

Erikson identitásfejlődési elméletében az ifjúkor nagyon fontos érési szakasz kognitív és érzelmi szempontból is, és az identitás formálódásának primer szakasza. Levenson, Aldwin és D'Mello szerint ennek ellenére ez a szakasz kevés figyelmet kapott a vallásos identitás fejlődése szempontjából, pedig minden kultúra „ünnepli” ezt az életszakaszt valamilyen passzázsrítus gyakorlásával.³⁰⁶ Az ünneplés vallásos vagy szekuláris indíttatása eltérő, de még vallás nélküli formájában is sor kerül valamilyen ünnepi alkalomra (pl. ballagás) a gyermekkorból az ifjúkorba való átlépés idején.

Az ifjúkori vallásos fejlődés szempontjából a szocializáció és a kognitív fejlődés játszik nagyon fontos szerepet. A szocializáció során mérvadó a szülők és a kortársak hatása a hitfejlődés és a viselkedés szempontjából. Mindennapos tapasztalatunk is mutatja, hogy a generációk közötti áthagyományozódás kérdése nem egyértelmű és nem magától értetődő. Ezt támasztják alá észak-amerikai kutatások is, amelyek bizonyos történelmi események nyomán (pl. a vietnámi háború) a vallásos hit átadása láncolatának törését figyelték meg.³⁰⁷ Egészen speciális kérdés a kelet-európai egyházak tapasztalata, generációk vallásos kötődésének elvesztése a kommunizmus ideje alatt. A hit átadásának láncolata a tudatos vallásellenesség miatt megszakadt, mégis mindig voltak olyan helyzetek, amikor hitvalló családok vagy közösségek ezt a láncolatot megtartották, és az üldözöttségben is megtapasztalhatóvá vált a kisebbség megtartó ereje.

Észak-amerikai és finn kutatások szerint a fiatalkori istenhit az életkor előrehaladtával csökken, növekszik az agnoszticizmus és az istenhit elbizonytalanodása.³⁰⁸ A kutatások alapján Levenson, Aldwin és D'Mello megállapítja, hogy a vallásos kétség növekszik a korról és az iskolázottsággal, és a késői ifjúkor és a fiatal felnőttkor a vallási bizonytalanság korszaka.³⁰⁹ Hasonlóképpen vélekedik erről Lukács László is, aki a római katolikus egyház gyakorlatában, egy kicsit későbbi korról, a gimnazista korúakról írja: „A kamaszkori dac válságot idézhet elő az istenhitben. (...) Erre az időre elfogy a szülői házból, a ministráns-gyerekkörnyezetből hozott szokásrendszer tartóereje. A környezet, a tekintélyek elleni lázadás ekkor éri el tetőfokát. (...) Viszont: ekkor kezdenek igazán foglalkozni önmagukkal és az élet mélyebb kérdéseivel.”³¹⁰

³⁰⁶ LEVENSON-ALDWIN-D'MELLO 2005, 144. o.

³⁰⁷ LEVENSON-ALDWIN-D'MELLO 2005, 149. o. A hit átadásának generációs törését mutatták ki Friedenburg (1969) és Thomas (1974).

³⁰⁸ TAMMINEN-VESA-PYYSIAINEN 2001, 86.o.

³⁰⁹ LEVENSON-ALDWIN-D'MELLO 2005, 153. o.

³¹⁰ LUKÁCS 1996, 236. o.

Ezek a kutatások és megállapítások a konfirmáció korának és jelentőségének szempontjából is tanulságosak. A szocializáció, a család és a kortársak szerepe mellett Fowler elmélete és más kognitív alapokon nyugvó fejlődési elméletek is sokat segíthetnek a gyermekkorból a fiatalkorba lépők vallásos fejlődésének megértésében és továbbgondolásában.

4.3.3. A konfirmációval kapcsolatos elvárások és kudarcok

„... ne váljon búcsúzási alkalommá (a konfirmáció) ünneplése, hanem egy indulásra kész állapot ünnepi megerősítése legyen inkább...”³¹¹

Több éves gyülekezeti konfirmációi felkészítéssel kapcsolatos személyes tapasztalataim és a konfirmációval kapcsolatos kutatásaim alapján úgy látom, hogy mi gyakran lezártnak tekintjük egy ember hitének alakulását a konfirmációval. Konfirmációs gyakorlatunk magában hordozza azt a feltételezést, hogy „kész” keresztényeket bocsátunk el a templomból. Olyan gyermekeket, ill. fiatalokat, akikről elvárjuk, hogy felnőtt hittel éljék az életüket, és ez a hit támpontot, fogódzót adjon nekik az élet örömteli és nehéz időszakaiban. Szabó Lajos ezért nevezi „veszélyes helyzetnek”, ha a serdülőkori konfirmáció lezárna a lehetőséget, hogy valaki egész életében részese lehessen a keresztény hitben való formálódás és tanulás folyamatának.³¹² A konfirmáció fontos állomás a hitfejlődés útján, amelyre nem is lenne szabad lezárásként tekinteni. Ezért a konfirmációval kapcsolatban senki sem gondolhatja komolyan, hogy a tinédzserkor küszöbén álló fiatal, aki még majdnem gyermek, feltétlenül olyan hittel és olyan hittantudással rendelkezik, ami egy egész életre elégséges és kitart. Béres Tamás is erre figyelmeztet: „Aki tehát elsajátítja a káté szövegét – és főként nem felejtí el, vagy legalább az emlékeiből a »szívébe vándorol a megszerzett tudás«-, az egész életre szólóan jól használható értelmezési kerettel fog rendelkezni a világban való tájékozódás rögzös útján.”³¹³ Mégis, az azonnal szembevető naivitás ellenére konfirmációs gyakorlatunk ezt a feltételezést hordozza magában. Érdeemes tudatosítani az egyházban a tényt, amire Osmer és Schweitzer is utal, hogy a fiatal felnőttkor

³¹¹ SZABÓ 2000a, 17. o.

³¹² SZABÓ 2011: Élet a gyülekezetben. 214. o.

³¹³ BÉRES 2015, In: Teológia és Oktatás. 142. o.

az egyháztól való eltávolodás kritikus ideje.³¹⁴ Mai evangélikus egyházi környezetünkben erről a kérdéstről jó lenne minél szélesebb körben beszélgetni és új jövőképet felrajzolni.³¹⁵

Marian R. Plant: *Beyond the Schooling Model: Faith Formation in the Educational Context* – 'Az iskolai modellen túl: Hitformálódás az oktatási kontextusban' című esszéjében a konfirmáltak elvesztése kapcsán három veszélyre hívja fel a figyelmet:³¹⁶

1. Az egyházi hitoktatásban az "iskola" modellt hosszabb ideig használtuk, mint kellett volna.
2. A "tartalom egyenlő a megtanulandó információval" elmélet azt eredményezte, hogy a "tartalom" elszakadt a hit gyakorlásától és a tanítványi élettől.
3. A „tartalom egyenlő a megtanulandó információval” elmélet túl kevésnek bizonyult ahhoz, hogy egy életre szóló hitformálódást segítsen elő. Ezért fontos, hogy az egyházi hitoktatásban átvegyünk, ill. kialakítsunk olyan módszereket, amelyek jobban elősegítik a hit fejlődését.

Plant példának hozza azt az általános gyakorlatot, amelyben az egyház hitvallásainak, tanításainak mint identitásunkat megalapozó hittételeknek a tanítása történik a konfirmációra való felkészítés idején. A konfirmandusoknak a lelkész elmagyarázza a hittételek jelentését, egy elvárásrendszert épít ki, melyben fontos, hogy a konfirmáltak a tanításokhoz tartsák magukat, és a vizsga alapján általános felfogás, hogy ez az oktatás a hit formálódásához vezet. Mindez azon a feltételezésen alapul, hogy az Istennel való kapcsolat létrejött, a konfirmáltak már keresztényeknek vallhatják magukat és mindezt meg is tudják valósítani a Krisztust követő életút felvállalásával.³¹⁷

Jó lenne, ha ezen a ponton általános sikerekről és növekedésről számolhatnánk be. Ehelyett sajnos egy bonyolult és sokszor kudarcokkal tarkított helyzetkép tárul elénk a konfirmáció utáni egyházhoz-gyülekezethez tartozásról, és ebből kifolyólag a fiatal felnőttek

³¹⁴ OSMER-SCHWEITZER 2003, XIII. o.

³¹⁵ A jövőkép felrajzolásának szükségességére hívtam fel a figyelmet 2000-ben megjelent tanulmányomban: „A 'kikonfirmált' fiatalok 13 vagy 14 éves korukban hagyják el az egyházat. Abban az életkorban, amikor a legmélyrehatóbb változások következnek be életükben. Hova mennek? A tizenéves korban, majd a fiatal felnőttkorban szinte végig az egyház támogatása, segítsége és bátorítása nélkül élik le az életüket. Iskolába járnak, szerelmesek lesznek, kipróbálnak veszélyes dolgokat. Ki lesz velük, hogy beszéljen nekik a következményekről? Kérdéseket tesznek fel: az ideális világot keresik, az ideális életet, az ideális partnert és az ideális Istent. Nem leszünk ott, hogy Isten országáról beszéljünk nekik, arról az országról, amelyik a szeretetre és az igazságra épül. (...) Ki emlékszik már arra, hogy valaha megkeresztelték, és Isten örök szövetséget kötött vele? Mikor következik majd be az újra-belépés időszaka? Házasság, gyermekek megkeresztelése... Egy teljes kört írtunk le, ami közben nem volt esélyünk a dialógusra és az Istenbe vetett hit életformáló erejének megmutatására.” PÁNGYÁNSZKY 2000, In: Szabó Lajos (szerk.) *A lelkipozíció órája*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 105.

³¹⁶ PLANT 2010, 99. o.

³¹⁷ I. m. 99. o.

gyülekezeti életben való részvételéről. Érdekes szempontra hívja fel a figyelmet Csepregi Zoltán konfirmációtörténeti tanulmánya, melyben a konfirmáció „krízisét” nem a gyakorlati teológiának, hanem csupán magának a konfirmáció gyakorlatának tudja be.³¹⁸ Ezt a krízist a megváltozott társadalmi értékeknek, a szekularizáció hatásának is betudhatjuk, de véleményem szerint mindenképpen komolyan kell venni a konfirmáció hagyománnyá vált értelmezését is, amely felnőtt kereszténynek tekinti a konfirmáció rítusában és a konfirmáció oktatási folyamatában résztvevő személyt. Parent a katechetikai folyamat fiatakorban való megrekedésének problémáját látja abban, hogy a felnőttkorban kialakuló és élessé váló katechetikai relevanciával bíró kérdésekre már nem lesz aktuális válasza az egyháznak és nem tud segíteni a felnőtt embereknek. Parent ezt a problémát a katechetikai relevancia növekedésének fogalmával írja le.³¹⁹ A Magyarországi Evangélikus Egyház az elmúlt években Tanuló közösségekben címmel egy új konfirmációs tankönyvet készített a lelkészeknek és a konfirmációs tanítás szolgálatában résztvevőknek. A katechetikai relevanciát a Kiskáté témáinak újszerű feldolgozásával igyekezett erősíteni. A könyv felépítése nem klasszikus kátéfeldolgozás, hanem tematikus megközelítés. Aktuális és releváns kérdésekből indul ki, amelyek egy mai fiatal a mindennapokban is foglalkoztatnak. A tematika szubkulturális megközelítést is tartalmaz versekkel, történetekkel, youtube videókkal, hogy hidat építsenek egy fiatal mai érdeklődése és a tanítás tartalma között.³²⁰

A konfirmációs gyakorlat mai nehézségeihez hozzátartozik az a probléma is, amit az korakeresztény katekumenátus a mentori feladatkörrel oldott meg. A mai szakirodalom intergenerációs problémának nevezi azt a helyzetet, amelyben egy mai fiatal nem lát maga előtt példákat, amelyek élhetőek és követendőek a számára. Olyan nagy a generációs különbség egy tizenéves és a nyugdíjas korú egyháztagok között, hogy ebben az esetben a mentori modell nehezen megvalósítható. A gyülekezetben a konfirmandusok ritkán látnak a lelkészekben, ill. a hitoktatókon kívül olyan felnőtteket, akik keresztény hitüket a mindennapokban is megélik. A példaadás sokat segíthetne abban, hogy a konfirmált fiatalok motiváltak legyenek a krisztuskövető, tanítványi élet folytatására.

³¹⁸ CSEPREGI 2000, 44. o.

³¹⁹ PARENT 2009, 6-7. o.

³²⁰ Tanuló Közösségekben: a konfirmáció oktatás kézikönyve. Luther Kiadó, Budapest. 2008.

4.3.4. *A konfirmáció gyakorlatának megújulása és aktuális kérdései*

Friedrich Schweitzer tübingeni professzor vezetésével, aki európai szinten egyaránt kutatja a felnőttkatekézist és a hitoktatás kérdéseit, hét különböző országot átfogó, széleskörű konfirmációs kutatásokon alapuló tanulmány született 2010-ben.³²¹ Ez a tanulmány, melynek az európai országok közül egyik kutatási területe a magyarországi protestáns egyházak konfirmációs gyakorlata, alapul veszi a mai oktatás, a teológia és az egyház aktuális kérdéseit. A tanulókat nem tárgynak, hanem aktív és kreatív közreműködőnek tekinti a konfirmációra való felkészítés folyamatában is. A felmérés a konfirmációra való felkészítést nem választja el élesen az ifjúság között végzett egyházi szolgálattól, hanem figyel a kapcsolódási pontokra és a párhuzamokra is. A nemzetközi felmérés egyik célja, hogy megvizsgálja az elmúlt időszak módszertani megújulásainak sikerességét és eredményeit. A felmérés másik fontos szempontja a 13-15 évesek vallásosságának vizsgálata, különös tekintettel az egyházzal és az intézményes vallással való kapcsolatukra. Ezt a szempontot erősíti a lelkészek, hitoktatók és családok között végzett felmérés, amely rámutat az intergenerációs dinamikára is a konfirmációs és az ifjúsági munka területén. A felmérés készítői számoltak azzal az igénnyel, hogy a lezárás előtt empirikus kutatásokat is kell végezniük a konfirmáció és a mai ifjúság helyzetéről. Világunkban olyan sokféle társadalmi és egyházi változás zajlott, ami szükségessé tette a kutatás készítői számára a kontextus alaposabb feltérképezését. Az empirikus kutatás leghangsúlyosabb felismerése, hogy a múlt gyakorlatához képest az egyénnek – a gyermeknek, a tanulónak – sokkal nagyobb szerepet kell a tanulás folyamata alanyaként kapnia, mint korábban. A katechetikai tudást nem lehet átadni egy egyirányú folyamat keretein belül. Az egyháznak is változnia kell, hogy támogató szerepet tölthessen be a fiatalok életértelem- és útkeresésében.³²² Ebbe az irányba nyit az ún. gyermekteológia is, amely új nyitottságot és a gyermekek hitvilágának új és nyitottabb megértését hozza az egyház életébe.³²³

A konfirmációs oktatás módszertani kérdéseiben igazi változás csak a XX. század második felétől történt, amikor a Kiskáté (és református területen a Heidelbergi Káté)

³²¹ SCHWEITZER, Friedrich – ILG, Wolfgang – SIMOJOKI, Henrik (2010): Confirmation Work in Europe. Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries. Gütersloher Verlagshaus. München.

³²² A konfirmációs felmérésről szóló könyv egy másik helyen így fogalmaz: „... Church and ministers are expected to take the perspective of the confirmands as opposed to the confirmands having to take over the expectations of the Church. SCHWEITZER-ILG-SIMOJOKI 2010, 55. o.

³²³ SZABÓNÉ 2010, 130-131. o.

szószerinti megtanulása mellett nagy hangsúlyt kapott az ifjúsági órák módszertanához jobban kapcsolódó, kreatívabb módszerek felhasználása.³²⁴ A modern módszerek ellenére a kátétípusú tanítás kizárólagossága mind a mai napig megfigyelhető sok lelkész konfirmációs tanítási gyakorlatában, annak ellenére, hogy a nemzetközi konfirmációs kutatás országonkénti beszámolói között inspiratív és hasznos ötleteket olvashatunk a konfirmációs oktatás gazdagabbá tételére.³²⁵ A konfirmációs felmérést és az általános tapasztalatot is jól összefoglalja a felmérés dán résztvevője: „... a lelkészek és a konfirmandusok a felkészülést egy a keresztyénségről szóló projektnek tekintik és nem a keresztyén hitről és keresztyén hit gyakorlásáról szóló kurzusnak.”³²⁶ A norvég evangélikus konfirmációval kapcsolatban már nyíltan leszögeznek: „Nincs szükség ahhoz a konfirmációra, hogy valaki úrvacsorát vegyen, keresztszülő legyen, vagy templomi esküvője lehessen.”³²⁷ A svéd beszámoló szerint, „Az egész élet szempontjából a konfirmációs időszak a legtöbb egyháztag számára a legjelentősebb időszak és lehetőség, hogy az ember megismerhesse az egyház tanítását és pozitív kapcsolatot alakíthasson ki az egyházzal.”³²⁸

A konfirmációs felmérés finn beszámolója beszél arról, hogy a konfirmációs oktatás egy nagyobb egységnek, az egyház hitmegerősítő szolgálatának része az ember egész életén keresztül. A konfirmációt megelőző időszak, sőt az utána következő ifjúsági életbe való bekapcsolódás és a felnőttkorban megélt hitélet egy nagy egységet alkot, amely a keresztséggel kezdődik, és egy egész életen át tartó hitben való növekedéssel folytatódik.³²⁹ A felmérés összegzéséből kitűnik, hogy a megújult konfirmációs szolgálat olyan hidat képez a jövő felé, amelyben a most kijelölt célok megvalósulhatnak, és olyan hitben való megerősödést, aktív gyülekezeti kapcsolódást jelenthetnek, amely megfordíthatja a

³²⁴ A Tanuló Közösségben című kézikönyv a konfirmációs oktatás lutheri örökségen alapuló és a mai módszertani követelményeknek is megfelelő tanítási anyaggal szeretné segíteni az evangélikus lelkészeket és hitoktatókat. A kézikönyv szerzői a Lutheránus Világszövetség 1998 júniusában megjelent Handbook for Confirmation Ministry című anyaga alapján érezték indíttatást arra, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyházban is szülessen olyan új megközelítésű, és a Kis kátéra épülő konfirmációs könyv, ami a konfirmáció megújulási folyamatát is segítheti. Az LVSZ nyilatkozatban kötelezte el magát a katekézis új formáinak keresése mellett: "We commend the commitment of the LWF and its member churches to contextual Christian education and the existence and current implementation of Christian education programs which serve our living communities at every age level." <http://archive.wfn.org/1999/05/msg00045.html>

³²⁵ PÁNGYÁNSZKY 2012, 292-296. o.

³²⁶ „... ministers and confirmands regard the preparation as a teaching project on Christianity, but not a course on Christian faith and the practice of its ways.” SCHWEITZER-ILG-SIMOJOKI 2010, 131. o.

³²⁷ „There is no need to be confirmed to have access to the Eucharist, to become a godparent or to have a wedding in a church.” I. m. 163. o.

³²⁸ „Regarded in a lifelong perspective, the confirmation period is for most church members the most significant period and possibility in life that provides a chance to get to know the teaching of the Church and to establish a positive relationship to the Church.” I. m. 186. o.

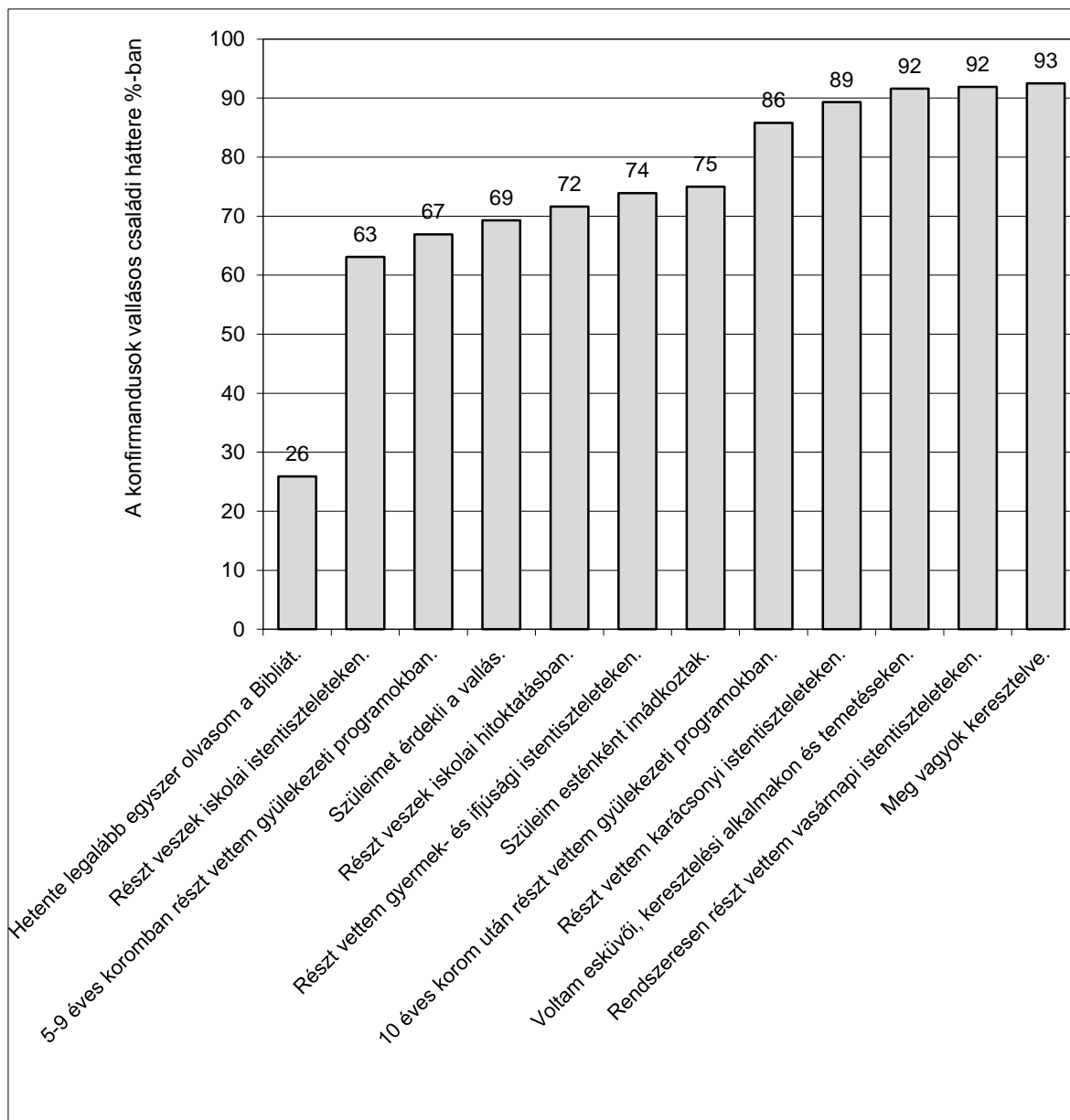
³²⁹ I. m. 143. o.

konfirmáció jelentésének és komolyan vételének a csökkenését. Elgondolkodtató, hogy népszerűek a többnapos, „ottalvós” táborok, akár a konfirmációs oktatás kezdetén, akár a felkészülési idő alatt. A „legnépszerűtlenebb” terület a klasszikus, minden modern módszert nélkülöző pedagógiai hozzáállás, és a sajnos maga az istentisztelet, az igehirdetés.³³⁰

A nemzetközi kutatás legújabb – hazai vonatkozású – eredményeit a hazai kutatócsoport a Lelkipásztor szakfolyóiratban publikálta.³³¹ A vallásos háttér, a tanultak rendszerezésének kérdése és az egyházzal és a gyülekezettről alkotott kép alakulásának vizsgálata a felnőttképzéshez is további következtetésekkel járulhat hozzá. A vallásos háttér vizsgálata megerősíti azt a tényt, hogy a konfirmandusok nagy számban családi indíttatásból, megkeresztelt evangélikusként, népegyházi keretek között érkeznek a konfirmációs oktatásra. A konfirmáció tekintetében meghatározó az addigi egyházi és gyülekezeti szocializáció. Emellett a szülők konkrét vallási érdeklődése vagy rendszeres bibliaolvasása alacsonyabb arányt mutat. *(1. ábra)*

³³⁰ SCHWEITZER-ILG-SIMOJOKI 2010, 289. o.

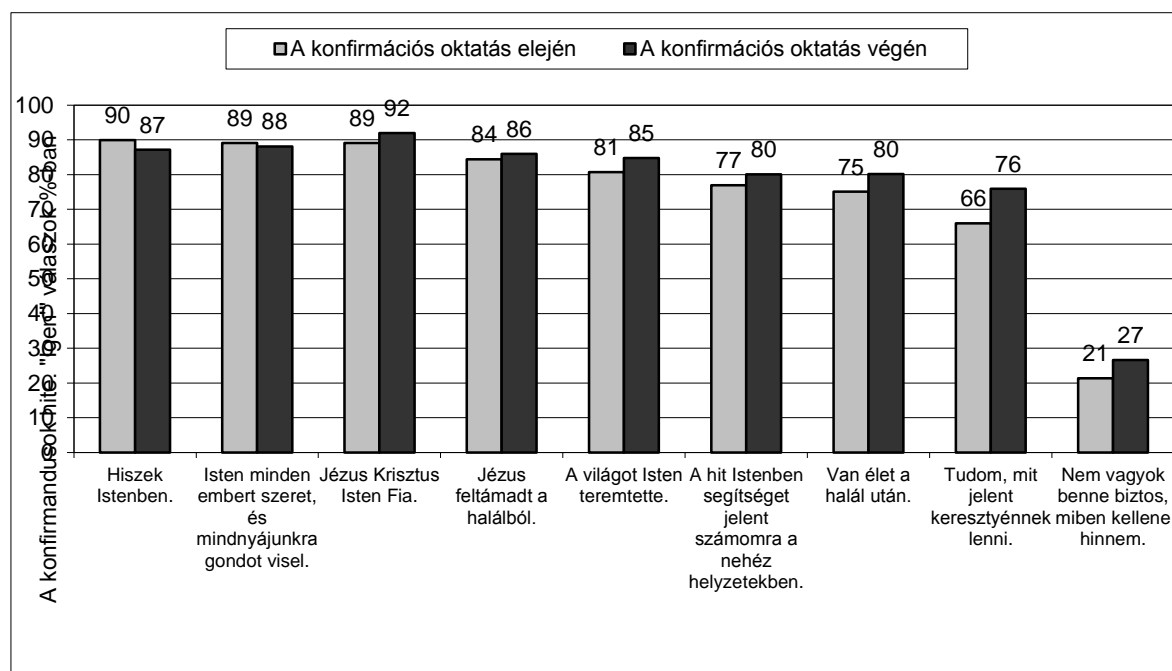
³³¹ A legújabb kutatási eredményeket a tanulmány alapján ismertetem. PÁNGYÁNSZKY-SIBA-HÁMORI 2015, 249-256. o.

1. ábra A konfirmandusok vallásos családi háttere %-ban

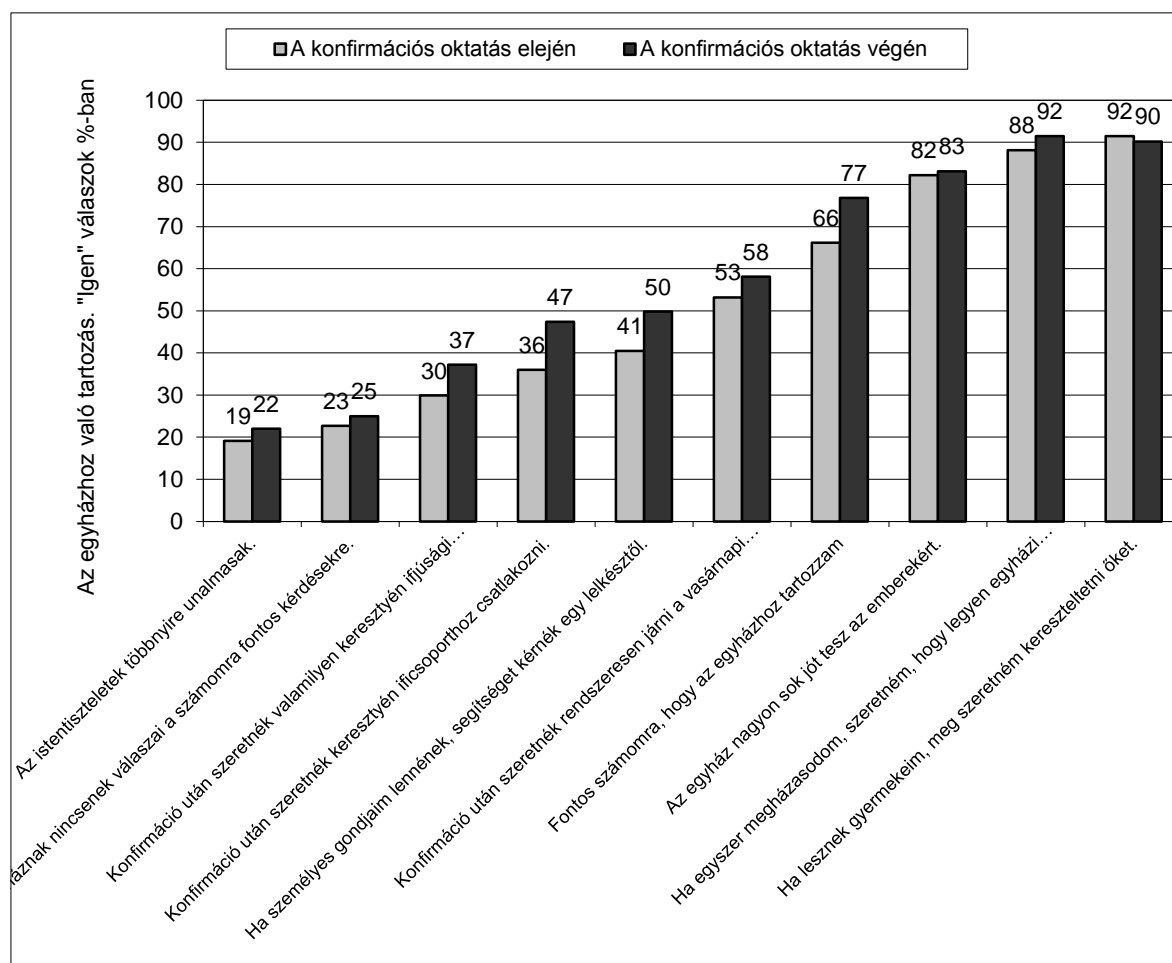
A konfirmáló fiatalok által vallott hittételek vizsgálata a konfirmáció előtt és után a hittartalom és a hitfejlődés szempontjából jelentős kérdés. A felmérés eredménye szerint a legalapvetőbb hittételekkel a fiatalok már tisztában voltak, de jelentős eredményt mutat a keresztény hit tartalmának általános ismeretére vonatkozó kérdés. Ennek elfogadottsága 66 százalékról 76 százalékra emelkedik a konfirmáció végére. A konfirmáció idején a tanultak összegzésre és rendszerezésére utal ez az eredmény. Jelzi azt, hogy „a gyermekkor különböző szakaszaiban megtanult, de egységes rendszerbe még nem illesztett hittételek és vallásos tapasztalatok a konfirmáció alatt kialakulhatnak egy tinédzser korú által is

megértett, egységes hit-rendszerre, amely a konfirmáció utáni időkben alapjává válhat az elmélyült, felnőtt-hit kialakulásának és a tanítványi életnek.” (2. ábra)

2. ábra

Az egyházzól és a gyülekezeetről alkotott kép hatása a legnagyobb tanulságokkal szolgáló felmérési eredmény. Az ábra utolsó három kérdése megerősíti a hagyományok továbbadásának, a népegyházi keretek adta lehetőségek megtartásának igényét. Az egyház diakóniai szolgálatának megbecsülése, a templomi esküvők és a keresztelek iránti igény a konfirmációira érkező családokon belül szinte változatlanul magas. Ezzel szemben az istentiszteletekről, és az egyház és felnőtt tagjai közötti dialógusról alkotott vélemény százalékos kifejeződése, ami csak nőtt a konfirmáció ideje alatt, elgondolkodtató. Az istentiszteletek 'unalmassága', emberi élethelyzetekben az egyház és tagjai között a párbeszéd hiánya, az egyházi közösséghez való tartozás kérdése szükséges, hogy a megújulásra, a további valláspedagógiai módszerek kidolgozására indítsa az egyházakat. (3. ábra)

3. ábra Az egyházhoz való tartozás 'igen' válaszok %-ban

Szükséges, hogy ezek a kutatási eredmények előmozdítsák a teológiai önvizsgálatot, amelyben a jelenlegi konfirmációs „rendszer” felelősen, a hagyományok és a jelen kihívásai tükrében tudjuk átgondolni. Ennek a teológiai önvizsgálatnak lehet egy konkrét kérdése a felnőttkorhoz közelebb kerülő konfirmáció, amely nagyobb esélyt adhat a felnőttkori felnőtt katekézisnek.

A magyarországi konfirmációs helyzet feltérképezésére született meg az a tanulmánykötet, amely Szabó Lajos szerkesztésében az ezredforduló idején felmérte az evangélikus egyház konfirmációs gyakorlatát. A kötet bevezetőjében Szabó Lajos a „tudatos találkozás” alkalmának nevezi a konfirmációt, és négy területet nevez meg, ahol a konfirmáció a gyülekezeti életen keresztül a személyes elköteleződés és találkozás alkalma lehet:³³²

1. A hitről folytatott beszélgetés.

³³² SZABÓ 2000c, 10. o.

2. A gyülekezeti életforma begyakorlása.
3. A keresztséghez történő visszakapcsolás és egyben a keresztség aktualizálása az új élethelyzetben.
4. Az úrvacsorához vezető út egyengetése, felkészítés és kísérés.

A konfirmáció mai gyakorlata lehetőséget kíván nyújtani a keresztény élet, az egész élethosszig elkísérő tanítványi lét megvalósítására, és célja szerint szeretné megőrizni a konfirmált fiatalokat a hit fejlődésének útján.³³³ Mai egyházi helyzetünkben mégis azzal a nehézséggel kell szembenéznünk, hogy a konfirmáció természetes folytatása, a felnőtt keresztényi lét megélése nehézségekbe ütközik és a fiatalok megmaradása vagy visszacsatlakozása az egyházhoz nem egyértelmű, és legfőképpen nem nagy létszámú. A nemzetközi kutatás eredményei és a hazai tapasztalatok is arra mutatnak rá, hogy a konfirmáció az egyház iránti elköteleződésre jó lehetőséget ad és megfelelő felkészüléssel az egyház folytathatja a keresztény hit útján járó felnőtt ember életútjának kísérését.

4.4. Az igehirdetés szerepe a felnőttkatekézisben

»Az igehirdetőnek... úgy kell hirdetnie az evangéliumot, hogy a hallgatók „az örök élet ígét” kontextuálisan alkalmazni tudják saját mindennapi életükre is, meglássák és láttassák a hit társadalmi hasznát is.«³³⁴

4.4.1. Miért fontos az igehirdetés kérdése a felnőttek oktatása szempontjából?

Az egyház életmegnyilvánulásai közül valószínűleg az igehirdetés az az esemény, amellyel az emberek a felnőtt korukban a legtöbbet találkoznak. Igehirdetések elhangoznak temetéseken, esküvőkön, keresztelőkön, vagy sokak számára legalább az évente egyszer „meglátogatott” szentesti istentiszteleteken. A prédikációk által van az egyháznak mind a mai napig a legnagyobb esélye arra, hogy az igehirdetést hallgatóban lelki ébredés történhessen, és az emberek „nyissanak” Isten örömmüzenete felé. Legtöbb esetben az igehirdetés az az alkalom és lehetőség, amikor az emberek az őket megszólító Isten ígéjével

³³³ I. m. 11. o.

³³⁴ LUKÁCS 2013, 75. o.

és az egyház tanításával találkoznak. Az igehirdetés így válhat a teológiai tanítások megismerésének és a teológia által feltett kérdésekkel való találkozás egyik leghatékonyabb alkalmává.³³⁵

De vajon tud-e élni az egyház ezzel az eséllyel? Milyennek látjuk az elmúlt évtizedek homiletikai törekvéseit és legfontosabb kérdéseit azzal kapcsolatban, hogy eléri-e az igehirdetés a célját és az igehirdetés befogadása megtörténjen? A kérdésre többféle válasz létezik, ezek közül a legújabb homiletikai iránykeresések összefüggésében vizsgálom az igehirdetés és a tanítás kapcsolatát.

A felnőttek korosztályát tekintve az igehirdetések szempontjából egy alapvető problémára kell figyelni: még azok is, akik gyermekkorukban hittanra jártak és konfirmáltak, idegen füllel hallgatják az igehirdetéseket. Mintha egy másik világban, egy másik nyelven szólalnának meg a mai igehirdetések, amelyek nem tudnak áttörni a megértés, a befogadás, az azonosulás és a továbbgondolás falain. Martin Nicol a homiletika esztétikai paradigmáját és az igehirdetés közérthetővé tételét kutatva maga is kimondja: „A prédikáció a köztudatban nem tartozik a figyelemre és kritikára érdemes kulturális jelenségek közé.”³³⁶ Dramatizált homiletika című, magyar fordításban is megjelent könyvében a homiletikai nyitás szükségességét hangsúlyozza. Számára az igehirdetés jövője a művészetek, az esztétika nagyon hasonló műfaji adottságainak összekapcsolásával valósulhat meg. Az esztétikai paradigma komolyan vétele miatt véli Szabó Lajos, hogy „szóhasználatunkban sok az üressé vált kifejezés, a mai magyar teológiai nyelvben még mindig dominálnak régi, ma már nehezen érthető fogalmak, a prédikáció nyelve pedig távol marad az élő, aktuális, beszélt nyelvtől.”³³⁷ A szimbólumok, metaforák használata sokkal vonzóbb lenne a mai ember számára, hiszen egy érdekes kombinációjú vizuális kultúrában élünk, ahol már nem a kognitív módon átadott üzenet és a beszűkült kommunikáció a működőképes csatorna. A döntő módon meghatározó elem ebben a közvetítésben az üzenet célközönségének sokszínű és változatos, még ha sokszor a fogyasztói magatartás által befolyásolt befogadó képessége lett.

Az igehirdetésre is igaz, hogy a posztmodern ember ugyan érdeklődéssel, de más alapállással közelít a Biblia üzenetéhez. Az egyház tekintélyvesztése, a szavak erejének csökkenése, a digitális média előretörése és más tényezők szükségessé teszik, hogy a ma megszólaló igehirdetés kontextuális legyen és figyelembe vegye a megváltozott

³³⁵ KYSAR 1997, 17. o.

³³⁶ NICOL 2005, 19. o.

³³⁷ SZABÓ 2004a, 13. o.

körülményeket. Az igehirdetés és a tanítás kapcsolatát ezért fontos átgondolni a felnőttkatekézis szempontjából is. Tud-e egy mai, megszólító igehirdetés olyan tartalmat is közvetíteni, amely átélhető formában segít a megértésben és a közös gondolkodás lehetőségében? Fodorné Nagy Sarolta szerint „a jó katekézis a majdani igehirdetés megértését és a keresztény élet rendjében való eligazodást szolgálja.”³³⁸ A jó igehirdetés mindig további kutatásra, érdeklődésre és tanulásra indítja a hallgatót. A katekézis nem szűkíthető le csupán a gyermekkorban történő hitoktatásra, az igehirdetésnek szolgálnia kell a hitre való elhívást és a hit tanítás általi megismerését is. Így válik az igehirdetés a felnőtt katekézis kérdésében elengedhetlenné és központi jelentőségűvé. Evangélikus hitvallásunk szerint a hit hallásból van, tehát a hirdetett Ige a hittel, az Istennel való találkozás primér területe. Muntag Andor így összegzi a tanítás és az igehirdetés reformációkori kapcsolatát: „... abban az időben a keresztény hit tanítása és az igehirdetés egyenértékű kifejezés volt, sőt gyakran felváltva használták a prédikálás és a mai értelemben vett hittan-tanítás gyakorlására.”³³⁹ A felnőttkatekézis megújulása és a homiletika szinte párhuzamos fejlődése szoros kölcsönhatásban állnak egymással.

A következő fejezetben a homiletika XX. századi megújulásáról szükséges szólni. Izgalmas párhuzam, hogy a homiletika tudományos megújulása és az új homiletikai mozgalom is abból a felismerésből született, hogy az egyháznak, és az igehirdetésnek a megváltozott világban új és kontextuális válaszokat kell megfogalmaznia a ma emberének kérdéseire és problémáira.

4.4.2. Megújuló homiletika

Az 1960-as és 1970-es években nagy horderejű változások következtek be az igehirdetés és az igehirdetés tudománya, a homiletika területén. Ezek a változások már nagyon időszerűek voltak, hiszen a XX. század kezdetétől érezhető volt a változás igénye a prédikációk megítélésében. A hagyományos deduktív prédikációk, amelyek általában három pontban fejtették ki az ige üzenetét (egzegetikai, kortörténeti háttérrel, majd erkölcsi buzdítással), már nem fejezték ki azt az igényt, ami a XX. században egyre erősebben kezdett megmutatkozni. A pszichológia tudományának hatása egyre inkább az egyén felé fordította a humán tudományok művelőit. Az ember, az egyén az érdeklődés középpontjába került, és már nem mint pusztán befogadóra tekintettek, hanem egy adott kommunikáció aktív

³³⁸ FODORNÉ 1996, 19. o.

³³⁹ MUNTAG 2000, 13.o.

részesére. Allen a megújuló homiletikáról írott könyvében a népszerű amerikai igehirdetőt, Harry Emerson Fosdickot idézi, aki 1928-ban, a Harper's Magazine egyik cikkében arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi a baj a prédikációkkal. A szekuláris magazinban is rendszeresen publikáló Fosdick őszinte választ ad: a prédikációk unalmasak, mert nem a hallgatóság problémáiról szólnak.³⁴⁰ Ha az igehirdetések komolyan vennék a hallgatót, akkor társadalmi, erkölcsi, pszichológiai, teológiai, egzisztenciális kérdésekkel is foglalkoznának, amelyek a hallgató kérdései és problémái is. Fosdick a következőképpen nyilatkozik: „Ha az igehirdetés valóban megérinti a hallgatók életét, akkor minden lesz, csak nem unalmas. A prédikációknak aktuálissá és formáló erejűekké kell válniuk.”³⁴¹

Az Új Homiletika elnevezésű mozgalom megszületését nem csupán észak-amerikai folyamatok segítették. Az Európából, Karl Barth munkásságából és tanítványai köréből elindult neo-ortodoxizmus újra a biblikusságra helyezte a hangsúlyt, a dialektikus teológiára alapozva. Felébredt az érdeklődés az ősegyház igehirdetése, a kerygmatis igehirdetés iránt. Újra fontossá vált tartalom és forma egysége, ahogyan az Henry Grady Davis homiletikájában is megjelenik mint az igehirdetés egyik legfontosabb ismérve.³⁴² Az igehirdetés formája nem szűkíthető le többé csupán a hagyományos három pontból álló szerkezetre, hanem maga a textus irányítja, hogy milyen formában szülessen meg az igehirdetés. Rendkívül nagy hatással volt a homiletikai megújulásra a nyelvészeti megújulás is. A Szentírásra nem csupán úgy tekintettek, mint történeti műre, hanem Ernst Fuchs és Gerhard Ebeling nyomán mint szóeseményre is. A nyelv több mint jelzés vagy utalás: cselekszik, történik, alakít, formál, értelmet és jelentést ad. A hermeneutika új nézőpontokkal gazdagította ezt a nyelvészeti megújulást: új szempontrendszerek jöttek létre a szöveg és olvasó találkozásának szélesebb körű kutatására.³⁴³ A Szentírást nem csupán olvassuk, hanem mint Isten és ember találkozásának életformáló eseményeként találkozhatunk vele.

A homiletikai megújulás szükségességének kimondását elősegítette az a felismerés is, hogy egyre gyengült az egyház tekintélye és az igehirdetés relevanciája. Erősödtek viszont

³⁴⁰ ALLEN 2010, 3. o. Hasonlóképpen idézi Ernst Lange-t Szabó Lajos az Alapozó ismeretek a gyakorlati teológiában c. könyvében: „A prédikáció azt jelenti, hogy az igehallgatóval az ő életéről kell beszélnem.” SZABÓ 2004b, 21. o.

³⁴¹ „If preaching truly touches hearers' lives, it will be anything but boring. Sermons need to be relevant and transforming.” ALLEN 2010, 4. o.

³⁴² A Lelkipásztor c. folyóirat 82. évf. 2007/3. számában az amerikai homiletika bemutatásakor idézem Henry Grady Davis „homiletikai versét,” melyben a tartalom és forma igehirdetésben történő összekapcsolódásáról ír. 85-86. o.

³⁴³ ALLEN 2010, 6. o.

a polgárjogi mozgalmak, változott a médiakommunikáció, a szavakat felváltották a képek. A homiletikának új utak keresésére kellett vállalkoznia Észak-Amerikában és Európában egyaránt, hogy meg tudja szólítani Isten szavával a hitét a modernizmusba és a civilizáció fejlődésébe vetett embert. Az igehirdetések feladata, hogy az emberi életek legmélyebb kérdéseit felismerjék, hogy tartalmukban aktuálisak és megszólítóak lehessenek. Az Új Homiletika megszületését David James Randolph-nak köszönhetjük, aki egy 1965-ös előadásban így értékelte az igehirdetés megújításáért tett törekvéseket:

„Korunk minden problémája közepette egy új igehirdetés születik. A polgárjogi mozgalomban, a kommunizmussal való foglalkozásunk közepette, a 'szekuláris' városban, az ökumenikus törekvésekben, a teológiai iskolában, a parókián, a liturgiai mozgalomban és akárhol máshol, az igehirdetést mint szokást elutasítják, de mint eseményt megerősítik. Az igehirdetés ébredő definíciója így fogalmazható meg: Az igehirdetés az az esemény, amelyben a bibliai szöveget azért magyarázzuk, hogy a jelentése megjelenjen a hallgatói konkrét szituációjában.”³⁴⁴

Allen három pontban foglalja össze a homiletikai megújulás ismérveit:

1. Az igehirdetésnek oda kell fordulni a hallgató felé. A hirdetett ige transzformatív, hiteles tapasztalatot közvetítsen a hallgatók felé.
2. Az induktív, elbeszélőtípusú igehirdetések közös gondolkodásra készítsék a hallgatókat. A homiletikai megújulás egyik lényeges eleme, hogy ahogyan egy történetben vagy filmben mozgás és dinamika érzékelhető, úgy „mozdítson” az igehirdetés is előre. Az induktív igehirdetések váltsák fel a szinte parancsoló, kijelentésekre épülő, deduktív formában mindent megmondó igehirdetéseket.
3. A megújult igehirdetés imaginatív, képekre épül, szóeseményként van jelen a hallgató életében. A képi beszéd, a metaforák és a történetek nem dekoratív elemei az igehirdetésnek, nem egyszerűen retorikai fogások, hanem a megértést és a tapasztalást segítik elő a hallgatóban.³⁴⁵

A homiletikai megújulás legmeghatározóbb szempontjai megújuló kommunikációt is magukban hordoznak az egyház és a posztmodern ember között. Ez a megújuló

³⁴⁴ „A new preaching is coming to birth in the travail of our times. In the civil rights movement, in the engagement with communism, in the 'secular city', in the ecumenical enterprise, in the theological school, in the parish church, in the liturgical movement, and elsewhere, preaching is being rejected as a habit and affirmed as a happening. The definition of preaching which is dawning on these horizons may be stated in this way: Preaching is the event in which the biblical text is interpreted in order that its meaning will come to expression in the concrete situation of the hearers.” ALLEN 2010, 7. o.

³⁴⁵ ALLEN 2010. 8-9. o.

kommunikáció segítheti a katechetikai szemléletváltás megvalósítóit is abban, hogy figyeljenek azokra a változásokra, amelyeknek figyelembe vétele nélkül ma már nem lehetséges hatékonyan kommunikálni Isten igéjét az emberek felé. A jól tanulható és fontos tartalom így születik meg a korszerű igehirdetésben.

4.4.3. Az igehirdetés és tanítás kapcsolata³⁴⁶

„Valami gyökeresen megváltozott. Többé nem feltételezhetjük, hogy a gyülekezetünk tagjai ismerik saját felekezetük hagyományait. Azt sem vehetjük többé természetesnek, hogy a hit alapjait mindenki érti és tudja. Mintha tanításbeli 'lombhullás' következett volna be. Korunk egyházának gazdag tanításbéli lombozatát, úgy tűnik, halálos betegség támadta meg. Valami gyökeresen megváltozott...”³⁴⁷

Bár évszázadok választanak el bennünket a reformáció korától, bizonyos összefüggő hasonlóság mégis felfedezhető a mai homiletikai helyzet és az akkori között. A reformáció korának vizsgálatakor már láthattuk, hogy a reformáció terjedése nem következhetett volna be, ha Luther Márton és a reformáció előmozdítói nem reagálnak gyorsan és hatékonyan arra a tudatlanságra, ami hitkérdésekben a XVI. század elején élő embereket jellemezte. Az igehirdetés és a már említett kátéprédikációk az emberek elérésének és megszólításának primer eszközeivé váltak a XVI. századra az evangélikusok körében.

Az igehirdetés mai helyzetének vizsgálata – a reformáció korához hasonlóan - rámutat arra, hogy a Biblia, a teológia és az egyház tanítása ismeretének korunkban tapasztalható hiánya valóban hasonlít egy lombozatát vesztett fához.³⁴⁸ Két észak-amerikai teológus, R. Hughes és R. Kysar a XX. század végén fogalmazták meg ezt a problémát.³⁴⁹ A keresztény neveléstudomány céljainak meghatározásakor Downs is hangsúlyozza a hit értelmi oldalának fontosságát. A hit természetének hármas felosztásakor (értelmi oldal, érzelmi oldal és akarati oldal) az értelmi, ill. tartalmi kérdések kerülnek az első helyre, és Downs

³⁴⁶ A fejezet alapja az ugyanezen címmel szereplő tanulmány a Lelkipásztorban. PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Az egyház tanításának aktualitása az igehirdetésben. In: Lelkipásztor 2007/11-12. 430-433.

³⁴⁷ HUGHES-KYSAR 1997, 7. o.

³⁴⁸ I. m. 1997, 7. o.

³⁴⁹ I. m. 2009, 1. o.

hangsúlyozza, hogy „a lelki érettség az Isten által elmondottak ismeretének függvénye.”³⁵⁰ Általános egyházi tapasztalat, hogy beszélgetésekben, bibliaórákon, gyülekezeti alkalmakon gyakran találkozunk a lelkész az egyházi ismeretek, az egyház dolgaiban való jártasság hiányával. Azt tapasztaljuk, hogy az egyház alapvető tanításainak ismerete egyre hiányosabbá válik az egyház tagjai között is. Látni kell, hogy ezen ismeretek hiánya nem csupán az egyháztól távol állókra jellemző – egy ilyen felmérés az egyháztagok között is elszomorító tudatlanságot tárna fel. A probléma valódi mélységére Dorothee Sölle világít rá, amikor rámutat, hogy a legnagyobb baj, hogy az ember nem találja többé a hit szavait, és a mai ember élete problémáit csupán emberi kapcsolatait legintimebb köreiből beszéli meg.³⁵¹

Még az előzőekben már ismertetett Új Homiletika mozgalomnak is szembevetendő jellegzetessége, hogy az igehirdetéseket a tanítás momentuma, a „dogma” jelenléte háttérbe szorítja más, új irányzatokkal szemben (történetre, képzeletre alapuló igehirdetések, experimentális igehirdetések stb.). Az új irányzatok ugyan nagy súlyt fektettek az ige posztmodern hallgatóinak elérésére, de a dogmatikai, teológiai nyelvezetű prédikációktól eltávolodtak. Abból a szempontból joggal tették ezt, hogy a mai (szekularizált, médiahatásoktól átitatott) igehallgatók érdeklődését más módszerekkel kell felébreszteni, az egyház tanításának átadására (és természetesen a bibliaismeretre is) azonban mégis új alternatívákat kell kitalálni. Kysar 1997-ben megjelent cikkében már az új század számára keresi azokat az igehirdetési formákat, amelyek lehetővé teszik a tanítás figyelembe vételét a prédikációkban is.³⁵² Az új formák megtalálásához azonban nagyon fontos, hogy feltérképezzük azokat a területeket, ahol gyökeres változások történtek:

1. Kysar első vizsgálódása a kultúrát érinti. A XX. században az emberek az élet széttöredezettségét tapasztalják. A töredezettség miatt vált minden, ami holisztikus, ami egésznek ad és egészet mutat, igen népszerűvé. Az egyház sokáig egységes látásmódot adott és végigkísérte az élet egészét. Ma az egyház sokak számára marginalizált szervezetet jelent. A fragmentáció másik nagy előidézője a média, a hozzánk eljutó kommunikáció. Hírek, klipek, weboldalak jelentik az információt, és mindennek a lényege, hogy minél rövidebb legyen, és minél mélyebb hatást tegyen ránk. A fragmentáció az értelmetlenség érzésének előidézője, mert elveszi az embertől a részek összerakásának és összekapcsolásának értelmét, ami pedig az egész felfedezését adhatná az embernek.

³⁵⁰ DOWNS 1998, 19. o.

³⁵¹ HUBER 2006, 95. o.

³⁵² HUGHES-KYSAR 2009, 17. o.

2. A másik vizsgált terület már a teológia kérdésével foglalkozik: a tanítás (a dogma) keretet ad az emberi tapasztalatnak. A biblikus metanarratívák átfogó történetei életünk történeteinek és eseményeinek. Különböző élményeinkre és tapasztalatainkra, amelyek eddig csak valaminek a részei és alkotóelemei voltak, a teológia és a képzelet (*imagination*) segítségével reflektálhatunk. A teológiai reflexiónak azonban meg kell újulnia – új kifejezésmóddal, a képzelőerőre való nagyobb nyitottsággal, új értelmezési formákkal és metaforákkal.

Mindezek alapján mi jellemezze a XXI. század doktrinális-tanítói igehirdetését? Kysar javaslatai közül két megállapítás különösen is fontos a felnőttképzés szempontjából.³⁵³

1. Szükséges, hogy a tanítás a tapasztalatban gyökerezzen. Sokunk számára egy dogma, egy egyházi tanítás tulajdonképpen egy absztrakt formát öntő fogalom, aminek önálló élete van. Ezért hallgatnak olyan sokan a koporsót körülállva, miközben a lelkész az Apostoli Hitvallást mondja. Az ott tömör formában elhangzó hitvallás csupán absztrakt fogalmak felsorolása a legtöbb ember számára, és azon a ponton nem biztos, hogy mindenkinek megadatik a lehetőség, hogy élettapasztalatával ott és akkor össze tudja kötni mindazt, amit a hitvallásban hall. Nagyon sokszor prédikálunk úgy, hogy elmondjuk, miben kellene hinnünk (lásd „ostorozó” prédikációink), és elfelejtünk rámutatni arra az útra, ami az emberi tapasztalatból, az élet eseményeiből az isteni igazságok és cselekedetek megértése és önmagunk számára való felfedezése felé vezet.
2. Kysar másik igen fontos gondolata, hogy az igehirdetés például szolgál a hallgatók számára a teológiai reflexió lehetőségének felfedezésére és annak megfogalmazására. A legtöbb ember számára az igehirdetés az egyetlen lehetőség, hogy teológiai gondolatmenetet halljon. Az igehirdetés példát adhat arra, hogyan reflektáljon az ember élete eseményeire és tapasztalataira Isten ígéjének fényében. Ha így van, értelmezési kulcsot tudunk adni sok embernek élete eseményei, gondolatai és tapasztalatai teológiai megértéséhez és megfogalmazásához. Az ilyen típusú doktrinális-tanítói igehirdetés nem csupán egy csatorna az üzenet

³⁵³ Az öt pont a következő: (1) a tanítás tapasztalati gyökerei; (2) a tanítói igehirdetés hasznát veheti a nyelv kreatív erejének; (3) a hatékony igehirdetés újra fogalmazza a tradíciót; (4) a teológia metaforákkal való felruházása; (5) az igehirdetésben megszólalhat az életünk teológiai reflexiója. KYSAR 1997, 19-21. o.

továbbítására, hanem a hagyományos tanítás és a jelen kontextusa közötti párbeszéd megvalósulása.³⁵⁴

Henderson ugyanezt a problémát az aktuális és a funkcionális relevancia kifejezésekkel jellemzi. Az aktuális relevancia alatt azt érti, hogy a Biblia üzenete nagyon is aktuális minden kor embere számára, de ezt az aktualitást nem biztos, hogy megfelelő kommunikációs módszerek alkalmazása nélkül a hallgató meg is érti. Ezért fontos a funkcionális relevancia, ami az aktualitást az egyén életéhez kapcsolja, érdekessé, izgalmassá, továbbgondolásra érdemessé és megszólító erejűvé teszi a számára.³⁵⁵ Henderson felfedi azokat a veszélyeket is, amelyeket sokszor nagy igyekezetünkben, hogy valahogyan az evangéliumot mégis eljuttassuk a ma emberéhez, elkövetünk.³⁵⁶ Milyen az a kommunikáció, amelyik úgy tudja eljuttatni az üzenetet, hogy az nem tolakodik a hallgatóság elé, de ennek ellenkezője sem történik, még pedig hogy a hallgató érdekei fontosabbak legyenek magánál az üzenetnél? Ezért fontos különbséget tenni az hallgatóra való érzékenység és a hallgatóság által való meghatározottság között. A hallgatóra való érzékenység lehetővé teszi, hogy a Biblia üzenetét érthetőbbé tegyük a mai, egyházas nyelvhez nem szokott emberek számára is. Ez a megközelítés Isten igéjét helyezi a középpontba, az igei üzenetet teszi a kommunikáció kiindulópontjává. A hallgatóság által való meghatározottság elfogadhatóvá próbálja tenni az igei üzenetet, hogy azok, akik addig valamilyen okból nem hallgatták Isten szavát, most kényelmesen, konfrontáció nélkül fogadhasák be. Ez a megközelítés a hallgatót és a hallgató igényeit helyezi a középpontba. Bármennyire is látjuk élesnek a határokat a hallgató iránti érzékenység és a hallgatóság által való meghatározottság között, mégis gyakran esünk abba a csapdába, hogy a mai „kommunikációs küzdelemben” még az Isten szavát is kompromisszumképpessé próbáljuk tenni.

³⁵⁴ KYSAR 1997, 21. o.

³⁵⁵ HENDERSON 1998, 24. o.

³⁵⁶ I. m. 25. o.

4.4.4. Az igehirdetés teológiai „hajléktalansága”

„Az egyház elmulasztotta a hit tartalmi kérdéseinek hirdetését, így az emberek nem tudják, miben higgyenek.”³⁵⁷

Lischer, a Duke Divinity School professzora egy 1981-ben megjelent cikkében az igehirdetések „teológiai hajléktalanságának” problematikájára mutat rá.³⁵⁸ Fontosnak tartja a teológia és igehirdetés új integrációját, de a probléma megoldásához először feltárja, mit eredményezett ez a „hajléktalanná” vált helyzet: (1) Először is az igehirdetéseket a lényeg hiányát (*lack of substance*). Ha az igehirdetés nem a teológiában áthagyományozott igei üzenetet hordozza, ha nem az egyház életéből táplálkozik és nem a Krisztusban való új életet kínálja fel, olyan lesz, mint a mag, amely sziklás talajra hull. (2) Az igehirdetés könnyen szenvedhet az összefüggések hiányától (*lack of coherence*). Lehet bárki jól megfogalmazott üzenetek hordozója, az igehirdetéshez szükséges összefüggést az evangélium adja. Az evangélium üzenetében való elmélyedéshez pedig elengedhetetlenül szükséges az egzegézis és az igehirdetésre való készülés megfelelő mélysége. (3) Az otthontalanság harmadik jellemzője, hogy az igehirdetés sokat veszített a tekintélyéből (*loss of authority*). Lischer e térvészítés jellemzésére Gerhard Ebeling gondolatát idézi: „A teológia szükséges, mert az ember természetéből fakadóan fanatikus.”³⁵⁹ (4) Az igehirdetés sokat veszített jelentőségéből a ma embere számára. Lischer ezt a problémát az igehirdetés jelentéktelenségének (*irrelevance of preaching*) nevezi, de elsősorban a teológiában keresi a probléma okát. Véleménye szerint a teológia nagyon sokszor olyan kérdéseket közvetített az emberek felé, amelyek egy adott kontextusban kevésbé fontos, vagy egyenesen jelentéktelen kérdések voltak. A teológia akkor meghatározó és jelentőségteljes, ha az evangéliumból táplálkozik és az evangélium üzenetével ér el életeteket úgy, hogy érdekessé és életformálóvá válik. A teológia az emberi élet legjelentősebb és legmélyebb kérdéseit érinti, és ha hű bibliai gyökereihez, nem kell elveszíteni jelentőségét, tekintélyét, alapvető összefüggéseit és lényegét. A teológiai alap örök, még ha a kihívások, a megfogalmazások alakulnak is. Ezt a dinamikát érzékelteti a következő kép: „Az igehirdető csak akkor tudja

³⁵⁷ DOWNS 1998, 29. o.

³⁵⁸ LISCHER 1981, 86. o.

³⁵⁹ „Theology is necessary because man is by nature a fanatic.” I. m. 87. o.

új gondolatok világát meghódítani, ha van egy bázisa, ahová az expedíciója visszatérhet.”³⁶⁰

Miközben indokoltan, de szinte minden szempontból a hallgatóságra koncentrálunk, a homiletikai kihívások átgondolása közepette gondoljunk magukra az igehirdetőkre is. Gondoljunk rájuk úgy, mint akik ugyanúgy a felnőtt korosztály tagjai, életük minden kérdésével és hitük formálódásával. Ők viselik a tanítás felelősségének súlyát. Nekik kell hétről hétre kiállni aktuális és minőségi tartalommal és formával az igehallgatók elé. Bodó Sára a lelkeszi szolgálat „vállalásáról” a következőképpen ír: „Az elbizonytalanodott társadalomban, a széthulló emberi közösségekben, a túl sok »állandó hasznót« ígérő hangok között egyre nehezebb megélni és főleg igehirdetésszerűen megjeleníteni a Szentháromság Istenhez kötődés állandó kapcsolatát és főleg az üzenetét.”³⁶¹ Hogyan lehetnek erre a lelkeszek mégis alkalmasak? Barbara Brown Taylor, az anglikán igehirdető és homiléta, a következő tanácsokat adja minden igehirdetőnek, aki ebben a transzcendensre irányuló kommunikációban megújulni szeretne:

„Növekedj az életben. Éld még teljesebben az életed. És figyelj minden pillanatára... Légy annyira élő, amennyire csak tudsz, és bízz abban, hogy az életed, minden szokatlan fordulatával együtt, még mindig Isten felségterülete. Beszélj olyan nyelvet, amely nem tűnik olyannak, ami csak az egyházhoz tartozik. Olvass regényeket. Vegyél táncórákat. Menj és légy élő, hogy te magad is a bővelkedő élet igehirdetése légy. És akkor akármit mondasz, érdemes lesz meghallgatni.”³⁶²

A mai homiletika kérdésfelvetései közepette láthatjuk, hogy az igehirdetés megújulásáért és a „teológiai hajléktalanság” tartalmi megtöltésére irányuló homiletikai törekvések mind afelé mutatnak, hogy az evangélium üzenetének örökérvényűsége mellett olyan mai megszólalás legyen az igehirdetés, amely az elégségesnél sokkal magasabb szintű kommunikációra képes. Olyan kommunikációra, amely tartalmilag és módszereiben is figyelembe veszi a mai felnőttek felől érkező igényeket. Az egyház az igehirdetés szolgálatával nem mondhat le arról a küldetéséről, hogy az állandó teológiai munka és a tanítható kérdések frissítése Isten élő és életformáló szavának hirdetését segítse, úgy, hogy közben tekintettel van hallgatóságának kontextusára, kérdéseire és útkeresésére.

³⁶⁰ LISCHER 1981, 88. o.

³⁶¹ BODÓ 2015, In: Embertárs, 2015/1. 3-14.

³⁶² ELLIOT 2000, 150.o.

4.5. A gyülekezeti élet segítő közeledése a felnőttkor fordulópontjain

„A keresztény üzenet legjobb elemzése az élet, az emberi szenvedés, a keresés, az erőszak és a széthúzás kiújulásának elkeserítő helyzete. ... Nem tehetjük meg, hogy ne vegyünk tudomást azokról a kérdésekről, amelyeket a történelem feltesz nekünk.”³⁶³

4.5.1. A perifériára szorult lelkigondozás³⁶⁴

Meg kell állapítanunk, hogy a lelkigondozás, amely pedig a felnőttekkel való találkozás kitűnő segítő alkalmak lehetne, nagy problémákkal küzd a mai egyházi életben. A lelkigondozással töltött idő a lelkészek mindennapos szolgálata során nagy bizonyossággal nem éri el a kívánatos mértéket. Lelkészek gyakran panaszkodnak arra, hogy a lelkipásztori beszélgetésekre kevés lehetőség nyílik a mindennapokban. Új perspektívát jelenthetne az élete nagy kérdéseire rákérdező felnőtt ember számára, hogy a kérdéseit, a bizonytalanságait, a félelmeit, a döntésképtelenségét a keresztény hit fényében láthassa.³⁶⁵ Ezt a tényt csak tetézi, amit az emberek általában gondolnak az egyházi lelkigondozásról, ahogyan azt az evangélikus egyházszociológiai felmérés is feltárta: az egyháztagok közel háromnegyede nem igényli a lelkész lelkigondozói segítségét.³⁶⁶ Baumgartner kritikája ezzel kapcsolatosan így szól:

„Az egyház „üdvösségről beszél, ahelyett, hogy hatékonyan gyakorolná azt. Az üdvösségről szóló igehirdetés ijesztően tapasztalatszegény lett, és szóvirággá merevedett. Megmarad a túlvilági üdvösségről szóló verbális vigasztalásnál, és csődöt mond az 'itt és most' történő sérülések és életproblémák gyógyításában.”³⁶⁷

Egyházi gyakorlatunk egyik nagy veszélye a doktrinális pasztoráció, mely az előbb említett problémához vezet.³⁶⁸ A természetesen szükséges igehirdetések, egyházi tanítási alkalmak mellett, melyek elláthatnak lelkipásztori funkciókat is, nem szabad elfeledkeznünk arról,

³⁶³ FONTANA 1998, 314.

³⁶⁴ 8.4.1. és 8.4.2. altémák a Lelkigondozás és gyülekezet c. tanulmány szerkesztett változatai. Pángyánszky Ágnes: Lelkigondozás és gyülekezet, In: Lelkipásztor 2008, 299-302. o.

³⁶⁵ SZENTMÁRTONI 1999, 12. o.

³⁶⁶ FÁBRI 2010, 111. o.

³⁶⁷ BAUMGARTNER 2006, 257. o.

³⁶⁸ I. m. 255. o.

hogy az evangélium életformáló célja személyes beszélgetéseken, személyes találkozásokon keresztül valósul meg. A személytelenné vált világban az ember közösségi iránti vágya így is megjelenik – élettörténetét, kérdéseit személyesen is át szeretné adni. Az átadás célszemélye maga Krisztus, a lelkigondozó pedig a „messenger”, a követ, aki földi képe a személyes találkozást lehetővé tévő Úr Jézus Krisztusnak. Baumgartner előbbi gondolatmenetét egy másik idézet erősíti meg, Paul Matussek: *Seelsorge Heute: Aus der Sicht eines Therapeuten* című könyvéből:

„... nem lehet csodálni, hogy az emberek hátat fordítanak egy olyan lelkigondozásnak, mely egzisztenciálisan nem kielégítő, üres formulává merevedett egyházi üdvöztan, és a bizonyíthatóan gyógyító pszichoanalízis díványán kötnek ki. Az ok egyszerűen a hatékonyság meggyőző ereje. Az egyház prédikációival, lelkigyakorlataival, hittanóráival, vezeklési gyakorlataival és szentségeivel összehasonlítva a pszichoterápia egyértelműen megváltoztatja az embert. Az annak rendje és módja szerint analizált kliens nemcsak munkaképesebb, becsületesebb és igazságosabb lesz, hanem mindenekelőtt képes lesz jobban szeretni. Ezzel a pszichoanalízis elvileg eléri azt, amit a kereszténység egészének nem sikerült. A pszichoanalízis kihívását a kereszténységgel szemben nem elsősorban valláskritikája jelenti, hanem az a képessége, hogy segít az embereknek, hogy boldogabbá váljanak.”³⁶⁹

Baumgartner finoman elhatárolja magát Matussek pszichoterápiát dicsőítő énekétől, de annyiban továbbgondolja ezeket a túlzóan kritikus gondolatokat, hogy Jézus gyógyító szolgálatára mutat rá eredeti példaként. Jézus gyógyításai nyomán valódi gyógyulások történtek. A baumgartneri cél ezt az evangéliumi igazságot veszi nagyon komolyan: „*az üdvösséget a sérült és beteg emberek konkrét gyógyulásában kell világossá tenni.*”³⁷⁰ Elgondolkodtató a következtetés – hiszen mikor tapasztaljuk lelkigondozói szolgálatunk során, hogy az evangélium üzenetét úgy tudjuk átadni, hogy valós „gyógyulás” következik belőle? Nem gyengítjük-e az evangélium üzenetét azzal a hiányosságunkkal, hogy nem tudjuk modern, érthető, egzisztenciális megszólító formában elmondani, amit Isten „üzen” rajtunk keresztül, és nem lelkigondozói karakterrel közeledünk az emberekhez? Egyházi szolgálatunknak erre a lelkigondozói oldalára kellene összpontosítania – egy mai nyelvezet kialakításával, modern liturgiai formákkal, ismertté tett hagyományos és új, modern énekekkel, melyekben az egyházi nyelv átélhető üzenetet hordoz és lelkigondozói

³⁶⁹ I. m. 257. o.

³⁷⁰ BAUMGARTNER 2006, 257. o.

kommunikációt valósít meg. De talán az is nagyon fontos első lépés lenne, ha mi magunk, a saját életünkben meg tudnánk fogalmazni, hogy nekünk mit jelent az üdvösség kérdése, és nekünk hol és miben kell a gyógyulást keresnünk. Ha mi magunk elindulunk ezen az úton, reménytelibbé válnak azok a lelkipásztori interakciók is, amelyeket másokkal folytatunk.

Baumgartner kritikája azért is fogalmazódik meg ilyen vehemenciával, mert könyvében rámutat, hogy tulajdonképpen milyen nagy igény van a társadalomban a lelkigondozói „mentőakciók” iránt.³⁷¹ Külön felhívja a figyelmet a családlátogatás és a személyes lelkigondozás területére, melyek érzékelhetően olyan területek, ahol az emberek nagyon szívesen veszik a segítséget, a jelenlétet és a segítségnyújtás szándékát. A társadalmi problémák személyes és családi síkon való megjelenése szabályos lavinát indíthat el a lelki bajok és problémák területén. A lelkipásztori gyakorlatban nap mint nap érzékelhető, hogy nem telik el látogatás vagy találkozás komoly krízishelyzetek megismerése nélkül. A társadalom szövetén a szálak egyre inkább összekuszálódott és kibogozhatatlan csomókat alkotnak, egyre komolyabb igényeket támasztva az egyházi lelkigondozásban résztvevők felé is szakmai felkészültségük szempontjából. Nem véletlenül lettek ezek az alkalmak és képzések a felnőttek közötti egyházi munka fontos területei.

A lelkigondozás ügyének „védelmében” látnunk kell egy nagyon fontos különbségtételt a fentebb megfogalmazott kritikákkal szemben: a lelkigondozás több mindent foglal magába, mint a pszichoanalízis területe. Az Embertárs folyóirat egy 2007-es számában két holland szerző tollából nagyon érdekes cikk jelent meg a kontextuális pasztorációról.³⁷² Ebben fogalmazzák meg a szerzők a pszichoterápia és a lelkigondozás területi felosztását:

„A pszichoterápia célja nem más, mint hogy megszabadítsa az embereket a lelki fájdalmaktól. Ugyanez elmondható a pasztorációról is, hanem a lelkigondozásnak ennél tágabb küldetése van: a pasztoráció nem a lélekre, de a teljes emberre koncentrál. A lelkigondozás számára tehát léteznek olyan 'fájdalmak' is, melyektől nem megszabadítani kell az embereket, hanem e fájdalmaikra (is) építve kell segítséget nyújtani. Ilyen „fájdalmak” közé tartozik a felelősségtudat, az érzékenység, a szenvedésben való együttérzés.”³⁷³

Ez a definíció újra a Szentírásból megismert jézusi életút nyomába vezet vissza bennünket. Jézus testet-lelket gyógyító szolgálata iránymutatással van a felnőttkor valós kérdéseire, a

³⁷¹ I. m. 252. o.

³⁷² MEULINK-KORF – VAN RHIJN 2007, 65-73. old.

³⁷³ I. m. 68. o.

fájdalom, a szenvedés megkerülhetetlen valóságára. Ahol ezek a lelkigondozói interakciók megtörténnek, az a gyülekezeti élet területe.

4.5.2. *Lelkigondozás és gyülekezet*

„A ma embere lelkigondozásra szoruló ember.”³⁷⁴

Társadalmunkban egyértelmű igény körvonalazódik a lelki egészségápolás iránt. Egyre bonyolultabbá váló életünkben széles rétegek keresik és kutatják a lelki egészség kialakítására, megőrzésére és fejlesztésére vonatkozó kérdéseket. Bodó Sára mindezt annak eredményeképpen látja, hogy az emberek ma egzisztenciálisan élik át mindazt, ami ezt a világot és benne az embert ilyen szorongóvá tette.³⁷⁵ Sokan küzdenek ma a töretlen fejlődés lehetőségének megtorpanása miatt és az egzisztenciális bizonytalansággal. Az ember sebezhető, kétségekkel és kérdésekkel teli, bizalmatlan, de közben lelki segélyre, gyógyító beszélgetésekre és erőt adó mozdításra vágyik. Ezért aktuális a kérdés a lelkigondozásra elhívást kapott egyházban, hogy ha ilyen igény van a lelki kérdésekre, akkor miért nem jelentkezik ez az igény a keresztény lelkigondozásra is? Miért nem fordulnak sokkal többen a lelkészhez lelkigondozás iránti igénnyel? Másként fogalmazva: megőrzi-e a lelkész lelkigondozói munkája ma a vonzását, és növekszik-e az igény erre a személyes élet krízisei idején? A lelkigondozás iránti igényre a választ és a lelkigondozás feladatát Rössler így határozza meg: a lelkigondozás „... segítséget nyújt az élet felőli bizonyosság (élni akarás, életkedv) megtartásához.” Ennek három területe van: az egyes ember, az egyház és a társadalom.³⁷⁶ Rössler definíciójából is kiderül, hogy a lelki sérülések az élet és az élet értelmezésének kríziseiből adódnak. A lelkigondozás tehát a legkiszolgáltatottabb emberi helyzetben próbál belépni az emberek életébe úgy, hogy ennek kontextusa maga az egyház és a társadalom legyen.

Szabó Lajos A lelkigondozás órája című könyvében *poimenikai erőtérnek* hívja azt a területet, amely „otthont” ad az egyházi lelkigondozásnak.³⁷⁷ Ez a poimenikai erőtér pedig maga a gyülekezet, amely a lelkigondozásnak és a katekézisnek is helyszíne. Itt a lelkigondozás sem öncélú vagy céltalan folyamat, nem egy irány nélküli interakció. A

³⁷⁴ BODÓ 2011, 152. o.

³⁷⁵ I. m. 152. o.

³⁷⁶ SZABÓ 2000b, 15. o.

³⁷⁷ I. m. 38. o.

pasztoráció, a lelkigondozás a gyülekezetbe vezeti a lelkigondozottat. Kiindulópontja is a gyülekezet, hiszen a lelkigondozó nem légüres térből, hanem a gyülekezetből jön, Isten népe képviselőjeként, és oda is tér vissza, reménység szerint nem egyedül, hanem azzal, akihez a lelkigondozás során Isten életújító üzenetét eljuttatta. A pasztoráció ekkleziológiai alapja a kontextuális lelkigondozás felé nagyon pragmatikus kérdéseket tár: milyen az az egyház, amiből kiindulunk, és amely felé újra odafordulunk? Milyen *communio* valósul meg gyülekezeteinkben, melyek, mint a családok, a nagy közösség életének aktív terei? Több problémával is szembe kell itt néznünk. Az egyik probléma az, hogy a pasztoráció túlzottan lelkészre/papokra épít. Ezt a problémát Baumgartner is említi, és „titkos demarkációs” vonalra világít rá papok és világiak között.³⁷⁸ Ezt a katolikus közegben felismert demarkációs vonalat mi is ismerjük. Ez a következő problémára is rávilágít: a „pasztorálisan ellátott közösség” problémájához.³⁷⁹ Gyülekezeteink egyik feladata, vagy talán inkább küldetése, hogy önmaguk felelősen alakítsák életüket. Ez a vízió szinte már nem is olvasható jövőképként, sokkal inkább egy azonnali reflexióra intő felhívás minden olyan egyháznak, amely még a mában is a múlt kereteiben él. A népegyházi, felülről pasztorálisan (és minden más módon) ellátott egyházak új utakat kell, hogy keressenek a közösség valódi megélése felé. A keresztény üzenet elhatástalanodása ennek a múltban ragadtságnak is betudható. A kontextuális pasztoráció a mában, a ma emberének igyekszik az életre vonatkozó, felszabadító, gyógyító és vigasztaló örömmel megfogalmazni. Tanításban megalapozza és állandóan ismerteti ennek lényegét és lehetőségét. Baumgartner nagyon körültekintően azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a jövő útkeresése során egyszerre kell törekedni a *communio* újbóli megélésére és az egyén gondozására. A konkrét ember könnyen felejtődik el a közösségi célok keresése közepette. A jövő útja azonban a közösség alannyá válásának kidolgozásakor feledkezik el az egyes emberről.³⁸⁰

A homiletikában az igehirdetések elemzésére létezik egy négy pontból álló rendszer, amely a prédikációnak a legfontosabb tulajdonságait sorolja fel.³⁸¹ E szerint egy prédikáció legyen biblikus, hiteles, kontextuális és életformáló.³⁸² Ezt a négyes felosztást szeretném most a lelkigondozásra is alkalmazni, összefoglalásként az eddig elhangzottakhoz. (1) A lelkigondozás legyen biblikus. Az egész ember legyen a lelkigondozó szeme előtt, ahogyan

³⁷⁸ BAUMGARTNER 2006, 255. o.

³⁷⁹ I. m. 258. o.

³⁸⁰ BAUMGARTNER 2006, 261. o.

³⁸¹ PÁNGYÁNSZKY 2013, 201-204. o.

³⁸² Faculty of Calvin Theological Seminary: Statement on the Nature of Excellence in Preaching.
<http://cep.calvinseminary.edu/facultyStatement.php>

Jézus is egyszerre gyógyított, bűnöket bocsátott meg, és az életnek új értelmet és távlatot adott. A lelkigondozó vezesse a lelkigondozottat azon az úton, amely az elhívottak közösségébe vezet, ahogyan Jézus is csatlakozott az Emmausba vezető úton a tanítványokhoz és végig speciális dialógusban vezette őket a felismerés és ráébredés pillanatáig (Lk 24,36-49). A beszélgetés a felnőttképzés bibliai meghatározottsága is. (2) A lelkigondozás legyen hiteles. Érdekes áhítatot hallottam egyszer arról az egyházi döntésről, amely a feddhetetlen élet fogalmát lecserélte a rendezett élet fogalmára. Vajon a lelkigondozás szempontjából melyik fogalmat tartjuk helyesnek és alkalmazandónak a lelkigondozó személyére nézve, de általában a felnőtt emberre? (3) A lelkigondozás legyen kontextuális. Keresse azokat, akik a társadalom, a környezet, az elidegenedés béklyóitól szenvednek, és lelki-testi sebeket hordoznak. Szóljon hozzájuk azzal a szóval, ami érthetően tudja megfogalmazni az evangéliumi üzenetet. Derüljön ki a lelkigondozói szavakból a fogékonyság és a nyitottság az emberi élet felé. Mutasson empátiát a sérült helyzetek iránt: a bajokban, a szükségletekben, a gondozottak emberi szituációjában, és olyan módon hirdesse a pasztoráció során is az evangéliumot, hogy az szóljon erről a törött egységről. Vállalja fel azt a radikalitást is, hogy olyan szituációkkal szemben, amelyek nem Isten országának eljövételét hirdetik és képviselik, kritikus és konfrontáló üzenetet fogalmaz meg. A felnőttek tanítása is megértést és útbaigazítást, és ha szükséges, helyreigazítást is nyújt. (4) A lelkigondozás legyen életformáló erejű. „... *ha valaki Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre.*” (2Kor 5,17) A lelkigondozás célja egy olyan új élet, amelyet nem saját érdemünkként, hanem a Szentlélek ajándékaként fogadunk el. Ez az új élet a Szentírással összhangban való életre törekszik, folyamatosan odafordul Isten bűnöket megbocsátó és életutat mutató kegyelméhez és szeretetéhez, tanulja és gyakorolja is ezt.

Az a lelkigondozás, amely közel tud kerülni a ma felnőtt emberéhez, dialógusképes mindazokban a kérdésekben, amelyekkel a felnőtt ember élete értelme keresésének útján szeretne valakit megszólítani. A kontextuális pasztoráció a felnőtt ember hitformálódásának integráns része kellene legyen. A lelkész, a keresztény mentálhigiénés szakember, a gyülekezeti lelkigondozó, sőt maga a felnőttképzést végző is készüljön arra, hogy a felnőttkori hitformálódás, az istenhit melletti döntés egy ember életében nem légtüres térben történik. A felnőttképzés tanulásmódszertani és módszertani kérdéseinél majd látjuk, hogy az egyik életfelfogásból a másikba való átmenet időt, empátiát és elfogadást igényel. Egy olyan megértési helyzetet, mint a tékozló fiú hazatérése.

4.5.3. Találkozás az istentiszteleten

„... az egész istentisztelet új arculatot nyer, mihamarabb ráébredünk, hogy ez Isten adománya, és az emberek rácsodálkoznak arra, hogy istentiszteletet ünnepünk és az Isten szolgálatába bekapcsolódunk.”³⁸³

A fejezet elején említett evangélikus szociológiai felmérés alapján ismerjük az adatokat, hogy körülbelül az egyháztagok egytizede vesz részt istentiszteleteken.³⁸⁴ A szám talán nem túl nagy, mégis többé-kevésbé állandó aktív gyülekezeti tagságot jelent, amely részt vesz az egyház életének legfontosabb alkalmán. Az istentiszteleteken résztvevők tanúi annak, hogy egy-egy közösséget ki és mi határoz meg, és ezek a közösségi elemek hogyan tanúskodnak társadalmunkról, kultúránkról, sőt még hitünkről, életünkről is.³⁸⁵ Az istentisztelet „csúcspont” az egyház és az egyház gyülekezeteinek életében, hiszen minden „tevékenység” itt, az Ige hallgatásában, az imádságban és Isten dicsőítésében teljesedik ki, és „visszaviszi a gyülekezetet a kereszténység eredeti szituációjába.”³⁸⁶ Az istentisztelet folyamatos tanítási és tanulási alkalom. Ezt a szempontra hangsúlyozza Hafenscher Károly tanulmánya is: „A liturgiátörténet egyes állomásainak egymásutánisága, az egyes felekezetek fejlődésének állomásai, a kegyességtörténet lapjai arról tanúskodnak, hogy az istentisztelet egyéni és közös tanulás eredményeként formálódott.”³⁸⁷

Mindezek ellenére fájdalmas paradoxona a XXI. századi kereszténységnek, azon belül is evangélikus istentiszteleti életünknek, hogy miközben Isten gyógyító és vigasztaló jelenlétéről, az evangélium bűnöket megbocsátó valóságos üzenetéről beszélhetünk, a mindennapokban a templomba és istentiszteletekre betérni nem akarók tömege miatt hol magunk számára is nehezen értelmezhető új liturgiai utakat keresünk, hol kegyes rezignációval fogadjuk el az üres padosorok valóságát. Martin Nicol definícióját alkalmazva, az evangélikus istentisztelet „... bibliai igék és azok mesteri nyelvű magyarázatának többszólamú képződménye. Sokrétűsége szívből jövő imákból és napi aktualitással bíró kijelentésekből, csodás korálokból és az egyházzene dallamaiból áll össze.”³⁸⁸ Az

³⁸³ MÖLLER 2002, 17. o.

³⁸⁴ FÁBRI 2010, 106. o.

³⁸⁵ SZABÓ B. 2012, 12 o.

³⁸⁶ Idézi Herms megállapítását Szabó B. András. I. m. 13. o.

³⁸⁷ HAFENSCHER 2000, 52. o.

³⁸⁸ NICOL 2014, 55. o.

evangélikus istentiszteleti tradícióink elismerése mellett Klaus Douglass új formák, új liturgiák és új lehetőségek kipróbálására ösztönöz. Istentiszteleti megújulásról szóló könyve izgalmas beszélgetésekre adhat lehetőséget az eddig az istentiszteleteinket elkerülők számára is. Douglass megújulásra való biztatása azon alapul, hogy ő nem istenteleneknek látja az embereket, hanem az egyház által felkínált istentiszteleti formákat tartja érthetetlennek és követhetetlennek. Merész megállapításai továbbgondolásra érdemesek, de látni kell bennük azt a veszélyt is, hogy eltolódást jelenthetnek olyan, főleg a dicsőítés kizárólagosságára építő istentiszteleti formák felé, amelyek bármennyire is szeretnénk újszerűek és vonzóak lenni, mégsem illeszkednek bele evangélikus keresztény teológiai látásmódunkba.³⁸⁹

Bodó Sára az istentisztelet „eseményét” a liturgia elemeinek átélésével és az abban való participációval értelmezi a mai emberi élet számára megélhetőnek.³⁹⁰ Egyházi és istentiszteleti gyakorlatunkban bizonyára sokkal tudatosabban kellett volna és kellene ezeket a liturgiai elemeket úgy tanítani, hogy valódi participációs és átélési alkalmak legyenek az istentiszteleten résztvevők számára. Mi is történik egy istentiszteleten, a liturgiában? A gyülekezet bűnvallással áll Isten elé egy olyan világban, ahol az életünket befolyásoló, sokszor destruktív hatások miatt, az emberi élet nem mindig a pozitív dolgok irányába, hanem sokféle negatívum felé halad (önmegvalósítás, bizonyos érdekek előtérbe helyezése, igazságtalanság, környezeti pusztítás stb.). A felnőtt ember alig tudja kivonni magát ezen negatívumok hatása alól, sőt a legtöbbször mi magunk válunk ezeknek aktív vagy passzív cselekvőivé. Milyen erő lehetne, ha a bűnvallás lehetőségét tudatosítanánk a felnőttek életében is! A bűnvallás, a bűnbocsánat, és összességében a liturgia elemei gyógyító lelki folyamatok tanulási helyzetévé válhatnak. Isten nem hagyja szó nélkül őszinte bűnbánatunkat, sőt szavával gyógyítja életünket. A krisztusi bűnbocsánat életet, megújulást teremtő erő. Az élete értelmét kereső ember, a kérdéseire kétségbeesetten választ kereső felnőtt valódi erőt meríthet ebből a bűnbocsánatból. Persze, úgy, hogy konkrét élethelyzetében kell értelmeznie a bűnvallás és bűnbocsánat jelentését. Ezért olyan fontosak azok az alkalmak, amelyek személyes találkozásra és beszélgetésre is lehetőséget adhatnak a lelkész és a felnőtt gyülekezeti tagok között. Az erre való alkalmasság is tanulás útján érhető el és fejleszthető.

³⁸⁹ DOUGLASS 2005, 43. o.

³⁹⁰ BODÓ 2011, 152-153. o.

Az istentisztelet egyben Isten dicsőítésének és az Istennek való hálaadás helye. A felnőtt ember életéből gyakran hiányzik az élet nagy és apró eseményeire való reflektálás, az élet eseményeinek és magának az életnek az értékelése. Az Istennek való hálaadás az élet igénye is egyben, így gyógyító, erőt adó és hitet teremtő esemény. Az istentisztelet Istentől jövő ajándékait mind számba véve sajnálatos és szomorú, hogy a felnőttek korosztályából is olyan kevesen élnek ezzel a lehetőséggel és nem fedezik fel önmaguk és családjuk számára, hogy megerősödési és lendületet adó alkalom minden olyan istentisztelet, ahol Isten népe elfogadja Isten ajándékait, és hittel, szeretettel hálát ad értük. Ez a katekézis liturgikus keretben zajlik, de alapvető.

Christian Möller presbitereknek írt gyülekezetépítő könyvében szinte sebészi precizitással tárja fel a mai istentiszteletek problémáit. Az emberi túl gyakran tolakodik az isteni elébe. Készületlenségünk, rohanásunk, humoroskodásunk sokszor pont azt takarja el, ami minden istentisztelet lényege lenne: az Istennel való találkozás lehetőségét. Möller számára „jelenleg az tűnik a legfontosabbnak, hogy ismét felfedezzük az istentiszteletet, mint a csend helyét, amelyen az Isten jóságának a fénye ki tud bontakozni.”³⁹¹ Ma ezt is tanulni kell.

A katekézis generációk egymásra találása esetén lehet eredményes és vonzó a gyülekezetben. Egy kérdést fel kell tenni még, ahogyan Szabóné Mátrai Marianna kérdezi a generációk találkozásáról szóló tanulmányában: „Reális cél-e az istentisztelet közös ünneplése?”³⁹² Tudnak-e gyermekek, fiatalok, felnőttek és idősek együtt ünnepelni egy adott istentiszteleten? A hittel ismerkedők és a bibliaismeretben, akár még teológiai kérdésekben is jártasak tudnak-e együtt igehirdetést hallgatni, amely mindenkit megszólít? A mai gyakorlati teológia ilyen irányú kérdésfeltevése az elmúlt időszakban sokakat bátorított arra, hogy az eddig különválasztott generációkat minél inkább egyetlen istentiszteleti közösséggé formálja.³⁹³ A tudatosan megválasztott liturgiai elemek, az igehirdetés legújabb homiletikai módszerek szerint történő, képiességre és képzelőerőre alapuló megközelítése, drámapedagógiai elemek alkalmazása, széles participációra való építés mind olyan befogadó atmoszférát tudnak alkotni, ahová az eddig elmaradók be tudnak kapcsolódni és otthonra lelhetnek. A legfontosabb mégis az, hogy az adott keresztény közösség olyan ajándéknak tartsa az istentiszteletet, amelyben függetlenül kortól,

³⁹¹ MÖLLER 2002, 59. o.

³⁹² SZABÓNÉ 2004, 256. o.

³⁹³ Szabóné Mátrai Marianna a „familia Dei” fogalmával írja ezt le, és hangsúlyozza, hogy a családi istentiszteletek lehetnek az alternatívái az eddigi ún. réteg-istentiszteleteknek. I. m. 258. o.

képzettségtől, hitbéli elmélyedéstől mindenkinek helye van. Az istentisztelet generációs átjárhatósága az egyház, ill. a gyülekezet ekkleziológiai önértelmezésén múlik. Ez az önértelmezés ad lehetőséget arra, hogy a felnőttek részvételére és bevonására az istentiszteleten úgy tekintsünk, mint ami természetes velejárója keresztény létünknek, és a keresztény élet csúcspontját jelenti. Tomka Miklós egészen konkrétan ír arról egy cikkében, hogy milyen fontos szerepe van az istentiszteletnek a templomba járók életében. Ez az alkalom segíti a közösség kialakulását, tanulási funkciója van (ahogyan arról az igehirdetések kapcsán is szó volt), és az egyéni élet alakulását is befolyásolja: „A templomba járást, a közös ünneplést, az istentiszteleti részvételt egyebek között a felnőttnevelés sajátos és alighanem hatékony formájának tarthatjuk.”³⁹⁴

A következő részben az istentiszteleti alkalmak speciális formáját, a kazuális alkalmakban rejlő tanítási lehetőségeket vizsgálom.

4.5.4. Találkozás a kazuálékban - a rítusok szerepe a felnőttek hitében

Rítusok mindig is jelen voltak az emberiség történetében, melyeket Westerhoff így jellemez:

„Rítusaink kifejezik a felgyülemlett tapasztalatokat a világról, az emberről és Istenről. A rítusok kinagyítják az értékeinket, értelmezik az életünket. Az élet értelmezésében és az életvitelben bekövetkező változás szükségszerűen megváltoztatja a rítusainkat is. Az egyháztörténelem minden egyes reformmozgalma liturgikus reformot is hozott; tulajdonképpen a kereszténység történetében a legforradalmibb események mindig kihatottak az egyházi szertartásokra is.”³⁹⁵

A szekuláris és egyházi ünnepek sokasága jelzi, hogy a rítusokra, az életfordulók ünneplésére mindig is szüksége volt az embereknek. Ezeken a rítusokon keresztül találkozunk a legtöbb ember a vallással. Az életciklus átmeneti időszakai, a születéstől a halálig, a felnőtté válási rítustól a családi rítusokig értelmet adnak a létnek, vagy éppen vigasztalást vagy bátorítást nyújtanak.³⁹⁶ A szertartások, az ünnepi pillanatok jelzik, hogy nem hagyjuk csak úgy elrohanni az életet magunk mellett, hanem igényünk van arra, hogy valaki „észrevegye,” sőt ünneppel emlékezzen meg életünk eseményeiről és fordulópontjairól. Ezeket a fordulópontokat a keresztény egyházak „ünnepekkel” jelzik, amelyek lehetnek

³⁹⁴ TOMKA 1988, 3-6. o.

³⁹⁵ FODORNÉ 1996, 177. o.

³⁹⁶ BEIT-HALLAMI – ARGYLE 1997, 51. o.

örömnépek, keresztlő, konfirmáció, esküvő alkalmából, és lehetnek emlék-ünnepek, temetések, temetési megemlékezések, sírkőavatások. Ezekben a fordulópontokban különleges, egyedi és „rendszeresen visszatérő alkalmak” és találkozási pontok adódnak.³⁹⁷ Németh Dávid szerint az emberek ezekben a más néven „passzázs-rítusokban” vallási impulzusokat igényelnek. A maguk mögött tudott idő, az egyházi ünnepek és személyes életük fordulópontjai hozzák el őket az egyházba, a gyülekezetbe.³⁹⁸

Mégis, a ma ünnepelt rítusok értelmezése, az azokhoz való ragaszkodásunk jeleznek egy megváltozott szemléletet is, amely szerint a mai emberek egyre kevésbé értik és érzik, hogy a vallási ünnepek miről szólnak. Ezért telnek meg a világi rítusok ünnepi tartalommal, hogy az ünnep és a rítus utáni vágy és igény megmaradhasson az emberben, és valamelyest meglegedést nyújtson. Fontos tehát kazuális alkalmainkra és a passzázs-rítusokra úgy tekintenünk, mint amelyek az ünnep iránti igényt, az élet értelmének megtalálását, az élettel kapcsolatban feltett kérdéseket felismerik, megjelenítik és válasszal szolgálnak rá. Tanítási lehetőség ez, méghozzá a közös tanulás megvalósításában az ünneplők és a gyülekezet számára is. A szolgálatvégző Isten Lelkét segítségül hívva azért is fohászkodhat, hogy ezek az első látásra formálisnak tűnő alkalmak szolgálhassák azt a motivációcserét, amelyben egy formális motivációt felválthat egy alapvető egzisztenciális kérdésfelvetés az élettel és a hittel kapcsolatban.

Egyházi és gyülekezeti gyakorlatunkban még mindig sok olyan találkozási pont akad a gyülekezetbe betérő, valamilyen kazuális alkalmat kérő emberekkel, akikkel lehetősége van a lelkésznek leülni és időt szánni a beszélgetésre, a felmerülő kérdések átbeszélésére és a tulajdonképpeni kapcsolatfelvételre. Keresztelők, felnőttkeresztelések, esküvők, házassági évfordulók, temetések, halottakról való megemlékezések, mind olyan alkalmak, amelyekhez felkészítés, tanítás, beszélgetés és utógondozás is tartozhat. Evangélikus egyházunk jelenlegi gyakorlata alapján azt mondhatjuk, hogy a kazuális alkalmak adják a legtöbb lehetőséget a találkozásra, a beszélgetésre és a felnőttek indirekt katekézisének megvalósulására. Ebből a szempontból külön is érdemes megemlíteni a felnőttkeresztiséget. Ez a katekézis tipikus és speciális helyzete. Evangélikus gyakorlatunk szerint a felnőttkeresztiség egyben konfirmáció is, ezért mindenképpen tanítási alkalom. Tapasztalatom szerint a felnőttkorban történő beszélgetések, a közös tanulás, a hitről szóló párbeszéd és a beszélgetés közben mindig megvalósuló lelkigondozás mutatja, hogy aki már megérkezik, bele is illeszkedik a

³⁹⁷ SZABÓ 2000a, 10. o.

³⁹⁸ NÉMETH 2004, 124. o.

felőttkatekézis szituációjába. Mivel a felőttkereszttség legtőbbször egyéni felkészítés útján zajlik, a pozitívumai mellett azt a veszélyt is látnunk kell benne, hogy a győlekezetbe való bekapcsolás nem könnyen megvalósítható. Amennyiben a felőttkeresztségre való felkészítés csoportban zajlik, maga a csoport könnyebben tud kapcsolatot építeni és később a győlekezet aktív tagjává válni.

4.5.5. *Lelki (spirituális) gyakorlatok*

A felőttkatekézis szemléletváltásának kapcsán nem feledkezhünk meg azokról az ún. lelki gyakorlatokról sem, amelyek elősegítik az embernek Istennel való kapcsolatát. Luther is felismerte, és a Kiskáté harmadik részében példát is ad rá, hogy életünkben a hit táplálásához szükség van rendre és szokásokra, amelyek Istenre összpontosítják gondolatainkat életünk minden napján.³⁹⁹ Szabó Lajos tanulmánya a konfirmációról „az egyik legfontosabb átadandó területként” nevezi meg a spirituális értékeket, a keresztény életforma gyakorlását és azokat a lelki lehetőségeket, amelyek az egyház életében, a győlekezetek lelki alkalmában megtalálhatóak.⁴⁰⁰ Christian Möller a spiritualitás utáni „hangos kiáltásban” hasonlóképpen valódi szükséghelyzetet lát, főképp a mai fiatalok körében.⁴⁰¹ A bennünket körülvevő világ eltakarja mindazt, ami valóban lelki éhség bennünk, és azért új utakat keresünk. Keresztény életünk szomorú valósága, hogy legtőbben ezeket az új utakat nem nálunk, hanem más, egzotikusnak és különlegesebbnek tűnő helyeken keresik.

Steffensky a holnap egyházának spiritualitásáról írott tanulmányában rámutat, hogy a lelkiség, a lelki élmény az imádságból és az istentiszteletből születik.⁴⁰² Aki meg sem próbálja gyakorolni ezt a lelkiséget, hiába keres máshol és másban spirituális élményt. Az Istenre rátaláló lelkiség az a tapasztalat, amely kimozdítja az embert önmaga világából és megnyitja életét Isten és a másik ember előtt. Mi hiányzik az életünkből? Először is a kommunikáció, a megbeszélés, a dialógus lehetősége. Egy sikerorientált korban, ahol az embernek önmagát nem szabad megmutatnia, egyre nagyobb vágy bontakozik ki a valódi kommunikáció, az igaz beszélgetések iránt. Az ember ezt az alapvető kommunikációt az imádságban gyakorolhatja. Szabóné Mátrai Mariann az imádkozás kultúrájáról írott tanulmányában biztat az imádság lelki és verbális felfedezésére: „Az imádság szavaira

³⁹⁹ ARAND 2001, 57. o.

⁴⁰⁰ SZABÓ 2000a, 15. o.

⁴⁰¹ MÖLLER 2002, 69. o.

⁴⁰² STEFFENSKY 2004, 45. o.

ugyanúgy rá kell találni, mint az imádkozás lelkére. Nemcsak a csendre és a nyugalomra való képességünket veszélyezteti erősen a mindennapi élet környezete, hanem mintha a nyelvet is elfelejtettük volna, mintha idegen nyelvként tanulnunk kellene a lélek szavait.”⁴⁰³

A Biblia tanúságtétele alapján az ember helyzetében a legalapvetőbb kapcsolatfelvétel az imádság, amelyet Jézus is gyakorolt és tanított is. Az imádság, a fohász az Ószövetség történeteiben is szerepel. Az imádság olyan lelki kommunikáció Istennel, amelyben mindkét fél hallhatja és meghallgathatja a másikat. Az imádság ereje még a nem rendszeresen templomba járók életében is fontos szerepet tölt be. Ma szükséges a felnőttek oktatásában az imádság szabad és kötött formáinak alaposabb megismerését tanítani. Az imádság mellett a másik alapvető lelki gyakorlat a Biblia rendszeres olvasása. A Biblia szavai Isten üzenetét, cselekedetét és útmutatását tartalmazzák, amelyek ismerete és rendszeres olvasása nélkül elsekélyesedik a keresztény élet. Wuthnow az imádság és a bibliaolvasás lelki gyakorlatát a zongoratanuláshoz hasonlítja, hiszen gyakorlásra mindegyik esetben szükség van.⁴⁰⁴ Különös jelentősége van ebből a szempontból evangélikus egyházunk azon hagyományának, hogy minden templom oltárán nyitott Bibliát találunk. Ez az egyébként erős szimbólum mégis ismeretlen sok ember számára, pedig nagyon jól közvetíti azt a lehetőséget, hogy Isten, aki élő szavával megtalálja hozzánk az utat, hogyan von be bennünket a megismerésnek, a lelki utak megtalálásának és a követésnek a lehetőségébe és ajándékába. Möller számára „... a Biblia akkor bizonyul élő könyvnek, ha nem a mi problémáink, a mi értelmünk, vagy a mi korunk fóruma előtt kell magát aktuálisnak és modernnek bizonyítania, hanem ha magától beszélhet, mint 'Szentírás'.”⁴⁰⁵

Az egyház tanítói szolgálatának egyszerre alapja és csúcspontja a Biblia tanításának módszertana. Igen, fel kell tennünk nekünk is – sokakhoz hasonlóan – a kérdést a gyermekkori hitoktatással kapcsolatban: hová tűnik a gyermekek bibliaismerete felnőttkorra? Hová tűnnek az átélte, kiszínezett, eljátszott, megtanult, felolvasott bibliai történetek? Talán a rejtély emberileg megfeythető kulcsa a tanítást átadó felnőttek bibliaátélésében van. Mennyire a miénk, mennyire az életünk mindaz, amit megtanítunk? Ha van feladata az egyház minden generációjára egyaránt érvényes tanítói küldetésének, akkor az a Biblia ismeretének hatékony és szerethető átadásának feladata. Felnőttkorban speciális úton, de nagyon intenzíven nyílik rá lehetőség.

⁴⁰³ SZABÓNÉ 2014, 200. o.

⁴⁰⁴ WUTHNOW 2007, Kindle location 1906.

⁴⁰⁵ MÖLLER 2002, 75. o.

A lelkeséget, az egyház gyakorlatában élő spiritualitást továbbra sem gondolom összetévesztendőnek a ma gyakorolt spiritualitás-mozgalommal, ami a távolban keresi a megoldást a közeli kérdésekre. Egyházunk szociológiai felmérése is mutatja, hogy nem vagyunk tisztában a kezünkben lévő lelki lehetőségekkel, az imádság, a bibliaolvasás, az istentiszteleti élet adta ajándékokkal.⁴⁰⁶ A keresztény spiritualitás (én szívesebben használnom a lelkeség kifejezést) nem az ember választási helyzetéből bontakozik ki, ahogyan azt Németh Dávid is hangsúlyozza a keresztény spiritualitás-fogalom magyarázatakor.⁴⁰⁷ Sokkal inkább Istentől indul ki az ember iránti szeretet és megbocsátás és az emberi élet értelmének felajánlása. Egy olyan kapcsolat létrejötte, amely az embert emberként, Isten gyermekeként tartja számon, és olyan lelki kísérés lehetőségét ajánlja fel számára, amely az emberléthez szükséges lelki folyamatok Istentől jövő, Szentlelkén keresztül működő kegyelmi ajándéka. A keresztény lelkeség, azon belül is az általunk gyakorolt protestáns lelkeség Ruhbach göttingeni teológus leírása alapján öt jellemző alapján válik „kegyes életté.”⁴⁰⁸

1. A bibliai tájékozódás nyomán. A reformátori alapelveknek megfelelően a Sola Scriptura elvét valljuk, és az igeolvasás és igehallgatás eseményében történik meg az Istentől jövő kommunikációba való bekapcsolódás és az egész embert érintő elköteleződés.
2. Ebből következik a krisztuskövetés. Ez a krisztusi tanítványságra való elhívás válaszadása és megélése, ahogyan azt az evangéliumi történetek követendő példaként állítják elénk. A krisztuskövetés minden ember számára magában hordozza a tékozló fiú hazatérésének meghatározó tapasztalatát: bűnbocsánatot és új életlehetőséget kapott emberek vagyunk.
3. A keresztény életre való elhívás egyben közösségi elhívás is. A keresztény közösség fogalma minden emberi közösség tapasztalatát felülmúlóan az elfogadás, a segítségnyújtás és a közös Istenhez tartozás közössége és közösségi eseménye.
4. Szolgálatná és bizonyágtétellé válik a keresztény ember élete. A befelé fordulás helyett a mások felé fordulás és a megsegítettség élménye formálja az embert, aki számára természetessé és örömmé válik, ha élete fordulatáról tanúságot tehet.

⁴⁰⁶ FÁBRI 2010, 106. o.

⁴⁰⁷ NÉMETH 2012, 109. o.

⁴⁰⁸ I. m. 111-113. o.

5. A hitben való növekedés együtt jár az imádkozó élettel mint nem időszakos, hanem mindennapi lélegzetvétellé váló folyamat a hívő ember életében.

A világban ma tapasztalható spirituális éhségből és a keresztény lelkiiség átfogó leírásából is kitűnik, hogy mind-mind olyan folyamatok, amelyek a racionalitáshoz, a tudomány mindenhatóságához, a kognitív folyamatokhoz szokott és szoktatott emberek életének hiányterületei. Egy-egy hiányterület felismerésekor egy ún. ingamozgás figyelhető meg. A spirituális ingamozgás a ráció oldaláról a lelki és érzelmi, affektív oldalra vitte át az ember igényét és vágyát. Mégis látnunk kell, hogy a keresztény lelkiiség jelen századi megfogalmazásához és ismerteté tételéhez nem ragadhatunk le csak az egyik oldalnál. Keresztény és protestáns keresztény örökségünk, hogy felismerjük, Istennek a teljes emberre igénye van. Igénye van értelmünkre, ahogyan igénye van lelki folyamatainkra is. A felnőttképzés megújuló helyzetében ezt a szempontot meg kell tartanunk és figyelembe kell vennünk a felnőtt generációk megszólításakor. Németh Dávid katolikus és protestáns lelkiiséget összehasonlító elemzésében mindezt így foglalja össze: „A spiritualitás nem korlátozódhat a hit érzelmi, irracionális és titokzatos oldalára. Szerepet kell benne játszania a rációnak is... A spiritualitás megélése a szektásodás melegágyává válik, ha nem kapcsolódik logikailag is vállalható világszemlélethez.”⁴⁰⁹

Az egyházi környezet vizsgálatának következtetései

Milyen helyzetben és milyen kihívások közepette él ma az egyház és milyen aktuális kérdéseket vizsgál a felnőttek korosztálya szempontjából? A gyülekezetek hogyan válhatnak az identitás kialakításának iskoláivá a vallási és világnézeti sokféleség ellenére?

Mai egyházi életünk egyik legnagyobb kihívása az egyházon még belüli, de inaktív, és az egyházon már kívüli felnőttek elérése és kísérése. A felnőttképzés segítség lehet abban, hogy felveszük a küzdelmet a felnőtt egyháztagok aktivizálása és a kívül levők elérése érdekében.

⁴⁰⁹ NÉMETH 2012, 113-114. o.

A mai magyarországi evangélikus egyházi élet sok szempontból átmeneti helyzetben van. Az iskolai hitoktatás lehetőségeinek bővülése, az egyházi szolgálatok sokrétősége, a hagyományos népegyházi keretek újraértelmezése új stratégia-alkotási helyzetet teremtett. Ebben az új stratégiában kell értelmeznünk a felnőttkatekézis esélyeit és lehetőségeit egy autentikus kapcsolatra és hitében nyitott, befogadó közösségre vágyó felnőtt korosztály megszólítására és tanítására.

A felnőttek kereső magatartása ráirányíthatja a figyelmünket az iskolai hitoktatás és a konfirmáció katechetikai kontinuitást igénylő kísérésére, hogy felnőttkorban se maradjon el a hitről szóló beszélgetés és a tanulási folyamatban való részvétel. A felnőttkatekézis új megvilágításba helyezi a gyermekek hitoktatását és a konfirmáció értelmezését, és egy generációkat átfogó spektrumban helyezi el a korosztályok hitoktatását.

5. A hitfejlődés-elmélet mint út a felnőttképzés felé

„Nekünk és Istennek dolgunk van egymással; és amikor megnyitjuk magunkat hatása előtt, legmélyebb sorsunk teljesedik be. A világegyetem, mindazon részével, ami személyes létünket alkotja, úgy fordul rosszabbra vagy jobbra, amilyen mértékben mindegyikünk betölti vagy elhárítja az Isten által támasztott követelményeket... Isten valóságos, hiszen valóságos hatása van.”⁴¹⁰

Az ember vallásos életútjának pszichológiai feltérképezése egy, az emberi életszakaszokon átívelő folyamatban ábrázolja az emberi életkorokból fakadó szakaszokat, a születéstől egészen a halálig. Ez a folyamat különböző, egymást követő és egymásból következő szakaszokból, illetve egymástól minőségileg és működésileg különböző szintekből áll, amelyeket pszichológusok és valláspszichológusok más-más szempontok szerint, de mégis összehasonlíthatóan írnak le.⁴¹¹ A személyiség kialakulását szakaszokban vizsgáló irányzatot a pszichológián belül a pszichodinamikus irányzat, amely fejlődéslélektani távlatban látja az emberi életet, a szakaszok feladataival és válságaival együtt. A személyiségfejlődés célja a fejlődéselméletek szerint a teljes autonómiára és kapcsolatok kialakítására képes egyén.⁴¹² A pszichológia, és azon belül is a valláspszichológia fejlődéselméletei sokat segíthetnek a felnőttkor különböző stádiumainak megismerésében és abban, hogy ezekben a stádiumokban milyen az embernek a transzcendenshez való viszonya, milyen kérdéseket tesz fel, hogyan értékeli önmagát és Istenhez, a valláshoz való viszonyát.

⁴¹⁰ „We and God have business with each other; and in opening ourselves to his influence our deepest destiny is fulfilled. The universe, at those parts of it which our personal being constitutes, takes a turn genuinely for the worse or for the better in proportion as each one of us fulfills or evades God's demands... God is real since he produces real effects.” JAMES 2008. 374. o.

⁴¹¹ A fejlődésről a következő alapvetést adja Mönks és Knoers: a fejlődésre úgy kell tekintenünk, mint a kibontakozás lehetőségére, ami folyamatként megy végbe az ember életében. Ez a folyamat haladást is jelent, növekedést, érést, amely magasabb szintű szerveződéshez vezet. Mönks az emberi fejlődést így definiálja: „A pszichikai fejlődés dinamikus, egész életen át tartó folyamat. Az egyéni adottságok és a szociális környezet közötti interakciók (kölsönhatások) határozzák meg, hogy milyen viselkedés (cselekvés) és milyen viselkedési, illetve cselekvési motívumok keletkeznek és manifesztálódnak. A tényleges életkor itt nem független változó, hanem idődimenzióként a fejlődés mozzanatai elrendeződésének keretét alkotja.” (Mönks, 1975a, 5). MÖNKS-KNOERS 2004, 15-16. o. A fejlődéssel Pléh Csaba a felnőttkori problémák magyarázatához is szükségesnek látja és a fejlődéselméletek (Piaget, Vigotszkij) véleménye szerint minőségi átalakulások sorozatát tárják fel. PLÉH 2008, 57. o.

⁴¹² SZENTMÁRTONI 1999, 15. o.

Bár szekularizált világunkban a hit már nem játszik központi szerepet a társadalom, az egyén életében, a transzcendens felé való nyitottság felerősödése új helyzetet teremtett. Ezért is történhetett az, hogy Isten és ember kapcsolata felé, a vallásosság pszichológiai és pasztorálszichológiai kutatásai felé újra megnyílt az érdeklődés a XXI. században, erre Zinnbauer és Pargament is felhívja a figyelmet.⁴¹³ A vallápszichológia és a fejlődéslélektan határterületén igazat adhatunk a Whitehead-szerzőpárosnak, akik a két, sokáig egymás mellett futó tudományág találkozásáról mondják: „meggyőződésünk, hogy a pszichológiai érettség kihívása végső soron vallásos meghívás is.”⁴¹⁴ Az emberi fejlődéssel foglalkozó pszichológia és a vallási jelenségeket vizsgáló vallápszichológiai tudományág találkozásában olyan „narratív keretet” találunk, amely a változás és folyamatosság ütközőpontjait és a velük járó feszültséget összetartják. Ezekre a keretekre nagy szükség van akkor is, amikor nem csupán a tanulás és az ismeretszerzés szükségességét kell a mai társadalomnak újra felfedeznie, de velük az egyháznak is újra nyitottá kell válnia a felnőttek elérése, megszólítása és tanításbéli, hitbéli kísérése irányában.⁴¹⁵ A hitfejlődés-elmélet megismerésének célja, hogy közelebb kerüljünk az ember hitre nyitottságának kérdéséhez, a hit kialakulásának és fejlődésének szakaszaihoz és problémáihoz. Disszertációmban nem törekszem a fejlődéselméletek részletes ismertetésére, de szeretnék rámutatni arra, hogy ezek az elméletek segíteni tudnak a felnőttképzés aktuális tevékenységében.

5.1. A hitfejlődés a változások tükrében

A fejlődéslélektani elméletek és a hitfejlődés vizsgálata is arra épül, hogy az emberi élet egyik nagy jellemzője a változás.⁴¹⁶ James Fowler, a hitfejlődés-elméletek egyik központi jelentőségű kutatója a változások megtörténésének szükségességét 3 különböző szempont szerint írja le.⁴¹⁷

⁴¹³ ZINNBAUER-PARGAMENT 2005, In: Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality. 21. o. Zinnbauer és Pargament szerint a XX. század közepe táján csak szunnyadó volt az érdeklődés a téma iránt, de a XXI. századra újra fokozottabb érdeklődés mutatkozott a pszichológia irányából a vallás és a spiritualitás felé.

⁴¹⁴ „... we remain convinced that the challenge of psychological maturing is finally a religious invitation.” WHITEHEAD-WHITEHEAD 2004, 10. o.

⁴¹⁵ FOWLER 2000, 10. o.

⁴¹⁶ KORHERR 1990, 22. o. Korherr utal Weber gondolatára, amelyben Weber felhívja a figyelmet a biológiai fejlődés valamint az etikai és vallási fejlődés közötti különbségre. Az etikai és vallási érési és változási folyamatok „döntéssel és kegyelmi segítséggel” végbemenő változások a biológiai változásokhoz képest.

⁴¹⁷ FOWLER 1996, 9-10. o.

1. Szükségszerű, hogy az ember fejlődésen menjen keresztül. Ennek alapja, hogy testünk van, és születésünk után fizikai, érzelmi, kognitív és lelki növekedésen és változásokon megyünk keresztül. A testünk folyamatosan „érik,” felnőtt formát vesz fel, majd elkezdődik az öregedés visszafordíthatatlan folyamata. A testünk változása lelki változásokat is jelez. Ezt fejlődési (*developmental*) változásnak nevezzük.
2. A változás következő formáját a krízisek megtapasztalása adja. Életünk során a lelkünkkel, értelmünkkel is átélünk olyan helyzeteket, amelyek megváltoztatnak, megállítanak, átgondolásra készítetnek bennünket. Érzelmi és kapcsolati életünknek ilyenkor gyógyulásra, „átdolgozásra” van szüksége. Ez a változási szempont gyógyuló vagy rekonstruktív változás.⁴¹⁸
3. A harmadik változási területet a bennünket körülvevő társadalom, a politika és a technológia területén fedezhetjük fel. Életünk során sok-sok ilyen változásnak vagyunk tanúi, és ezekben a változásokban is szüksége van az embernek reményre és bizalomra, hogy készen állhasson a változásra és a megújulásra. A változások harmadik forrását az életünket formáló rendszerek felbomlásában és módosulásában találjuk meg.

Ezek a különböző típusú változások egy nagy kölcsönhatási rendszerben hatnak az emberre. A változásokat és az ezekkel járó fejlődési mozzanatokat mind átjárja és átfogja az értelemalkotás, ami által értelmezhetővé, elfogadhatóvá vagy elhordozhatóvá válnak az emberi élet eseményei. Az értelemalkotás alapja az emberben lévő hit. A hit definiálásának és fogalomhasználatának kérdését szeretném tovább elemezni a következő részben a hitfejlődés-elméletek szempontjából.

5.2. *A vallás és a hit fogalmának definíciója*

A hit fejlődésének vizsgálatakor az ember bizonyos prekonceptiókkal közelít a hitfejlődés elméletéhez. Ezt a prekonceptiót talán leginkább a hitvallásosság kérdése határozza meg. Keresztényként, evangélikusként közelítve a hitfejlődés kérdéséhez egy meghatározott értelmezési keretben képzei el az ember az elméleti leírást. Mégis, a

⁴¹⁸ Whitehead a következőképpen reagál erre: „Az egészséges felnőttkort (...) nem a problémák hiánya jellemzi, hanem a problémákra adott reakció. Ez azt jelenti, hogy az egészség nem egy olyan állapot, amit elérni kell, hanem az élet kihívásaihoz való adaptáció hatékony módja.” „Healthy adulthood (...) is understood not in terms of an absence of problems but as a way of reacting to them. That is, health is not so much a state to be achieved; it is, rather, an effective mode of adaptation to the challenges of life.” WHITEHEAD-WHITEHEAD 2004, 9. o.

következőkben azt látjuk, hogy a hitfejlődési elméletek sokkal mélyebb alapot adnak a hit leírásához. Rámutatnak arra, hogy az emberben meglévő hit mélyen gyökerezik teremtettségünkben, de kibontakozását sokféle környezeti tényező alakítja.

Maga Fowler a hit fogalmára 1999-ben a következő meghatározást adja: „A hit a megélt és élő kapcsolat ahhoz az isteni Máshoz, akit Istennek hívunk.”⁴¹⁹ Fowler hitfejlődés elméletének is alaptézise, hogy a hitnek köze van az emberi élet értelmének megalkotásához, fenntartásához és formálódásához.⁴²⁰ Az embert körülvevő világ követelményei és erői között a hit a felé a középpont felé irányít bennünket, ahonnan életünk az értelmét kapja és azt fenntartja. Fowler számára a hit egyetemes emberi jelenség (*faith is a human universal*).⁴²¹ A hit fogalmának egészen újszerű értelmezése Hay definíciójában is megjelenik: szerinte „a transzcendens tapasztalat teljes egészében része általános pszichológiai és biológiai összetételünknek.”⁴²² Craig Dykstra hitfejlődést elemző tanulmányában a következő két összegző definícióban foglalja össze a fowleri hitdefiníciókat:

1. Az ember lététől elválaszthatatlan a hit és az élet értelmének keresése: „A hit emberi egyetemes jelenség, mert az ember nem tud élni anélkül, hogy egy ’világban’ élne, anélkül, hogy mindennek értelmét ne keresné, anélkül, hogy önmagát ne próbálná meg elhelyezni mindebben. Hasonlóképpen nem élhetünk valamihez vagy valakihez kapcsolódó bizalom és lojalitás nélkül. Bizalomra és lojalításra épülő kapcsolatok, a világ és az élet és önmagunk értelmezése nélkül lelki, pszichológiai és fizikai halottak vagyunk. Ezek mind olyan kérdések, amelyek bennünket emberré tesznek.”⁴²³
2. A definíció folytatásaként a folyamatos változás szükségességét hangsúlyozza. A hit reagál, kontaktusban van a világgal, az életeseményekkel. Változik, alakul, protestál, mélybe zuhan, majd újra felfelé kapaszkodik. A hit él és szorosan követi emberi életünk eseményeit.

⁴¹⁹ FOWLER 2000, vii. o.

⁴²⁰ FOWLER 1986, 15. o.

⁴²¹ I. m. 15. o.

⁴²² Wright idézi Hay-t (1982): „... transcendent experience is part and parcel of our standard psychological and biological make-up. WRIGHT 2004, 188. o.

⁴²³ „Faith is a human universal because human beings cannot live without living in a „world,” without some sense of meaning, without some constitution of the self. Nor can we live without living in some relationships of trust and loyalty to something. Without relationships of trust and loyalty, without a „world” and some sense of meaning and self, we die spiritually, psychologically, and even physically. These are the very things that make us human beings at all.” DYKSTRA 1986, 49.o.

A fowleri hitfogalom értékelését Németh Dávid „homo religiosus” értelmezésével is összevetve azt láthatjuk, hogy bár a vallás megjelenésének mikéntjét lehet és szükséges is vizsgálni a szekuláris társadalmi berendezkedésű világunkban, magának a vallásnak a megléte olyan „más úton nem kielégíthető elemi emberi igények” valósága, amely miatt a vallás egyetemes emberi jelenség, az emberi lét része, sőt, természetes és született velejárója.⁴²⁴ Ez az a pont, ahol a fowleri hit-fogalom többes jelentését érdemes további vizsgálat alá vetni.⁴²⁵ Az angol nyelvben a *faith* szót meg feleltethető a magyar nyelvben a hit szónak, megkülönböztetésül a *religion* (vallás) és a *belief* (hittartalom, meggyőződés, eszme) szavaktól. A hit (*faith*) egyetemes, minden emberrel vele születő tulajdonságához képest a *belief* szó már azt a hittartalmat jelenti, ami egy adott közösség vagy egyén által definiált, doktrinális vagy ideológiai tartalmat jelent.⁴²⁶ A vallás (*religion*) szó olyan összegyűjtött hagyományt jelent, ami a hit tartalmáról és a hit gyakorlásáról szól, amit egy közösség a múltban és a jelenben is megél és gyakorol. A vallásgyakorlás felélesztheti és formálhatja az egyén hitének tudatosodását. Régebbi kultúrákban hit és vallás szorosan összetartozott, csak a felvilágosodás, de különösen is a XX. század modernizációja után váltak el egymástól. Azóta különböztetünk meg vallásos hitet és hitet (valamiben), azóta tapasztaljuk az egyéni vallásosság megjelenő formáit a közösségben megélt hitérettel egyetemben.

Németh Dávid interpretációja tovább pontosítja a hit fogalmát azzal, hogy szerinte a hit nem feltétlenül Istenben találja meg végső kapaszkodóját. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, egy ismert és elfogadott valláshoz kell fordulnia, amely a transzcendensre, mint az ember iránt igényt formáló valóságra mutat rá. Németh Dávid ebben az összefüggésben a kereszténységet mint a legerősebben az embert az Isten cselekvéséhez és kegyelméhez kapcsoló vallást definiálja.⁴²⁷ Hasonló meghatározást ad Orosz Gábor Viktor

⁴²⁴ Németh Dávid, könyvének első fejezetében megvizsgálja a vallást és összehasonlítja az ideológiával: vajon az élet értelme megtalálására tett emberi kísérleteink nyomán vallásra, transzcendens kapcsolódásra, vagy csupán egy konstruált ideológia megtalálására teszünk kísérletet? Disszertációm folytatásában én továbbra is a fowleri értelmezést követem, tiszteletben tartva mindazokat az eredményeket, amelyeket Németh Dávid kutatásai feltárnak. NÉMETH 2012, 15kk.

⁴²⁵ A fowleri különbségtételt támasztja alá Tamminen definíciója is: „(...) a vallásosság mint pszichológiai fogalom nem jelenti feltétlenül ugyanazt, ami a keresztény értelemben vett hit, még akkor sem, ha a pszichológiai kutatások feltárnak valamit a hit karakteréről és tartalmáról.” TAMMINEN–VESA-PYYSIÄINEN 2001, 54. o.

⁴²⁶ Németh Dávid különösen is kiemeli a meggyőződéssel kapcsolatban, hogy reprodukív és kreatív elemei is vannak, melyek egymásba fonódva biztosítják, hogy mások hittapasztalatát, saját magunk is megtapasztalva azok igazságát, a sajátunkká tegyük. A felnőttképzésben a meggyőződés és a tapasztalás kölcsönhatása nagyon lényeges elem, ahogyan erre Németh Dávid leírásából is következtethetünk. NÉMETH 2012, 34-35. o.

⁴²⁷ I. m. 69. o.

is: „... a kereszténység az ige vallása, és a hit keresztény fogalom a vallásra.”⁴²⁸ Nem magát a kereszténységet értelmezi, viszont a „finom eszközökkel való meghatározás” szükségességére felhívja a figyelmet Martos Tamás tanulmánya a vallásosság és az értelemkeresés összehasonlíthatóságának kérdéséről. A hit – vallás – hittartalom hármását úgy látja, hogy a hitnek vannak strukturális (vallási) és tartalmi (hittartalmi) jellemzői, amelyeket lényeges finom és precíz eszközökkel meghatározni. A tanítás, ezen belül is a felnőttek tanításának kérdésében az értelemkeresés és ez a finom eszközökkel való meghatározás azt jelzi, hogy amikor tényleg komoly kérdéseket tesz fel az ember, legyen lehetősége komoly átgondolásra, a feltett kérdései kapcsán a válaszok megtalálására.⁴²⁹

5.3. *Az emberi élet értelme*

Ahogy arról már a bevezetőben szóltam, a hitfejlődéelméletek az emberi élet értelmére való rátalálás folyamatát igyekeznek bizonyos feltételezések, kutatások és következtetések útján nyomon követni és egyben leírni.⁴³⁰ James Fowler szinte költői módon fogalmazza meg az ember számára az élet értelme megtalálásának alapvető emberi szükségességét:

„A lábunk a mindennapos fáradozás talajába süpped – adunk és kapunk, fáradunk és elfáradunk a túlélésért és az élet értelméért való küzdelemben. Az eshetőségek közepette, a bizonytalanságból táplálkozva, áldott és veszélyektől sem mentes életünket azzal töltjük, hogy önmagunkká váljunk a bizalom és lojalitás kapcsolataiban a többiekkel, akik hozzánk hasonlóak – személyekként és közösségekként egyaránt. Egymáshoz szeretetben kapcsolódunk, vagy éppen hűségben vagy hűtlenségben küzdünk egymással. Megosztjuk egymással a végső sorsunk jövőképét, az elhívásunkat, a reménységünket, az őszinte csodálkozó perceinket, a némaságba burkolózó félelmünket vagy az ellenállásunkat. Nyelvünkben kapcsolódó, szimbólumokban született, történetek által meghatározott teremtmények vagyunk. Nem élünk sokáig vagy jól a megtalált életértelem nélkül.”⁴³¹

⁴²⁸ OROSZ 2015, In: Evangélikus önazonosság, 181. o.

⁴²⁹ MARTOS 2007, 31. o.

⁴³⁰ 'Életesemények a fejlődéslélektan tükrében' c. könyvükben, Frenkl Sylvia és Rajnik Mária is megállapítja, hogy az emberi élethez szükséges az egységesítő életfilozófia valamilyen formája. Ezzel összhangban idézik Sprangert, aki szerint a vallás a leginkább egységesítő hatású életfilozófia és értékorientáció. FRENKL-RAJNIK 2002, 122. o.

⁴³¹ „... our feet mire in the clay of everyday toil – getting and giving, spending and being spent – in the struggle for survival and meaning. In the midst of contingency, suckled on uncertainty, we spend our blessed and threatened years becoming selves through relationships of trust and loyalty with others like us – persons and communities. We attach to one another in love; we struggle with one another in fidelity and infidelity. We share our visions of ultimate destiny and calling, our projections in hope, our moments of revelation in awe,

Hood nagy biztonsággal jelenti ki, hogy minden értelmileg egészséges ember megküzd az életében azzal a kérdéssel, hogy mi az életének az értelme. Rámutat arra is, hogy nem véletlenül vált például Rick Warren 2002-ben kiadott könyve, 'A Céloktól vezetett Élet' bestsellerré. Sokszor pontosan az élet értelmének kutatása vezet el embereket a valláshoz.⁴³² Minden ember szeretné tudni, hogy mivégre született erre a világra. Crystal L. Park is központi jelentőségűnek tartja az emberi létezéshez az élet értelmét.⁴³³ Az értelem kétféle jelentését különbözteti meg: az átfogó értelmet (*global meaning*) és az értelemalkotást (*meaning making*) krízishelyzetben vagy bonyolult szituációkban. Az átfogó (*global*) értelemnek három aspektusa lehet: hit, cél és szubjektív érzelmek. Az értelemalkotás akkor következik be, ha valakinek az életértelemről alkotott átfogó nézetét valamilyen tragikus esemény megváltoztatja. Az értelemalkotás (vagy újrafogalmazás) azt jelenti, hogy egy szituációt új szemmel nézek, és úgy alakítom – úgy alakul a hitem és alakulnak a céljaim, hogy újra konzisztensen értelmezsem a világot.⁴³⁴ Az értelemalkotás fogalma a transzformatív tanulási mód (későbbiekben kerül ismertetésre) egyik lényeges mozgatórugója. A vallás és az élet értelmének kapcsolatáról Hood négy kritérium alapján állítja, hogy egyedül a vallás képes átfogó értelmet adni az emberi életnek. Ez a négy kritérium: széleskörűség, elérhetőség, transzcendencia és közvetlen igény.⁴³⁵

1. A vallást látja minden értelmezési rendszer között a legszéleskörűbbnek, mert magába foglalja mindazt, ami az emberi életet érinti.
2. A vallás elérhetőségének kérdése már több kritikus pontot érint: Robert Wuthnow szerint vannak "vallásos lakók", akik számára kényelmesek a vallás által biztosított keretek. De a vallás elérhető azok számára is, akik éppen lelki támaszt, lelki fogódzót keresnek és nyitottak új spirituális területek felé.
3. Hood számára minden - az értelemre vonatkozó - rendszer közül a vallás mutat az ezen világon "túlra." Lelkészi munkám során hatványozottan tapasztalom, hogy az élet tragikus határterületénél, a "halál árnyéka völgyében" minden embert megérint

and our fear in numbness or protest. We are language-related, symbol-borne, and story-sustained creatures. We do not live long or well without meaning." FOWLER 2000, 39. o.

⁴³² HOOD-HILL-SPILKA 2009, 13. o.

⁴³³ Az értelemfogalom (jelentés, meaning, Sinn) összetettségére mutat rá Martos Tamás, és megkülönböztet egyszerű értelem, egzisztenciális értelem, személyes értelem és spirituális értelem kifejezéseket. MARTOS 2007, 11. o.

⁴³⁴ PARK 2005, In: Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality, 299. o.

⁴³⁵ I. m. 15-17. o.

a földi életen túli lét kérdése. Még a mindennapokban a hit kérdéseit elutasító ember számára is fontossá válik ilyenkor a transzcendencia kérdése.⁴³⁶

4. A negyedik szempont, a közvetlen igény szempontja sok ember számára megerősíti egzisztenciájának célját és a „fontos vagyok valakinek” biztonságérzetével ruházza fel. Istennek közvetlen igénye van rám és ez megerősít létemben, hivatásomban, emberi kapcsolataimban.

Hood mellett Park kutatásai alapján Martos Tamás is összetartozónak látja az átfogó jelentésrendszer (az élet értelme) és a vallásosság kapcsolatát. A jelentésrendszerek három fő elemét különbözteti meg: (1) átfogó hiedelmek, kognitív oldal; (2) életcélok és alapvető törekvések (motivációs oldal) és (3) értelmesség élménye (fenomenológiai, szubjektív oldal).⁴³⁷ Bár többek között Martos is kifejti, hogy a vallásos jelentésrendszerek jól integrált keretet biztosítanak a mindennapi életben való eligazodás és a váratlan események feldolgozásához, mégis a vallást, vagy inkább a hitet nem tartom teljesen helytállónak csupán keretként szemlélni. Az élet értelme keresésénél az igazság kérdése, ill. az igazság iránti igény nem elhanyagolható kérdés és szerves részét képezi a jelentés kereső folyamatok megvalósulásának.

A vallás meghatározó szerepet vitt évezredek óta az emberek jelentésrendszerei között és csak a szekularizálódó társadalmakban csökkent relatívan a szerepe.⁴³⁸ Természetesen a hit legláthatóbban a nagy vallási közösségekben jelenik meg, de azzal is számolnunk kell mai posztmodern világunkban, hogy sok ember nem ilyen közösségekben éli meg hitét és találja meg élete értelmét, de ettől még a mechanizmus, amely az értelmet adó és értelemre rátaláló mechanizmus, a hit fogalmával írható le. Fowler a hitet mint kapcsolatot egy háromszög alakú séma szerint vázolja fel. A háromszög alsó szárának két végén helyezkedik el az én és a másik ember, majd a háromszög csúcsán találjuk az érték és erő közös központját (*shared centers of value and power*).⁴³⁹ Fowler értelmezése szerint a hit „csökkentethetetlenül kapcsolati jelenség” (*irreducibly relational phenomenon*). A hit összeköt bennünket azokkal az emberekkel, akikkel közösen vagyunk lojálisak az érték és

⁴³⁶ Ezt a megfigyelést támasztja alá Richo is, aki a hitet és a spiritualitást abban az összefüggésben látja, hogy az élet egzisztenciális kérdéseinél minden ember a transzcendencia felé fordul. A vallás és a spiritualitás kapcsolatát nem dualistának, hanem komplementernek írja le, amelyben a vallás mindig is sok impulzust adott a személyes spiritualitásnak azáltal, hogy a négy örök komponensét fenntartotta: a hitet, az erkölcsöt, a rítust és az áhítatot. A négy komponensről a következőt állítja: míg a vallás ezeket mindenki számára kötelezővé teszi, addig a spiritualitás teret ad a tapasztalatnak és a személyességnek. RICHÓ 2013, 2. o.

⁴³⁷ MARTOS 2007: Vallásosság és az értelmes élet pszichológiája 12. o.

⁴³⁸ MARTOS 2007, 15. o.

⁴³⁹ FOWLER 1996, 21. o.

erő közös központja iránt és közösségbe formál bennünket.⁴⁴⁰ A jelentésrendszerek kialakulása és megszilárdulása, a hit „jelenlétének” kérdése egy emberi tapasztalatokkal és élettörténetekkel leírható folyamatot jelent. Ahogyan életünk változik, alakul, ahogyan a felnőttkorra egy statikus nézőpont helyett dinamikus szemlélettel tekintünk, úgy irányította ez a lehetőség James Fowlert, majd még többeket is arra, hogy vizsgálják az egyénben a hit fejlődését és alakulását.

5.4. *A közös nevező: a hit és a bizalom kialakulásának kezdete*

A lélektani kutatások mind összhangban vannak azzal kapcsolatban, hogy a születésünkkel kezdődő életidőszak meghatározó lelki és érzelmi szempontból is. Az első évről, de akár az első öt évről is elmondható, hogy lelki fejlődésünk, hitbéli fejlődésünk és a változásokra való felkészültségünk is döntően ebben a szakaszban alakul ki és formálódik. A születésünk utáni szakasznak a hitfejlődés elméletére is meghatározó leírását Erikson identitáselmélete, Piaget kognitív-strukturális elmélete, Kohlberg erkölcsifejlődés elmélete, valamint Rizzuto és Stern elméletei adták. Jane Regan, aki úttörő szerepet visz a felnőttképzés módszertani kidolgozásában, vallja, hogy a vallási fejlődés vizsgálata szempontjából Erikson identitáselmélete az egyik legátfogóbb és legcélravezetőbb, hiszen szakaszokban, komplex módon vizsgálja az ember és az őt körülvevő világ kapcsolatát és hatásrendszerét.⁴⁴¹ Mivel Erikson elmélete széles körben, magyar nyelven is ismert, ezért itt csak az idevonatkozó kérdéseket ismertetem.

Erikson pszicho-szociális fejlődési elmélete ezt a korai szakaszt az ösbizalom megjelenésével jellemzi. A személyiség formálódását nyolc egymást követő szakaszra bontotta, amelyekben krízishelyzet, majd krízisfeloldás vezet el a következő szakaszhoz. Ezek az állomások „fordulópontot, a fokozott sebezhetőség és a megnövekedett lehetőségek sorsdöntő időszakát jelentik.”⁴⁴² Ha az első év időszakából úgy tud átmenni a következő szakaszba a gyermek, hogy az életében a bizalom győzött a bizalmatlanságon, akkor készen áll arra, hogy identitását és hitét is bizalommal és reménységgel élje meg. Az újszülött a teremtett világban a legtovább szorul szülői-nevelői segítségre ahhoz, hogy léte fennmaradjon. Ezért ebben a szakaszban már a bizalom kialakulásához hozzákapcsolódik a másik emberhez, legfőképpen az édesanyához való tartozás, a vele

⁴⁴⁰ FOWLER 1986, 19. o.

⁴⁴¹ REGAN 2002, 36. o.

⁴⁴² ERIKSON 1991, 442. o.

közösségben megélt bizalom. A gyermekkor további szakaszaiban láthatjuk a születés utáni időszak hitalakító és meghatározó időszakát, amely alapjául szolgálhat a többi hitfejlődési szakasznak.

5.5. A felnőtt ember hitének fejlődése - megközelítési lehetőségek

„A hitfejlődés szakaszai tág kategóriák, és nem merev, kötelezően bezáródó skatulyák.”⁴⁴³

Az alábbiakban a hitfejlődési elméletek közül James Fowler elméletét, Janet Hagbert és Robert A. Guelich *The Critical Journey*, 'A kritikus út' című könyvét, Fritz Oser és Paul Gmünder vallási ítéletalkotási folyamatát és Jálícs Ferenc hitfejlődési elméletét ismertetem, illetve azt vizsgálom, hogy milyen tanulságokat vonhatunk le a felnőttképzés számára ezekből az elméletekből. (A már magyar nyelven is elérhető szakirodalmat csak a téma szükségessége adta keretben ismertetem.)

5.5.1. James Fowler hitfejlődés-elméletének felnőttekre vonatkozó szakaszai

Fowler hét szakaszban (0. és hat fokozat) írja le a hit formálódását. A következtetésekre mintegy tíz évnyi, legalább 600 emberrel végzett interjúzás után került sor. A felnőttek szempontjából aktuális fokozat ismertetését röviden az alábbiakban teszem meg abból a célból, hogy a releváns szakaszokban a felnőttek hitoktatására való hatás vizsgálható legyen.⁴⁴⁴

A hitfejlődés-elmélet 3. fázisában a fiatal felnőtt ún. *szintetikus-konvencionális* hitszakaszban van. Feltételezhető egy erős kognitív fejlődés, absztrakciókban, tehát már akár teológiai fogalmakban való gondolkodás és az addig megszerzett tapasztalatok rendszerezési lehetősége. A fiatal felnőtt számára lehetséges, hogy mások szemével lássa magát és kialakulhasson benne az a felnőttkori öntudat, amely hirtelen nagy érdeklődést mutat az

⁴⁴³ DOWNS 1998, 132. o.

⁴⁴⁴ Magyar nyelven Friedrich Schweitzer *Vallás és életút* c. könyve tartalmazza részletesen a fowleri fokozatok leírását. A fowleri elméletből a 0. Őshit – első hit szakaszt, az 1. Intuitív-projektív hit szakaszt, és 2. Mitikus-szöszserinti hit szakaszt nem ismertetem, de a 3. szakasztól már a felnőttkor számára is fontos következtetéseket tartalmaznak a szakasz-leírások.

emberi lélek rezdülései, az érzelmek, a gondolatok és tapasztalatok iránt. Új, felnőtt hit születését írja le ez a szakasz. A fejlődési szakasz elnevezésében a szintetikus jelzőnél Fowler felhívja a figyelmet, hogy most kerül szintézisbe és egységbe az a sok-sok elem, ami addig a gyermekkorban felhalmozódott. Mindezeket most a fiatal felnőtt egységbe helyezi és kialakul addigi élete tapasztalatainak szintézise. A konvencionális/hagyományos jelző azt jelenti, hogy a szintézis során összegyűlt egység elemei még nem válnak ebben a szakaszban kritika tárgyává. Fowler ennél a szakasznál hangsúlyozza, hogy sok ember hitfejlődési szintje ebben a szakaszban marad, és egy következő életciklusba mégis belső és egyéni kritika tárgyává nem tett hit és értékrend nélkül lép át.⁴⁴⁵ Ez is mutatja, hogy a biológiai változásokat nem automatikusan követik a hit fejlődésének szakaszai.⁴⁴⁶

A 4. szakaszban, az *egyéni és gondolkodóvá váló hit* szakaszában az addigi élettapasztalatok alapján szükségessé válik az egyén számára, hogy objektív vizsgálat során kritikai döntést hozhasson identitásának és hitének meghatározó elemeivel kapcsolatban. Két alapvető mozzanat vezet ehhez a fejlődési szakaszhoz: (1) az önállóság kialakulása, a nagy változás az előző szakaszok másoktól (véleménytől, hittől, tapasztalatoktól) való meghatározottsága után. Fowler ebben a szakaszban egy „executive ego” – „végrehajtó én” megszületéséről beszél.⁴⁴⁷ (2) Kritikai döntést kell hozni az addigra már egységbe hozott hitbéli kérdésekről, értékekről és elkötelezettségekről.⁴⁴⁸ Amik eddig hallgatólagos és kritikai vizsgálat alá nem vetett meggyőződések és hitrendszerek voltak, most nyilvánvaló elkötelezettséggé és felelősséggé fejlődnek, hiszen az élet új kihívásai és a szocializáció új,

⁴⁴⁵ FOWLER 2000, 49. o.

⁴⁴⁶ Ettől a szakasztól kezdve hívja fel a figyelmet Fowler arra, hogy nem feltétlenül lineárisan és nem szükségszerűen fejlődés alapján alakul a felnőtt ember hite. Kutatások támasztják alá, hogy akár az egyel korábbi (mitikus-szószerinti), akár ebben a fejlődési szakaszban is meg lehet rekedni. Az észak-amerikai Search Institute kutatásai szerint a felnőttek, de még a fiatal felnőttek hite is gyakran megreked egy gyermekkori szakaszban. Az első jelentős kutatás 1990-ben Benson és Eklin vezetésével kezdődött. Ez a kutatás is rámutatott a hit felnőttkori tanításának szükségességére. A Search Institute 1990-es kutatási beszámolója az alábbi linken érhető el:

<http://www.faithformationlearningexchange.net/uploads/5/2/4/6/5246709/exploringeffchredreport.pdf>

⁴⁴⁷ FOWLER 2000, 49. o.

⁴⁴⁸ Lukács László közli egy érettségi vizsga idején álló 18 éves fiatal önvallomását a hit keresésének és hitre jutásnak az útjáról: „Fejlődésem a következőkben áll: 1. Hitttem Istenben, mert a szüleim hittek benne. Érdekes, hogy 14 éves koromig ez kielégített. Különben mit sem törődtem vele. 2. A második szakasz itt a Piarban (Piarista gimn.) kezdődött. Teljesen elfordultam Istentől. Ennek az oka, hogy a szüleim által képviselt istenhit megszűnt. A másik oka pedig, hogy a társaim nagy hatást gyakoroltak rám. 3. Tavaly érkeztem el a harmadik szakaszhoz. Nem érdekelt már a társaim véleménye. Rájöttem, hogy ilyen létfontosságú kérdést, mint Isten, nem tudok kikerülni. Ezt segítették elő hittan tanulmányaim is. Sajnos azonban ezen túlmenően semmiféle kapcsolatom nem volt Istennel. Egyre inkább éreztem, hogy az istenhitem nagyon labilis. Kétségbeesetten próbáltam magam alá talajt keresni. Ebből adódott, hogy kértem az Urat, adja meg, hogy megtaláljam. 4. Az igazi istenkeresésem nemrég kezdődött. Azt keresem, aki szeret, aki egyedülálló társam lehet. 'Vele szeretnék találkozni / Az álommal, nagy bolond hitben, / S csak ennyit szólni: Isten, Isten / S újból imádkozni.'” LUKÁCS 1996, 236. o.

addig még meg nem válaszolt hit-kérdésekkel szembesítik a fiatal felnőttet. Fowler a 35. életévet jelöli meg ama változás idejének, melyben az egyénivé váló és gondolkodó hitet felváltja az 5. szakasz, az összekötő jellegű, *elkötelező hit*. Az ember középkora körül kialakuló új életszakasz integrálja mindazt, amit az ember személyiségében, az őt körülvevő világban, a hitében, és minden eddig megtapasztalt ellentétben, különbözőségben megélt. Az individuum addig jól körülhatárolt területei új kihívásokkal kell szembenézzenek: az ember nem mindenben változott és fejlődött úgy, ahogyan szeretne volna. Életének nagyjából a felét leélte, és élete második szakaszában már a halál gondolata is egyre nagyobb szerephez jut. Sok szempontból határterület ez az időszak, és sok szempontból összekötő-áthidaló szerephez jut az ember életének ebben az idejében.

A hit kérdésének szempontjából talán ez az egyik leginkább definiált életszakasz, amelyben az ember hitére nézve a legtöbb információt találjuk. Az elkötelező hit idejében az ember úgy érzi, az igazság többretegű és nehezebben definiálható az előző időszakhoz, a személyes-reflektáló időszakhoz képest is. Az egyénivé és gondolkodóvá váló hithez képest, melyben a hitre és mindenre nézve reduktív, leegyszerűsítő stratégia működött inkább, most egy újabb, nyitottabb korszak kezdődik. Egyfajta második naivitási kornak is nevezhetnénk, nem negatív előjellel, sokkal inkább a nyitottságot hangsúlyozva. Az elkötelező hit szakaszában az ember más vallások, más gondolkodási formák felé is sokkal nyitottabb, és nagyobb alázattal tekint másokra, mások hitére és gondolkodására.

Az elkötelező hitet mélyen átélő ember szinte szétszakad a megújulás szükségességének érzése és az evilági kötelek ellentétes szorításában. Sokak életében kioltják ezek az ellentétek egymást, és emiatt „nem terem jó gyümölcs életük fáján.” Vannak, akik számára az ellentétek miatti otthontalanság, a kibékíthetetlen érzés hozza meg hitük következő szakaszát: a 6. szint *univerzalizáló hit* szakaszát, amelyet Fowler az átalakító és átalakult kapcsolatokkal ír le (*transforming and transformed relationship*).⁴⁴⁹ A hit ezen szakaszába való átmenetnek két nagyon fontos eleme van: az egyik a személyiség középpontjától való eltávolodás. A világot nem csak a magam szemével látom, hanem egy egyre bővülő körben lévő emberek, hitközösségek, nemzetiségek stb. szemével. Az átmenet második dimenziója a másik ember és az egész világ értékelése. Az ember szinte egész életében önmagából indul ki, az értékelést is saját értékrendszere, elképzelései, mások elvárásai alapján hozza. Fowler a hitnek ebben a szakaszában azt mondja, hogy eljön az a pont, amikor az értékelés központja az egyéntől az Istenre tevődik át. Ahogyan Isten szeret,

⁴⁴⁹ FOWLER 2000, 55.o.

értékel, akiket szeret és értékkel, az válik fontossá és mindenek kiinduló alapjává. Erre a szakaszra az önérvényesítés teljes háttérbe húzódása a jellemző. Fowler, mivel ebben a szakaszban kevésbé támaszkodhat interjúalanyaira, leginkább a vallástörténet nagy alakjait hozza fel példa gyanánt: Gandhi, Teréz anya, Dietrich Bonhoeffer, Martin Luther King lehetnek a példái annak, amit a Filippi-levél Krisztus-himnuszából kenózisnak ismertünk meg. A kenózis a kiüresítettség és önátadás állapota, melyben az ember át tudja adni magát annak a célnak, annak az értéknek, amely hitének a legfőbb tartalma.⁴⁵⁰ Nagypál Szabolcs a kenózist az önközpontúságtól való megtisztulásban és abban a növekedésben látja, amely a másokra való nyitottságban valósulhat meg. Fowlerrel együtt a lelakiségnek egy olyan csúcsát látják ebben az életállapotban, amelyben a kiüresítés a másokért való önátadást, az önvizsgálatot, a bűnbánatot és a hatalomnélküliséget jelenti.⁴⁵¹

5.5.2. *A vallási ítéletalkotás folyamata Oser-Gmünder elméletében*

Az erkölcsi fejlődéelméletek sorában Fritz Oser és Paul Gmünder elmélete dilemma-történetekkel dolgozza fel az ítéletalkotás folyamatát.⁴⁵² Az elmélet leírása Friedrich Schweitzer Vallás és életút című könyvében megtalálható, a legfontosabb szempontokat innen szeretném kiemelni.⁴⁵³ Oser és Gmünder elméletének alapja, hogy létezik egy mélystruktúra, ami a vallási kérdések és véleményalkotás alapját képezi. Ez nem csupán kereszténységspecifikus, hanem a vallásokra általánosan jellemző tulajdonság, a gondolkodási struktúrák területén specifikusan vallási jellegű. Az ítéletalkotás során ezeket a struktúrákat mozgósítjuk és életünk során ezek a struktúrák változnak. Ezt a változást Oser és Gmünder hat fokozatban állapította meg. (1) Az első fokozatban az ember tehetetlenül áll az akaratát képviselő Isten előtt és feltétel nélkül fogadja el, amit Isten hatalommal és maximális tekintéllyel képvisel. (2) A második fokozat az Isten és ember közötti kölcsönös elvárásrendszerre épül. Amit én megteszek érted, azt te is tedd meg velem – így gondolkodik az az ember, aki a második ítéletalkotási szakaszban van. (3) A harmadik fokozatban az önálló döntés felelőssége jelentkezik és elválik a szubjektum a transzcendenstől. Amit teszek, és ahogyan döntök, az azért van, mert én úgy akarom – mondja az, aki a személyes autonómia szakaszát éli. (4) A negyedik fokozat az Isten és ember közötti sokkal

⁴⁵⁰ Fil 2,6-11

⁴⁵¹ NAGYPÁL 2013, 123-124. o.

⁴⁵² Oser/Gmünder elméletének alapját Kohlberg erkölcsi ítéletalkotási elméletében találjuk. Kohlberg hat különböző típusú fokozatban vizsgálja az erkölcsi alapú ítéletalkotást. SCHWEITZER 1999, 101-108. o.

⁴⁵³ SCHWEITZER 1999, 108-122. o.

személyesebb kapcsolat felé mozdul. Isten apriori valósága már nem különbözőség Isten és ember között, hanem a kapcsolatnak és az ítéletalkotásnak is alapja. (5) A legmagasabb fokú emberi autonómia jellemzi az ötödik fokozatot, melynek Oser és Gmünder a 'kommunikativitás' címszavat adta. Itt már az előző fokozatban leírt Isten és ember kapcsolatát a transzcendens határozza meg. A transzcendens és az ember közötti kapcsolat lényege a szabadság, amellyel az ember a végtelen szabadsággal rendelkező Istentől véges létére nézve is szabadságot kap. Az ötödik fokozatot egy hipotetikus hatodik fokozat követi, amelyre empirikus példát Oser és Gmünder még nem tudott hozni, de a fokozat leírása hasonló a többi hitfejlődési elmélet utolsó fokozatának ismérveivel.

5.5.3. *A hitélet kritikus útja Hagberg és Guelich elmélete alapján*

Janet O. Hagberg és Robert A. Guelich közös könyve az Istennel való találkozás spirituális útját térképezi fel. A hitfejlődési elméletek sorában a hittapasztalaton alapuló megfigyelések sorába tartozik, hiszen a szerzők számára élettörténetek, beszélgetések, gyülekezeti tapasztalatok alakították az ember hitéleti útjának leírását. A szakaszok leírásának hátterében az értelem és az egészre való rátalálás küzdelmei, az értékek és az életközépi önazonosság krízise, a lelki úttal kapcsolatos kérdések, az önaktualizálás keresése, korábbi vallásos tapasztalatok gyógyulása állnak.⁴⁵⁴

Hagberg és Guelich hat szakaszt különböztet meg hitfejlődési elméletében. Nem statikus állapotként kezelik a szakaszokat, de az egymásutániség feltételezi, hogy az első szakaszból közvetlenül nem ugrik az ember a hatodik szakaszra, egymáshoz közeli szakaszok esetében viszont oda-vissza utak létezhetnek. Szerzőtársa halála után Hagberg tovább dolgozott az elméleten és az olvasmányos, izgalmas leírás mellett olyan összefoglaló rendszerbe is elhelyezte az elméletet, ami talán az összes elmélet közül a leggyakorlatiasabb megközelítést eredményezte. Az alábbiakban Hagberg és Guelich könyve alapján a különböző szakaszokat ismertetem.

1. Az elmélet első szakaszában az ember felismeri Istent és vele szemben saját erőtlenségét. Rácsodálkozik Isten nagyságára és Istennel kapcsolatos kérdéseket tesz fel az élet értelmére vonatkozólag. Ehhez a szakaszhoz Zákheus történetét hozza példának (Lk 19,1-10), aki életének új orientációjára talál rá a Jézussal való találkozásban. A szerzők minden szakaszban külön figyelmet szentelnek annak,

⁴⁵⁴ HAGBERG – GUELICH 2004, xxi-xxiii. o.

hogy hol lehetnek az adott úton elakadási pontok. Az első szakasz veszélye, hogy Isten nagyságához képest az ember túl kicsinek és értéktelennek találja magát. A szerzők ezekből az elakadási pontokból tanácsokat adnak arra nézve is, hogyan lehet a következő szakaszba eljutni. Az első szakaszból a másodikba való eljutást a közösség élménye és az önmagunk elfogadása segíti.

2. A második szakasz a tanítványi élet, a kapcsolódások erejének megélése, a tanulás szakasza. Az Istenre való rácsodálkozás után az új élmények és új tapasztalatok rendszerezésének időszaka, amikor mások tanítása vagy véleménye alapján közelről ismerkedik meg az ember a hitről szóló tanítással. Az azonosan gondolkodó közösség élménye meghatározó és egyben megtartó erő. A szakasz veszélye pont ebben rejlik, a frontvonalak megrekedésének lehetősége által. A következő szakaszba való átmenetben segítséget jelent a kapott találmatok felismerése, a továbbadás és felelősségvállalás lehetősége.
3. A termékeny életről és az eredményekről szól a harmadik szakasz. Az egyén mindinkább ráébred arra, hogy a közösségben milyen egyéni szerepet tölt be és az általa kapott találmokat a többiek javára tudja fordítani. A szakasz veszélye, hogy túlterheltséget és elfáradást hozhat magával. Az átmenetet a feltétlen siker és a tökéletesség elérésének elengedése és a sebezhetőség elfogadása jelenti.
4. A külvilág felé fordulástól a befelé fordulást és a reflexió szükségességét jelzi a negyedik szakasz. A legtöbbször ez krízishelyzetek nyomán jelentkezik és akár a hit krízisét is jelentheti. A szerzők felteszik a kérdést: vajon egyházi vezetők, spirituális vezetők átmertek-e ezen a szakaszon?⁴⁵⁵ Félő, hogy aki csak az első három szakaszt tapasztalta meg, nem is tudja, az utána következő szakaszok milyen hitfejlődést hozhatnak. Ez a negyedik szakasz kétségbe vonja mindazt, amiről eddig szó volt, az alapok rendülnek meg. Péter nagypénteki tagadása lehet erre bibliai példa (Mk 14,66-72). Az a Péter, aki előtte drámai módon vallotta Jézust Megváltónak, most csalódott, összezavarodott és dühös. És az a Péter, akivel Pünkösöd után találkozunk, már nem ugyanaz, mint a nagypénteki Péter.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ A könyv szerzői maguk is spirituális vezetők, ezért kellő önkritikával, de mégis őszinte kérdésfelvetéssel közelítik meg a kérdést, hogy lelkészek és egyházi vezetők szembe tudnak-e nézni azzal, hogy a negyedik szakaszt metaforikusan az ún. Fal követi, és ez a nem várt „megállók” akkor is bekövetkezik, amikor a lelkész szolgálatban áll. Pontosan a hit kérdéseiben való „jártasság” okozhatja, hogy a negyedik szakasz és az azt követő Fal előtt nem tudja a lelkész az irányítást Istennek átadni, hanem behelyettesíti saját akaratát Isten akaratába. I. m. 118. o.

⁴⁵⁶ I. m. 95. o.

A negyedik szakasz akár Istentől való eltávolodást is hozhat. Ami ebből a krízishelyzetből kimozdíthatja, az majd az énközpontúság elhagyása, Isten céljainak elfogadása, a személyes gyógyulás és az elköteleződés megtapasztalása lesz. De mielőtt a következő szakasz elérkezik, a negyedik szakasz végén ott áll a Fal. „A Fal azt a helyet képviseli, ahol a transzformáció egy másik rétege következik be, és a hit megújult élete elkezdődik azok számára, akik érzik a hívást és van bátorságuk ahhoz, hogy elinduljanak felé.”⁴⁵⁷ A Fal előtt azzal is szembesül az ember, hogy erősebbnek akar mutatkozni a Fal erejénél, saját erőből próbálná legyőzni azt, amit a Fal jelent. A Fal maga a reflexió, a gyógyulás helye, ahol az ember átadja életét Istennek. Hagberg és Guelich ezen a ponton egyszerre írják le a lelki gyógyulás és a pszichológiai gyógyulás eseményét. „A Fal az a hely, ahol a kettő, pszichológia és spiritualitás, összetalálkoznak.”⁴⁵⁸

5. A Fal után az ötödik szakasz Isten újrafelfedezésének szakasza és a szeretet elfogadása. A belső út végének kritikus megtapasztalása után az énközpontúságból újra az aktív élet irányába vezet az út. Fókuszban a külvilág áll, a vertikális után újra a horizontális perspektíva, de egy új belső meggyőződés alapján. Ez a nyugodt belső meggyőződés engedi, hogy elfogadjuk: Isten olyannak szeret bennünket, amilyenek valóban vagyunk.
6. A hatodik szakasz a szeretet élete, a bölcsesség hatalma, amelyben az e szakaszban lévő ember eddig nem tapasztalt módon tudja Isten szeretetét mások felé képviselni. Ez a szakasz az önátadás szakasza, a megbékélés, a természetesen jövő engedelmesség szakasza, a földi javak elengedésének szakasza. A külvilág számára mindentől való elhatárolódást jelenthet, de sokkal inkább a megbékélt, elfogadó, szeretettel reagáló attitűd jellemzi.

⁴⁵⁷ „The Wall represent the place where another layer of transformation occurs and a renewed life of faith begins for those who feel called and have the courage to move into it.” I. m. 113. o.

⁴⁵⁸ The Wall is the place where the two, psychology and spirituality, converge.” I. m. 115. o.

5.5.4. Jálícs Ferenc hitfejlődés elmélete

„A hamu alatt parázslott a hit...”⁴⁵⁹

Egyetemisták között végzett lelkipásztori szolgálata tapasztalataiból indul ki Jálícs Ferenc, amikor megfigyeléseire hivatkozva a hitet mint az emberi élet szakaszaiban változásokon átmenő jelenséget elemzi. Beszélgetéseken keresztül fedezte fel, hogy sokan még fiatal és felnőttkorban is a gyermeki hit szintjén tesznek fel a hittel kapcsolatos kérdéseket, amelyeket már a szellemi és lelki fejlődésnek alakítania kellett volna. Szükségszerűnek látta, hogy a hit folyamatának elemzése felváltsa a hit statikus és abszolutizált felfogását. Hitfejlődésének megközelítésében helyet kap a kognitív jelleg, de az intellektuális megközelítés mellett fontosnak tartja a hittel kapcsolatos érzelmi állásfoglalást is.⁴⁶⁰ Fontosnak látja az ismereteket, a hit fejlődésének elmaradását a hit tanulásának hiányosságaira is visszavezeti, de nem dogmatikus. A hit alapvető típusait elemzi, leíró, gyakorlati és pedagógia jelleggel.⁴⁶¹ Hitfejlődési elméletének célja, hogy „megtanuljuk a vallásos megnyilatkozásokat teljes összefüggésükbe helyezve, nem pillanatnyi érzelmeink alapján, hanem a másik személy fejlődési folyamatába illesztve megérteni.”⁴⁶² Elméletében a hit fejlődésének öt jellegzetes típusát különbözteti meg: a gyermek hitét, az éretlen hitet, a serdülőkor hitét, a felnőtt- és az érett hitet.

A felnőttképzéssel való kapcsolódást kutatva Jálícs elméletének második típusát vizsgálom először, amely a felnőtt ember még éretlen, gyerekes hite.⁴⁶³ Visszamaradt, ill. elmaradt fejlődésről van itt szó, a személyes kapcsolatokat létesítő képesség még nem fejlődött ki. Az ilyen felnőtt ember hite gyerekes marad (itt Jálícs kitér arra, hogy ez nem ugyanaz, mint a gyermekek hite) és biztonságát csak a jól begyakorolt vallási gyakorlatok adják meg. A serdülőkor hite a kamaszkori útkeresés és küzdelmek sorozatát kíséri.⁴⁶⁴ Jálícs látja benne az egyszerű átmenet lehetőségét az önállóság és felelősségvállalás felé, amikor a hit megvallása személyes döntés eredménye, amelyért a serdülőkorú vagy fiatal felnőtt ember már önállóan felelősséget is vállal. A simán lezajló átmenetek mellett különböző fokozatú, küszködő lelki folyamatokat is megfigyelhetünk. Része lehet ennek az Isten elleni

⁴⁵⁹ JÁLICS 2007, 7. o.

⁴⁶⁰ I. m. 19-20. o.

⁴⁶¹ I. m. 12. o.

⁴⁶² I. m. 11. o.

⁴⁶³ I. m. 20-21. o.

⁴⁶⁴ I. m. 22-32. o.

lázadás, aminek háttérében fel nem dolgozott kamaszkori lázadások is állhatnak (pl. szülőkkel szemben), vagy akár a teljes tagadás, az Istentől való teljes eltávolodás. A negyedik típus a felnőtt hit, a „nyilvánvaló” Istennel való találkozás időszaka.⁴⁶⁵ Jálics ebben a típusban találja meg az értelemkeresés megvalósulását, azt a helyzetet, amikor a felnőtt ember Istenbe vetett hitét „belülről” éli át. „Ez az Isten nem halmozza el részletes parancsokkal vagy bűnök listájával. Magából a realitásból kiindulva biztatja az embert, hogy legyen boldog, merjen élni, fogadja el az életet, fogadja el mind a saját, mind a mások életét, a vele járó örömmel és bánattal együtt.”⁴⁶⁶

A hit felnőtté válásának szakaszában Jálics nagyon fontosnak tartja az erkölcsi fejlődés szerkezetének változását is. A valóság helyes megítélése és komoly felelősség kapcsolódik ahhoz az életszakaszhoz, amikor az ember már nem külső tekintély hatására, hanem egy internatizált szabályrendszer szerint, önálló meggyőződéssel szeretne helyesen dönteni erkölcsi kérdésekben. A felnőtt ember hite kifejeződik Isten felé és kifejeződik a világ felé. Ami még hiányzik belőle, azt az érett hit biztosítja: a felnőtt hitű keresztény emberben Isten személyének súlyát. Az érett hit leírása Jálicsnál magának a megtérésnek a kifejeződése.⁴⁶⁷ Mindez bizonyos válsággal jár, hasonlítható a serdülőkor kríziséhez is. A hitfejlődési elméletekkel összehasonlítva párhuzamot vonhatunk Jálics elméletében az érett hit és Hagberg-Guelich 'Fal'-tapasztalata között. Amikor a felnőtt ember eljut az érett hitre, benső nyugalom, megbékélés, a feltámadott Jézussal való kapcsolatra törekvés jellemzi. A többi hitfejlődés-elmélethez hasonlóan Jálics is kiemeli az önmegtagadás értékét és a krisztuskövetés teljes igényét.

Jálics Ferenc hitfejlődéselmélete „nem az emberek beskatulyázását” akarja szolgálni. A felnőttképzés szempontjából is lényeges ez a pedagógiai megközelítés. Olyan szempontrendszert ad, amellyel konkrétan a kereszténységen belül tanító és tanuló, lelkész és gyülekezeti tag, lelkigondozó és lelkigondozott között kommunikáció jöhet létre, amely számol a kölcsönös megértéssel és az egyes ember által bejárt úttal.

5.6. *A hitfejlődés-elméletek kritikai vizsgálata*

Az előbbieken bemutatott hitfejlődési elméletek dinamikus rendszerszemléletben gondolkodnak, és segítségükkel a felnőtt emberek hitének formálódása egészen új

⁴⁶⁵ I. m. 32-41. o.

⁴⁶⁶ I. m. 34. o.

⁴⁶⁷ I. m. 42-52. o.

lehetőségeket teremtett azoknak a kölcsönhatásoknak a vizsgálatában, amelyeken keresztül a hit alakul, formálódik és fejlődik a felnőtt ember életében is. A pozitív méltatások mellett néhány kritikai kérdés is felmerült, talán pontosan James Fowler elméletének széleskörű ismertsége által; az ő munkálkodásában a legnagyobb ezeknek az irodalma. Maga Fowler szívesen vett részt a párbeszédben és a kritika hatására fejlődött is az általa megalkotott elmélet. Oser és Gmünder elmélete szintén meghatározóvá vált a vallási ítéletalkotás kérdésében, de a Friedrich Schweitzer könyvében olvasható kritika is jelzi, milyen mély kérdések merültek fel elméletükkel kapcsolatban. Jálics Ferenc hitfejlődésének elméletéről kevesebb kritika olvasható, Hagberg és Guelich könyve pedig a hitfejlődési elméletek sorában pont gyakorlatiassága miatt kiemelkedő jelentőségű.

Mind a négy elmélet sarkalatos pontja és a kritikák összefüggő kérdése a hitfejlődési elméletekkel kapcsolatban, hogy az emberi hitfejlődés szakaszokra való beosztása jelent-e valamilyen normatív célt a fejlődésben. Mind a négy elmélet kifutása egy olyan utolsó szakaszt mutat be, amelyre konkrét példákat szinte lehetetlen hozni. Ha a hit legfejlettebb szakasza ennyire elérhetetlen, vajon mit jelent ez a többi szakasz szempontjából? Lehetséges megoldás az, hogy például ne a fowleri univerzalizáló, hanem az elkötelező fejlődési szakasz legyen a hitfejlődés normájává, hiszen ez a szakasz élhető hit egy interdependens, pluralista és globalizált világban.⁴⁶⁸ Nem elhanyagolható tényező, hogy ez a fejlődési szint jobban összhangban van az előző szakaszokkal, mint az univerzalizáló hitfejlődési szakasz. Fowler a következőképpen látja a választ a hit szakaszolhatóságának kérdésére: „Az őshittől az összekötő hit szakaszáig való eljutásra úgy tekinthetünk, mint a fejlődés természetes folyamatára, aminek nyilvánvaló párhuzamai vannak a kognitív, erkölcsi döntés, pszichoszociális és éntfejlődési leírásokban.”⁴⁶⁹ A hitfejlődési elméletek utolsó szakasza azonban semmivel nem hasonlítható össze. Olyan mértékű változást idéz elő az emberben, ami az ember életének a középpontjába többé már nem saját magát, hanem a teljes önátadás után Istent helyezi. Ahogyan a híres amerikai homiléta, H. Grady Davis is megfogalmazza: „Isten ígéje különbözik minden általunk megszokott dologtól. A Másról beszél, miközben a mi első és utolsó érdeklődésünk önmagunk felé irányul... Isten ígéje egy olyan útra hív bennünket, amelyen mi magunk nem indulnánk el.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Fowler idézi Gabriel Morant. FOWLER 2000, 58. o.

⁴⁶⁹ „The progression of stages from primal faith to conjunctive faith can be seen as descriptive of a natural process of development, with obvious parallels to processes documented in accounts of cognitive, moral judgment, psychosocial, and ego development.” FOWLER 2000, 59. o.

⁴⁷⁰ „The Word of God differs from all our habitual outlooks. It speaks of Another, whereas our first and last interest is in ourselves. ... The Word of God calls us to a way we would not choose to go.” DAVIS 1958, 7. o.

A fejlődési célon gondolkodva Németh Dávid arról ír, hogy a töredékes emberi élet nem is tudja magán hordozni a teljes identitás elérésének célját. Megbékélést ajánl és annak az elfogadását, hogy ezzel a tudattal kell együtt élnünk és elfogadnunk, hogy életünk fragmentumegzisztencia, de mégis, az isteni kegyelmet hordozó lét.⁴⁷¹ Bár a hitfejlődési elmélettel kapcsolatban sok kritika fogalmazódik meg a „fejlődés” értékelhetőségére vonatkozólag, Fowler ezt mégis a lét útjának, egy mozgásban lévő folyamatnak látja, amelyben jelen van Isten Lelke, akinek munkálkodása felé minden ember megnyílhat.⁴⁷² Ezt a változást a kegyelem „munkájaként” írja le. Teológiai magyarázatában az ember és a Lélek kölcsönhatását egy bizonyos szinergiaként értelmezi, és attól függően tud működni ez a kölcsönhatás, hogy az ember tudatosan vagy tudatalattijában készen áll-e erre az együttműködésre. Megtörténhet az is, hogy az emberben ellenséges, kedvezőtlen hozzáállás alakul ki a Lélek munkálkodása iránt. Mégis, Fowler is tudja, hogy minden akaratum vagy ellenállásunk ellenére Isten munkálkodása bármikor „betörhet” életünkbe. Ezt a kegyelmi állapotot, illetve az ezt elutasító állapotot egy olyan áttörésnek látja, amikor Isten jelenlétében a Szentlélek szabadságot és Istennel való közösséget teremt. Ha ez nem történik meg, és nem történik meg Isten kegyelmi munkája, a bűn állapotáról van szó.⁴⁷³

Oser-Gmünder vallási ítéletalkotási elméletének egyik, Schweitzer által is megfogalmazott kritikája, hogy nem vallási hittételekre kérdez rá, hanem az ítéletalkotásból következtet a vallásra, és így tulajdonképpen kritikus vagy vészhelyzetek kapcsán von le a hitre nézve következtetéseket. Érdekes párhuzamot lehet vonni ezzel kapcsolatban Hagberg-Guelich elméletével, amelyben a negyedik és ötödik szint között egy ún. Fal található. A Fal szimbolizálja azt a kritikus találkozást, amelyben az addig külső alapokon nyugvó hit bensővé válik, lelki és pszichológiai gyógyulást hozva a Fal előtt állónak. Maga a Fal a szerzők leírásában olyan nehéz helyzetet jelent, amit senki nem kívánna előre magának, mégis olyan változást hordoz, amely a hitfejlődés ezek után következő szakaszában minden addiginál mélyebb istenkapcsolatot eredményez. A krízishelyzetek jelenléte és az azokra való értelemalkotó válaszadás természetesen nem az egész hitéletet jellemzi, mégis jelenlétük meghatározó minden ember életében.

A hitfejlődési elméletek jól használható kereteket adnak a hitoktatásban résztvevő felnőttek közelebbi megismeréséhez és annak belátásához, hogy még azonos problémákkal küszködő, de más életszakaszban lévő felnőttek is másként élnek meg problémákat és látnak

⁴⁷¹ NÉMETH 2004, 124. o.

⁴⁷² SCHWEITZER 1999, 140-145. o.

⁴⁷³ FOWLER 2000, 59-60. o.

megoldási utakat. A hitfejlődés elmélete más mélységben és perspektívában mutatja meg az élet értelmével és a hit kérdéseivel küzdő embereket. A felnőttkatekézis olyan párbeszédre ad lehetőséget, amely során az emberi élet kérdései nem maradnak válasz nélkül és nem marad ki a transzcendensre vonatkozó válaszlehetőség megismerése és megbeszélése sem.

5.7. *Értelmezhető-e a megtérés a hitfejlődés szempontjából?*

„... a megtérés nem csupán valamilyen „irányváltztatás,” hanem az 'alacsonyabb' értékektől a 'magasabb' értékek felé fordulás. A megtérés szakítás a múlttal és az ember teljes önátadása egy újabb életformának. A kétkedésből bizonyosság lesz; ami eddig el volt zárva, az föltárul; a sötétség megvilágosodik, és lehetségessé válik az, ami eddig lehetetlennek látszott.”⁴⁷⁴

Annak ellenére, hogy a lutheri teológiát mélyen meghatározza a *simul iustus et peccator* reformatori elv, mindennapos teológiai gondolkodásunkban nem feltétlenül tudunk elszakadni az 'egyszer megtért – örökre megtért' elképzeléstől. Ez lehet az oka annak, hogy például a fowleri hitfejlődés-elméletet erről az oldalról éri a legintenzívebb kritika. Hogyan egyeztethető össze fejlődés és megtérés? Valójában fejlődésről vagy változásról beszélünk? Az egyház szolgálatában mindig fontos kérdés az, hogyan reagálnak az emberek Isten emberi életeket megszólító Igéjére. A vallásos fejlődés vizsgálata mutatott rá, hogy a fejlődéselméletek számolnak bizonyos életszakaszokban megtörténő változások előfordulásával, míg a vallásos formálódás minőségi változást eredményez. Az ember másképpen gondolkodik, más dolgokat tart a változás után fontosnak, máshogyan alakul értékrendszere és másképpen cselekszik.⁴⁷⁵ A megtérés fogalmára definíciót találni nem könnyű feladat, ezért izgalmas megvizsgálni, mit ír Fowler a megtérésről: „... egy folyamat, amelyen keresztül az ember (vagy egy csoport) fokozatosan hozza összhangba élete megélt történetét a keresztény hit alaptörténetével. A megtérés tehát nem az emberi fejlődésünk

⁴⁷⁴ KORHERR 1990, 218. o.

⁴⁷⁵ Úgy gondolom, hogy ezek a leírások nem zárják ki a tényt, hogy a folyamat elindítója és kísérője maga az Isten az ember életében Szentlelke által, aki jó cél felé vezet az élet értelmét és az Istent kereső embert.

tagadása, sokkal inkább formálódása és betöltése.”⁴⁷⁶ Ami a megtérés és a fejlődés között különbséget tesz, az a megtérés alapvető tartalmi változást jelentő eseménye. A fejlődés az egyik szakaszból a másikba való átmenetet jelenti, építve arra az alapvető változásra, amit a transzcendens általi megszólítotttság alakíthat ki az emberben.⁴⁷⁷

Németh Dávid Marcia J. Bunge kutatásaira alapozva ismertet egy fázisrendszert, amely rávilágíthat a folyamatokra, amelyek mentén kialakulhat a tudatos, Isten mellett való döntés az ember életében. Négy fázist különböztet meg: az átvett identitás, a diffúz állapot, a kihordási idő/moratórium és a kimunkált identitás fázisát.

1. Az első fázis az ún. átvett identitás, amely Fowler elméletében a szintetikus-konvencionális fázisnak feleltethető meg. Ebben a szakaszban különböző hatásokra kialakuló önértelmezések jönnek létre.
2. Németh Dávid a posztmodern kor kísérőjelenségének látja, hogy az első szakasz után ezek az identitások nem állnak össze egységgé, hanem a kor követelményeihez igazodva diffúz identitássá válnak. Érdekes, hogy ez a diffúz identitás a változó önértelmezések állapota, és hasonlóságot mutat a vallásos fejlődés egy-egy szakaszán való megrekedéssel.
3. A diffúz identitásállapot után egy moratórium következik, a nagy döntések elodázhatóságának ideje. Fontos felkészülési időszak ez a felelősségvállalásra, a hivatás gyakorlásának, a család megélésének az idejére.
4. Mindezek után a kimunkált identitás már épít alapelvekre és biztos tájékozódási pontokra.⁴⁷⁸

Ebből a négy fázisból is jól látszik, hogy akár a fiatal felnőttkor szakaszában is milyen jelentős változások mennek végbe a személyiségfejlődés terén. Ez a fázisleírás is jelzés arra, hogy a transzcendencia keresése és a transzcendenssel való találkozás nem csupán egy találkozási ponttal, hanem egy folyamattal írható le. A találkozási pont megvalósulása, a transzformáció feltételezi a hit formálódását és fejlődését. A felnőttkatekézis a megtérés eseményére olyan ajándékként és lehetőségként tekint, ami alapot ad a szükséges ismeretek elsajátítására és a krisztuskövető életforma megvalósítására.

⁴⁷⁶ Conversion „... is an ongoing process through which people (or a group) gradually bring the lived story of their lives into congruence with the core story of the Christian faith. ... Conversion, then, is not so much a negation of our human development as it is a transformation and fulfillment of it.” FOWLER 2000, 115. o.

⁴⁷⁷ DYKSTRA 1986, 263. o.

⁴⁷⁸ NÉMETH 2004, 123-124. o.

Németh Dávid rendszerén továbbhaladva logikus Korherr véleménye, hogy a megtérést csak az adolescencia korától tartja lehetségesnek.⁴⁷⁹ Ő a megtérés vallási fogalmát pszichológiai értelemmel is kutatja, mely szerint „a megtérés egy szellemi szintézis felbomlása és egy másiknak, újnak a kialakulása.” A megtérés következő típusait különbözteti meg:

1. megtérés váratlan meghívási élmény hatására;
2. megtérés, mint problémamegoldás: komplexusok kicserélődése;
3. fokozatosan kialakuló (progresszív) megtérés;
4. megtérés vallási tapasztalat hatására (Isten értékké válik a tudatban).⁴⁸⁰

A személyiségfejlődési és a hitformálódási elméletek vizsgálata kapcsán kirajzolódik, hogy a megtérés és a hitre jutás Isten kegyelmének ajándéka az útját és értékeit kereső ember számára.⁴⁸¹ A hitfejlődési elmélet abban is segít bennünket, hogy új perspektívában lássuk az eddig statikussággal azonosított megtérési élményt. Az Istent fel- és megismerő ember hite az élete alakulásával együtt tovább fejlődik és alakul. Az újonnan tapasztalt jó irány a megtérés, és nem azonosítható egy tökéletes kereszténységgel, és a fowleri szakaszok utolsó, univerzalizáló szakaszával sem.

5.8. A hitfejlődés-elmélet és a keresztény felnőttoktatás kapcsolódási pontjai

A hitfejlődéselméletek az emberi élet minden szakaszára továbbgondolásra serkentő tanulságokat hordoznak és olyan új szempontrendszert biztosítanak, amely ma már elengedhetetlen segítség a tanítás szolgálatában. A felnőttoktatás és a hitfejlődési elméletek kapcsolódási pontjainak vizsgálata rámutat arra, hogy a fejlődési szakaszok mindig magukban hordoznak tanulási, ill. tanítási lehetőséget. Mivel a kognitív szempontok mellett az érzelmi és tapasztalati szempontok is lényegesek, holisztikus megközelítésben a tanítás és tanulás folyamata elősegítheti azokat a szakaszváltásokat, amelyek a hitfejlődési

⁴⁷⁹ Ezt támasztja alá Jelenits István véleménye is középiskolás fiatalokról szóló tanulmányában: „ma egy gimnazista fiú vallási dolgokban többnyire még nem önálló személyiség. Ha az, 'koraszülött.'” Jelenits is hangsúlyozza, hogy a hit melletti személyes állásfoglalás a tizenéves kor végén vagy még később történik meg. Ezért tartja igen fontosnak a vallásos nevelést. JELENITS 1996, 194. o.

⁴⁸⁰ KORHERR 1990, 217-218. o.

⁴⁸¹ MCLEAN 1986, 166. o.

elméletek szerint az érettebb hit felé segítik az embert. A következő szempontokat Fowler dolgozta ki a hitfejlődés és a tanulás kapcsolópontjaiként:⁴⁸²

1. A hitfejlődés elmélete ösztönzőleg hat arra, hogy a hit fejlődésére az egész életperspektíva szempontjából tekintsünk. Életünk különböző szakaszai során a felnőttkorban történnek a legérdekesebb és legnagyobb hatással bíró változások. A hit egy folyamat, ami által az életünk alakul, változik és új szempontok szerint látjuk a világot. Még akkor is, ha valaki már gyermekkorában hívővé lesz, a felnőttkori hitnek mégis változnia, alakulni kell az ember életútja során. Jó példák erre a manapság oly népszerű zárandoklatok, melyek lelki útra, elmélyedésre és elmélkedésre hívják a hétköznapiok sodrásában elfáradt, a lelkiségtől elszakadt embert. Ezért lényeges, hogy a hitközösségek lehetőséget adjanak a felnőttek folyamatos hitfejlődésére. Maga Fowler meggyőződéssel vallja, hogy azok a közösségek, ahol ilyen irányú szolgálat folyik, természetesnek találják, hogy a gyermekeket és az újonnan érkezőket is a hitfejlődési szakaszuknak megfelelő módon neveljék és tanítsák.
2. Fowler és munkatársai nagy meglepetésükre azt tapasztalták, hogy interjúalányaik több mint 90 százaléka úgy nyilatkozott a beszélgetés után, hogy nagyra értékelték a lehetőséget, hogy ezekről a kérdésekről beszélgethettek valakivel. Az interjúk így már első alkalommal lelki beszélgetéssé váltak, különösen a kamaszokkal és a felnőttekkel. A kérdésekre adott válaszáds során az interjúalanyok hitüket szavakkal is megfogalmazhatták. Sokan először tették ezt életükben, míg mások újfogalmazták gyermekkori hitüket, vagy egy-egy nagyobb életesemény miatt átalakult helyzetüket és kérdéseiket. A tapasztalat arra a megállapításra vezetett, hogy fontos lehetőséget adni a felnőtteknek is, hogy a bennük élő hitet szavakban, életeseményekben, tettekben és elmélyülésben is megfogalmazzák. A szóbeli megfogalmazás sokat segít a helyes reflexiókra való rátalálásban és a lelki növekedés szükségességére való ráébredésben. Személyes tapasztalatom, hogy főleg időslátogatások során a család egyik-másik felnőtt tagja is jelen van. Természetesen őt is bevonom a beszélgetésbe, hiszen sokszor a betegről nagyon fontos információkat adhat. De nagyon sokszor történt az, hogy a felnőtt családtag is igényelte, hogy életéről, küzdelmeiről, élethelyzetéről mesélhessen és beszéljünk. Az ilyen látogatások végén mindig Istenhez fordulunk imádságban,

⁴⁸² FOWLER 1986, In: Faith Development and Fowler, 37-40. o.

amiben mindazt összefoglalom, amit az elhangzottak alapján Isten elé szeretnénk vinni. Elmondhatom, hogy nem volt még ilyen helyzetben elhangzott imádság, amely alatt az idős ember felnőtt korú hozzátartozója (aki egyébként elvéte rendszeres templomba, ill. gyülekezetbe járó) ne könnyezett vagy sírt volna. Az imádságon vagy a beszélgetésen keresztül az Istennel való találkozás a hit mélyen elfeledett csatornáit nyitja meg, és teheti újra befogadóvá és nyitottá az addig a hit iránt elzárkózó felnőtt embert. Mivel minden ilyen irányú lelkipásztori alkalom velejárója, hogy gyülekezeti közösségbe vezesse a lelkipásztorságban részt vett embert, még inkább megerősítő lehet a hit iránt nyitottá váló ember számára a befogadó és erőt adó közösség, amelyre a hitközösségében találhat.⁴⁸³

3. A hitfejlődés elmélete nem jár együtt teljesítménykényszerrel. Senkit nem lehet egyik szintről a másikra siettetni. Mindegyik szint teljességét és az emberi élet integritását tiszteletben kell tartani és meg kell őrizni. Mindemellett egy segítő hitközösségben erőt lehet adni azoknak, akik egy-egy szinten éppen kríziseket élnek át. Lehet utat és példát mutatni a hit újabb horizontjairól, melyek nyitva állnak minden emberi élet előtt. Fowler mély meggyőződéssel vallja, hogy genetikusan kaptunk képességet a hitben való növekedésre életünk során. Meggyőződésével a szekuláris gondolkodás talajáról sokan vitatkoznának, de ne feledjük, hogy kutatásai során az emberben egyetemesen és potenciálisan meglévő hit és hitfejlődés lehetőségére mutatott rá.
4. A hitközösségek nyelvhasználata, rituáléi és tanításai kritikus fontosságúak a hitfejlődés szempontjából. A filozófus Santayana mondását idézi Dykstra: „Nem lehetsz csak úgy általánosságban vallásos.”⁴⁸⁴ A hitfejlődés elmélete arra is rávilágít Fowler szerint, hogy az átadáson (*transmission*) alapuló tanítói módszerek, amelyek a tanár fejéből a tanuló fejébe próbálják „átadni” a tananyagot, nem lehetnek sikeresek. A gyermek hite mindig szorosan kapcsolódik a saját képalkotásához és belátásaihoz, tapasztalásához. A vallásos nyelvezet, a rítusok és az etikai tanítások felébreszthetik a gyermek érdeklődését a hit iránt: figyelme a transzcendens felé fordulhat. Ezért érdemes a gyermeknek lehetőséget adni egy adott hitközösség életében való részvételre és a tapasztalatok konstruktív felhasználására. Mindezekről még a gyermek hite nem válik kész, érett hitté, de érzelmi, akarati, fogalmi irányban

⁴⁸³ SZABÓ 2000b, 38. o.

⁴⁸⁴ FOWLER 1986, 37-40. o.

nyitottá, befogadóbbá válhat. Ezt a lehetőséget kell tudatosabban magunk előtt látnunk evangélikus konfirmációi gyakorlatunkban, amely mai liturgiai megfogalmazásában még kész és érett hitet feltételez a konfirmáció végére.⁴⁸⁵ A hitfejlődés elmélete egy új értelmezési helyzet elé állítja az egyház eddigi konfirmáció gyakorlatát.

5. Minden embernél tiszteletben kell tartani hite fejlődésének adott pontját és szintjét. A hitfejlődés elmélete segítséget nyújt abban, hogy ne adjunk válaszokat olyan kérdésekre, amelyeket még nem is tettek fel. A hit fejlődésének leírása segít megérteni egy-egy adott időszak kríziseit, kérdéseit és konfliktusait. Mindenkinek teret, időt és lehetőséget kell biztosítani, hogy a hit következő szakaszához eljuthasson.
6. Mai, szekularizált világunkban a hitfejlődési elméletek segíthetnek abban, hogy a hitre ne mint különálló entitásra gondoljunk, ami a mindennapi élettől elválasztható. Szomorú tapasztalat a hitét a templom falain belül megélő „vallásos” ember, aki családi, munkahelyi és baráti életébe már nem tudja „bevenni” hitét és meggyőződését. A hitfejlődés szakaszai arról tanúskodnak, hogy a hit szerepet kap egész életünk szerveződésében. Lehetőséget teremt az élet értelmének átfogóbb megfogalmazására, hogy ne váljon egyéni és közösségi életünk részekre tagolt, egységet kirajzolni nem tudó létté.
7. Az előzőekben már említett kritikus élethelyzetek életünk során elkerülhetetlenek. Már a próféta is vall arról a felismerésről, hogy Istent néha rejtőzködő Istenként látjuk, és nem értjük akaratát, nem tudjuk életünk tragikus eseményeinek értelmét jóságával, gondoskodásával összeegyeztetni (Ézs 45,15). A hitfejlődés elmélete őszintén számol ezzel a lehetőséggel. Ahogyan Erikson identitáselmélete is rámutat a krízishelyzetek szükségszerű megjelenésére, úgy a hitfejlődés elmélete is leírja, hogy egyik szakaszból a másikba sokszor nem tudunk átlépni töréshelyzetek, krízisek, fájdalom, összezavarodottság és veszteség-érzés nélkül. Minden növekedés

⁴⁸⁵ A Magyarországi Evangélikus Egyház Agendájának előszava a konfirmációi istentisztelet liturgiájához ezt mondja: „Az a szöveg, amelyet konfirmációi vallástételnek nevezünk (1Tim 6,12), nem ígéret és nem fogadkozás, hanem egyrészt bizonyoságtétel arról, hogy a konfirmandus hisz Krisztusban, és tudatosan vallja egyházunk tanítását, másrészt kifejezése annak, hogy szeretne megmaradni ebben a hitben a Szentlélek segítségével.” A konfirmációi vallástétel pedig a következő: Én N.N: Hálát adok Istennek, az én Teremtőmnak, hogy engem a keresztség által gyermekévé fogadott. Hiszem, hogy Jézus Krisztus az én Uram és Megváltóm, aki nekem is bűnbocsánatot szerzett a kereszten. Vallom az evangélikus keresztyén egyház tiszta és igaz tanítását, és hozzá hűséggel ragaszkodom. Kérem a Szentlélek világosságát és erejét, hogy a bűn ellen harcoljak, a szeretetben növekedjek, és a hitben megálljak mindhalálig. Ámen.” Agenda, 345. és 351. o.

fájdalommal jár, ahogyan azt már az anyaméhben való növekedéstől kezdve megtapasztalja az ember. Ezt a fájdalmat nem kerülheti el az ember, de a hitnövekedés perspektívájából tekintve jobban megbékélhetünk a szükségszerűségével és az életünkben betöltött szerepével. Augustinus érez rá a legbensőbb nyugalanságra az emberi szívben, amelyet semmilyen ambíciózus cselekedet vagy emberi törekvés nem nyugtathat meg. A teljesítménykényszerben kiégő, az intimitás és érzelmek után vágyakozó ember életének háttérében a „Te” áll, akiről Augustinus is beszél, a hitfejlődés valóságának komolyan vétele is ezt mutatja. Megújult küldetéssel és reménységgel tekinthetünk a hitközösségek felé, ahol a nyugtalan szívű és életű emberek szót kaphatnak, életpéldákat láthatnak és a közösség és Isten által meghallgatásra és elfogadásra találnak. A generációs „hiányproblémákkal” küszködő egyházban megújult reménységgel kell készülnünk a felnőtt egyháztagok megszólítására, a befogadásra és az elfogadásra.

Dykstra elemzésében mutat rá, hogy a fowleri hitdefiníció alapján a hitnek szüksége van bizonyos tudásra.⁴⁸⁶ Tudnunk kell, ki az, aki a hit-háromszög csúcsán áll, akinek az autoritást, az erőt, a hatalmat, az életünk értelmét tulajdonítjuk. Ehhez a tudáshoz kell megismernünk a „mit hiszek” kérdésre adott választ és mindazt, ami az Istennel való kommunikációról tudható. Istennel kapcsolatban tanulnunk kell a gondolkodás, a viselkedés, az érzések mikéntjéről, hiszen a hithez nem elég, hogy bizonyos velünk született emberi tulajdonságokat ismerünk fel magunkban, hanem megfelelő tartalommal szükséges megtölteni ezeket a struktúrákat, hogy ismeretünk legyen róluk és tudjuk, hogyan működnek. Az ógyház gyakorlatából is ismerjük, hogy a pogányoknak hosszú időn keresztül kellett a katekézisben részt venniük, hogy készen állhassanak a keresztségre és a hitük megvallására. Dykstra hangsúlyozza, hogy a hit nem az értelem kifejezésének megteremtése, hanem a rajtunk kívül álló értelem elsajátítása, ill. felhasználása.⁴⁸⁷ Mindezek alapján nem véletlen, hogy úgy értékeli a hitfejlődés elméletét, mint ami legnagyobb érdeklődésre a hitoktatók körében számíthat.⁴⁸⁸ Dykstra szerint a vallásoktatás alapvető kérdései jelentősen egybeesnek a hitfejlődésemélet által felvetett kérdésekkel. Három kérdéstípust különböztet meg: /1/ a hitoktatás céljával kapcsolatos; /2/ a hitoktatásban résztvevőkkel kapcsolatos; /3/ és a hitoktatás folyamatával kapcsolatos.

⁴⁸⁶ DYKSTRA 1986, 56. o.

⁴⁸⁷ I. m. 57. o.

⁴⁸⁸ I. m. 251-269. o.

(1) A hitoktatás céljai között minden vallás, ill. felekezet megfogalmazza a felnőttkorba lépés valamilyen normáját. Ez a norma magába foglalja az adott közösség által megfogalmazott hittételeket, értékeket, etikai normákat és a hit gyakorlásának formáit. Létrejött minden közösségben egy életminta, amelynek megvalósítására törekednek az adott közösség életében tudatosan részt vállalók. A hitoktatás alapvető célja az erre az élet-mintára való elkísérés, rávezetés, odasegítés. A cél az adott közösség által elismert hitben való felnőttkorúság elérése. A hit oktatása feltétlenül egy folyamatot jelent, hiszen egy célt elérni csak erőfeszítések, növekedés és fejlődés útján lehet. Ebben a folyamatban az oktatásnak lényeges szerepe van, hiszen valamit elsajátítani csak tanulás során lehet, és a hitünk alapjait és tanításait sem tudja az ember csak úgy, magától megtanulni. Dykstra nem elégszik meg azzal a kézenfekvő következtetéssel, hogy a fowleri hitfejlődés-elmélet segítheti a hitoktatás célját, hogy a hitfejlődési szakaszok vizsgálatával értékelhető és megvizsgálható az oktatás abból a szempontból, hogy segíti-e az embereket az érett, felnőtt hit elérésében. Fowler elmélete sokkal inkább segítő perspektívát nyújt a hitformálódás folyamatához és „partnerévé” válhat a hitoktatásnak abban, hogy a hit „hogyanját” segít kutatni a struktúrák és a folyamat szempontjából. A hifejlődés elmélete nem a hittartalmat szándékozik meghatározni. Downs is fontosnak tartja, hogy a fejlődépszichológia és a hitfejlődés elméletéből jól körülhatárolható konzekvenciákat fogalmazzunk meg a keresztény oktatás témakörében. Ehhez 4 oktatási konzekvenciát fogalmaz meg:⁴⁸⁹ (1) A keresztény oktatóknak meg kell érteniük a fejlődési folyamatot. (2) A fejlődési folyamatot tiszteletben kell tartani. (3) Vágynunk kell arra, hogy lássuk a fejlődést az általunk szolgált emberekben. (4) A fejlődés hatással van az adott személy keresztény kiteljesedésére is.

(2) Dykstra második kérdésköre a hitoktatásban résztvevőkkel kapcsolatos. A hit oktatása az emberek között történik. Különösen is olyan korban igaz ez, amikor az egyház szerepét már nem tartják olyan fontosnak az emberek és „tekintélyét” veszítette az eddig még autoritásnak számító egyház. Az emberek megszólításához ismernünk kell háttérüket, gondolkodásukat, a rájuk ható ideológiákat, taníthatóságuk módszertanát. A XX. században ehhez a megismeréshez nagyon jelentősen járult hozzá a fejlődéslélektan tudománya. Az „emberi psziché forradalma” teret adott egyházi körökben is a ma emberével kapcsolatos releváns kérdések megfogalmazására. Azonban azt is látnunk kell, hogy a fejlődéslélektan nem mond el mindent az emberről, de még a szociológia és a kulturális kutatások sem. A hitfejlődési elmélettől sem várhatjuk, hogy minden hittel kapcsolatos kérdésre választ ad.

⁴⁸⁹ DOWNS 1998, 85-87. o.

Arra azonban rávilágít, hogy milyen fontos az emberi élet értelmének a megtalálása, és ez az értelemkeresés milyen szoros összefüggésben áll azzal, amit hitnek nevezünk. A hitfejlődési szakaszok pedig olyan szempontot adnak, amellyel az emberek hitét és hitük fejlődését egy átfogóbb perspektívában láthatjuk, és empátikusabban tudjuk a tanítás-tanulás feladatát is végezni.

(3) A hitoktatás folyamatával kapcsolatban többféle módszertani tanulságot vonhatunk le a hitfejlődés elméletéből. A felnőtt ember formálódó, fejlődő hitében már nagy szerepet kap a tapasztalat, az arra adott reflexió és a kritika. Az oktatás folyamatának is tiszteletben kell tartania az aktuális és a megélt tapasztalatot, ami hozzájárul az élet értelmének megfogalmazásához. Ezért kevésbé hatékony már ebben az időszakban a tanultak „átadása,” sokkal inkább a tapasztalaton és kontextualitáson alapuló oktatásra tevődik át a hangsúly. A hitfejlődés és a felnőttképzés kapcsolatának elemzése így mutat előre azokra a kérdésekre, amelyek a felnőttképzés megvalósulásának szempontjából andragógiai, tanuláselméleti és módszertani szempontból vizsgálnunk kell. A következő fejezet áttekinti a felnőttképzés megvalósulásának elméleti és gyakorlati kérdéseit.

A hitfejlődési elméletek vizsgálatának következtetései

Segítenek-e a fejlődépszichológián alapuló hitfejlődési elméletek a felnőtt-katechézist érintő szemléletváltásban?

A hitfejlődési elméletek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a hitre új perspektívából, mint Isten Szentlelke által hordozott fejlődési folyamatra tekintsünk.

A hitfejlődés feltételezi, hogy a transzcendensbe vetett hitünk formálódásában lépések történnek Isten és az ember között, és ezek a lépések az előrehaladás, ill. az Isten-felé haladás lehetőségét hordozzák magukban. Ennek az Isten-felé haladásnak az eredménye a transzformáció (metanoia) és az új élet.

A hitfejlődési elméletek arra is rávilágítanak, hogy tiszteletben kell tartanunk minden ember hitének fejlettségi szintjét. A tanítás, ill. a tanulás lehetősége választ adhat az ember kérdéseire és hitében is fejlődési lehetőséget hozhat.

6. A felnőttkatekézis megvalósulásának módszertani alapjai

„... a katekézist nem kívánjuk a menedzserképzés, a népfőiskola, vagy a felnőttképzés más formái közé besorolni. Valljuk, hogy a katekézis mint az evangelizáció szerves része, alapvetően az Egyházban élő és működő Szentlélek műve. Mivel azonban a Szentlélek rajtunk, embereken, a mi szolgálatunkon keresztül építi az Egyházat, természetesnek tartjuk, hogy emberi közreműködésünk hatékonyságának fokozására ennek az új tudománynak a segítségét is igénybe vegyük.”⁴⁹⁰

6.1. Az andragógiától a felnőttkatekézisig

A felnőttkatekézis pedagógiai szempontból szoros kapcsolatban áll az andragógia tudományával. A felnőttek részvétele és tanulási folyamatai az egyházban elválaszthatatlanok azoktól a tudományos megállapításoktól, amelyeket az andragógia tudománya hozott a XX. és a XXI. században. A felnőttek katekézisének vizsgálatakor szintén nem elhanyagolható kérdés, hogy milyen örökség van a felnőttekkel való foglalkozás szempontjából mögöttünk. A katechetika történetét korábban már vizsgáltuk, ebben a fejezetben nagyon röviden a magyarországi felnőttoktatás legfontosabb mozzanatai kiemelésével arra törekszem, hogy minél több szempontból legyen rálátásunk a mai felnőttkatekézis módszertani kérdéseire és kihívásaira.

6.1.1. Az andragógia perspektívája

A modern kor egyik jelensége, hogy a humán tudományok és a pedagógia együttműködése által új tudományág született, az andragógia. Ez a tudományág foglalkozik a felnőttek tanításának és tanulásának módszertani kérdéseivel, a felnőttneveléssel.⁴⁹¹ Az andragógia eredete a felnőtt férfi (*androsz*) görög eredetű szóból ered és az andragógia tudománya a felnőttoktatás szükségességének felismeréséből született. Maga az andragógia

⁴⁹⁰ DOBOS 1999, 11. o.

⁴⁹¹ „A felnőttek iskolai és iskolán kívüli nevelésének, oktatásának cél- és eszközrendszerét, alapelveit, törvényszerűségeit, sajátosságait és eszközrendszerét kutató tudomány. Magát a kifejezést először Friedrich Johann Herbart, majd E. Rosenstock használta ...” (Andragógiai Értelmező Szótár. TIT Budapest Szervezete 1982). Idézi DOBOS 1999, 10. o.

elnevezés megkülönböztető elnevezés a pedagógiával szemben: míg a pedagógia a gyermekek tanításának tudományát, addig az andragógia a felnőttek tanításának tudományát jelenti.⁴⁹²

Mielőtt ismertetném az andragógia és a felnőttoktatás jellegzetességeit, egy fontos kérdés még tisztázásra vár. A felnőttképzés szemléletváltása alatt elsősorban egy új tanítási, oktatási módszert, ill. rendszert képzelünk magunk elé. Valamiféle intézményes keretet, amelyben a felnőttek oktatása megvalósulhat. Az oktatás fogalmának tisztázásához segítségül hívom az andragógia tudományának atyját, Malcolm Knowles, aki *Adult Learner* – 'A felnőtt tanuló' - című alapművében különbséget tesz oktatás és tanulás között.⁴⁹³ Knowles szerint az oktatás fogalma magának az oktatónak a személyét hangsúlyozza és legfőképpen valamilyen tudás átadását tűzi ki célul. Az oktatás által elért változás a tudás, a képesség vagy a hozzáállás megváltoztatásában valósul meg. A tanulás azonban magáról a tanuló egyénről szól, akiben a változás elvileg megtörténhet. „A tanulás az az esemény vagy folyamat, amely által viselkedésbeli változás, tudás, képesség és a hozzáállás (attitűd) változik meg.”⁴⁹⁴ Azonban nem csupán oktatás és tanulás között tehető értelmezésbeli különbség, hanem Knowles arra is felhívja a figyelmet, hogy a felnőttek tanításában megkülönböztethetünk tervezett tanulási folyamatot és természetes növekedést is.⁴⁹⁵ A két különbségtétel nagyon jól rámutat arra is, hogy olyan helyzetben, amikor a tanulás és a hit kölcsönhatásba kerül, tulajdonképpen egy folyamat ábrázolódik ki előttünk, melyben az oktatástól elindulva maga a tanulás válik fontosabbá, és még tovább menve: a tervezett tanuláson túl a természetes növekedés folyamata a felnőttképzés célja és eredménye lehet. A hitfejlődés fowleri elmélete is a természetes növekedés folyamatát támogatja azzal, hogy a különböző hitfejlődési szakaszok egymásutánja a hitben való megerősödést és az életcélok teljesebb megtalálását jelenti.

A modern felnőttoktatás és az andragógia egyik legfontosabb ismérve a tanulóközpontúság lett. Megfigyelhettük a konfirmáció vizsgálatánál is, hogy már egészen fiatal kortól kezdve fontos komolyan venni, hogy a tanulás motivációjához meghatározóan hozzájárul, ha a fiatal vagy a felnőtt azt érezheti komolyan veszik, számítanak a véleményére és tekintettel vannak élete problémáira és élethelyzetére. Ez a tanulóközpontúság adja a

⁴⁹² Knowles szerint szinte a XX. század második harmadáig nagyjából úgy tanították a felnőtteket, mint a gyerekeket, amíg el nem vált egymástól a pedagógia és az andragógia tudománya. KNOWLES 2005, 61. o.

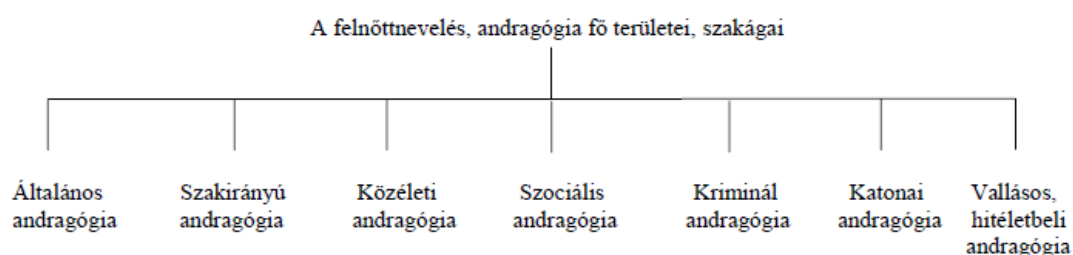
⁴⁹³ KNOWLES 2005, 10. o.

⁴⁹⁴ „Learning is the act or process by which behavioral change, knowledge, skills and attitudes are acquired.” I. m. 10. o.

⁴⁹⁵ I. m. 12.

felnoíttoktatás alapját, és majd látjuk, a felnóíttkatekézését is. Mindezek alapján a keresztyén felnoíttoktatásnak sok közös határterülete lehet az andragógiával, hiszen az andragógia és a felnóíttek hitoktatásának legfontosabb kérdései sok hasonlóságot mutatnak, még ha a válaszokban a felnóíttkatekézés speciális válaszokat is igényel.⁴⁹⁶ A felnóítt katekézés és az andragógia által feltett közös kérdéseket Dobos László a következő négy kérdésben foglalja össze: /1/ Hogyan lehet a felnóítteket minél jobban bekapcsolni a tanulási folyamatba, ill. felnóíttkatekézésbe? /2/ Mi alapján kerüljön kiválasztásra a tanítandó tananyag? /3/ Milyen módszerek biztosítják a folyamatos motivációt és a hatékonyságot? /4/ Milyen szervezeti formák felelnek meg leginkább az igényeknek és az adott helyzetnek?

Ezt a specialitást fogalmazza meg az a felosztás is, amelyben Durkó Mátyás az andragógia területéhez kapcsolja a vallásos, hitbéli andragógiát is. A következő definíciót adja a vallásos andragógiára: „... a felnóíttnevelés legősibb szakága, mely egyesíti magában a papképzés hivatásbéli szakképzési funkcióit (diplomaadással) és a felnóíttek laikus vallásos nevelésének a feladatait. Ez utóbbi lényegét a vallásos hitbéli meggyőződés-formálás és ennek megfelelő etikus, interperszonális, közösségi magatartás és szokásrend kialakítása és egyházi közösségformálás alkotja.”⁴⁹⁷ Az andragógia felosztását a következő (4. ábra):⁴⁹⁸

4. ábra

A felnóíttkatekézés módszertani kérdéseinek átgondolásához érdemes összegezni mindazt, amit az andragógia tudománya támpontként nyújt:

1. A felnóítt ember is szívesen tanul (változik), ha úgy érzi, hogy oka van rá. A motiváltság az egyik legfontosabb tényező.
2. Bizonyos egzisztenciálisan meghatározó időszakokban természetesen következik be a tanulás iránti igény.

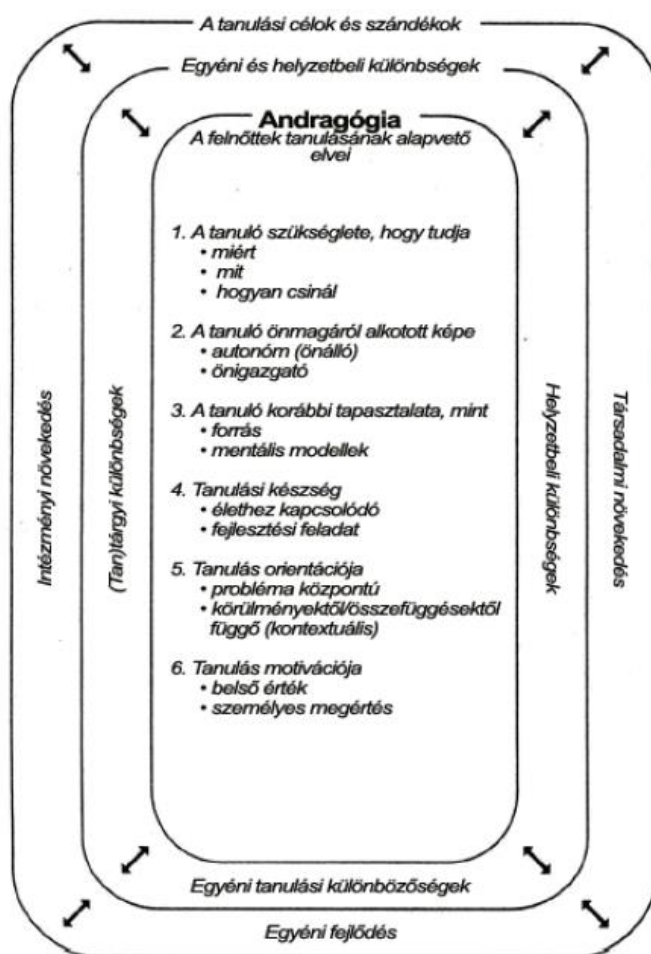
⁴⁹⁶ DOBOS 1999, 10-11. o.

⁴⁹⁷ DURKÓ 1999, 42. o.

⁴⁹⁸ I. m. 42. o.

3. A felnőtt tanuló visszajelzést vár a társadalomtól akár társadalmi, akár anyagi elismerésben.
4. A felnőtt ember időbeosztása korlátolt, ezért fontos olyan döntéshelyzetet teremteni, amelyben szorító határidők és stressz nélkül ütemezheti tanulását.

Az alábbi ábra Malcolm Knowles felnőttoktatási ábrája, melyben megtalálhatóak a felnőttek tanulásának alapvető elvei, támpontokat adva a felnőttképzés elméletének vizsgálatához:

5. ábra Andragógia a gyakorlatban (Knowles, Holton és Swanson 1998)⁴⁹⁹

6.1.2. A magyarországi felnőttképzés rövid bemutatása

Zrinszky László felnőttképzési történeti írásában a felnőttképzést összekapcsolódnak látja a művelődés általánosabb folyamataival. A keresztény hitoktatás szempontjából fontos,

⁴⁹⁹ BUDAI-SOMORJAI-VARSÁNYI 2008, 19. o.

hogy már Szent István király idejében is volt a papoknak tanító-nevelő funkciója, akkor még a kötelező istentiszteleti részvételen keresztül.⁵⁰⁰ A középkorra ez a tanító-nevelői funkció volt a jellemző, és az egyház hitelesítő, hagyományátadó célja valósult meg. A királyi és főúri udvarokban pedig megvalósult a kultúra és a művészet fejlődése, de ez a széles néptömegekhez nem ért el. A reformáció korának nagy érdeme az anyanyelv használatának megjelenése. A németországi peregrinációból a magyar diákok hazatérve nem csupán az új teológiai tanokat, de az általános műveltség szellemét is elhozták hazájukba. A könyvnyomtatás forradalma új tanok, új ismeretek megjelenését eredményezte. A XV-XVI. század nagy „tanítói”, többek között Tinódi Lantos Sebestyén, Heltai Gáspár, Apáczai Csere János, akik műveltségük által szélesebb rétegek számára tették lehetővé az ismeretszerzés folyamatát. Egyházi környezetben, de a felnőttnevelést mégis átfogóan értelmezve az evangélikus Tessedik Sámuel volt az első, aki Szarvason először olvasókört, majd „Gyakorlati-gazdasági szorgalmatossági iskolát” hozott létre. A XVIII. században nagy számban alakulnak a különböző egyesületek, hogy társadalmi, gazdasági és kulturális témákban emeljenek a közművelődés szintjén. Báró Eötvös József kifejezetten ösztönözte „népoktatási” egyletek felállítását és már szinte a felnőttoktatás módszertanának ismeretével írja a következőket:

„(...) a felnőttek számára a téli hónapokon át a város és a vidék szükségleteinek megfelelő s az ottani életkereseti ágaknál leginkább szükségelt ismeretek köréből alkalmas modorban összefüggő előadások tartatnak olyanképpen, hogy a hallgatók az előadások folyama alatt az illető tantárgyakból szükségletöknek megfelelő, egy, magában kiegészített egészet nyerjenek.”⁵⁰¹

Ebben az időszakban hiánypótló funkciója is volt a felnőttek oktatásának. A használt kifejezések is jelzik ezt a hiánypótlást: „felvilágosító előadások, elme pallérozása, természettudományi ismeretek terjesztése.”⁵⁰²

A XIX. század második felében a felnőttoktatási törekvések alapvetően az írás-olvasás tanítását tűzték ki célul, de haladóbb tanfolyamokon más tantárgyakat is tanítottak felnőtteknek. A tanítás célja társadalmi természetű: a felvilágosodás hatására az analfabéta rétegeket felemelni és elérni a kulturális felemelkedést.⁵⁰³ Külföldi hatásra, többek között dán és skandináv népfőiskolák mintájára a századfordulón erősödött a felnőttképzés

⁵⁰⁰ ZRINSZKY 1995, 96. o.

⁵⁰¹ Eötvös József VKM miniszter 24.441. sz. leiratából idézi ZRINSZKY 1995, 97. o.

⁵⁰² T. KISS 1999, 3. o.

⁵⁰³ T. KISS 1999, 4. o.

rendszere, de egyre inkább áthatották ezeket a kezdeményezéseket az első világháborút megelőző korszak világnézeti és politikai törekvései. Az I. világháború után átszerveződött a népművelés: a liberális szellemmel való szakítás elsődleges törekvés, majd az állampolgári nevelés és a gazdasági szakoktatás került előtérbe. A felnőttek tanítása, az analfabéták írás-olvasásra tanítása mellett szerepet kapott a színjátszó körök szervezése, a leventeünnepségek megjelenése, a népfőiskolák és nyári egyetemek megszervezése is.⁵⁰⁴ A két világháború között leginkább a fiatal felnőttek számára szerveződtek ifjúsági egyesületek (pl. KIE – Keresztény Ifjúsági Egyesület, katolikus ifjúsági egyesületek, cserkészcsapatok), és ebben az időben felvirágzott a népfőiskolai mozgalom is. Evangélikus létesítmények közül a nagytarcsai Tessedik Sámuelről elnevezett népfőiskola nyitotta meg kapuit. A népfőiskolák református és evangélikus szervezésben komoly szerepet vállaltak a felnőtt lakosság elérésében és oktatásában.

Az Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület kiadásában 2003-ban jelent meg az a gyűjtemény, ami a két világháború közötti időkre visszatekintve az akkori belmissziói munkaprogramokat ismerteti. A gyűjtemény annak bizonyítéka, hogy Kapi Béla akkori püspök irányításával a munkaprogramok hathatós segítséget nyújtottak az akkori gyülekezeti életben. Kapi Béla így ír emlékiratában: „Sok gyötrődés után elhatároztam, hogy hadat üzenek az ellen az egyházi közfelfogás ellen, hogy a belmissziói munkára nem kötelezhető a lelkész, mert az túlterjed hivatásbeli kötelességeinek határán. Azt a forradalmi elvet hordoztam lelkemben, hogy a lelkésznek az igehirdetési, szertartási és közigazgatási munkákon kívül egyházi ismereteket közlő vallásos estélyeket kell tartani, gondozni kell a gyülekezet iskolai és serdült ifjúságát, a presbitereket gyülekezeti munkára, az asszonyokat családi nevelés pótolhatatlanságára kell nevelni és minden módon azon kell fáradoznia, hogy a közömbös gyülekezetből pedig élő gyülekezet legyen.”⁵⁰⁵ Kapi Béla beszámolójából kiderül, hogy a munkaprogram a gyülekezet minden rétegének megszólítását tűzte ki célul és igyekezett biztosítani a hitbéli elmélyedésre, a tanulásra, a gyülekezeti szolgálatban való megerősödésre a lehetőséget. A munkaprogramokból készült gyűjtemény tartalmaz ádventi, böjti, nagyheti és reformáció-heti sorozatokat (kész igehirdetésekkel), presbiterek lelki gondozására készült írásokat, bibliaköri és ifjúsági munkához írt segédanyagokat. Ahogyan a gyűjtemény előszavában is olvasható, példaértékű lehet ma is számunkra az az erőfeszítés,

⁵⁰⁴ I. m. 8. o.

⁵⁰⁵ KAPI Béla: A belmissziói munka megszervezése. In: Hitből hitbe. Válogatás az egykori Belmissziói Munkaprogram füzeteiből (1924-1948). Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület, 2003. 13. o

amivel a két háború között az evangélikus gyülekezeti tagok (különösen a fiatalok és felnőttek) lelki- és tanításbeli gondozásán örködött az egyház.⁵⁰⁶

Karácsony Sándor pedagógiai munkássága új megközelítést hozott a tanításban, református alapokon és újszerű pedagógiai módszertannal közelítve meg a tanítás folyamatát. Karácsony a nevelő feladatáról mondja: „a nevelt fejlettségi szintjének nyelvén, annak saját képességeit kibontva, személyes érdeklődését fölkelte, egy értelmes egész, egy totalitás megalkotásához segítse őt.”⁵⁰⁷ Pedagógus és diák viszonylatában egy sokkal közvetlenebb, kommunikatívabb tanítási folyamatot javasolt az egyenjogúság alapján, melyben a felnőtt tiszteli a gyermekben, a kamaszban azt a szintet, ahol fejlődése során tart, mindezt úgy, hogy közben felnőtt emberként teszi, egyenjogúságra, de nem egyenrangúságra építve.⁵⁰⁸ Karácsony Sándor neveléstudományi munkásságát főleg a második világháborút megelőző időszakban fejtette ki, számtalan feladattal és publikációval ismertté téve tetteit.

A második világháború után a még működő népfőiskolákat 1948-ra ellehetetlenítették, majd elkövetkezett az addig képzésben nem részesülő dolgozók különböző szintű felzárkóztatása, a nyolcosztályos végzettségtől egészen az egyetemi végzettségig. A felnőttoktatás területén 1948-tól a rendszerváltás idejéig már leginkább csak állami szerepvállalásról beszélhetünk.⁵⁰⁹ Az az értelmiségi kör, amely eddig keresztény értelmiséginek számított, nem kap lehetőséget az oktatásra, csupán a párt által meghatározott ideológia szerint. A falvakban a művelődést és a kultúrát biztosító néptanítók, kántortanítók szolgálata megszűnt, így az addig népszerű és az egyszerű embereket is bevonó amatőr színjátszó csoportok, a falusi olvasóköri, énekkarok és egyéb egyesületek munkája radikálisan lezárult. Az oktatást minden szinten, mélyen meghatározta a szovjet irányú ideológiai és politikai befolyás. Az 1980-as évektől érzékelhető a változás, amely az addigi dolgozók iskolája rendszerét (iskolai felnőttoktatás) megnyitja a pályaválasztási ill. pályakorrekciós lehetőségek felé és kialakul a felnőttoktatás szervezett formája.⁵¹⁰

„A technikai fejlődés, a piacgazdaság átalakulással járó nagyarányú munkaerő-átrendeződés és a munkanélküliség nyíltszíni és tömeges megjelenése, a menedzserképzés szükségletei, a politikai élet pluralizálódása, az iskolarendszer reformja, a domináló értékrendszer átalakulása radikális

⁵⁰⁶ I. m. 6-12. o.

⁵⁰⁷ LENDVAI 1993, 138. o.

⁵⁰⁸ HELTAI, Credo 2013/2. 36-43. o.

⁵⁰⁹ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/felnottoktatasi3.pdf>, 3. o.

⁵¹⁰ Nemzetközi szinten ezt támasztja alá Knowles véleménye is, aki szintén az elmúlt évtizedekre teszi a felnőttek oktatásának integrált rendszerét. Akármennyire volt része (hol többé, hol kevésbé) a felnőttoktatás az általános oktatásnak, ilyen mértékű rendszerbe foglalt tudományágról eddig nem volt szó. KNOWLES 2005, 36. o.

változásokat indítottak el a felnőttképzés szinte minden területén. Felértékelődött és átszerveződött a továbbképzés és az átképzés, módosult az iskolarendszerű és az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás viszonya.”⁵¹¹

A felnőttoktatásban történő változások alapvetően a munka világával kapcsolatosak, de ebbe a fejlődési folyamatba beilleszkedik az egyház tanítói szolgálatának megújulása is. Az egyháznak az andragógiai szerepvállalásában bár az adott kor lehetőségeihez mindig alkalmazkodnia kellett, mégis ennek a szerepvállalásnak van „múltja, legitimációja és tevékenységével valós szükségletekre ad választ.”⁵¹²

A felnőttképzés szükségességéről, a tanulási folyamatokról és módszertani kérdésekről lesz szó a következő részben.

6.2. *Miért van ma szükség felnőttképzésre?*

„Ahhoz, hogy az egyház a XXI. században is egyház tudjon maradni, újra lényegessé kell válnia a felnőttek és elkötelezett hitközösségek kinevelésének.”⁵¹³

Az egyház mai életjelenségeinek és struktúrájának vizsgálata rámutat közösségeinkben a felnőttek szembetűnő hiányára. Gáncs Péter püspök az egyházban megvalósuló humánerő-gazdálkodás kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy „... végzetes lenne egyházunk jövőjére nézve, ha a múlt kísérteteként, keserves örökségeként megmaradna a 'one-man-show' mentalitás, amelyben minden felelősség és feladat a lelkészre hárul. Sokkal tudatosabban és szervezettebben kellene élni a presbiter- és munkatársképzés lehetőségeivel.”⁵¹⁴ Az egyház felnőtt korú tagjainak a hiánya nagyon gyakran a hittapasztalatnak, az elköteleződésnek, az ismeretnek és válaszkeresésnek a hiánya. Egyházi kezdeményezések és egyedi próbálkozások ellenére is „a lelkészek tapasztalatai szerint még az aktív gyülekezeti tagok is csekély hitismerettel rendelkeznek.”⁵¹⁵ Ennek a hitismeretnek a feltérképezése, és természetesen ezen keresztül az egyházba való integrációnak a kérdése aktuális kihívás a mai gyakorlati teológiával szemben. A Magyarországi Evangélikus Egyház és a történelmi egyházak számára kérdés, hogy a hitismeret átadása és a lelki érettség

⁵¹¹ ZRINSZKY 1995, 111. o.

⁵¹² ERDEI 2010, 177. o.

⁵¹³ „... the church to be genuinely church in the twenty-first century, a rededication to fostering mature, committed adult communities of faith is essential.” REGAN 2002, 18. o.

⁵¹⁴ GÁNC S 2014, 315. o.

⁵¹⁵ SZABÓ 2011, 187. o.

elérésére törekvő tanítás milyen tanulási modell, milyen módszertani megközelítés szerint valósítható meg.

Knowles véleménye alapján érdemes a felnőttkétekezést abból a szempontból megvizsgálni, hogy vajon az oktatás, vagy pedig a tanulás teóriáját alkalmazzuk-e rá. A kérdés különösen is izgalmassá válik a XXI. században, hiszen a katechetikatörténet során érzékeltük, hogy már a XX. századra igen összetetté vált a kép és a katekézis egyértelmű eltolódását figyelhettük meg az oktatás irányába. Vajon ha ezt a teóriát alkalmazzuk a jövőben is, nem csak a felnőttekre, hanem a gyermekekre, fiatalokra is, milyen következményekkel kell majd számolnunk? Meglátásom szerint a szemléletváltás azért időszerű, hogy a hitre mint a hitről való tanulásra tekinthessünk. Ez áll a legszorosabb összhangban Jézus missziói parancsával és a katekumenátus egész életre alkalmazható folyamatával. Ezt támasztja alá Szabó Lajos definíciója is:

„A hit tanítása nem a hit közvetlen provokálása vagy a hitébresztés direkt gyakorlata, hanem a hit ébredésének, létrejöttének kialakulásához szükséges ismeretek és gyakorlati élet példák közlése az általános emberi kultúra területéként.”⁵¹⁶

Ahogy arról már a dolgozat bevezetésében is szó volt, ha valaki ma hitoktatásról, katekézistről beszél, mindenki gyermekekre, konfirmandusokra gondol. Gyülekezeteink döntő többségében a katekézis ezekben az életkorokban hittanórák, gyermek-bibliakörök, konfirmációs oktatás során történik. Jane E. Regan a katekézis újbóli kiterjesztését a felnőttek korosztályára új katechetikai lehetőségként látja, és felteszi a kérdést, hogy lelkészek, gyülekezetek és hitoktatók vajon miben változtatnának a hitoktatáson, ha felnőtteket is tanítani szeretnének?⁵¹⁷ Regan a felnőttek hitoktatását fontos keretnek és alapnak érzi ahhoz, hogy a gyermekek és a fiatalok hitre nevelése ezen új szemlélet alapján megtörténhessen. A gyülekezeti életet keretnek tekinti, amelyben a felnőttek felé fordulás nem másodrangúvá, hanem hatékonyabbá és fenntarthatóbbá teszi a gyermekekkel és a fiatalokkal való foglalkozást.⁵¹⁸ Érdemes megfontolnunk Regan felvetését. Először is a jelenlegi – általában gyakorolt – egyházi modell nem fedi le Jézus missziói parancsában a tanításra való elhívás egész spektrumát, másodsorban a XXI. században egyháznak lenni azt is jelenti, hogy komolyan kell vennünk a hitoktatásból, a hagyományok életszerű

⁵¹⁶ Szabó Lajos előszava, TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 20-21. o.

⁵¹⁷ REGAN 2002, 4. o.

⁵¹⁸ I. m. 12. o.

gyakorlásából kimaradt generációkat, és a hitről szóló tudásunk és tapasztalatunk átadásával segítenünk kell őket eligazodni az életben.⁵¹⁹

Tomka Miklós 1985-ös tanulmányában szintén a szemléletváltás, a változás szükségességét hangsúlyozza. „Sajátos optikai csalódásnak” nevezte a hitoktatás olyan megközelítését, amely csak a gyermekekre szűkíti le a vallásoktatást. Ő is abban látja a változás szükségességét, hogy a felnőtteket különösen fontos célcsoportnak tekintsük egy olyan világban, ahol nagyon kevés ismeretanyaggal és hagyománnyal rendelkeznek hitbéli ismereteikben.⁵²⁰ Evangélikus gyülekezeteinkben ez a mentalitás a reformáció óta, az évszázadok folyamán nyilvánvaló. Ma az a kérdés, hogy hogyan valósítható meg a felnőttek hitben való kísérése is túlterhelt és programokkal zsúfolt világunkban, ahol a média készen áll túlstimulált válaszaival az alapvető emberi kérdésekre.

A katechetika gyülekezetekben megvalósuló szolgálatának új fogalma a német gyakorlati teológiában a Gemeindepädagogik, vagyis a gyülekezetpedagógia.⁵²¹ Szabó Lajos a katechetikai szemléletváltást a gyülekezetpedagógia szinte legfontosabb feladatának látja: „Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy kevés alkotóelem hiányzik a naponkénti gyülekezeti életmegnyilvánulásokból Magyarországon annyira, mint a felnőttoktatás és a népszerűsítő teológiai munka, azaz a gyülekezetpedagógiai tevékenység maga.”⁵²² Ez a tevékenység „csak megújult formában, a mai aktuális kérdésekre is válaszolni kész magatartással végezhető.”⁵²³ Ezt a megújulásra és aktualitásra irányuló szándékot fejezi ki az a szempontrendszer is, amely leírja a mai kontextuális felnőttkatekézis célját. Így a hitoktatás célja – Regan összegzésében –, hogy informáljon, formáljon és megváltoztasson.⁵²⁴ Ez a szempontrendszer mindenképpen újat hoz ahhoz a felfogáshoz képest, amelyben sokszor csak a hitről való „tudást” szerettük volna átadni, és a „tananyag” konkrét alkalmazását, az életünkre vonatkozó megszólító üzenetét nem mélyítettük el.

⁵¹⁹ Regan idézi John Westerhoff klasszikusnak számító könyvének (1976 – Will Our Children Have Faith?) egyik fő gondolatát: „tanító-oktató paradigmának” nevezi a még sok helyen ma is a gyermekek hitoktatását előtérbe helyező rendszert. Westerhoff abban látja ennek a paradigmának a nehézségét, hogy ez az elkülönített hitoktatás nem segíti a gyermekeket abban, hogy részt vehessenek a gyülekezet életformáló szolgálatában. I. m. 13. o.

⁵²⁰ TOMKA 1985, 4. o.

⁵²¹ A gyülekezetpedagógia és a katechetika, különösen is a felnőttkatekézis, disszertációmban nem külön területek, hanem ugyanazon cél érdekében megfogalmazott definíciók, amelyek közül a bevezetőben már ismertetett szempontok miatt én a felnőttkatekézis, a katechetika elnevezést használom.

⁵²² Szabó Lajos előadása. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/szabo.htm>

⁵²³ I. m.

⁵²⁴ REGAN 2002, 15-16. o.

1. A hitoktatás információt átadó aspektusa különösen is érzékeny kérdés, ha evangélikus egyházunk tanításának bibliai gyökereire és az elmúlt évtizedek „hagyományölő” világára gondolunk. Nem elhanyagolható tény, hogy mindenféle új szempontból tekintve, az információátadás is létfontosságú ahhoz, hogy az evangélium életformáló ereje valóban erős lehessen. A felnőttkatekézis módszereinek tekintetében erre az aspektusra is nagy súlyt kell helyezni.
2. A felnőtt-hitoktatás második célja a hitben való formálódás, a tanítványi életre való rátalálás. A gyülekezeti élet hordozza ezt a tanítvánnyá váló aspektust, amelyben az új élet otthonra találhat, és megismerheti annak működését, „közös lélegzését.” Regan az egyházi évet mint a várakozás – emlékezés - megtérés - új kezdet ritmusát hozza példaként. Az egyházi év ritmusa formálhatja a hívő ember perspektíváját, és a különböző ünnepi időszakok és ünnepek kapcsán évről évre át- és megélheti ennek életformáló erejét.
3. A hitoktatás harmadik, változtató-transzformatív aspektusa több szinten történik a tanítványi élet során. Változik a hitre jutott ember élete, hite, sok mindent addigi életéből más szemszögből lát, ezért sok mindenben változtatni akar. Változhat a gyülekezeti élet is azok által, akik folyamatos „dialógusban” vannak egymással a tanítványi életről és új utakat keresnek az evangélium üzenetének átadásában. Változások történhetnek társadalmi szinten is, ha a szeretet és az igazságosság parancsa több ember szívében meggyökerezik, szeretnének változtatni mindazon, ami gyűlölet és igazságtalanság a világban.

A hitoktatás új szempontrendszer a hitfejlődés szakaszainak komolyan vételével mutatja, hogy a gyermekkori hitoktatás, a konfirmáció és az ifjúság körében végzett szolgálat nagyon fontos alapokat rak le, de „a katekézis teljes szolgálata felnőttek szolgálatával teljes.”⁵²⁵ A felnőttek korosztályának bevonásával együtt teljes a kép, amelyet a valláspedagógiai folyamat végső céljáról Szabó Lajos mond a tanulmányában: „A valláspedagógiai folyamat végső célja a tanuló bővülő ismeretanyaga, a továbbgondolkodási készség felébresztése és az etikai kérdésekben történő személyes döntések elősegítése.”⁵²⁶ Erről a szemléletmódváltásról írja Dobos az 1997-es, a Katekézis Általános Direktóriuma dokumentuma alapján a felnőttkatekézist az egész hitoktatás alapvető formájának tekintve „olyan kiindulópontnak,

⁵²⁵ „... the full work of catechesis is an adult activity.” REGAN 2002, 17. o.

⁵²⁶ Szabó Lajos előszava In: TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 28. o.

melyhez a katekézis többi formájának – így a gyermekkatekézisnek is – igazodnia kell.”⁵²⁷ A hitfejlődés-elmélet egyik nagy eredménye, hogy rámutat, nem szabad magára hagynunk a felnőtt korba lépett embereket sem a hit útján. Ezt a folyamatot Andrea Fontana „a keresztennyé válásban való természetes előrehaladásnak” nevezi.⁵²⁸ Rámutat arra a már bemutatott problémára, hogy a hit megélése ma már nem az élethez kapcsolódó, természetes folyamat, hanem keresztennyé válnunk kell – a megismerés, a megtapasztalás és az elmélyülés útján. A korábban már említett különbségtétel a tervezett tanulás és a természetes növekedés között itt ebben a kontextusban válik újra lényegessé: a kereszteny hitben való megerősödésnek része a tanulás folyamata, de ez a tanulás magában hordozza a növekedés, a formálódás lehetőségét is egy érett és megküzdött hit irányába. Dobos ennek a fontosságát abban látja, hogy a felnőttek már tudatosan képesek a hit igazságait felismerni és azok mellett dönteni, ezért fontos a katekézis szolgálatát feléjük újra megerősíteni. Mindennek háttérében azt a problémát fedezi fel, hogy egy vallás nélküli társadalomban már a családok sem adják át a hitet gyermekeiknek, ezért a római katolikus egyházban megvalósuló felnőttkatekézis szükségszerűen kell összekapcsolódjék az újraevangelizálás kihívásával.⁵²⁹

Ezt a komplex célt látja az evangélikus egyház előtt is megvalósítandó útnak Szabóné Mátrai Marianna is, aki a családok bevonásának kérdésében azt a nehézséget látja, hogy a mai szülők sem beszélgetésekben, sem szóhasználatban, sem erkölcsi kérdésekben nem tudnak segíteni gyermekeiknek és az ezirányú feladatokat delegálják az egyházi iskolák, ill. más oktatási intézmények, vagy lelkeszek, gyülekezetek felé. A családokban ezért „a kereszteny tartalom (...) izolálódik a mindennapi élettől, és a vasárnapi templomba járásnak semmi hatása nincs a hétköznapiakra, a családon belüli kommunikációra sem.”⁵³⁰ Amikor az emberek az egyházzal találkoznak, sokszor az egyházi szóhasználat, az életidegen kérdések ismételtetése és egyéb problémák miatt fordulnak el az egyháztól. Így ír erről Fontana: „Az a benyomás alakulhat ki, hogy a hit nem képes segíteni a jobbra válásban, és a létkérdésekkel szemben. Ezért nem látnak benne mást, mint olyan múzeumot, amelyet valahányszor meglátogatunk, már csak arra emlékezünk, hogy ’milyenek voltunk’.”⁵³¹ Tanulmányában kiemeli a katekumenátus kifejezett szükségességét azok számára, akik csak felnőtt korukban találkoznak a hittel és keresztségre készülnek. Megállapításai azonban ennél szélesebb

⁵²⁷ DOBOS 1999, 4. o.

⁵²⁸ FONTANA 1998, 286. o.

⁵²⁹ DOBOS 1999, 4-5. o.

⁵³⁰ SZABÓNÉ 2010, 127. o.

⁵³¹ FONTANA 1998, 292. o.

körűek és jövőképe vonatkozik azokra is, akik bár részesültek a keresztség vagy az úrvacsora szentségében is, de felnőtt korukban még nem éltek meg a transzcendenssel való találkozás csodáját. Ahelyett, hogy a hittel ismerkedőt, vagy a hit kérdéseiben elmélyülni vágyót rögtön szigorú „vallásos” keretekbe szorítaná a felnőttkatekézis, inkább arra érdemes törekedni, hogy őszinte beszélgetések, problémafeltárások, bizalomra és egymás megismerésére irányuló igyekezet jellemezze ezt a szakaszt is.

6.3. *A felnőttkatekézis az ekkleziológia tükrében*

„... a mai társadalom elmagányosodó emberének növekvő igénye van az őt elfogadó és befogadó közösségre, (...) azért is, mert a keresztyénység közösségi vallás; az Egyház lényegénél fogva közösség, ezért a hitet együtt tanuló, egyre jobban összekovácsolódó kisközösségben magának a keresztyénységnek, az Egyháznak a lényegét tudjuk élményszerűen, átélhetően bemutatni a résztvevőknek.”⁵³²

A hitoktatás mint szolgálat és esemény elválaszthatatlan az egyház lényegétől és szolgálatától. Regan így definiálja ezt a kapcsolódást: „a katekézis mindig az ekkleziológia szolgálatában áll.”⁵³³ Gottfried Adam bécsi professzor, vallásdidaktikai tanulmányában a képzés kérdése és a keresztyén emberkép találkozásának egyik lényeges pontját látja a képzés közösségi megvalósulásában: „A képzési folyamat közösségben megy végbe. Az individuális képzési folyamat sem légüres térben történik, hanem a többi emberrel való találkozásra, megbeszélésre és párbeszédre utal.”⁵³⁴ A hit oktatásának célja, hogy az egyház közösségébe elvezesse az életében az istenhit által megérintett embert, aki Isten országának jeleként tekint az egyház létezésére és tanítványként éli meg az egyházban, a konkrét gyülekezeti közösségekben való életét.

Az egyház kialakulásának kezdete óta a katekézis volt az egyház közösségébe való keresztség általi bevezetés a keresztség előtti vagy keresztség utáni tanítási alkalma. Jézus missziói parancsának így az egyház eleget tudott tenni a keresztség és a tanítás szolgálatával,

⁵³² DOBOS 1999, 23. o.

⁵³³ „Catechesis is always in service to an ecclesiology.” REGAN 2002, 18. o.

⁵³⁴ ADAM 2001, 28. o.

és a katekumen megismerhette a keresztség ajándékának tanításbéli hátterét. Arand nagyon fontos szerepet tulajdonít ebben a kontextusban a híd szerepét betöltő katekézisnek, amelyen keresztül az emberek e világból átmennek az egyház világába. A keresztségre felkészítő tanítás folytatódott a megkeresztelt ember új, Isten iránt elkötelezett, tanítványi életében. Arand szerint: „Evangélikus szempontból ez azt jelenti, hogy egész életünk katekumenátus, amennyiben egész életünk a keresztségünk megélése.”⁵³⁵

A hitoktatás része annak a folyamatnak, amelyben az egyház Isten országa növekedéséért végzi szolgálatát a világban, hogy minél több ember „eljusson az igazság megismerésére” (1Tim2,4) és Krisztus értünk hozott áldozatának életformáló üzenetét megismerje. Az egyház élete egyfelől lehetőséget ad minden keresztyén hívőnek arra, hogy a hitben megerősödjön, részt vegyen a gyülekezeti közösség közös istendicséretében és ebből a kontextusból kiindulva tanúságot tegyen a világban a változás, az Istenhez való megtérés lehetőségéről és életmentő ajándékáról. Az egyház és tagjai Isten jelenlétéről és Isten országának közöttünk való megjelenéséről tesznek bizonyosságot életükkel és szolgálatukkal. A katekézis a tanítványi létre készít fel, az abban való elmélyedést és erősödést szolgálja az evangélium fényében és Isten országa jelenlétében.⁵³⁶ Az egyházi közösség ekkleziológiai küldetése, hogy szeretettel és átgondoltan fogadja mindazokat, akik a közösséghez csatlakozni szeretnének, és valamilyen alkalomból, vagy krízishelyzetből fakadóan kapcsolatba lépnek vele. Möller számára kulcsfontosságú kérdés, hogy ebből a szempontból mit jelent, ha egy gyülekezet befogadó és az oda érkező otthonra talál benne:

„Az tesz számomra egy gyülekezetet hívogatóvá és vonzóvá, ha megérzem: itt engem várnak. Itt meg tudom osztani az örömöm. Itt komolyan vesznek engem személyes gondjaimmal és problémáimmal együtt is. Itt megpihenhetek, mert itt az igazság érvényesül, és azt ünneplik, hogy Isten engem magamért akar látni, adományaival megajándékoz, és azokon az adományain keresztül a mindennapi teljesítmények kavalkádját megszakítja az én érdekemben. Itt jövök aztán én be a képbe a képességeimmel: természetesen úgy, hogy ebből lelki ajándék legyen mások számára.”⁵³⁷

⁵³⁵ „In Lutheran terms, this meant that our entire life is a catechumenate in as much as our entire life is a living out of our baptism.” ARAND 2001, 50. o.

⁵³⁶ REGAN 2002, 18-19. o.

⁵³⁷ MÖLLER 2002, 103. o.

Regan szerint egy olyan keretet szükséges biztosítanunk, ami elősegíti a megértést, a találkozást és megértéssel fordul a másik ember hitmélysége és perspektívája felé. Három dimenziót különböztet meg a hitközösség szerepére vonatkozóan:⁵³⁸

1. A közösség gyakorolja a vendégszeretetet és megértő szeretettel fogadja azokat, akik az élet értelme megtalálásának különböző fokozatait élik meg.⁵³⁹
2. A közösségnek abban is szerepe van, hogy támogassa azokat, akik egy korábbi hitrendszerből (*meaning system*) most egy újat próbálnak befogadni. Ehhez természetesen türelemre, szeretetteljes vezetésre és nagy empátiára van szükség, hogy bizonyos esetekben ne a megvetést és a gyűlöletet szítsuk a korábbi „hitvilág” iránt, hanem éreztessük a megértésen és a befogadáson keresztül a változás szükségességének elfogadását és az új megismerése iránti hosszútávú motivációt.
3. A közösség harmadik fontos szerepe, hogy felismerje a változásban lévő ember múltjának és jelenének folytonosságát. Akár a régi, akár az új iránti túlzott elvárás ellenérzést szülhet, ezért ebben az esetben is türelemmel és empátiával kell kezelni a változás időszakát megélő embert.⁵⁴⁰ A keresztény közösség ezekben a hitmegismerési és elmélyülési folyamatokban kulcsszerepet játszik, elfogadja a másik embert régi és új élettörténetével együtt, és tiszteletben tartja azt a moratóriumot, amely a változás vagy éppen a krízishelyzet „munkájához” szükséges időszak.

Az ekkleziológiai szempontok szélesebb leírását adja Szabó Lajos gyülekezetépítésről szóló könyve. Alapkérdése, hogy milyen folyamatok helyszíne a gyülekezet, milyen típusú befogadással és lehetőségekkel találkozik az, aki életét, élete értelmének keresését és kérdéseit az Isten közelébe, a gyülekezet közösségébe viszi. A lehetséges „helyszínekre” a következő válaszokat kapjuk:⁵⁴¹

1. A gyülekezet a találkozás helyszíne. A sokrétűen kihasználható kommunikációs és missziós lehetőségek utat mutathatnak a gyülekezet felé, ami megtalálhatóvá, alkalmi és programjai által ismertté és látogatottá válhat.

⁵³⁸ REGAN 2002, 60-61. o.

⁵³⁹ Szabó Lajos a gyülekezeti spiritualitásról szóló tanulmányában a befogadó közösségre és az érkezők igényére teszi a hangsúlyt. Szempontjai alapján lényeges, hogy az egyházban, ill. a gyülekezetben erősítést, segítséget, megértést és közösségi elfogadást keresnek az emberek. „A közösség maga az erő. A közösség maga a válasz.” A tanuláson és magyarázatokon túl ez az igény jelentkezik legerősebben még a mai, a tanulási folyamatokra nyitott társadalomban is. SZABÓ 2012, 328. o.

⁵⁴⁰ REGAN 2002, 59. o.

⁵⁴¹ SZABÓ 2011, 19-32. o.

2. A gyülekezet a tanulás helyszíne. Itt az ismeretszerzésre nyitott emberek (gyülekezethez közeli, de gyülekezettől még távoliak is) lehetőséget kaphatnak a tanulásra, a gyülekezeti vagy egyházi programokon, tanfolyamokon való részvételre.
3. A gyülekezet a befogadás helyszíne. Ez a szempont kritikussá teszi a gyülekezetek életében azt a kérdést, hogy léteznek-e a távolabbról érkezők számára beépülést segítő elemek, mint pl. egy jól követhető istentiszteleti liturgia, közvetlen hang, személyes odafigyelés.
4. A gyülekezet az aktivitás helyszíne. Itt az eseményközpontúság, a történés, a nyitottság, a csoportmunka a fontos, amelyek jelzik, hogy valódi közösségi élet folyik egy gyülekezetben, amely vonzó és feladatot adó lehet az abban résztvevők számára.
5. A gyülekezet a felelősségvállalás helyszíne. Gyülekezeteink alapvetően demokratikus felépítésűek és fontos látnunk azt a kifelé megnyilvánuló üzenetet, hogy a megvalósuló demokrácia vonzóvá és komollyá tehet egy közös célokért küzdő közösséget.
6. A gyülekezet a kísérés helyszíne. A felnőttkori tanulás szükségessége mellett itt találjuk az egyik legfontosabb ekkleziológiai elemet. A felnőtt emberek őszinte éhséggel keresik azokat a közösségeket, ahol megkaphatják az odafigyelést és a törődést. „Abba a közösségbe épül be valaki szívesen, ahol megtalálja a különböző élethelyzetekben, életszakaszokban és élethangulatokban egyaránt támaszt adó tartalmat és keretet.”⁵⁴²
7. A gyülekezet a megerősödés helyszíne. Sok olyan helyzet adódik emberek életében (gyász, hirtelen jött betegségek), amikor hitükben és élethelyzetükben szükségük van a közösség megerősítő jelenlétére. Érdekes mai jelenség, hogy ezek az elemek részei voltak a gyülekezeti és istentiszteleti életnek (pl. részt vett a gyülekezet temetéseken, más életalkalmakon), de mára nagyobb részben eltűntek. A mai helyzetben érdemes újra felfedeznünk ezeknek a lehetőségeknek a gyógyító és megerősítő hatását és a gyakorlatba is fontos beépítenünk.
8. A gyülekezet az élmény átélésének helyszíne. A keresztény közösség legfontosabb alkalma az úrvacsora, és az istentisztelet az evangélium átadásának örömmel teli alkalma. Ezt az örömet sugározzák azok az alkalmak és programok is, amelyeket egy

⁵⁴² SZABÓ 2011, 27. o.

gyülekezet, egy egyház tart. Fontos figyelni az öröm élményének mozzanatára, hogy az valóban átadható és megélhető legyen.

9. A gyülekezet az együttműködés helyszíne. Azok a közösségek, ahol látható és tapasztalható az abban résztvevők örömteli és értelmes együttműködése, vonzó közösséget jelentenek új tagok számára is. Keresztény közösségekben hatványozottan igaz ez, hiszen az élet alapvető kérdéseire adott közös gondolkodással vagy válaszokkal állunk az emberek elé.

Szabó Lajos gyülekezetépítő „helyszín-stratégiája” feldolgozza azokat a legfontosabb jellemzőket, amelyeket a felnőttkatekézis felé nyitó egyházaknak és közösségeknek látniuk és alkalmazniuk érdemes. A felnőttek felé megvalósuló katekézis egyik legnagyobb nehézsége, ha nem tudunk olyan közösségi modellt felmutatni, amely nyitott és belépésre érdemes ajtó lehet az életükben. Thomas Groome római katolikus teológus a gyülekezetek életében a katechetikai tudatosságot hangsúlyozza, és így az előbb felsorolt folyamatok mindegyike bele tud illeszkedni egy ilyen tudatosságba, amely célul tűzi ki a hitben és hitre való tanítás megvalósítását.⁵⁴³

A közösség mint ekkleziológiai fogalom nem csupán emberközpontú fogalom. Szerepét az Isten cselekvésével összefüggésben kell látnunk. Matthaiei megállapításával egyetértve mondhatjuk, hogy a hitben való formálódás ajándéka Isten munkája, a keresztény közösség szerepe pedig az, hogy megteremtheti a környezetet és a lehetőséget az Isten általi formálódásra magának a hitformálódásnak, a felnőttkatekézisnek a folyamatán keresztül.⁵⁴⁴ A római katolikus egyház felnőtt-katechetikai törekvései között már megfigyelhettük, hogy a felnőttkatekézis szolgálata „belesimul” az új évezred evangelizációs törekvéseibe, amelyek célul tűzik ki a felnőtt korosztályok elérését az evangélium üzenetével és kísérésüket a felnőttoktatás lehetőségével. Ezt a törekvést is magába foglalja az a javaslat, amelyet Matthaiei a hitfejlődés ökológiájára tesz (*ecology of faith formation*).⁵⁴⁵ Az ökológia mint a különböző területek összekapcsolódásának és összehangolásának metaforája szerepel. A felnőtt hit formálódása nem képzelhető el Matthaiei számára egy bizonyos részterület szolgálataként, hanem beletartoznak a különböző szolgálati területek: a hitoktatás, istentisztelet, misszió, diakónia, evangelizáció, amelyek az egyházi közösségi élet alapvető szolgálati területei. Matthaiei javaslata és módszere iránymutató a felnőttkatekézis újszerű

⁵⁴³ GROOME 2003, 21. o.

⁵⁴⁴ MATTHAEI 2004, 57. o.

⁵⁴⁵ MATTHAEI 2004, 58. o.

megértéséhez és gyakorlathoz. Az ő előremutató javaslatát támasztja alá Westerhoff diagnózisa is: az alapvető ökológia – egyházi iskola, közösség, állami iskola, otthon, gyülekezet – felbomlásával az egyházi iskolák, az egyházi oktatási intézmények támogató háttér nélkül maradnak.⁵⁴⁶ Jól látjuk ezt a problémát evangélikus oktatási intézményeinkben is: nehéz átvenni mindazokat a feladatokat, amelyeket más közegből már hozniuk kellene a tanulóknak. A hitoktatás megvalósulása klasszikus és kreatív keretek között történhet és nagyon izgalmas kérdés, hogy a mai helyzetben vajon milyen keretek erre a legmegfelelőbbek.

Néhány évvel ezelőtt evangélikus egyházunk internetes honlapjához csatlakozva egy online-hittan is elkészült, ami igen újszerűnek és kreatívnak mutatkozott az internet rohamos elterjedésének világában. Az online-hittan weboldalán kérdések érkeztek a hit területéről és sokan, akik felnőttkeresztségre vagy egyházi esküvőre készülnek, információt találnak az egyházzal, az egyházi gyakorlathoz és szokásokhoz. Egyházunk hivatalos weboldala, az evangelikus.hu is egyre aktívabb, sok aktuális információval és híradással jeleníti meg egyházunkat az internetes közösség előtt.⁵⁴⁷ Az online-tanulás főleg Észak-Amerikában örvendő nagy népszerűségnek, akár egyetemi fokozatokat, sőt doktorátust is lehet szerezni online-oktatás segítségével. Minden szempontból érdekes és izgalmas kérdés az onlineközösségek szerveződési természetének elemzése, mégis a felnőttképzés szempontjából nem hanyagolható el az az egyszerű tény, hogy közösségi életre teremtett bennünket Isten és közösségi létben éljük a mindennapjainkat. A keresztény élet közösségi életre elhívott élet, melyben Krisztus testének tagjaként lelki és fizikai közösségben is együtt vagyunk mindazokkal, akik közé Isten elhívott bennünket (1Kor 12,12-27). Mindezt a közösségben megvalósuló tanulást érdemes előnyben részesítenünk. A hitben való formálódás iránti igény egyre inkább ösztönözheti az egyházakat és azokon belül is a gyülekezeteket, hogy tanuló közösségekké váljanak. Ez az új szemlélet persze nem hat a teljes újdonság erejével, hiszen visszautalva a missziói parancs értelmezéséhez, ez csupán egy válasz mindarra, amire Jézus hívta el az őt követőket.⁵⁴⁸ A jézusi parancs értelmében,

⁵⁴⁶ WESTERHOFF 2000, Kindle Location 1202.

⁵⁴⁷ www.onlinehittan.hu, www.evangelikus.hu. Az internethasználatról a Lelkipásztorkorban megjelent cikkben írtam bővebben, amely a gyülekezetépítés szempontjából elemzi az internet adta lehetőségeket. PÁNGYÁNSZKY 2011, 57-58. o.

⁵⁴⁸ A hitoktatás alapjának, az egyház tanítói szolgálata alapkövének Jézus misszió parancsát tekintem. Tamminen 5 fő típust sorol fel könyvében, amelyek a hitoktatás alapjául szolgálhatnak: 1. Tanítás a keresztség parancsa alapján. 2. Kultúrtörténeti indoklás. 3. Antropológiai indoklás. 4. Társadalmi indoklás. 5. Etikai indoklás. Az utóbbi 4 indoklás véleményem szerint következménye és szerves része a missziói parancsnak. TAMMINEN–VESA–PYYSIAINEN 2001, 35-36. o.

aki tanítani szeretne, annak tanulnia is kell. A tanítás és a tanulás együttes értelmezése vezethet el a valóságos tanítványi közösségek létrejöttéhez, amelyekben igazzá válhat az egész életen át tartó tanulás fogalma.⁵⁴⁹ Ahhoz, hogy a tanuló közösség fogalma megvalósulhasson a gyülekezeti szinteken is, Regan a következő szempontok figyelembevételét ajánlja:⁵⁵⁰

1. A felnőttek hitének formálása nem új programok meghonosítását jelenti a gyülekezetben, hanem az egész gyülekezeti élet új perspektívájának felismerését és megalapozását. A felnőttek hitben való formálódása a gyülekezeti élet közös lélegzetvételéhez tartozhat.
2. A tanuló közösség fogalma magába foglalja, hogy a gyülekezetben a tanulás minden szinten történik. A tanulás iránt való elkötelezettség az egész gyülekezet önértelmezésében megmutatkozik, így nem hat idegenként, vagy „egy újabb programként.”
3. A tanítás és a tanítás a gyülekezetben nem csupán az eddig jól megszokott hitoktatás keretei között történik. A gyülekezet egész életét és működését áthatja a tanulási „atmoszféra,” melyben az emberek közösen keresik a gyülekezeti élet minden eseményének és szerveződésének értelmét és azt az életükkel szerves egységként látják.

Tomka Ferenc, aki egy XXI. századi, jól működő közösséget épített ki békásmegyéri gyülekezetében, és megvalósította a felnőttképzés modern és nagyon népszerű formáját a tanuló csoportokkal és az alkotói körökkel, a közös tevékenység – közös feladatok megvalósítását látja a felnőtt-katechetikai módszerek egyik legtermészetesebb eszközének: „A közösen vállalt feladatok közösségteremtők.”⁵⁵¹ Sokszor meglepő, hogy ha szülőket segítsre, valamilyen feladatra kérünk, nagy örömmel vállalják, ha érzik, hogy szükség van rájuk és hasznos tevékenységet végezhetnek. Az önkéntesség Magyarországon is egyre inkább elterjedt és pozitív megítélésnek örvend. Az önkéntes szolgálat lehetőségével elterjedésével bátrabban szólíthatják meg a gyülekezetek a felnőttek és a szülők korosztályát,

⁵⁴⁹ Az élethosszig tartó tanuláshoz való jog és az egyre kiterjedő felnőttképzésben való részvétel napjainkra elfogadottá és keresetté vált. Az ENSZ oktatással foglalkozó szervezetének IV. párizsi konferenciája alapvető emberi jognak minősítette a tanuláshoz való jogot, így a felnőttképzésben való részvételt is. A felnőttképzés aktualitása így beleilleszkedik a tudásalapú, tanuló társadalom kialakulásának folyamatába. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843e.pdf>

⁵⁵⁰ REGAN 2002, 160-166. o.

⁵⁵¹ TOMKA F. 1998, 92. o.

akik akármilyen elfoglaltak is, értékes és hasznos célok érdekében fontosnak fogják tartani, hogy segítsenek és tevékenykedhessenek.⁵⁵²

6.4. Módszertani alapvetés

„Olyan korban élünk, amikor az vonz és kápráztat, ami könnyű és rövid időtartamú, ami könnyen és gyorsan elsajátítható. Azok a dolgok viszont, amelyek időhöz kötöttek és hosszabb folyamatot igényelnek, népszerűtlenebbek és már kevésbé elfogadottak...”

(H. Burgeois: Teologia catumenale)⁵⁵³

„Az érkező és érdeklődő tanulók – akár gyermekekről, akár felnőttekről van szó – megnyerése és adekvát módon történő felvállalása a legfontosabb feladatok egyike.”⁵⁵⁴

A felnőttek hitoktatásának megújulásra váró feladata a felnőttoktatás követelményeinek való megfelelés mellett néhány komoly módszertani és szervezési kihívást is jelent. Ezeket a kihívásokat Dobos négy kérdésben fogalmazza meg. Problémafelvetése nem felekezet-specifikus, a történelmi egyházak katechetikai gyakorlata és általános megújulás szükségessége rajzolódik ki belőle a következő alapkérdésekkel:⁵⁵⁵

1. Hogyan lehet elérni, hogy a felnőttek egyáltalán eljöjjenek és részt vegyenek a számukra szervezett foglalkozásokon? Felmerül a motiváció, a szabadidő, a hitoktatás gyermekközpontú megközelítésének problematikája.

⁵⁵² Az önkéntesség kérdése a Láthatóan Evangélikus stratégiának is prioritási eleme: „Az önkéntesség és szolidaritás egyházi életformává emelt megvalósításával egyházunk szolgálatot végez a társadalom felé is. A közvetlen segítségnyújtás, környezetjobbítás is társadalmi haszon, de ennél még többet jelent, ha a szétesett és szélsőségesen individualizálódott Magyarországon eleven közösségként tudnánk a gyakorlatban hirdetni a szolidaritás és az egymásra figyelés, az egymást szeretés győzelmét a kiüresedett viszonyok felett.” http://strategia.lutheran.hu/letoltes/Lathatoan_evangelikus.pdf/view

⁵⁵³ FONTANA 1998, 296. o.

⁵⁵⁴ Szabó Lajos előszava, TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 22. o.

⁵⁵⁵ DOBOS 1999, 9. o.

2. Mi legyen a felnőtt-hitoktatás tananyaga? Hogyan legyen tervezhető az egész életen át tartó tanulás elvét követően?
3. Milyen tanítási módszerekkel taníthatóak a felnőttek? Mi felel meg tanulási képességeiknek és lehetőségeiknek?
4. Milyen szervezeti formában történjék a felnőttképzés? Mi lehet újszerű, modern és vonzó a mai felnőttek számára?

A következő négy pontban ezeket a kérdéseket veszem sorra a leginkább idevonatkozó szakirodalom és a jövőbeni irányok felvázolásával.

6.4.1. A motiváció kérdése

Durkó Mátyás az andragógia tudományából a felnőttek motivációjára és az alapvető módszertani kérdésekre vonatkozólag a következő alaptételeket tartja fontosnak:

„A felnőtt – bár egyéni életútja függvényében más-más mértékben – képes tanulásra, tulajdonságai, magatartása megváltoztatására, ha elég okot érez rá. Döntő tényező tehát motiváltságának ereje. A legalkalmasabb idő számára az, amikor a megtanulandó anyagra egzisztenciálisan szüksége van. A felnőttkori tanulás fontos motivációs tényezője a társadalmi fejlődés műveltségkövetelményeinek tudatosítása, a tanulási teljesítés pozitív társadalmi, anyagi elismerése. Nem tanulhat produktív módon, ha súlyos időzavarban van, viszont akkor tud a legjobban tanulni, ha ő maga határozhatja meg saját tanulási tempóját, és ha a határidőkből származó stressz a minimumra csökken.”⁵⁵⁶

Durkó definícióját érdekes összehasonlítani a humanista pszichológia atyjának, Carl Rogersnek a felnőttek oktatására vonatkozó 5 fő pontjával. Rogers leírásából is kiderül, hogy a gyermekek oktatását a felnőttek tanításától az különbözteti meg, hogy motivációjuk már belülről, személyiségükből fakad és minden, amire vállalkoznak, erre a személyes motivációra épül. A humanista pszichológia elemei így szervesen illeszkednek az andragógia tanuláselméletébe, melynek célját Knowles a tudás vagy a szakértelem megszerzésében látja.⁵⁵⁷ Az andragógia céljaira vonatkozólag itt fontos referenciapontot érünk el: a felnőttkori tanulás célja tudásközpontú és szakmai irányultságú. Nagy előrelépés, hogy mindehhez egy olyan humanista megközelítés kapcsolódik, amely partnerként tekint a

⁵⁵⁶ DURKÓ 1999, 38. o.

⁵⁵⁷ KNOWLES 2005, 17.

folyamatban részt vevő felnőtt emberre. Az andragógia tanulási céljait a humanista pszichológia a következő motivációs elemekkel támogatja:⁵⁵⁸

1. Személyes érintettség. A tanulási folyamatban az egyén mint 'egész' vesz részt – érzelmeivel és kognitív fakultásaival együtt.
2. Önálló kezdeményezés. Még ha a bátorítás vagy az indíttatás kívülről is jön, a lehetőség megragadása az egyén önálló kezdeményezésén alapul.
3. Áthatóság. A tanulás változást idéz elő a magatartásban, a hozzáállásban, és talán még a tanuló személyiségében is.
4. Az értékelést maga a tanuló végzi. A tanulás céljának meghatározása a tanuló feladata, így a folyamat értékelését is a tanuló tudja elvégezni.
5. A tanulás lényege a tanulás értelme. Amikor 'értelmes' tanulás történik, ez az 'értelmesség' és jelentőség beépül az egész tanulási tapasztalatba.

Az andragógia tudománya által feltárt motivációra vonatkozó alapelvek a felnőttképzésben is fontos és alapvető szempontok. Mégis, Dobos eredeti kérdéseire visszautalva, a motiváció kapcsán jelentős probléma mutatkozik a felnőttek katechetika kísérésében. Míg a nyelvtudás, új szakma, továbbképzési kötelezettségek erősen motiváló hatásúak a munka világának követelményei miatt, a felnőttek hittanuláshoz való hozzáállása önkéntességre épül, ezért motivációs tényezői is mások. A kihívásokkal való szembenézés szükségességét Dobos is nagyon őszintén tárja fel. Magyarországon (más, hasonló változásokon átment országokban, de még a fejlett nyugati és észak-amerikai államokban is) a felnőttek egyházhoz tartozása és az egyház iránti ragaszkodása nem nőtt, hanem kifejezetten csökkent.⁵⁵⁹ Ha a katekézis szolgálatát ezzel a megújult szemlélettel vizsgáljuk, akkor különösen is szembetűnő, hogy felnőtt egyháztagjaink csekély késztetést és motivációt éreznek arra, hogy hitükkel a hétköznapi életben is foglalkozzanak, és esetleg még tovább is képezzék magukat. Különösen izgalmas annak vizsgálata, hogy milyen képet, milyen emléket hordoznak magukban ma a felnőttek a gyermekkori hittanórákról, és vajon mit válaszolnának arra a kérdésre, hogy mit valósítanak meg abból, amit az iskolai vagy gyülekezeti hittanórákon tanultak. Tamminen kutatásai szerint a hitoktatás pedagógiai megközelítése nem volt elég fejlett ahhoz, hogy a tanulói igényeknek, fejlődési szintjüknek, tapasztalataiknak és kontextusuknak megfelelően. A gyermekek életkorának előrehaladtával

⁵⁵⁸ Ismerteti KNOWLES 2005, 14. o.

⁵⁵⁹ Példaként hozható az észak-amerikai Search Institute felmérése, lsd. 11. o.

<http://www.faithformationlearningexchange.net/uploads/5/2/4/6/5246709/exploringeffchredreport.pdf>

pedig nem volt mindig összhangban a fogalmi gondolkodás kialakulása, és a munkamódszerek változatossága sem volt mindig megfelelő.⁵⁶⁰ Hozzákapcsolódik még ehhez a kérdéshez a konfirmálásról hozott egyéni tapasztalat is, amelyről szintén tudjuk, hogy igen kevés esetben válik meghatározó és további tanulásra serkentő élménnyé a megkonfirmáltak életében. A lelki, ill. spirituális igények kielégítése is annyira más irányból történik, hogy a felnőtt-hitoktatás pusztá gondolata is idegen, szokatlan még akár templomba járó híveink számára is. Mindez szintén azt támasztja alá, hogy amikor szemléletváltásról beszélünk, gyökeresen új képet kell alkotnunk és a motiváció kérdését másfelől kell megközelítenünk.

Ahogy már a hitfejlődési elméletnél is láhattuk, a felnőttek hitfejlődésük szempontjából több típusba sorolhatók. Dobos is fontosnak tartja számításba venni, hogy nem egy és ugyanazon kontextusból érkező felnőttek csoportját szeretnénk a felnőttkatekézissel megszólítani, hanem meg kell ismernünk és különbséget kell tennünk a különböző háttérből érkezők között, akiknek motiváltsága és motiválhatósága is különböző. Dobos ezzel a lényeges szemponttal sorolja különböző csoportokba az egyház látóterébe kerülő felnőtteket:

1. Az első csoport a „megtérők” csoportja, azoké, akik tudatosan hoztak személyes döntés az istenhit mellett, és akik számára természetes igény, hogy a hitük kérdéseivel a mindennapokban, az egyház közösségében is foglalkozzanak.
2. Egy következő csoportba tartoznak azok, akik valamilyen külső késztetés hatására keresik meg a gyülekezet közösségét (kazuálé vagy krízishelyzet alkalmából). Ilyenkor az elsődleges igény nem a katekézis, viszont a motiváció, amiért jönnek, folytatódhat a hit kérdései iránti igény felébresztésében és gyakorlásában.
3. Sokkal nehezebb kérdés az ún. „szolgáltatást kérők”, ill. „peremkeresztények” csoportja. Ők azok, akik az egyházzal, a gyülekezettel való találkozást a passzázsritusok szükségszerű velejárójának tartják, de belső indítást nem éreznek arra, hogy a hit lehetőségét mérlegeljék, vagy esetleg tegyenek is azért, hogy közelebb jussanak hozzá. Nagyon izgalmas kérdés, hogy őket hogyan lehet az egyház közösségébe hívogatni, lehetőség szerint a felnőttkatekézisbe bevonni.⁵⁶¹

Dobos László egy plébániai kísérlet példáját hozza, amelyben a gyermekek elsőáldozásának feltételévé tették, hogy a szülők is részt vegyenek hittanórákon. A néhány találkozás után a

⁵⁶⁰ TAMMINEN–VESA–PYYSIAINEN 2001, 48. o.

⁵⁶¹ DOBOS 1999, 13-16. o.

kísérlet igazolta, hogy a szülők megszerették ezeket az alkalmakat, hiszen lehetőségük nyílt beszélgetésre, problémáikkal való szembenézésre, megoldási javaslatokra.⁵⁶² Dobos úgy látja, hogy ezekben az szituációkban „(...) minden lehetséges eszközt fel kell tehát használnunk, hogy bennük – a viszonylag rövid idő, egy meghatározott számú találkozás alatt – a ’motivum-csere’ megtörténjék, hogy most már ne a kért ’szolgáltatás’ elnyeréséért, hanem magáért a hit tanulásáért, az Istennel és az Ő világával való közelebbi megismerkedés kedvéért jöjjenek el.”⁵⁶³ Ez a motivumcsere a felnőttkatekézis szolgálatának egyik olyan kihívása, amelyet a katekézist végzőknek szem előtt kell tartaniuk. Tomka Ferenc a fiatalok, a felnőttek és a szülők hitének „gyengeségét” abban látja, hogy a gyermekkori katekézis során nem állt mellettük olyan hívő ember, akinek a hitét, az életvitelét, az egyházhoz tartozását és templomba járását példának tekinthették volna.⁵⁶⁴ „Számos felmérés igazolja: serdülőkor előtt hitoktatott gyermekek hite 90%-ban összeomlik, ha legalább egy szülő hitének példája és gyakorlata nem áll mellette a serdülőkor viharáiban.”⁵⁶⁵ Ezt a szomorú, de tettekre sarkalló statisztikát támasztja alá a Cathechesi Tradendae-ben olvasható buzdítás is, amelyet Gyulay Endre püspök idéz a felnőttoktatás jelentőségéről írott tanulmányában:

„A legnemesebb hitoktatási forma a felnőtteké, amely a személyekhez szól, és nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy valaki megélhesse a keresztény hitet, mégpedig a maga teljességében. A keresztény közösség ugyanis képtelen a katekézis huzamosabb végzésére, ha nem veszi körül a felnőttek cselekvésének kedvező környezete. ... A hitnek kell áthatnia minden földi tevékenységet, amelynek elvégzése a felnőttekre van bízva.”⁵⁶⁶

A motiváció kialakításában és megerősítésében láthatjuk, hogy a humanista tanuláselmélet alapelveit a felnőttkatekézis is alapul veheti, de fontos ismerni azokat a speciális kihívásokat is, amelyek alapján a motiváló erőket és a motiváltságot érdemes újra gondolni. Mivel a felnőttkatekézis abszolút önálló döntésen és belső motiváltságon alapul, a motiváció

⁵⁶² DOBOS 1999, 15.

⁵⁶³ Regan is leír egy hasonló tapasztalatot, melyben a béralkalmazásra készülő gyerekek szülei egy-egy alkalommal kötelezően kellett menjenek „hittan órára.” Regan is pozitív tapasztalatokról számol be, a szülők észrevehető elköteleződéséről a hit kérdései és a megbeszélések lehetőségei iránt. Magam is hasonló jó tapasztalatokat szereztem, amikor egy évben havonta egy alkalommal a szülők is jöttek ún. szülői konfirmációs órára. A részvételi arány meglepően jó volt az egész konfirmációs időszak alatt. Az átismételt konfirmációs tananyag azonban szinte teljesen ismeretlen volt a szülők számára, akik maguk is konfirmáltak 12 éves korukban. I. m. 16. o.

⁵⁶⁴ „Egy 15 évvel ezelőtti – püspöki karunk által készített – felmérés szerint a katolikusnak keresztelt gyermekek 43%-a lesz első áldozó, 29%-a béralkalmazó, kb. 15-18%-a jár rendszeresen hittanra és a szentmisére alsó tagozatos korában – s 1,3%-a jár az ifjúsági hittanra. A felnőtt hittanra járókról nincs országos adatunk, de bizonyos, hogy lényegesen kisebb az arányuk, mint az ifjúsági hittanosoké...” TOMKA F. 1998, 87. o.

⁵⁶⁵ I. m. 87. o.

⁵⁶⁶ GYULAI 1988, 142. o.

ébresztése vagy az előbb említett motivációcsere az először megvalósítandó célok egyike. Komolyan kell venni azt a tényt is, hogy a felnőttként az egyházba érkezők különböző háttérrel rendelkeznek, más-más hitfejlődési fokozatban vannak, ezért tekintettel kell lenni speciális helyzetükre. A motiváltság másik nehezítő ereje, hogy a hit átadásához szükséges "mentori" jelenlét vagy példaadás nagymértékben kiveszett a mai egyház életéből. Ez utóbbi szempontból különösen jelentős lesz, hogy kik, és milyen felkészítéssel végzik majd a felnőttkatekézis szolgálatát.

6.4.2. *A tanuló közösségek tanítói*

„Ha nekünk, hitoktatóknak, az életünk napról napra megújul az imádságban, a felebarát szeretetében; ha napról napra megtapasztaljuk Isten erejét, mely legnagyobb gyöngeségünkben is működik, akkor ez örömmel, erővel tölt el bennünket (gyengességünkben is). S ez az az öröm, amelyre meghívhatjuk a szülőket, ami vonzani fogja őket. S aztán, ha velünk együtt elkezdik élni az evangéliumi életet, ők maguk is megtapasztalják, hogy a keresztény élet szép és örömteli – s érdemes ráépíteniük a maguk és gyermekeik életét.”⁵⁶⁷

Máig emlékszem egyetemünk hittanár szakos hallgatóinak meglepetésére, amikor az órarendjükben először meglátták a felnőttoktatás tanegységet. Nem leplezve meglepődésüket, őszintén kérdezték: nekünk ezt miért kell tanulnunk? A hallgatók meglepődése jól jellemzi a még meglévő szemléletet: a hitoktatás még számukra is egyenlő a gyermekek és a konfirmandusok tanításával. Pedig a tanuló közösség kialakulásának célja és víziója alapján bárki felteheti már azt a kérdést, hogy akkor ki fogja tanítani a felnőtteket tanítókat? Mert bár hazai egyetemeinken felvehető szak az andragógia, a tanítás szolgálatára elhívást kapott egyházak – legalábbis Magyarországon – sokszor még csak ismerkednek az egész egyházat és a gyülekezeteket meghatározó „tanuló közösség” jelenséggel.

Fodorné Nagy Sarolta hivatkozik az élet beszédének életekben megmutatkozó erejére.⁵⁶⁸ Amikor egy új katechetikai szemléletváltás jövőbeni tanítóit képezzük, arra is

⁵⁶⁷ TOMKA 1988, 92. o.

⁵⁶⁸ FODORNÉ 1996, 151 o.

figyelnünk kell, hogy ha felnőttek felnőtteket tanítanak, hasonlóan válhatnak példaképpé, mint amikor gyermekeket tanítanak. A felnőtteket tanító hitoktatók is az életet tanítják, hiszen a felnőtt ember még inkább az élet sűrűjéből érkezik – reménység szerint – az istenhívők családjába, a gyülekezet közösségébe. A hitoktatók élete és tanítása során Isten hatalma válik láthatóvá, és mintha még nagyobb éhséggel tekintene a felnőtt ember kortársa példájára: valóban működik az ő életében is Isten ereje, tudja élni a maga hitre alapozott életét. Downs a lelki, ill. hitbéli fejlődésről szóló könyvében kicsit sarkosan ugyan, de a keresztény oktatók felelősségeként fogalmazza meg, hogy úgy tanítsák a Szentírást, hogy az válaszra készítse a diákokat.⁵⁶⁹ Ez a megközelítés összhangban van a felnőttoktatásnak a céljával is: a Biblia üzenete legyen életszerű, az életre alkalmazható és az élethez a legszükségesebb támpontokat megadó. Ez valóban nagy felelőssége az oktatóknak, akik az információátadáson túl az életformálódás szükségességére is rá tudnak mutatni a Biblia evangéliumi üzenete által.

6.4.3. Vallásdidaktikai szempontok a curriculum tervezésében

„A felnőttet a legtöbb esetben nem az indítja el és tartja meg a tanulási folyamatban, hogy minél többet tudjon, hanem az, hogy élethelyzete nehéz problémáiban el tudjon igazodni, hogy boldogulni tudjon.”⁵⁷⁰

A konfirmációs oktatás során a konfirmációt gyakorló egyházak igyekeznek olyan átfogó alapismereteket adni a keresztény hitről, ami „elegendő” lesz az elkövetkezendő évekre, sőt a felnőttkorra is. A konfirmáció kritikai vizsgálata után újra látnunk kell azt, hogy nagyon sok olyan kérdés van, amiről már 12-13, vagy akár 14 éves korban lehet beszélgetni, de teljes mélységében még nem látják a gyermekek és a fiatalok a problémákat úgy, hogy azok változatlanok maradnának felnőtt korukra is. A kérdésfeltevések és a válaszok hangsúlyai folyamatos változásban vannak, ahogyan arra Tamminen is rámutat a tanulók életkérdéseinek vizsgálatában.⁵⁷¹ A fiatalkor kitolódása a felnőtt évekbe megváltozott felnőttképet eredményez, ami az eddigi rövidebb szakaszt a konfirmáció és a felnőttkor

⁵⁶⁹ DOWNS 1998, 27. o.

⁵⁷⁰ I. m. 28. o.

⁵⁷¹ TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 82-83.

között hosszabbá teszi. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a fiatalságot érintő aktuálisan égető kérdéseket ne vitassuk meg, de ne tekintsük lezártnak az életút további részében felmerülő kérdések megvitatását sem.⁵⁷²

A felnőttek hitoktatásának zsákutcája lehet, ha nem kontextuálisan közelítjük meg a hit kérdéseit. A hittan szisztematikus, elméleti megközelítése nincs összhangban azzal az igénnyel, amit érdemes a felnőttoktatásban felismernünk és alkalmaznunk. A felnőttoktatás minden szempontból folyamatot jelent. Az élethelyzetek folytonosságában fontos aktuálisnak lenni úgy, hogy lehetőséget adjunk a kérdésfelvetésre és a helyzethez alkalmazkodó differenciált válaszadásra.⁵⁷³ A folyamatosságot jelenti az is, hogy a felnőttek esetében már nem a legegyszerűbb tanulási folyamatban is építünk, sőt számítunk a meglévő tapasztalatra és a tudásra. Az ismeretek így valójában bővülnek, gazdagodnak, s ezek a felnőttoktatás fontos szempontjai, még akkor is, ha időközben új ismeretekkel, új szemléletmóddal gazdagodik a katekézisben résztvevő felnőtt ember. Tomka Ferenc hangsúlyozza, hogy az evangéliumi életről kell szólnia a felnőttek hitoktatásának. Problémamegoldása összhangban van azzal a római katolikus egyházi törekvéssel, hogy a felnőttek evangelizációja korunkban prioritást kell kapjon az egyházi szolgálatok között. Kezdő lépésként javasolja, hogy a hitoktatott gyermekek családjait szólítsuk meg, hogy a szülők feleleveníthessék gyermekkorukban tanult hitüket, vagy éppen új ismereteket és tapasztalatokat szerezhessenek róla, ha újként érkeznek az egyház közösségébe.⁵⁷⁴ Az így kialakuló felnőttközösségek hosszú távon is fontosnak tarthatják majd, hogy Istenbe vetett hitük közösségben, dialógusban, az áthagyományozás igényével formálódhasson.

A megfelelő és működőképes felnőttkatekézis curriculumának kiválasztásakor is szem előtt érdemes tartanunk azt az igényt, ami istenhitünk életközeli, valóságos tartalmát teszi láthatóvá, érthetővé és aktualizálhatóvá. (1Pét 3,15) A vasárnapi és a hétköznapi keresztény élet megélése közötti különbség további mélyítése helyett hitükről számot adni és bizonyosságot tenni tudó keresztényekre van szükség, akik számára a hit az életük természetes része és értelmezni tudják az Istenről és a hitről szóló tanítás elméletét a gyakorlatban is.

⁵⁷²A Tanuló közösségben c. konfirmációs könyv tudatosan hoz a témákhoz ún. kritikus kérdéseket.

⁵⁷³A felnőttkatekézis tartalmának vonzónak tételéhez a következő érveket javasolja: /1/ Gyermekkorban még nem tudtunk mindent megtanulni a hitről, jó lenne ennél többet is a Bibliáról, az egyház életéről és tanításairól megismerni. /2/ Sok olyan kérdés merül fel felnőttkorban, amelyek gyermekkorban még nem voltak aktuális kérdések. /3/ Sok felnőttnek nem volt lehetősége gyermekkorában hittanra járnia, ezért érdemes bepótolni azt, ami kimaradt. /4/ Előfordul, hogy a gyermekek a hit ismeretében előbbre járnak, mint szüleik, ezért a szülők is tovább képezik magukat. Érdekes, hogy gyülekezeti gyakorlatban az utóbbi két kérdés miatt jelentkeztek többen katekézisére és felnőtt-konfirmációra. DOBOS 1999.

⁵⁷⁴TOMKA 1998, 90. o.

Tamminen a tananyag összeállítását a következő szempontok figyelembevételével látja szükségesnek:⁵⁷⁵

1. A háttérként szolgáló kulturális hagyomány alapján.
2. Az oktatásban résztvevő tanuló figyelembe vételével.
3. A bennünket körülvevő társadalomra való tekintettel.
4. A XX. század kezdete óta új szempont a tananyag tervezésénél maga a tanuló, az adottságaival és fejlettségi szintjével együtt.

A felnőttoktatás tananyagának meghatározásánál nem szabad elfeledkezünk arról a hagyományról sem, ami evangélikus egyházunkban a kátétanítás hagyománya. Ahogyan azt már a keresztény tanítás történeténél láttuk, a reformáció idején a Nagykáté és a Kiskáté megszületésekor Luther legfontosabb motivációja az egyháztagok tudatlanságának kérdése volt. A lutheri katekizmus anyaga, mely keresztény hitünk alaptanításait öleli fel, ma is aktuális és szükséges tananyag. Ennek háttérbe szorulásáról Tamminennek is az a véleménye, hogy ha ez kimarad – akár gyermekkorban, akár felnőttkorban -, akkor olyan űrt eredményez, amely után nagyon nehéz építkezni. Tamminen szerint mindemellett szükséges, hogy „... a tanítás minden esetben a bibliai anyagra és egyéb szemléltető eszközökre támaszkodjék, valamint kapcsolódjék a tanulók tapasztalati világához.”⁵⁷⁶ Korherr a fiatalok istenhitét vizsgáló gondolatmenetében javaslatot tesz arra, hogy mit kellene az (iskolai) vallásoktatás központjába állítani. Problémálátásának alapja, hogy az istenkérdést mindig is aktuális kérdésnek látja, viszont mai világunkban az ateizmus és az agnoszticizmus térhódításával vallástalan közegben nőnek fel a fiatalok, akiknek nincsen semmilyen korábbi vallásos tapasztalatuk. Ezért javasolja a következő „alap”-témákat:

1. Isten és a teodicea problémája;
2. Isten és a teremtés és az evolúció kérdése;
3. Isten és az élet és a halál kérdése (különösen a feltámadásé);
4. Isten: projekció vagy realitás (ateizmus);
5. Isten és az egyház szavahihetősége.⁵⁷⁷

Korherr K. E. Nipkow kutatásai nyomán a felelős vallásoktatás jövőjéről írja: „a keresztény közösségekhez és mozgalmakhoz tartozó fiatalok teológiai ismereteit el kellene mélyíteni, vallásos meggyőződésüket erősíteni kellene; a hittől kritikus távolságban élőkben pedig

⁵⁷⁵ TAMMINEN–VESA- PYYSIAINEN 2001, 113. o.

⁵⁷⁶ I. m, 133-134. o.

⁵⁷⁷ KORHERR 1990, 225-226. o.

először a vallás kérdését kellene tudatosítani. Az iskolai hittan ugyanis önmagában nem tud hitet ébreszteni. Ez az egyházi közösségek feladata, és ebben nem kis szerepet játszik a hívők tanúságtétele a velük való konkrét találkozások során...”⁵⁷⁸

A felnőttképzés tananyaga, a „curriculum” a keresztény hagyományok komolyan vételét, a kereszténység alaptanításainak tiszteletét, de egyben nagy bátorságot és kreativitást igényel. A kontextuális curriculum a szekularizált és gyökereit nélkülöző társadalomban mondanivalónk újrafogalmazását, a kapcsolópontok újbóli feltérképezését és őszinte kommunikációt igényel. Mindezek alapján indulhat a felnőttképzés egy olyan módszertani megközelítéssel, amely életformáló erejű, de tiszteletben tartja és türelemmel kezeli az egyház közösségébe felnőttkorban érkezőt.

6.5. A felnőttképzés tanuláselméleti alapja

„... van egy nagyon jelentős kereszteződés, ahol az evangelizáció, a transzformatív tanulás és a felnőttek hitének formálódása egymás útját keresztezi. Ebben a kereszteződésben találjuk a felnőtt egyház kialakulásának keretét.” ⁵⁷⁹

A felnőttképzésnek, ahogyan a bevezetőben is elemeztük, egyik szakkifejezése az angolszász gyakorlati teológiai szakirodalomban a hitben való formálódás (*Adult Faith Formation*). Az egyház tanítói szolgálatára való elhívásának új megközelítésében és az útkeresésben olyan keresztény tanuláselmélet leírása a cél, amely a tanuláson túl ezt a hitben való formálódást is célul tűzi ki.

A transzformatív tanuláselmélet segítheti az egyházat is abban az új kihívásban, hogy a felnőttképzés szolgálatát olyan alapra építhesse, amely magában foglalja a tanulás és a formálódás együttes megvalósulásának lehetőségét és feladatát a keresztény közösségekben. A felnőttek tanulási folyamatában a transzformatív tanulásnak döntő szerepe van. A transzformatív tanulás során kritikai szempontok vezetnek a tanulót abban, hogy addigi

⁵⁷⁸ I. m. 226. o.

⁵⁷⁹ „... there is a significant intersection where evangelization, transformative learning and adult faith formation cross paths. And it is at that intersection that the framework for forming an adult church is found.” REGAN 2002, 80. o.

szempontrendszerét felülvizsgálva tapasztalatait új fényben, új perspektívában láthassa. A transzformatív tanulás tulajdonképpen egy régi igazság új fogalomba való öltöztetése. Jézus messiási működésének első mondatát Márk evangéliuma így írja le: „Betelt az idő, és elközelített már az Isten országa: térjete meg és higgyetek az evangéliumban.” (Mk 1,15) A hitre jutást megelőző folyamat a megtérés folyamata, ami a transzformációnak, az átváltozásnak, az elme megújulásának (metanoia) biblikus leírása: „... változzatok meg értelmetek megújulásával, hogy megítélhessétek mi az Isten akarata, mi az, ami jó, ami neki tetsző és tökéletes.” (Rm 12,2).

A felvilágosodás idejéig nem volt kétséges, hogy a teológiának, az Istenről szóló beszédnek minden formája, még az információátadás is hitre szándékozott juttatni. A liturgia, az egyszerű beszédek, a széleskörű teológiai irodalom is abból a célból született, hogy a hit kérdéseivel találkozó ember eljusson a hit megismerésére, az Isten ismeretére. Mindezzel szemben a hitoktatás helyzetének és a felnőttoktatás lehetőségeinek vizsgálatakor fontos ismernünk Wright gondolatát: „... a nyugati világ többé nem várja el a vallástól, hogy életformáló hatású legyen.”⁵⁸⁰ A mai helyzetben kérdéssé váló katechetikai szemléletváltásnak is értelmeznie kell a hitre jutás, a megtérés, a tanítványi élet felvállalásának kihívását. Katechetikai alapkérdés tehát, hogy a hitről szóló információátadás vagy ennél több, a hitben való formálódás a cél. Az eddig felvázolt témákkal én a hitben való formálódás szükségességét látom a járható útnak, és ez az egyház előtt sokkal széleskörűbb tanítási szolgálatot jelent. Mindennek alátámasztására fordultam ahhoz az elmélethez, amely magában foglalja a felnőttoktatás tanuláselméletének fontos szempontjait, miközben rámutat a hitben és hit által lejátszódó folyamatokra is.

A felnőttoktatás elméletének fő koncepciója az elmúlt időszakban Jack Mezirow kutatásai alapján az ún. transzformatív tanulás (Transformative Learning).⁵⁸¹ A transzformációs tanulás meghatározó elmélete mellett, amely az egyénben lejátszódó folyamatokat vizsgálja, egy szélesebb körű, társadalmi meghatározottságú, Dél-Amerikából kiinduló tanulási elmélet is megszületett. Paulo Freire tanulási elmélete is hozzájárult a transzformációs tanulás elméletéhez. Freire újszerű szemlélete szerint a társadalmi változás folyamata a hatalmi és elnyomó rendszerek megszűnésén alapul.⁵⁸² Regan a maga felnőttoktatási elméletéhez Mezirow és Freire kutatásait veszi alapul, amelyek hatékony megközelítést hozhatnak a felnőttkori hitfejlődés és tanulás megvalósulásához. Regan a

⁵⁸⁰ „The Western world in general no longer expects religion to be transformational.” WRIGHT 2004, 212. o.

⁵⁸¹ REGAN 2002, 76. o.

⁵⁸² I. m. 76. o.

tanulás módszertanát három fázisra osztja. Ezek egymásra épülve elvezetnek a felnőttek hitbéli formálódásának megvalósulásához azokon a szinteken, amelyeken az ismeret és a tapasztalat hitté és meggyőződéssé formálódhat.⁵⁸³

1. Az első szint a tapasztalat szerepe. Minden tanulás egyben tapasztalási folyamat is, melyben ún. technikai tudást nyerünk. Az élet sokféle területén és a mindennapokban a technikai tudáson, a tapasztalatszerzésen keresztül tanulunk meg alapvető dolgokat.
2. A tanulás második formája a gyakorlati, kommunikatív tanulás. A kommunikáció lényege, hogy megértsünk másokat és ők is megértsenek bennünket. A kommunikatív tanuláshoz hozzátartozik a technikai tanulás is, hiszen a hogyan mellé oda kell tenni a mit kérdését is. Regan szerint ezek a tanulási formák felelnek meg a mindennapok tanulási folyamatainak. A megismerésnek, a tudásnak ezen a formáin keresztül ismerhetjük meg önmagunkat, teremthetünk kapcsolatokat, tehetünk céljaink elérése érdekében, és alkothatunk képet arról a világról, amelyben élünk.
3. A tanulás harmadik módja az „emancipációs” forma, ami a személyes és társadalmi perspektíváink okára kérdez rá. Kérdéssé válik az eddigi világkép, a technikai és kommunikatív tanulás során megszerzett tudás, kérdésessé válnak az eddigi feltételezések a világról.

Mezirow transzformatív tanulás elméletére alapozva Regan ismerteti azokat az alapvető struktúrákat, amelyek a transzformatív tanulás alapját képezik. Az elméleti leírás iránymutatást ad ahhoz, hogy egy születő fázisban lévő felnőttoktatás hogyan legyen figyelemmel és türelemmel egy már kialakult világképpel, elvárásokkal, tapasztalati rendszerekkel érkező felnőttek felé. Különböző életesemények hatására eljőhet az ember életében az a pillanat, amikor addigi elvárásrendszere, az értelemalkotás talán sematikussá vált folyamata egyszeriben már nem használható tovább. A transzformatív tanulás módszere segít abban, hogy kritikusan vizsgáljunk meg stagnáló állapotokat és segítsünk új perspektívát, új értelmezési és értelemalkotási kontextust találni. Cranton kutatásait alapul véve a transzformális tanulás négy mozzanatát írja le Regan:⁵⁸⁴

1. Az aktuális perspektíva megkérdőjelezése olyan esemény, pillanat után következik be, ami katalizátora lesz az új kritikai kérdésfelvetésnek.

⁵⁸³ I. m. 77-79. o.

⁵⁸⁴ REGAN 2002, 87-95. o.

2. Alternatívák keresése, melyek által meg tudjuk nevezni azokat az értékeket és feltevéseket, amelyek az előző perspektívát jellemezték, és elkezdődhet az átgondolásuk és revíziójuk folyamata. A korábbi perspektíváink adekvát voltára kérdezzük rá, hogy mennyiben alkalmasak az új tapasztalatok integrálására és keretbe foglalására, és kritika tárgyává kell tennünk hitelességüket is az érzéseinkre nézve. Ennek a kritikai folyamatnak a fényében keressük az alternatív értelmezési perspektívákat. Mindez akkor válhat igazán sikeressé, ha egy olyan támogató kontextusban történik, ahol kommunikációra, vélemény- és tapasztalatcserére kerülhet sor. A keresztény felnőttoktatási elmélet valóban nem nélkülözheti az Isten előtt megálló közösség őszinte problémafelvető, reflektáló és alkalmazó segítségét.
3. Az átalakult perspektíva alkalmazása, amely új szempontokat tesz élesebbé, mint ahogyan az ember felpróbál egy új szemüveget és vizsgálja, hogy jobban lát-e vele. Ezek az új szempontok világosabban mutathatnak meg olyan területeket, amelyeket addig nem is vettünk észre.
4. Az új perspektíva internalizálódása. A folyamat, amelyben az új perspektíva életünk meghatározó szempontjává válik, lehet akár bonyolult és hosszú ideig elhúzódó is. A folyamat során mi magunk is változunk, de a megítélésünk mások által is változhat, ami nem biztos, hogy mindig zökkenőmentes. A folyamat lényege, hogy a végére megbékéljünk az új perspektívával, újra egyensúlyba kerüljön az életünk és egy dinamikus stabilitásban éljünk mindaddig, amíg egy új meghatározó esemény nem készítet bennünket újbóli perspektívaváltásra.

A felnőttek között megvalósuló tanítói szolgálatnak, a felnőttképzésnek a transzformatív tanulási elmélet megadja az alapvetően szükséges elméleti alapot, amely leírja azt a folyamatot is, ami egy Isten felé forduló ember életében a hit megismerését, az emberi életnek az istenhit szempontjából való átgondolását és a hitre jutás személyes meggyőződésé és új világképpé válását jelenti.⁵⁸⁵ Mindezek mellett kritikusan kell megvizsgálnunk azokat a területeket, amelyekben a transzformatív tanuláselmélet nem biztos, hogy kielégítő választ tud adni a felnőttképzés által feltett legtöbb kérdésre.

⁵⁸⁵ A transzformációs tanuláselméletnek a hitre jutással kapcsolatos párhuzamait ötvözi az az összehasonlítás, amely a fowleri hitfejlődési szakaszokat és Walter Bruggeman sémáját hasonlítja össze a Zsoltárok könyve alapján. Sitku Tibor tanulmánya a meggyőződéstől az elbizonytalanodásig, majd az új meggyőződésig kutatja végig a zsoltárokban a hit alakulását és folyamatát. A tanulmány jó példa arra, hogy a transzformációs tanuláselmélet olyan folyamatot ír le, amely a hit kialakulásával és megerősödésével hozható összefüggésbe. Sitku Tibor: A fowleri hitfejlődés stádiumai a zsoltárok szövegeiben. SITKU 2014, 19. o.

A transzformatív tanulási elmélethez hasonló megközelítéssel, de mégis a hitben való elköteleződés konkrétabb leírásával meg adja Fontana azokat a szempontokat, amelyek a felnőttoktatás módszertanának egymásra épülő szakaszai:⁵⁸⁶

1. A felnőttek katekézisének célja rávezetni a kérdezőt, hogy saját magától vegye észre, mit kíván tőle Jézus. Fontana a samáriai asszony története, valamint Nikodémus példáját hozza, akiknek életében a jézusi kérdések kibillentették azt az addig bizonytalansággal terhelt „egyensúlyt,” ami érezhetően kompromisszumok árán megtartott egyensúly volt.
2. Az addigi egyensúly kibillenését nagy empátiával, elfogadással szükséges kezelni. Amikor belépünk a felnőtt ember világába, bizalommal és rokonszenvvel teli hozzáállás szükséges a vele való foglalkozáshoz és fel kell ismernünk mindazt, amit Isten már megcselekedett az életében.
3. A felnőttkatekézis is megköveteli a következetes módszertani választásokat. Fontana megfogalmazásában feloldozó, megajándékozó, újrakezdést biztosító attitűd szükséges, és egy olyan beszéd mód, amit ő alkalmazott, s amit a felnőttek világához igazodó beszéd módnak nevez.
4. Az Istennel találkozó felnőtt ember életében döntéshelyzet alakul ki. Lehetősége van a felnőtt embernek arra, hogy ez a döntés egy általa meghozott, önálló döntés legyen, mint ahogyan Zákheus is a Jézussal való sorsfordító találkozás után, saját döntése szerint próbálta jóvátenni mindazt, amit addig elrontott és Isten ellen cselekedett.

Jézus, amikor Isten országa eljövételét meghirdette, akkor ez az új hír, az örömhír több, az életünket érintő területre vonatkozó jó hír volt. Akár az egyes emberben, akár a világban, ill. a társadalomban olyan perspektívát tárt fel, ami nem szűkíthető le egyes folyamatokra, hanem a holisztikus változás lehetőségét tárja az ember és a világ elé. Az a transzformáció vagy megtérés, ami Jézus örömhíre alapján megtörténhet, az embernek nem csupán a racionális világlátását, hanem más percepcióit is érinti. Peter Schreiner, a Comenius Institute vezető kutatója a transzformáció és a holisztikus oktatás összekapcsolódásának szükségességét abban látja, hogy a nehézségeket és problémákat átélő ember, vagy akár egy közösség is, az egész embert érintő tanulás folyamatán keresztül új szempontok szerint láthatja addigi helyzetét, és új jövőképpel gazdagodhat az élete.⁵⁸⁷ Regan is úgy látja, hogy

⁵⁸⁶ FONTANA 1998, 302-304. o.

⁵⁸⁷ SCHREINER, Peter: Towards Holistic Education: A Challenge for Education Philosophy. 2005. 2. o. <http://www.comenius.de/pdfs/themen/bildung2.pdf>

nem feledkezhethünk meg az érzelmekről, a képzelőerőről, a megtérés személyes tapasztalatáról, amely egyéni élettörténetekben és emberi sorsokban fogalmazódik meg.⁵⁸⁸ Természetesen az egyénre való figyelés mellett a felnőttképzés ekkleziológiai jellegét sem hagyhatjuk figyelmen kívül: az egyén keresztény élete betagozódik az elhívott tanítványi közösség életébe, az egyháznak, a keresztény közösségnek pedig hangot kell adnia véleményének és küldetésének a világ és az egész társadalom felé. A társadalmi igazságosság, az elnyomottak melletti kiállás, az emberi élet védelme mind-mind olyan kérdések, amelyek a felnőttképzés megvalósulásának következményeivé és eredményeivé válhatnak keresztény hitünk és reménységünk szerint.

6.6. A tervezés és megvalósítás folyamata

„A felnőttek keveset tartanak meg emlékezetükben abból, amit csak hallanak: többet abból, amit hallanak és látnak; legtöbbet abból, amit ők maguk dolgoznak ki. Az aktivitás növeli a tanulás sikerét.”⁵⁸⁹

Modern pedagógiai elméletek és módszerek sokasága jelzi, hogy a gyermekek, a fiatalok és a felnőttek oktatásában is ma már jóval több módszer áll rendelkezésünkre, mint a klasszikus frontális oktatás módszere. A nyelvtanulás módszerei voltak az első olyan érzékelhető módszertani újítások, amelyek jelezték, hogy a figyelem felkeltése, a participáció, a komfortérzet növelése, a sokrétű kommunikációs lehetőségek frissítik és hatékonyabbá teszik a tanulást. Ezek az újszerű módszerek áthatották a tanítás módszertanát a kontextuális kérdésfelvetésekkel, a kreatív kiscsoportos beszélgetésekkel, a teszt-típusú feladatokkal, a játékos, drámapedagógiai elemekkel és a széleskörű, kreativitásra épülő módszerekkel. A pedagógiai módszerek tárházának feltérképezésében támaszkodnunk kell az andragógia tudományának arra a felfedezésére, hogy a felnőtteknek más igényeik és szükségleteik vannak a tanulás folyamatában, mint a gyermekeknek vagy a fiataloknak. A tanulási módszerek mellett a szervezési és logisztikai kérdések is külön figyelmet érdemelnek és a felnőttek katekézisével foglalkozóknak is ismerniük kell ezeket a szempontokat. A transzformatív tanuláselmélet és a felnőttképzés vizsgálatában láthattuk,

⁵⁸⁸ REGAN 2002, 95-103. o.

⁵⁸⁹ DOBOS 1999, 33. o.

hogy a tapasztalat, a kérdésfelvetések, a tanulás folyamata más, mint a gyermekek esetében. A motiváció, az időbeosztás, a tananyag is eltérő, tehát a módszereknek is alkalmazkodniuk kell a más típusú igényekhez és korosztályhoz. Melyek tehát azok a módszertani kérdések, amelyek alapvetőek a felnőttképzés megvalósításában? A korábbiakban felvázolt kérdéskörök és témák alapján Gallagher 10 pontból álló módszertani javaslatait szeretném összegezni, azokat a módszertani kérdéseket, melyekben iránymutatást kapunk arra nézve, hogy mi mindent kell figyelembe vennünk ahhoz, hogy sikeres felnőttképzési alkalmakat tudjunk szervezni és tartani.⁵⁹⁰

1. A felnőttek akkor érzik jól magukat egy programon, ha tisztelettel fogadják őket és azt érzik, hogy ők maguk is tehetnek valamit azért a programért vagy alkalomért. Már komoly tapasztalattal és tudással rendelkeznek az élet sokféle területén. A hittel kapcsolatban Gallagher úgy látja, hogy a felnőtteknek úgy jó, ha a bennük lévő hitet fedezhetik fel, és nem "megtöltődni" szeretnének a hittel.
2. A felnőttek akkor tanulnak a legjobban, ha korábbi tapasztalataikra építhetnek. Akkor tudnak változni, ha jobban megérthetik, hogy honnan jönnek, és merre tartanak. A hit, mint az életük útja, segítséget adhat ennek a bonyolult útnak a bátrabb végigjárásához.
3. A felnőttek motivációjához szükséges, hogy részt kaphassanak az alkalmak, órák megtervezésében. Ezért jó, ha egy felnőttekből álló csoport részt vesz az előzetes tervezésben és véleményével segíti a szervezési kérdéseket.
4. A felnőttek akkor tudnak aktív résztvevőkké válni, ha fizikailag kényelemben érzik magukat és kapcsolatokat építhetnek a többiekkel. A megfelelő keretek (hol ülünk le, megfelelő terem, kényelmes székek) – mind nagyon fontos kérdések. A felnőttoktatás módszertanában is elengedhetetlenül fontos szerephez jut a befogadó légkör, a barátságos vendégfogadás és vendéglátás, és a résztvevők komolyan vétele. Nem véletlen, hogy az agapé, a szeretetvendégség állandó alkalma a gyülekezeti életnek. Ennek vonalán továbbindulva érdemes azt is átgondolni, hogy milyen környezetbe hívjuk a tanulni vágyó felnőtteket és milyen tanulási légkör veszi őket körül. A transzformatív tanulás elmélete alapján ezt a befogadó légkört és környezetet nagyon komolyan kell vennünk, ahogyan Regan is felhívja rá a figyelmet: „Miközben fizikailag kényelmes, esztétikailag szép és pszichológiailag biztonságos környezetet próbálunk biztosítani, a befogadó tér nem azt jelenti csupán, hogy az a tanulási és formálódási

⁵⁹⁰ GALLAGHER 1998, 23-25. o.

folyamat, ami ott történik, az is kényelmes és szép lenne. Az igazság az, hogy ennek pont az ellenkezője igaz. A tanulási környezet befogadó képessége azért szükséges, hogy a bonyolult és sokszor fájó tanulás folyamata megtörténhessen.”⁵⁹¹

5. A felnőttek olyan programokat kedvelnek, ahol kortársaikkal lehetnek együtt és szabadon tanulhatnak. A túlstrukturált programok nem hatékonyak. A felnőttek számára szervezett programoknak is azt kell tenniük, mint a többi katechetikai programnak: közösséget építeni, elmélyült és motiváló módon közvetíteni az üzenetet, az imádságra elvezetni és felszabadítani az embereket arra, hogy szolgálatukkal építsék Isten országát már itt, a földi életükben.
6. Fontos a sokféle tanulási módszer. Vannak, akik szívesen olvasnak, akár az órák közötti időszakban is. Vannak, akik a csoportos munkát kedvelik, mások a csendes elmélyülést és a meditációt. Vannak, akik vizuális típusúak, vannak, akik gyakorlatiasan közelítenek meg minden új kérdést.
7. A felnőttek szívesen oldanak meg problémákat és feladatokat, és szívesen beszélgetnek intellektuális kérdésekről is a hitükkel kapcsolatban. Ha olyan teológiai kérdésekkel szembesülnek, amelyek érdekesek és az életükhöz kapcsolódnak, szívesen jönnek vissza több hasonló kérdést megvitatni. Regan is úgy látja, hogy akkor a leghatékonyabb a tanulás, amikor beszélgetések során kerülhetnek elő a legjelentősebb és legfontosabb kérdések.⁵⁹² A felnőtteknek is szükségük van lehetőségre és időre ahhoz, hogy célirányos beszélgetésekben kifejezhessék, ami számukra fontos és égető kérdés. A felnőtt-hitoktatás nagy esélye, hogy felnőtt emberek találkozhatnak az életük és a hitük egymást metsző kérdéseivel, és új szempontok szerint értékelhetik életüket. Az életszerűség nagyon fontos az egyházas nyelvvel szemben, míg az is, hogy őszinte és türelmes közegben történhessenek ezek az életet, a múltat, az emlékeket, a családot, a munkát és az élet még oly sok területét érintő beszélgetések.
8. A felnőttek számára fontos, hogy a tanulási folyamat során érzékeljék az elért eredményeket. Ezek lehetnek képességi vagy önértékelési eredmények. Ezért hangsúlyozza Gallagher, hogy a felnőtt katekétáknak fontos ismerniük a felnőttek

⁵⁹¹ „While physically comfortable, aesthetically pleasing, and psychologically safe, a hospitable space doesn't mean that the learning that takes place there is comfortable and pleasing. Just the opposite, in fact. The hospitality of the learning space is essential in order that the difficult and sometimes painful work of learning can take place.” REGAN 2002, 165. o.

⁵⁹² I. m. 162. o.

fejlődési ciklusait. A kisgyermekes szülőknek más kérdéseik vannak, mint a kamaszokat nevelőknek, és azok is más élethsituációban vannak, akiknek a gyermekei már "kiröpültek," de azok is, akik már nyugdíjas éveiket élik.

9. A felnőttek jól reagálnak arra, ha a vallás és a spiritualitás segít életük kérdéseinek integrálásában és nem teherként kell megélniük. A felnőttek olyan katekézisre nyitottak, ami segít nekik valós életük kérdéseiben és élettapasztalataikban.
10. A felnőttek életében sok akadály gördülhet a felnőttoktatási alkalmakon való részvétel elé. A legnagyobb probléma a megfelelő időpont megtalálása, és a gyermekekre való felügyelet az órák idején. A sikeres felnőttoktatási programok figyelembe veszik ezeket az igényeket és olyan gyülekezeti csoportokat mozgósítanak, akik segíteni tudnak a felnőttoktatásban résztvevőknek.

A módszertan vizsgálatának következtetései

Valláspedagógiai szempontból milyen módszertani megközelítések alkalmazhatóak a felnőtt-katekézisben?

A felnőttkatekézis mai megvalósulása építhet az andragógia (és egy következő lépésként) a vallásandragógia eredményeire és módszertanára. A felnőttoktatás és az élethosszig tartó tanulás mai eredményei és követelményei a felnőttkatekézis számára is útmutatóul szolgálhatnak.

Olyan kontextuális felnőttkatekézisre van szükség, amely új didaktikai szituációban építeni akar a felnőttek életére és tapasztalataira, és igyekszik olyan vallásos kompetenciákat kialakítani, amelyekben a lelki igények mellett fontos a megszerzett tudás, és a tudásnak, a Biblia és az egyház tanításainak az internalizálása a felnőttek mindennapi életében.

Mivel a felnőttkatekézis tanulási folyamata a tanuló és a tanító részéről is (a transzformációs jelleg miatt) érinthet érzékeny területeket, hangsúlyossá kell tenni a keresztény vendégszeretetre épülő módszertani jellegzetességeket, amelyek támogatják a tanítás és a tanulás folyamatát.

7. Összefoglaló gondolatok a felnőttkatekézis lehetőségeiről

Az evangélium szolgálata, a Jézus Krisztushoz gyűjtés munkája akkor marad valódi lehetőségünk a jövőben, ha alázatosabb egyházzal és emberközelibb teológiával, de hiteles Krisztus-tanúságtétellel jelenhetünk meg.”⁵⁹³

A XXI. század egyházi útkeresésében a felnőttkatekézis tudatos és szervezett megvalósulása olyan lehetőség, amely ösztönzőleg hat az egyház elengedhetetlenül fontos missziói és stratégiai megújulására. Disszertációmban igyekeztem bemutatni azokat az interdiszciplináris módon megközelített gyakorlati teológiai területeket, amelyek elméleti alapot adnak a felnőttek tanításának gyakorlati megvalósulásához. Ez az utazás szándékom szerint bizonyíthatja azt, hogy a felnőttkatekézis a keresztény tanítás és tanulás holisztikus interpretációjához elengedhetetlen. Hipotézisem a következő volt:

Jézus Krisztus minden generáció tanítására érvényes missziói parancsa alapján prioritássá vált az egyház felnőttek felé való katechetikai odafordulása annak érdekében, hogy az egyház a közös tanulás és tanítás szolgálatában a XXI. század felnőtt emberének is útítársává tudjon válni az értelemkeresés és spirituális nyitottság folyamatában.

A hipotézis kutatását olyan kérdések vezették, amelyek vizsgálata bizonyíthatja, hogy miért fontos prioritássá válnia a felnőttkatekézisnek az egyház tanítói szolgálatában. A katekézis történetéből vett példák, a társadalmi, egyházi, hitfejlődési és módszertani kérdésfelvetések olyan szempontokat hoztak, amelyek alátámasztják a katechetikai szemléletváltás szükségességét.

A felnőttkatekézis egyháztörténeti vonatkozású tanulságai, a bennünket körülvevő világ változásai és a posztmodern kor kihívásai a ma felnőtt emberének helyzetére is iránymutatással szolgálnak. Egy egészségesen megélt felnőtt léthez, egy felelősségvállaló társadalomhoz, egy, a keresztény nevelést megvalósítani kívánó egyházi élethez és a tanítványi életre való elhívást komolyan gondoló keresztény élethez szükséges, hogy

⁵⁹³ SZABÓ 2000a, 37. o.

felőttkorban se szőnjön meg a hit tanulásának lehetősége. Mindezekben a folyamatokban elengedhetetlen a tanulásnak és a tanításnak a jelenléte, és az egyház részéről a felnőttek irányában folytatódó és folyamatosan erősödő katechetikai szolgálata. A felnőttkatekézis szükségességének tudatosítása és a gyakorlatba való átültetése nem csupán egy opció, hanem Jézus missziói parancsa teljes katechetikai spektrumának újrafelfedezése és applikációja.

A Magyarországi Evangélikus Egyházban az elműlt évtizedekben jó kezdeményezéseket láthattunk már ennek a katechetikai bővülésnek a megvalósítására. Az ún. finn káté⁵⁹⁴, az éves munkaprogramok, amelyeket az egyházkerületek készítettek, mindig tartalmaztak olyan felnőtt-bibliaórai tanmenetet, vagy olyan felnőtteknek szóló rétegprogramot, amely izgalmas és vonzó volt a felnőttek korosztálya számára is.⁵⁹⁵ A felnőttképzés új kihívásai már most hatással vannak több egyházi szolgálatra is (lásd presbiterképzés, pedagógus-továbbképzés, diakóniában dolgozók továbbképzése), mégis ezek a programok többnyire egyediek, és szükséges, hogy konszenzuson alapuló, a katechetika elméleti megközelítésén túl módszertani megújulás és megújult missziói szemlélet is kísérje őket. A felnőttkatekézis új szemléletmódjának kialakítására azért is van szükség, mert ezek a programok és lehetőségek sokszor bizonyos szinten megrekedtek, és talán pont azokhoz nem jutottak el, akik szívesen éltek volna a lehetőséggel. A felnőtt egyháztagek elérése és a missziós lelkület az előttünk álló időszakban is komoly stratégiai kérdés. A katechetikai szemléletváltás olyan új helyzetet hozhat, amelyben az egyház tanítói szolgálata nem csupán néhány korosztályra, hanem a mindig aktuálisan jelenlévő generációkra általános igaz lehet és meg is valósulhat.

Az egyházi életmegnyilvánulások vizsgálatát az evangélikus egyházban szerzett lelkészi szolgálatom tapasztalatai és a gyakorlati teológia tárgykörébe tartozó kutatásaim alapján végeztem. Reménységem, hogy a felnőttkatekézis megerősítése evangélikus egyházunkban is élénkíteni fogja a missziós törekvéseket. Az evangélium üzenete a ma társadalmi kontextusában olyan erőt és reményt képvisel, amit bátran szólaltathatunk meg a mai világ értelemkereső, hitre és értékre vágyó embere előtt. A tiszta szóra, az empatikus hozzáállásra, az emberi életciklusok és életfordulók tiszteletben tartására, azok közös megélésére és ünneplésére még mindig igénye van a legtöbb embernek. Hasonlóképpen arra

⁵⁹⁴ A Finnországi Evangélikus Egyház ajándékaként az Eero Huovinen püspök által írt kátét minden magyar evangélikus gyülekezet megkapta, hogy az evangélikus családokhoz juttassák el. Ez az ún. finn káté a lutheri Kiskátéra épül, nyelvezetében azonban igyekszik igazodni a mai nyelvezethez. A finn kátét sok gyülekezetünk használja konfirmandusok, ifjúság és felnőttek között is.

⁵⁹⁵ Nővekedés. Luther Kiadó, Budapest, 2007. Isten háza népe 2008/2009. <http://munkaprogram.lutheran.hu>. Elmélyülés. Luther Kiadó, Budapest, 2009. Megismerés 2010/11. <http://munkaprogram.lutheran.hu>.

is, hogy a lelkében keletkező űrt értelmes, átélhető és jelentőségteljes lelki tartalommal töltsen meg. Az egyház nem adhatja fel azt a küldetését, hogy akkor is hirdesse ennek az örök értéknek a lehetőségét, amikor éppen divatosabbnak látszik a jelenleg tapasztalható spirituális útkeresés.

Ez a tanulási folyamat a felnőtt emberek helyzetében és az egyház kontextusában teológiaiilag megalapozott módszereket igényel. Ezt mutattam be a hitfejlődés elmélete által felkínált szakaszok ismertetésével és a hitfejlődés elméletének a felnőttkatekézisre vonatkozó következményeivel. Egy közvetlenebb, megértőbb és befogadóbb tanítói szolgálat valósulhat meg a hitfejlődés elméletének alkalmazásával, melyben a kérdéseiket egyházi körben feltevő emberek azt érezhetik, hogy nem a tökéletessége által válik az ember az egyház tagjává és Isten gyermekévé, hanem Isten kegyelmes szeretete és embertársai empátiája nyomán. A hitfejlődés elmélete a teológiai képzés során széleskörben ismert elméletté vált. Bízom benne, hogy nem csupán a valláspedagógia gyermekekre vonatkozó szakirodalma látja a hitfejlődési elméletek gyakorlati hasznát, hanem a felnőttkatekézissel és a gyülekezetépítéssel foglalkozó lelkészek, katekéták és a gyülekezeti munkatársak is felhasználják a tanítási szituációkra vonatkozó következtetéseket.

A felnőttkatekézis interdiszciplináris megközelítése lehetőséget ad az egyháznak arra, hogy az andragógia tudományával és a felnőttoktatás történetével szorosabbra vonja a kötetlét. Ahogyan a hitoktatás és a pedagógia együttműködése komoly összekapcsolódást eredményezett a valláspedagógiában, úgy válhat a felnőttkatekézis és az andragógia találkozása is a valláspedagógia mintájára 'vallásandragógiává.' A leíró fogalmak elméleti tisztázása még további kutatásokat igényel, de azt már láthatjuk, hogy a vallásandragógia a ma gyülekezetpedagógiaként ismert katechetikai területhez nagyon hasonló területet megjelölő kifejezése. A katechetika területeinek definiálási törekvései azt a biztatást hordozzák magukban, hogy hasonló erőfeszítésekkel forduljunk Isten gyermekei felé, legyenek ők akár gyermekek, akár felnőttek vagy már idős emberek, de ugyanakkor Isten gyülekezetének tagjai, akiket Isten a hit tartalma megismerésére is elhívott.

Természetesen a különböző életkorok más-más módszertani feladatot jelentenek. A felnőttkatekézisben is szükséges ezt felismerni. Az egyik legnagyobb kérdés, hogy csupán információk kognitív átadására épül, vagy szerepet kap benne a hitben, a tanítványi életben való formálódás informális tanulása is. A felnőttkatekézis transzformatív tanulási modellje rámutat, hogy a felnőttek hittanulási folyamata az eddigi világkép felbomlását és egy új világképbe való behelyezkedését jelenti. A hitről való tanuláselmélet az emberi

tapasztatokra, a belátásra, az emancipációs folyamatok megszületésére épít. A tanulási folyamat környezete, metodikája és a befogadó közösség megléte ezért létkérdés a felnőttek tanulása számára is. A felnőttkatekézis módszertana segít abban, hogy a felnőttek korosztályát megcélzó tanítás legyen tekintettel a hitben való formálódás időszakára, empatikusan fogadja a kérdéseket és az élénk hozott tapasztalatokat.

Elméleti kutatásaim alapján disszertációm tézisei a következők:

1. Az egyház történetének azon korszakaiban, amikor az egyháznak létéért kellett küzdenie, a tanítás prioritása mindig megerősödést és lelki gyarapodást hozott. A mai identitáskeresés szintén olyan időszak, amikor az egyháznak át kell gondolnia elhívása kontextuális megvalósulását. A bennünket körülvevő posztmodern világ már nem a racionalitás hegemoniájára épül, de esélyt ad minden jelentésalkotási igénnyel rendelkező vallási vagy filozófiai irány számára. Ezt a lehetőséget a keresztény egyháznak is ki kell használnia, hogy az új társadalmi helyzetben éljen a felnőttkatekézis adta lehetőségekkel. A posztmodern világ helyzetében a felnőttek tanítása és kísérése az egyház küldetése és egyben kihívást is jelent.
2. A felnőttkatekézist interdiszciplinaritás jellemzi. Magának a katekézisnek a megvalósulása megkívánja, hogy szoros kapcsolatban álljon a pszichológiával, a pedagógiával, szociológiával és az egyház életét vizsgáló teológiai diszciplínákkal (homiletika, poimenika, liturgika). A tanítás és a tanulás folyamatában lévő ember úgy találkozzon az egyház életével, hogy szakrális kommunikáció valósulhasson meg, és ez hozzájáruljon a felnőtt ember hitének fejlődéséhez.
3. A Biblia, az óegyházi katekumenátus rendszere, a reformáció felismerései, de még a magyarországi rendszerváltás utáni időszak keresztény iskola- és hitoktatási rendszerének fejlődése is azt mutatja, hogy a vallásgyakorlás egyben folyamatos oktatási feladatot is jelent. A tanuló közösségek jelenléte az egyházban az élet, a megújulás, a hitben való elmélyülés és a megerősödés jelei. Így megvalósulhat egy biblikus, a keresztény antropológiából tájékozódó, a hitfejlődés során empátiát tanúsító és formálódást elősegítő felnőttkatekézis.

4. A közelmúltban végbemenő társadalmi változások átformálták az értelemkeresés módját és a vallási, ill. a spirituális kérdésekhez való viszonyulást. Az életértelem keresésének a folyamatában az egyház fel tud mutatni egy új ember- és jövőképet, és rá tud mutatni hit és élet szoros kapcsolódására, közös lélegzetvételére. A spirituális útkeresés közben jelenlétével, szolgálatával és láthatóságával a hit tartalma megismerésének kérdésében segítő útmutatást nyújt. A társadalmi kontextus megismerése iránti folyamatos igény kell jellemezze a felnőttkatekézist, és a változások által generált kérdésfeltevésekben kísérő partnere legyen a felnőtt generációknak.
5. A felnőtt katekézis szoros kapcsolatban áll a hitfejlődés kérdésével. Az érett hit meglétére irányuló kutatások és a felnőttek egyházi jelenlétét vizsgáló felmérések alátámasztják, hogy a felnőtt korú egyháztagok esetében is hiányos a hitben való elmélyedés. Az egyháznak az az esélye, hogy hitfejlődés kutatás eredményeire támaszkodva a tanítás lehetősége és szolgálata által segít megszerezni azt a felkészültséget, ami a transzcendens felismeréséhez és megismeréséhez szükséges.
6. A felnőttkatekézis építhet a valláspedagógia és az andragógia kutatási eredményeire és elindulhat a vallásandragógia kimunkálásának irányába. A felnőttkatekézis tanulásméletét a transzformatív tanulásnak, módszertanát pedig a vendégszeretnek és a lelkigondozói figyelemnek kell átjárnia.

Disszertációm záró gondolatai elé egy idézet kívánczik még. Az idézetben megfogalmazott következtetések egyrésztől fájdalmasan mutatnak rá hogy, ha egy gyülekezet nem ismeri fel Istentől jövő küldetését, az alapvető tanítványi lét ismertető jelei hiányoznak belőle. Az idézet másfelől előremutatás: tanulás és tanítás nélkül nem érthetjük ami történik velünk emberként az Isten által teremtet világban. A felnőttkatekézis szükségessége nem egy legújabb katechetikai irányzat, és nem új találmány. A disszertáció címében szereplő 'szemléletváltás' kifejezés jelzés szeretne lenni, hogy egy ősi kincset, ami egyszerre mai küldetés is, felismerjünk és bátran alkalmazzunk a ma egyházában, a XXI. századi egyházi életben.

Craig Dykstra princetoni professzortól való tehát a gyülekezeti életről szóló idézet:

„Ha vannak olyan gyülekezetek, ahol egyáltalán nincs elmozdulás a bűnvallás, megbánás, evangéliumhirdetés és imádság irányába, és senki nincs, aki Isten kegyelmét megtapasztalta volna személyes vagy közösségi életében, akkor abban a gyülekezetben nem lehetséges keresztény oktatás. A keresztény oktatás az egyház próbálkozása, hogy megértse saját tapasztalatát. Amikor egy gyülekezetben semmilyen tapasztalása nincs az egyháznak, akkor semmi nincs, amit meg lehetne érteni.”⁵⁹⁶

Azért, hogy az evangélikus egyház, és a reformáció többi egyháza is étellel és evangéliumi örömmel teli egyház lehessen a jövőben, a reformáció 500 éves ünneplésére készülve a magyarországi protestáns egyházak a 2015-ös évet a Reformáció és Oktatás Évének tekintik. Ez a témakör is emlékeztetheti a keresztény egyházakat, hogy az egyház kezdeti történelmében, majd a reformáció évtizedeiben is felnőtt emberek sokasága csatlakozott az egyházhoz és jutott mély istenhitre. A XXI. században is aktuális az újbóli felismerés, hogy a tanuláson és a tanításon keresztül a hitben megerősödött, emberi életének értelmet talált, és szolgálatra, tanítványi létre elhívott emberek élhetik át, hogy Isten népeként és gyermekeiként hitben formálódó életük lehet.

Gyülekezeti szolgálatom során alkalmam volt a disszertációban olvasható elméleti megközelítést a gyakorlatban is kipróbálni. Tanítottam felnőttkeresztségre készülöket, készítettem fel jegyespárokat esküvőre, igyekeztem vigasztalni és lelkigondozni gyászoló embereket. Elhívtam konfirmandusok szüleit felnőtt-hittanórákra és esti gimnáziumban hittanérettségire készítettem fel felnőtteket, majd közülük néhányat egyetemünk katekétaszakos felvételijére. Szerveztem felnőtteknek tánciskolát a gyülekezetben és vasárnap esténként hímeztünk, horgoltunk a felnőtt gyülekezeti tagokkal. Kisgyermekes anyukákkal baba-mamakörben beszélgettem családról és gyermeknevelésről, gyülekezetünknek az egész városban működő szeretetszolgálatának munkatársaival hétről hétre Isten igéjének fényében beszéltük át hivatásukat és napi tapasztalataikat. Most pedig az Evangélikus Hittudományi Egyetem hallgatói között tapasztalhatom meg, hogy még a hivatásra készülő embernek is szüksége van a keresztény hit tanulására, az életet adó, az evangéliumban rejlő értelemszerző lehetőség megtalálására és a hitfejlődés tanulságainak saját és mások életében történő empatikus felismerésére. Ezek a tanulási és tanítási alkalmak a felnőttkatekézis elméleti kutatásával együtt megerősítettek abban, hogy ezekre a folyamatokra egyházunknak, a keresztény egyházaknak és a felnőtt embereknek egyaránt szüksége van és elhívást kaptunk a megvalósításukra.

⁵⁹⁶ DYKSTRA 1987, 544-545. o.

SUMMARY

In the ongoing challenges for the church to pursuit new ways of service, a purposefully outlined implementation of adult catechesis offers the possibility to stimulate mission-oriented and strategic renewal. In my dissertation I aim to study with an interdisciplinary approach those fields of practical theology which can serve as a theoretical basis for implementing adult faith formation. With this 'journey' I would like to prove that adult catechesis is indispensable for the holistic interpretation of Christian teaching and learning. My basic assumption is the following:

Based on the Great Commission of Jesus to teach all generations it has become a priority for the churches to develop a new catechetical approach to adults in order to offer accompaniment in the human processes of meaning making and spiritual search.

The lessons derived from the history of catechesis, the changes in our societies and the challenges of the postmodern world offer guidelines for understanding the current state of the adults' world. For a healthy adult life, for a responsible society, for a church striving for running Christian education and for a dedicated discipleship it is necessary to follow up faith formation processes. To make it happen, it is indispensable to provide possibilities for education and for the church to be present with a catechetical approach. Raising awareness about the need for adult catechesis and for its implementation is not an option, rather the re-discovery and application of the Great Commandment's holistic catechetical spectrum.

Based on these approaches the theses of my dissertation are the following.

1. During those periods of church history when the church had to struggle for life, the prioritization of teaching resulted in recruitment and in spiritual growth. The pursuit for new ways in present-day church life is also a period when the church needs to reconsider the actualization of her vocation. The postmodern world around us is not built on the hegemony of rationality any more and offers a possibility for any religious or philosophical meaning-making effort. The Christian church can respond to this with the potential of adult catechesis. In our postmodern environment teaching and accompaniment means both calling and challenge for the church.

2. Adult catechesis is characterized by interdisciplinarity. Implementing catechism involves close relations to the sciences of psychology, pedagogy, sociology and to practical theological disciplines, such as homiletics, pastoral counselling and liturgics. For sacred communication to happen, people must experience entry points into the life of the church that foster the development of faith formation.
3. The Bible, the catechumenate of the ancient church, the findings of the reformation and even the development of Religious Education after the changes in Hungary point to the fact that religious practice entails a continuous educational task. The presence of learning communities in the church is the sign of life, renewal, engrossment and revitalization. This is how a biblical, Christian anthropology-based and empathy-filled faith development and formation focused adult catechesis can come about.
4. Societal changes had a deep impact on meaning-making and on relating to religious and spiritual questions. In the meaning-making process the church can offer a new vision of man and the future and can point to the common reality of faith and life. Adult catechesis should be characterized by strong connection to contextual questions and it should become a companion to adults in asking questions generated by those changes.
5. Adult catechesis and faith development are in close connections. Research into mature faith and sociological findings support the fact that adult church members are not reaching more mature faith stages. The possibility and the task of the church is to foster by building upon the theories of faith development the competencies necessary to recognize transcendence reality and learn about it.
6. Adult catechesis can also build upon the research findings of religion-pedagogy and andragogy and work for a development of religion-andragogy. Transformative learning should be the learning theory behind adult catechesis, and its methodology should be based on hospitality and pastoral attention.

The Lutheran Church in Hungary in the past decades witnessed many new endeavours to realize this catechetical renewal. The annual programs prepared by church districts always contained curriculum for adults that was exciting and attracted attention. The new challenges of adult education have already made their impact on several church ministries (courses for presbiters, postgraduate courses for teachers and diaconial workers), but these programs are

still one of a kind and it is necessary for renewal to carry out adult catecheses with a concerted effort accompanied by methodological and mission-oriented renewal.

The shaping of a new vision for adult catechesis is necessary because these programs remained on a certain level and did not reach those who might have been in the biggest need to be the beneficiaries of them. Reaching out to adult members of the church with a mission in mind is a serious strategical question in the coming times. A renewed approach to catechetics can create a new situation when the educatinal ministry of the church reaches out not only to certain generations but permeates all generational levels of congregations.

ZUSAMMENFASSUNG

Das bewusste und organisierte Zustandekommen der Erwachsenenkatechese in der kirchlichen Suchbewegung des 21. Jahrhunderts ist eine Möglichkeit, die die wichtige missionarische und strategische Erneuerung der Kirche anzuregen. In meiner Dissertation führe ich diejenigen praktischen theologischen Bereiche auf, die eine theoretische Grundlage zur praktischen Verwirklichung der Erwachsenenkatechese geben. Diese Reise würde nach meiner Absicht beweisen, dass die Erwachsenenkatechese zu der umfassenden Interpretation der christlichen Lehre und Lernen unerlässlich ist. Meine Hypothese war:

Der Missionsbefehl, den Jesus Christus uns allen gab, gilt für die Lehre aller Generationen. Deswegen ist es besonders wichtig, dass die Kirche im 21. Jahrhundert im Bereich der Sinnsuche und spirituellen Offenheit auch für die Erwachsenen eine Weggefährte sein kann. Menschen können diesen radikalen Veränderungen des 21. Jahrhunderts nur dann standhalten und sogar mit positivem Gewinn für ihr Leben gestalten, wenn sie sich einem lebenslangen Bildungsprozess aktiv und kreativ stellen – auch und gerade in religiöser Hinsicht. Aber es ist nur mit dem Dienst des gemeinsamen Lernens und Lehrens möglich. Deswegen muss sich die Kirche mit der Erwachsenenkatechese beschäftigen.

Die Beispiele und Lehren der Erwachsenenkatechese in der Kirchengeschichte, die Veränderungen unserer Welt und die Herausforderungen des postmodernen Zeitalters können auch richtungsweisend sein für die Situation der heutigen Erwachsenen. Erwachsenenkatechese will die Menschen in ihrer „Sehnsucht nach Sinn“ begleiten und bei ihrer Suche nach Orientierung unterstützen. Sie will auch mit den heutigen Menschen ins Gespräch kommen, sie zum Gespräch einladen, mit Themen konfrontieren, und will herausfordern, neu zu denken, zu handeln und Verantwortung zu übernehmen. Es ist wichtig, dass die Möglichkeit der Lehre des Glaubens in diesem Alter nicht aufgehört wird. Es ist nötig für ein gesundliches Erwachsenensein, für eine verantwortliche Gesellschaft und für ein kirchliches Leben, um die christliche Erziehung zustande zu bekommen, und die Jüngersein ernst zu nehmen. Die Präsenz der Lehre und Lernen, der katechetische Dienst der Kirche in der Richtung der Erwachsenen sind unerlässlich in all diesen Prozessen. Das Bewusstsein der Notwendigkeit der Erwachsenenkatechese und die praktische Anwendung

ist nicht nur ein Option, sondern die Applikation und Wiederentdeckung des Missionsbefehls von Jesus im ganzen katechetischen Spektrum.

Nach meinen theoretischen Forschungen sind die Thesen meiner Dissertation:

1. In jener Zeit der Kirchengeschichte, wenn die Kirche für ihre Existenz kämpfen musste, brachte der Vorrang der Lehre immer Stärkung und geistliches Wachstum. Die heutige Identitätssuche der Kirche ist auch ein solches Zeitalter, in dem sie über das kontextuelle Zustandekommen ihrer Berufung nachdenken muss. Die Identitätskonstruktionen der Menschen heute verändern sich dramatisch – auch die religiöse Identität. Unsere postmoderne Welt baut schon nicht auf der Hegemonie der Rationalität auf, sondern sie gibt eine Chance für zahlreiche religiöse, esoterische, pseudoreligiöse oder philosophische Strömungen. Diese Chance muss die christliche Kirche auch nutzen, um in dieser neuen sozialen Situation mit der Möglichkeit der Erwachsenenkatechese zu leben. In der Situation der postmodernen Welt sind die Lehre, die Begleitung und Führung der Erwachsenen Auftrag, innovative Chance, manchmal drückende Last, aber in jedem Fall zugleich auch eine Herausforderung für die Kirche.
2. Erwachsenenkatechese ist gekennzeichnet durch eine starke Interdisziplinarität. Es hat eine starke Verbindung mit Psychologie, Pädagogik, Soziologie und theologische Disziplinen, wie Homiletik, Poimenik und Liturgik. Es ist wichtig, dass die sakrale Kommunikation in der Lehr- und Lernprozess zustande kommen wird, und damit der Glaube der Erwachsenen entwickelt wird.
3. Die Bibel, das System des altchristliche Katechumenat, Erkenntnisse der Reformation, aber auch die Entwicklung des christlichen Schul- und religiösen Bildungsystems nach dem ungarischen Systemwechsel zeigt, dass die Religionsausübung auch eine kontinuierliche Erziehungsaufgabe bedeutet. Die Präsenz der Lerngemeinschaft in der Kirche ist das Zeichen des Lebens, der Erneuerung und der Vertiefung, sowie der Stärkung im Glauben. So kann eine biblische Erwachsenenkatechese verwirklicht werden, die sich an der christlichen Anthropologie orientiert, und in der Empathie der Glaubensentwicklung zeigt.
4. Die gesellschaftliche Transformation in der jüngsten Vergangenheit umformte die Weise der Sinnsuche und deren Beziehung mit der religiösen und spirituellen Fragen.

In der Suche des Lebensinns kann die Kirche ein neues Menschen- und Zukunftsbild zeigen, und auch an der starken Verbindung zwischen Glaube und Leben herausstellen. Die Kirche mit ihrer Präsenz, ihrem Dienst und ihrer Sichtbarkeit auf der spirituellen Suchbewegung bietet hilfreiche Hinweise in der Erkenntnis des Glaubensgehaltes. Der Glaube kann als Lebenshilfe, als Identitätspol, als Orientierungsmarke im Meer unendlicher Möglichkeiten dienen. Die Erwachsenenkatechese muss den sozialen Kontext berücksichtigen, damit die Kirche in dieser neuen Situation für die erwachsenen Generationen auch ein Partner sein kann.

5. Die Erwachsenenkatechese hat eine starke Verbindung mit Glaubensentwicklung. Forschungen über die Existenz des reifen Glaubens, und über die kirchliche Präsenz der Erwachsenen bestätigen, dass die Vertiefung im Glauben bei Erwachsenen auch unvollkommen ist. Die Aufgabe der Kirche ist, anhand diesem Forschungsergebnis zu helfen, solche Kenntnisse zu erwerben, was nötig ist zur Erkenntnis und Verständnis der Transzendenz.
6. Die Erwachsenenkatechese soll auf Forschungsergebnissen der Religionspädagogik und Andragogik basieren, so kann eine neue Richtung, eine neue Disziplin, die Religions-andragogik zustandekommen. In der Lerntheorie der Erwachsenenkatechese ist die transformative Lehre, während in Didaktik die Gastlichkeit und die seelsorgerische Aufmerksamkeit am wichtigsten ist.

In der Evangelisch-Lutherische Kirche in Ungarn in den letzten Jahrzehnten haben wir schon im Bereich der Erwachsenenkatechese gute Initiative gesehen. Jahresarbeitsprogramme – die haben die Kirchenbezirke ausgearbeitet – enthalten immer solchen Bibelstundens-Lehrplan oder solche spezifisches Programm für Erwachsene, was kann spannend und ansprechend sein für die erwachsenen Generationen auch. Die neue Herausforderungen der Erwachsenenbildung wirken sich schon jetzt an mehreren kirchlichen Diensten (z.B. Presbyterien-Ausbildung, Weiter- und Fortbildung der Pädagogen und der Mitarbeiter in Diakonie) aus. Aber diese Programme sind meistens zu einzigartig. Religiöse Erwachsenenbildung im 21. Jahrhundert muss angesichts der gesellschaftlichen, individuellen und religiös-kirchlichen Transformation neukonzeptualisiert, das heißt theoretisch durchdacht und in praktische Konzeptionen umgesetzt werden. Also die theoretische Erneuerung ist nicht genug. Wir brauchen eine methodische Erneuerung, ein

erneuertes missionarisches Konzept, welches auf dem Konsens basiert. Es ist auch besonders wichtig, denn diese Programme und Möglichkeiten sind oftmals festgefahren, und vielleicht haben sie eben diejenige nicht erreicht, die diese Gelegenheit gern genutzt hätten. Erreichung der Kirchenmitglieder und der Missionsgeist werden in der nächsten Zeit ein ernstes strategisches Thema sein. Die katechetische Einstellungsänderung kann eine neue Situation bringen, in der der kirchliche Lehrdienst nicht nur an einigen Altersgruppen gilt, sondern es kann auch allgemein wahr sein und zustandekommen an die immer derzeitigen Generationen.

BIBLIOGRÁFIA

- ADAM, Gottfried: Didaktika és vallásoktatás. In: Németh Dávid – Kaszó Gyula (szerk.): *Vallásdidaktikai Szöveggyűjtemény*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Valláspedagógiai és Pasztorálpszichológiai Tanszéke, Budapest, 2001.
- AGENDA, a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1986.
- ALLEN, O. Wesley Jr.: *The Renewed Homiletic* (p. i). Fortress Press, Minneapolis. Kindle Edition. 2010.
- ANTHONY, Michael J.: *Introducing Christian Education: Foundations for the Twenty-First Century*. Baker Book Group - Amazon Kindle Edition. 2001.
- ARAND, Charles P.: *That I May Be His Own*. An Overview of Luther's Catechisms. Concordia Publishing House, St. Louis. Amazon Kindle Edition. 2000.
- BÁCSKAI Károly: Erkölcsei tanítás és együttélési szabályok a keresztyén közösségben. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás*. Luther Kiadó, Budapest, 2015. 43-52. o.
- BARGER ELLIOT, Mark: *Creative Styles of Preaching*. Westminster John Knox Press, Louisville, 2000.
- BAUMGARTNER, Isidor: *Pasztorálpszichológia*. Semmelweis Egyetem – Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány – HÍD Alapítvány, Budapest, 2003.
- BEIT-HALLAMI Benjamin – ARGYLE Michael: *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. Routledge, London and New York, 1997.
- BÉRES Tamás: Kátépedagógia. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás*. Luther Kiadó, Budapest, 2015. 140-151. o.
- BERGOLD, Ralph – BOSCHKI, Reinhold: *Einführung in die religiöse Erwachsenenbildung*. WBG, Darmstadt, 2014.
- BIBLIA. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1998.
- BODÓ Sára: Hitre nevelés a Szentírásban. In: BODÓ Sára - ifj. FEKETE Károly: *Katechetikai és Valláspedagógiai Szöveggyűjtemény*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Füzetei. 9. szám. Debrecen, 1998.

- BODÓ Sára: A hit továbbadása közösségben. A családokkal való gyülekezeti együttműködés szükségessége, lehetősége, korlátai. in: *Lelkipásztor* 2010/10. 85. évf. 402-407.
- BODÓ Sára: Közösségvállalás a lelkipendozásban. in: (szerk.) FEKETE Károly – KUSTÁR Zoltán – KOVÁCS Ábrahám: *Átjárható határok. Ünnepi kötet dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2011. 145-154.
- BODÓ Sára: Igehirdetés, lelkipendozás, tanítás... A lelkeszi szolgálat súlypontjai a mai magyar keresztény közösségekben. *Embertárs*, 2015/1. 3-14.
- BORG, Marcus J.: *The God We Never Knew. Beyond Dogmatic Religion to a More Authentic Contemporary Faith*. HarperOne, New York, 1998.
- BOSCHKI, Reinhold: *Einführung in die Religionspädagogik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2008.
- BROWN, Richard. C.: *A Practical Guide for Starting and Adult Faith Formation Program*. Resource Publications, Inc. San Jose, California, 2003.
- BRUEGGEMANN, Walter: Passion and Perspective: Two Dimensions of Education in the Bible. *Theology Today*, July 1985, 42: 172-180 o.
- CASEY Maurice: *Jesus of Nazareth: An Independent Historian's Account of his Life and Teaching*. T. & T. Clark, London, 2010.
- CHADWICK, Henry: *A korai egyház*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- COLE, Michael – Sheila R. Cole: *Fejldéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- CORTEZ, Mark: *Theological Anthropology. A Guide for the Perplexed*. T&T Clark International. 2010.
- CRENSHAW, James L.: *Education in Ancient Israel. Across the Deadening Silence*. Doubleday, New York. (The Anchor Bible Reference Library) 1998.
- CSEPREGI Zoltán: A konfirmáció története. in: SZABÓ Lajos (szerk.): *Kezed rajtunk. Körültekintés a konfirmációval kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések világában*. Gyülekezetpedagógiai Füzetek 3. Teológiai Irodalmi Egyesület. Budapest. 2000. 41-44. o.
- CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700-1756*. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000.
- CSERHÁTI Sándor: *Az Újszövetség teológiája*. Luther Kiadó, Budapest, 2012.
- DAVIS, Henry Grady: *Design for Preaching*. Fortress Press, Minneapolis, 1958.
- DOBOS László: *Hittan – felnőtteknek. Egy andragógiailag megalapozott felnőttkatekézis körvonalai*. Lámpás Kiadó, Abaliget, 1999.
- DODD, C. H.: *The primitive catechism and the sayings of Jesus*. In: *New Testament Essays. Studies in memory of T. W. Manson*. The University Press, Manchester, 1959.

- DOUGLASS, Klaus: *Isten szeretetének ünnepe. Az istentisztelet mai formáiról.* Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, Budapest, 2005.
- DOWNS, Perry G.: *Tanítás a lelki fejlődés érdekében.* Bevezetés a keresztény oktatástudományba. Association of Christian Schools International Keresztény Alapítvány, Budapest, 1998.
- Dr. Luther Márton kis kátéja. In: Konkordia könyv (KK). Az evangélikus egyház hitvallási iratai. 2. köt. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. 49-83. o.
- Dr. Luther Márton nagy kátéja. In: Konkordia könyv (KK). Az evangélikus egyház hitvallási iratai. 2. köt. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. 85-212. o.
- Dr. Luther Márton: Disputáció az emberről. 1536. Eredeti szöveg: StA 5,129-133. Fordította Baloghné Vincze Katalin, 2006. (kézirat)
- DYKSTRA, Craig: Faith Development and Religious Education. in: (ed.) DYKSTRA, Craig – PARKS Sharon: *Faith Development and Fowler.* Religious Education Press. 1986. 251-274. o.
- DYKSTRA, Craig: What Is Faith? An Experiment in the Hypothetical Mode. in: (ed.) DYKSTRA, Craig – PARKS Sharon (1986): *Faith Development and Fowler.* Religious Education Press. 1986. 45-64. o.
- DYKSTRA, Craig: The formative power of the congregation. *Princeton Theological Seminary. Religious Education.* Vol. 82. No. 4. Fall 1987.
- ELIAS, John L.: *A History of Christian Education.* Protestant, Catholic, and Orthodox Perspectives. Krieger Publishing Company. Malabar, Florida. 2002.
- ESPIN, Orlando O., James B. Nickoloff: *An Introductory Dictionary of Theology and Religious Studies.* Liturgical Press. 2007.
- ERIKSON, E. H.: *A fiatal Luther és más írások.* Gondolat, Budapest, 1968/1991.
- EVANGELISCHER ERWACHSENEN KATECHISMUS. Gütersloher Verlagshaus, München, 2000.
- EVANS, Craig A. (ed. et al.): *The Routledge Encyclopedia of the Historical Jesus.* Routledge, New York, 2008.
- FABINY Tibor: A felnőttképzés jelenlegi és lehetséges formái egyházunkban. *Credo*, 2009, különszám, 71-76. o.
- FÁBRI György: Nekünk így is jó? Egyházszociológiai felmérés tükrében a magyarországi evangélikusság. *Credo*, 2010/3-4. 101-114. o.
- FEKETE Károly: *A heidelbergi káté magyarázata. Hálaadásra vezető vigasztalás 129 kérdés-feleletben.* Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.
- FERENCZ Magdolna: Közös kapocs. Napjaink generációváltásáról. *Vigilia* 2014/7. 642-649. o.

- FERGUSON Everett: *Baptism in the early church. History, theology and liturgy in the first five centuries*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge UK, 2009.
- FODORNÉ NAGY Sarolta: *A katekézis kommunikációs problémái* (Theologiai doktori értekezés). Kálvin Kiadó, Budapest, 1996.
- FOGASSY Judit SDSH: *A katekumenátus kézikönyve*. A katekumenátus elméleti és gyakorlati elemei. Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- FONTANA, Andrea: A katekumenátus ma. Hogyan avassunk be felnőtteket a keresztény életbe? In: SZÖKE János (szerk.): *Hittant – de hogyan?* Don Bosco Kiadó. Budapest. 1998. 283-325. o.
- FOWLER, James W.: Faith and the Structuring of Meaning. in: (ed.) DYKSTRA, Craig – PARKS Sharon: *Faith Development and Fowler*. Religious Education Press, 1986. 15-44. o.
- FOWLER, J. W.: *Faithful Change- The Personal and Public Challenges of Postmodern Life*. Abingdon Press, Nashville, 1996.
- FOWLER, J. W.: *Becoming Adult, Becoming Christian - Adult Development and Christian Faith*. Jossey-Bass, San Francisco, 2000.
- FRENKL Sylvia – RAJNIK Mária: *Életesemények a fejlődéslélektan tükrében*. Semmelweis Egyetem – TF, Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, Budapest, 2002.
- FRIELINGSDORF, Karl: *Istenképek. Ahogy beteggé tesznek – és ahogy gyógyítanak*. Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- GALLAGHER, Maureen: *The Art of Catechesis. What You Need to Be, Know and Do*. Paulist Press, New Jersey, 1998.
- GÁNC S Péter: Humánerő-gazdálkodás egyházunkban. *Lelkipásztor*, 89. évf., 2014/8-9. 315-316. o.
- GÖMBÖCZ Elvira ford.: *Alternatív GLOBALIZÁCIÓ a népekért és a Földért*. Luther Kiadó. Védjegylet, Budapest, 2009.
- GROOME, Thomas – HORREL, Harold Daly: *Horizons & Hopes, The Future of Religious Education*. Paulist Press, New York, 2003.
- GYORGYOVICH Miklós-PILLÓK Péter: A vallásos fiatalok társadalmi státuszának változása. *Vigilia* 2014/7. 650-660. o.
- GYULAY Endre: Keresztény felnőttképzés jelentősége és feladata. *Teológia* 1988/3. 138-145. o.
- HAENIG, Mary Jane: The Influence of the Genres of Exegetical Instruction, Preaching, and Catechesis on Luther. In: *The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology* (ed.) Robert Kolb, Irene Dingel, L'ubomír Batka. Oxford University Press, Oxford, 2014. 449-461. o.

- HAFENSCHER Károly: Felkészítés az istentiszteletre – ahol a valláspedagógia és a liturgia találkozik. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *A lelkipázkodás órája*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000. 51-67. o.
- HAGBERG Janet O. – GUELICH Robert A.: *The Critical Journey. Stages in the Life of Faith*. Sheffield Publishing Company, Wisconsin, 2004.
- HARMLESS, William: *Augustine and the Catechumenate*. Collegeville, Minn. Liturgical Press, 1995.
- HAUSMANN, Jutta: Ha a gyermeked holnap megkérdezi... *Lelkipásztor*, 2015/3. 82-84. o.
- HÁMORI Ádám: Református esélyek és kilátások. *Confessio*, 2011/35. 4. sz. 6-25. o.
- HELTAI Miklós: Nevelés – a lelkek összhangja. Karácsony Sándor pedagógiája a 21. századi Magyarországon. *Credo*, 2013/2. 36-43. o.
- HENDERSON, David W.: *Culture Shift: Communicating God's Truth to Our Changing World*. Grand Rapids, Baker Books, 1998.
- HESS, Mary E.: A tanulás új kultúrája: digitális történetmesélés és hitformálás. *Lelkipásztor*, 2015/2. 42-50. o.
- HÉZSER Gábor: *Pasztorálpszichológiai tanulmányok. Elméletek, irányzatok, emberkép*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetek 12. Debrecen, 2002.
- Hitből hitbe*. Válogatás az egykori Belmissziói Munkaprogram füzetekből (1924-1948). Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület, 2003.
- HOFFMANN, Paul E.: *Faith Forming Faith. Bringing New Christians to Baptism and Beyond*. Cascade Books. Eugene, Oregon, 2012.
- HOOD, Ralph W.- HILL, Jr. Peter C. - SPILKA, Bernard: *The Psychology of Religion. An Empirical Approach*. Guilford Press, New York, 2009.
- HUBER, Wolfgang: *Az egyház korszakváltás idején*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002.
- HUBER, Wolfgang: Az egyház a 21. századért. Teológiai Program. In: KOCK, Manfred (szerk.): *Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2004. 157-170. o.
- HUBER, Wolfgang: *Milyen a jó teológia?* Kálvin Kiadó, Budapest, 2006.
- HUGHES, Robert G. – KYSAR, Robert: *Preaching Doctrine: For the Twenty-First Century*. Augsburg Fortress Publishers, 1997/2009.
- JÁLICS Ferenc: *Fejlődik a hitünk*. Korda Kiadó, Kecskemét, 2007.
- JAMES, William: *The Varieties of Religious Experience. The Study in Human Nature*. Arc Manor. Rockville. 2008.
- JELÉNITS István: Fiatalokkal a hit vándorútján. In: JANCÓSÓ Kálmánné (szerk.): *Evangéliumi nevelés – lélekben és igazságban*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1996. 189-198. o.

- JONES, Joe R.: *A Grammar of Christian Faith: Systematic Explorations in Christian Life and Doctrine*. Volume II. Rowman & Littlefield, 2002.
- JUNGSMANN, Joseph: *Handing on the Faith*. Herder, Freiburg, 1959.
- KAMARÁS István: Adalékok vallásosságunk és vallástalanságunk természetrajzához. *Távlatok*, 1998/1. 99-104.
- KÁTÉ – *Evangélikus keresztény hitünk rövid összefoglalása*. Luther Kiadó, Budapest, 2003.
- KAVANAUGH, John F.: *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban. A kulturális szembenállás lelkisége*. Ursus Libris – Altern Csoport, 2003.
- KNIGHT, George A.: *Az Ószövetség keresztény teológiája*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2006.
- KNOWLES, Malcolm: *The Adult Learner. The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. Elsevier, Butterworth Heinemann, San Diego, 2005.
- KOCK Manfred (szerk.): *Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2004.
- KODÁCSY-SIMON Eszter: Van-e helye a hitoktatásnak az iskolában? *Credo*, 2013/3. 49-55. o.
- KORÁNYI András: Hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás*. Luther Kiadó, Budapest, 2015. 132-139. o.
- KORHERR, Edgar Josef: *A valláspedagógia fejlődéslélektani alapjai*. Jel Kiadó, Budapest, 1990.
- KORPICS Márta – P. SZILCZL Dóra (szerk.): *Szакrális kommunikáció. A transzcendens mutatkozása*. Typotex Kiadó, Budapest, 2007.
- KRODEL, Gottfried G.: Luther's Work on the Catechism in the Context of Late Medieval Catechetical Literature. *Concordia Journal* 25, no. 4. 1999. 364-404. o.
- KYSAR Robert: New Doctrinal Preaching for a New Century. *Journal for Preachers*, (Easter) 1997. 17-22. o.
- LARS-VAN DER VELDE, Alma: Classroom Theology. Doing theology beyond postmodernity. In: SCHREINER Peter, POLLARD Gaynor, SAGBERGS Sturla (Eds.): *Religious Education and Christian Theologies*. Waxmann Münster / New York / München / Berlin. 2006. 131-142. o.
- LENDVAI, L. Ferenc: *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- LEVENSON, Michael R. – ALDWIN, Carolyn M. – D'MELKO, Michelle: Religious Development from Adolescence to Middle Adulthood. In: Raymond F. Paloutzian – Crystal L. Park: *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. Guilford Press, 2015. 144-161. o.

- LINN, Dennis-Sheila Fabricant-Matthew: *Good goats. Healing our image of God*. Paulist Press, New York, 1994.
- LISCHER, Richard: Preaching as Theology. *Currents in Theology and Mission*. Vol. 8. No. 2. (April 1981) 86-98. o.
- LUKÁCS László: *Miért születni? Miért élni?* In: JANCsó Kálmánné (szerk.): *Evangéliumi nevelés – lélekben és igazságban*. Bencés Kiadó. Pannonhalma, 1996. 229-240. o.
- LUKÁCS László: Igehirdetés és kortárs kultúra. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Homiletika ökumenikus palettán. Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*. Luther Kiadó. Budapest. 2013. 68-79. o.
- MARTOS Tamás: Vallásos és az értelmes élet pszichológiája. In: Horváth-Szabó Katalin (szerk.): *Vallásosság és személyiség*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2007. 9-36. o.
- MATTHAEI, Sondra Higgins: Rethinking Faith Formation. *Religious Education*. Vol. 99 No. 1 Winter, 2004.
- MCDONALD, James i. H.: *Kerygma and Didache. The articulation and structure of the earliest Christian message*. Cambridge University Press, Cambridge, 1980.
- MCLEAN, Stuart D.: Basic Sources and New Possibilities. in: (ed.) DYKSTRA, Craig – PARKS Sharon: *Faith Development and Fowler*. Religious Education Press. 1986. 157-179. o.
- MEULINK-KORF, Hanneke –VAN RHIJN, Aat: A kontextuális pasztoráció. *Embertárs*, 2007. I. 65-73. o.
- MIGLIORE, Daniel L.: *Faith seeking understanding. An Introduction to Christian Theology*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1991.
- MÖLLER Christian: A lelkigondozó egyház I-IV. *Lelkipásztor*, 2000. 4-7.o., 42-47.o., 85-89.o., 122-126.o.
- MÖLLER, Christian: „Ha az Úr nem építi a házat...” *Levelek presbitereknek a gyülekezetépítésről*. Lux Kiadó, 2002.
- MÖNKS, Franz. J. – KNOERS, Alphons M.: *Fejlődéslélektan*. Urbis Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- MUNTAG Andor: Luther a lelkeszi hivatásról. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Mérlegen a lelkész*. Gyülekezetpedagógiai füzetek. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000. 11-18. o.
- MÜHLING, Markus: *Systematische Theologie: Ethik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2012.
- NAGYPÁL Szabolcs: *Párbeszédünkör. A vallásközi találkozások módszertana*. Vallástudományi Könyvtár VII. L'Harmattan, Budapest, 2013.

- NÉMETH Dávid: Vallásoktatás és közoktatás. *Lelkipásztor*, 2002./2. 82-88. o.
- NÉMETH Dávid: A lelkipálya feladatai a posztmodern korban. *Emberrés*, 2004/2. 120-127. o.
- NÉMETH Dávid: A posztmodern jelenség teológus szemmel. *Református Egyház*, 2006/7-8. 154-159. o.
- NÉMETH Dávid: *Pasztorálanropológia*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.
- NEWBIGIN, Leslie: *Evangélium a pluralista társadalomban*. Harmat, Budapest, 2006.
- NICOL, Martin: *Dramatizált Homiletika*. Luther Kiadó, Budapest, 2005.
- NICOL, Martin: Miért tartunk istentiszteletet? Elvárások vasárnap reggel. *Lelkipásztor*, 2014/2. 55-59. o.
- OROSZ Gábor Viktor: Keresztény értékek a civil társadalomban. *Theológiai Szemle*, LV:(3) 2012. 178-179. o.
- OROSZ Gábor Viktor: A hatalmaskodásról való lemondás lehetősége és a jövő elővételezésének ajándéka. *Lelkipásztor*, 2013/1. 2-4. o.
- OROSZ Gábor Viktor: Evangélikus önazonosság és a vallási tapasztalat vitatottságban rejlő lehetősége. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás*. Luther Kiadó, Budapest, 2015. 169-183. o.
- OSMER Richard R. – SCHWEITZER Friedrich: *Religious Education between Modernization and Globalization. New Perspectives on the United States and Germany*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, 2003.
- PALOUTZIAN Raymond F. – PARK Crystal L. (ed.): *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. The Guilford Press. New York – London. 2005.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Fiatalokat Krisztushoz vezetni. In: Szabó Lajos (szerk.) *A lelkipálya órája. Alapvetés és irányvétel a lelkesi szolgálat mindennapjaihoz*. Teológiai Irodalmi Egyesület. 2000.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: A homiletika története az Amerikai Egyesült Államokban a 20. században. I-II. *Lelkipásztor*, 2007/3. 82-86. o., 2007/4. 132-136. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Az egyház tanításának aktualitása az igehirdetésben. *Lelkipásztor*, 2007/11-12. 430-433. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Lelkipálya és gyülekezet. *Lelkipásztor*, 2008/8-9. 299-302. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: A hitről felnőttkorban. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *A közösségépítő lelkes*. Luther Kiadó, Budapest, 2010. 135-143. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Az internethasználat és a közösségi oldalak adta lehetőségek a gyülekezetépítésben. *Lelkipásztor*, 2011/2. 57-58. o.

- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Konfirmáció: a felnőtt hitre nyíló ablak. *Lelkipásztor*, 2012/8-9. 292-296. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Hogyan közelítünk a XXI. században egy textushoz? In: Szabó Lajos (szerk.): *Homiletika ökumenikus palettán. Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*. Luther Kiadó, Budapest, 2013. 198-212. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes – SIBA Balázs – HÁMORI Ádám: A konfirmáció, ahogy a fiatalok látják. *Lelkipásztor*, 2015/7. 249-256. o.
- PANNENBERG, Wolfhart: *Anthropology in Theological Perspective*. T&T Clark International, 1999.
- PARENT, Neil. A.: *A Concise Guide to Adult Faith Formation*. The Concise Guide Series. Ave Maria Press, Notre Dame, Indiana, 2009.
- PARK, Crystal L.: Religion and Meaning. In: (ed.) Paloutzian, Raymond F. – PARK Crystal L.: *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. The Guilford Press, New York, 2005. 295-314. o.
- PARKS, Sharon Daloz: *Big Questions, Worthy Dreams. Mentoring Young Adults in Their Search for Meaning, Purpose, and Faith*. Jossey-Bass, San Fransisco, 2000.
- PERKINS, PHEME: *Jesus as Teacher. Understanding Jesus Today*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- PLANT, Marian R.: Beyond the Schooling Model: Faith Formation in the Educational Context. in: *Shaped By God: Twelve Essentials for Nurturing Faith in Children, Youth and Adults*. Faith Alive Christian Resources. Kindle Edition. 2010.
- PLÉH Csaba: *A pszichológia örök témái*. Történeti bevezetés a pszichológiába. Typotex, Budapest, 2008.
- REGAN, Jane E.: *Toward an Adult Church. A Vision of Faith Formation*. Loyola Press, Chicago, 2002.
- RICHO, David: *How to Be an Adult in Faith and Spirituality*. Paulist Press, New York, 2013.
- ROBU Magda - MARTOS Tamás: Istenkép és vallásosság. In: Horváth-Szabó Katalin (szerk.): *Vallásosság és személyiség*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2007. 110-133. o
- ROSTA Gergely: Vallásosság a mai Magyarországon. *Vigilia*, 2011/10. 741-750. o.
- SCHULZE, Gerhard: *Die Erlebnis-Gesellschaft. Kulturosoziologie der Gegenwart*. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2000.
- SCHWEITZER, Friedrich: *Vallás és életút*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1999.
- SCHWEITZER, Friedrich – ILG, Wolfgang – SIMOJOKI, Henrik: *Confirmation Work in Europe. Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries*. Gütersloher Verlagshaus, München, 2010.

- SHELDRAKE, Philip: *A spiritualitás rövid története*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2008.
- SIBA Balázs – SIBA-ROHN Hilda: *Élettérkép. Az élettörténeti munka elmélete és gyakorlata*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2013.
- SITKU Tibor: A fowleri hitfejlődés stádiumai a zsoltárok szövegeiben. *Theologiai Szemle*, 2014/1. 15-23. o.
- SMITH, James K. A.: *Who's Afraid of Postmodernism: Taking Derrida, Lyotard and Foucault to Church*. (The Church and Postmodern Culture). Baker Academic, Grand Rapids Michigan, Amazon Kindle Edition. 2006.
- STEFFENSKY, Fulbert: A holnap egyházának spiritualitása. in: KOCK, Manfred (szerk.): *Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő*. Kálvin János Kiadó. Budapest. 2004. 36-45. o.
- STRECKER, Georg: *Theology of the New Testament*. Walter de Gruyter, Westminster John Know Press, Louisville, 2000.
- SZABÓ B. András: Idő, sokszínűség, egység. Három lehetőség a vasárnapi istentisztelet teológiai vizsgálatához. *Lelkipásztor*, 2012/1. 12-14.
- SZABÓ B. András: *Az áldozattól a pszeudoesztakológiáig. A pénz kulturális szerepeinek teológiai értékelése*. Doktori értekezés. Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest, 2015.
- SZABÓ Lajos: A felügyelői szolgálat teológiája. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Civil kontroll vagy társszolgálat*. Gyülekezetpedagógiai Füzetek 1. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000a. 30-41. o.
- SZABÓ Lajos: A gyülekezetben végzett lelkigondozói munka alapvető kérdései. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *A lelkigondozás órája*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000b. 11-50.
- SZABÓ Lajos: A konfirmáció gyakorlati teológiai megközelítése. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Kezed rajtunk. Körültekintés a konfirmációval kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések világában*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000c. 9-20. o.
- SZABÓ Lajos: A hit kommunikációja. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Ablaknyitás*. Keresztény önismeret falakan belül és kívül. Luther Kiadó, Budapest, 2004a.
- SZABÓ Lajos: *Alapozó ismeretek a gyakorlati teológiában*. Luther Kiadó, Budapest. 2004b.
- SZABÓ Lajos: *Élet a gyülekezetben*. Luther Kiadó, Budapest, 2011.
- SZABÓ Lajos: A gyülekezet spiritualitása, a „finomhangolás” művészete az egyházban. In: FAZAKAS Sándor – FERENCZ Árpád (szerk.): *„Krisztusért járva követségben...” Teológia – igehirdetés – egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2012. 321-334. o.

- SZABÓNÉ Mátrai Marianna: Generációk az istentiszteleten. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Ablaknyitás. Keresztény önismeret falakon belül és kívül*. Luther Kiadó, Budapest, 2004. 246-263. o.
- SZABÓNÉ MÁTRAI Marianna et. al. (szerk.): *Tanuló közösségben. A konfirmációi oktatás kézikönyve*. Luther Kiadó, Budapest, 2008.
- SZABÓNÉ Mátrai Marianna: A hit továbbadása mint a keresztény közösségek kooperatív feladata. In: (szerk.) SZABÓ Lajos: *A közösségépítő lelkész*. Luther Kiadó, Budapest, 2010. 122-134. o.
- SZABÓNÉ Mátrai Marianna: Az imádkozás kultúrája. In: SZABÓ Lajos (szerk.): *Teológia és kultúra*. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete. Luther Kiadó, Budapest, 2014. 192-206. o.
- SZÁNTÓ Konrád: *A Katolikus Egyház története I.*, Ecclesia, Budapest, 1983.
- SZENNAY András: Felnőttképzés a reménység dimenziójában. *Teológia*, 1988/3. 135-137. o.
- SZENTMÁRTONI Mihály: *Lelkipásztori Pszichológia*. Szent István Társulat, Budapest, 1999.
- SZENT ÁGOSTON: *De Catechizandi Rudibus. A képzetlenek hitre neveléséről*. Ford. Péntes János. Agapé Patrisztikus Füzetek. Agapé, Novi Sad, 2001.
- SZÜCS Ferenc: A katekézis teológiai problémái és mai gyakorlata. In: BODÓ Sára – ifj. FEKETE Károly (szerk.) *Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 1998. 7-17. o.
- T. KISS Tamás: Felnőttoktatás-történet Magyarországon. *Educatio*, 1999/1. 3-13. o.
- TAMMINEN, Kalevi – VESA, Laulikki - PYYSIAINEN, Markku: *Hogyan tanítsunk hittant? Vallásdidaktika*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 2001.
- TOMKA Ferenc: Mikor hatékony a gyermekkatekézis? *Távlatok*, 1998/1. 87-92. o.
- TOMKA Miklós: Az egyház mint a felnőttnevelés intézménye. *Népművelés*, 35:(12) 1988. 3-6. o.
- THE NEW INTERPRETER'S BIBLE. Volume VIII-IX. Abindgon Press, Nashville, 1995.
- VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Szent István Társulat, Budapest, 1980.
- VANYÓ László (szerk.): *Apostoli Atyák*. Ókeresztény Írók, III. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1980.
- VANYÓ László (szerk.): *Az Ókeresztény kor egyházfegyelme*. Ókeresztény Írók, V. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1983.
- VANYÓ László (szerk.): *Tertullianus művei*. Ókeresztény Írók, XII. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1986.

- VARGA Gyöngyi: Tanuló közösség és „narratív” hit. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás*. Luther Kiadó, Budapest, 2015. 13-25. o.
- VOST, Kevin Psy. D.: *Memorize the Faith! (And Most Anything Else). Using the Methods of the Great Catholic Medieval Memory Masters*. Sophia Institute Press, Manchester, New Hampshire, 2006.
- WESTERHOFF, John H. III.: *Church Education for Tomorrow*. Anglican Book Center. Toronto, Canada. Kindle Edition. 2000.
- WHITEHEAD Evelyn Eaton - WHITEHEAD James D.: *Christian Life Patterns. The Psychological Challenges and Religious Invitations of Adult Life*. Crossroad, New York, 2004.
- WRIGHT, Andrew: *Religion, Education and Post-modernity*. RoutledgeFalmer, London and New York, 2004.
- WOLF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat-PRTA, Budapest, 2001.
- WUTHNOW, Robert: *After the Baby Boomers. How twenty- and thirty-somethings are shaping the future of American Religion*. Princeton University Press, Princeton and Oxford. Amazon Kindle Edition. 2007.
- XERAVITS Ildikó: Ő nem az a véres Isten... Istenképek keletkezése és hatásai. *Embertárs*, 2007/4. 320-339. o.
- ZINNBAUER, Brian J. – PARGAMENT, Kenneth I.: Religiousness and Spirituality. In: (ed.) Paloutzian, Raymond F. – PARK Crystal L.: *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. The Guilford Press, New York, 2005. 21-42. o.
- ZRINSZKY, László: *A felnőttképzés tudománya. Bevezetés az andragógiába*. Okker Oktatási Iroda, Budapest, 1995.
- ZULEHNER, Paul M.: Igen a vallásra – nem az egyházra? Az egyház a holnap multikulturális társadalmában. In: KOCK, Manfred (szerk.): *Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2004. 9-33. o.

ONLINE IRODALOM**AN INTRODUCTION TO THE SCHOOL OF ALEXANDRIA.**

<http://copticchurch.net/topics/patrology/schoolofalex/I-Intro/chapter1.html>

(megtekintés: 2015.07.20.)

ARAND, Charles P. (2001): "Luther's catechism as a map for life's journey." *Reformation & Revival* 10.2: 49-61. ATLA Religion Database with ATLASerials. EBSCO. Web. (megtekintés: 2011.10.05.)

A ZSIDÓSÁG ESZMÉI. <http://www.zsido.hu/vallas/eszmek.htm>

(megtekintés: 2015.07.05.)

BUDAI István – SOMORJAI Ildikó – VARSÁNYI Erika szerk. (2008): *Leonardo da Vinci Community Care Approach: A Strategy for Social Inclusion Project. Képzésmódszertani Kézikönyv a közösségi szociális munka tereptanárai számára.* Széchenyi István Egyetem – Győr.

http://szm.sze.hu/images/e_kiadvanyok/kepzesmodszertani_kezikonyv/kepzesmodszertani_kezikonyv_vegleges.pdf (megtekintés: 2014.09.28.)

DURKÓ Mátyás: *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai.* Magyar Művelődési Intézet. Budapest. 1999. <http://mek.niif.hu/01900/01942/01942.pdf> (megtekintés: 2013.07.12.)

ERDEI Gábor: *Egyház és andragógia – szerepvállalás korlátok között..* in: Juhász Erika – Szabó Irma (2010): *Nemzetnevelés – felnőttnevelés – közművelődés.* Csokonai Kiadó. 176-181. o. <http://www.kulturasz.hu/letoltes/kotet.pdf> (megtekintés: 2014.10.02.)

FACULTY OF CALVIN THEOLOGICAL SEMINARY: *Statement on the Nature of Excellence in Preaching.* <http://cep.calvinseminary.edu/facultyStatement.php> (megtekintés: 2014.05.16.)

GYÜLEKEZETI MUNKAPROGRAMOK - Növekedés. Luther Kiadó, Budapest, 2007. *Isten háza népe* 2008/2009. <http://munkaprogram.lutheran.hu>. *Elmélyülés.* Luther Kiadó, Budapest, 2009. *Megismerés* 2010/11. <http://munkaprogram.lutheran.hu>.

HAEMIG, Mary Jane: *Catechisms.* <http://ieg-ego.eu/en/threads/european-media/media-of-religious-transfer/mary-jane-haemig-catechisms> (megtekintés: 2015.07.22.)

HEIDELBERGI KÁTÉ. <http://reformatus.hu/mutat/6216/> (megtekintés: 2014. 10. 30.)

HULL, John M.: *Practical Theology and Religious Education in a Pluralist Europe.* *British Journal of Religious Education* Vol. 26, no. 1, March 2004, pp. 7-19.

<http://www.johnmhull.biz/Articles2/practical%20theology%20and%20religious%20education.htm>. (megtekintés: 2014.02.10.)

JOHANNES AMOS COMENIUS PEDAGÓGIAI SZINTÉZISE <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/06.01.html> (megtekintés: 2014.10.25.)

JOHNSON, David H. "On The Meaning Of Didaskalia." Didaskalia (Otterburne, Man.) 4.2 (1993): 15-23. ATLA Religion Database with ATLASerials. (megtekintés: 2015.07.05.)

JOÓB Máté: Finn káté – magyarul <http://www.evelet.hu/archivum/2003/16/33> (megtekintés: 2014.09.12.)

KELLER, Marie Noël. "Jesus The Teacher." Currents In Theology And Mission 25.6 (1998): 450-460. ATLA Religion Database with ATLASerials. (megtekintés: 2015.07.05.)

KSH Adatok a felnőttoktatásról.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/felnottoktatasi3.pdf> (megtekintés: 2014.09.28.)

KYSAR, Robert. (1997): New Doctrinal Preaching for a New Century. Journal For Preachers 20, no. 3: 17-22. ATLA Religion Database with ATLASerials, EBSCOhost (megtekintés: 2012.01.24.)

LÁTHATÓAN EVANGÉLIKUS. A Magyarországi Evangélikus Egyház stratégiai prioritásai. 2012-2017.
http://strategia.lutheran.hu/letoltes/Lathatoan_evangelikus.pdf/view
(megtekintés: 2013.07.02.)

LUTHER Márton: A német mise és az istentisztelet rendjéhez. Ford. Paulik János. Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT) Sajtó alá rendezte: Masznyik Endre. Budapest – Pozsony 1904-1917. 4. kötet.
<http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-435> (megtekintés: 2014.09.29.)

MAGYAR IFJÚSÁG TANULMÁNYKÖTET

http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf
(megtekintés: 2014.10.25.)

MOLNÁRNÉ László Andrea: A Tóra szerepe az első századi nevelésben.
<http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=460>.
(megtekintés: 2015. júl. 1.)

NORDLING, John (2007): The Catechism: The Heart of the Reformation. John Nordling. Logia. A Journal of Lutheran Theology. Volume 16, Number 4.
<http://www.logia.org/features/feature164.pdf> (megtekintés: 2012. szept. 4.)

OTTLYK ERNŐ: A pedagógus Luther. Bölcsészdoktori értekezés.

http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/ottlyk_erno_a_pedagogus_luther_1942.pdf (megtekintés? 2015. júl. 3.)

PIRKÉ ÁVOT – Az Atyák tanítása. <http://www.or-zse.hu/dvar/pirke/perek5-2005.htm> (elérés 2015. júl. 4.)

PUKÁNSZKY Béla: Neveléstörténet.

<http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/02.04.html> (megtekintés: 2012. 07.12.)

REFORMÁCIÓ 500. A tematikus évek listája.

<http://www.ref500.hu/tematikus-evek/a-tematikus-evek-listaja-leirasai/2017-fele-2013-a-tervezett-tematikus-evek-2013-reszletes-leiras>

(megtekintés: 2014.09.13.)

ROSSITER, Graham: History of the term Catechesis.

http://203.10.46.30/mre/cdrom/history_of_the_term_catechesis.htm

(megtekintés: 2012.07.13.)

SEARCH INSTITUTE KUTATÁS

<http://www.faithformationlearningexchange.net/uploads/5/2/4/6/5246709/exploringeffchredreport.pdf> (megtekintés: 2014.02.15.)

SZABÓ Lajos: Teológia és Praxis. Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének AKADÉMIAI-FILOZÓFIAI NYITOTT EGYETEME. Teológia. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/szabo.htm> (megtekintés: 2014.10.12.)

SZILÁGYI Györgyi–FLÓRA Gábor: Változó vallásosság. Korunk 2003. július. <http://korunk.org/?q=node/7268> (megtekintés: 2015.06.29.)

TOMKA Miklós: A vallásszociológia új útjai.

<http://www.c3.hu/scripta/replika/2122/tomka.htm> (megtekintés: 2015.07.12.)

TOMKA Miklós: A magyar vallási helyzet öt dimenziója. Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének AKADÉMIAI-FILOZÓFIAI NYITOTT EGYETEME. Vallásfilozófia. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/vallas/tm_magy.htm (megtekintés: 2014.10.31.)

UNESCO. Towards Knowledge Societies. (UNESCO World Report) UNESCO, Paris.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843e.pdf>

(megtekintés: 2015.07.06.)